‘Rondom de rechtvaardiging’

De visie op ‘de rechtvaardiging door het geloof’

van A. Comrie en G. H. Kersten vergeleken en toegelicht

Cursus Godsdienst Onderwijs
W.J. van den Brink

Maart 2002

Inhoudsopgave

Inleiding v
1. Onderwerp en motivatie v
2. Toelichting en overzicht v
3. Werkwijze vi
4. Terugblikvii

Hoofdstuk 1 Doelgroep 1
1.1 De doelgroep van Comrie 1
1.2 De doelgroep van Kersten 2
1.3 Commentaar 5

Deel A De rechtvaardigmaking in de besluiten van God 7
Hoofdstuk 2 De rechtvaardigmaking van eeuwigheid en in de opstanding van Christus 7
2.1 De rechtvaardigmaking van eeuwigheid 7
Inleiding 7
De visie van Comrie 7
De visie van Kersten 12

2.2 De rechtvaardiging in de opstanding van Christus 14
Inleiding 14
De visie van Comrie 14
De visie van Kersten 16
2.3 Commentaar 19

Deel B: De rechtvaardigmaking in de vierschaar van God 22

Hoofdstuk 3. Plaats en betekenis van de overtuiging van zonde 23
3.1 Inleiding 23
De visie van Comrie 24
3.2 De voorbereiding tot de wedergeboorte 24
3.3 De algemene overtuigingen 29
3.4 De zaligmakende overtuigingen 33
De visie van Kersten 35
3.5 De voorbereiding tot de wedergeboorte 35
3.6 De algemene overtuigingen 36
3.7 De zaligmakende overtuigingen 37
3.8 Commentaar 40

Hoofdstuk 4 De vereniging met Christus 43
De visie van Comrie 43
4.1 De Geest vanuit God en het geloof bij de mens 43
4.2 De betekenis van de geloofs*daden* en het geloofs*vermogen* met betrekking tot de vereniging met Christus 44
De visie van Kersten 50
4.4 De vereniging met Christus in de wedergeboorte 50
4.5 De vereniging met Christus in de rechtvaardigmaking in de vierschaar 52
4.6 Commentaar 54

Hoofdstuk 5. De rechtvaardiging in Gods vierschaar. 57
De visie van Comrie 57
5.1 De verhouding tussen geloof en rechtvaardiging bij God 57
5.2 Het zicht op de vrijspraak bij God 60
5.3 De verhouding tussen dadelijke en lijdelijke rechtvaardigmaking 62
De visie van Kersten 66
5.4 Wedergeboorte en rechtvaardiging in Gods vierschaar 66
5.5 De dubbele betekenis van de vierschaar Gods 67
5.6 De verborgen vrijspraak in de vierschaar Gods 69
5.7 De dadelijke en lijdelijke rechtvaardigmaking bij Kersten 71
5.8 Commentaar 72

Deel C: De rechtvaardigmaking in de vierschaar van de mens 75
Inleiding 75

Hoofdstuk 6 De rechtvaardigmaking in de vierschaar van de mens 75
De visie van Comrie 75
6.1 De beleving van het recht 75
6.2 Wat de zondaar in de rechtvaardigmaking doet 77
6.3 Gelijktijdig of niet? 78
De visie van Kersten 84
6.4 De bevinding der heiligen? 84
6.5 De vrijspraak en de vergeving van zonden bekendgemaakt 86
6.6 Commentaar 89

Hoofdstuk 7 De noodzaak van het geloof 92
De visie van Comrie 92
7.1 De definitie van het geloof of het geloofsvermogen 92
7.2 De zekerheid van het geloof 95
7.3 De daden van het geloof 96
7.4 De kenmerken van het geloof 100
7.5 De delen van het geloof 101
De visie van Kersten 106
7.6 De betekenis van het geloof in de levendmaking 106
7.7 De verhouding tussen geloof en rechtvaardiging 110
7.8 De noodzaak van de oefeningen van het geloof na de levendmaking 112
7.9 De weg van afsnijding 115
7.10 De tweede inlijving in Christus 116
7.11 De verhouding tussen de geloofsoefeningen en rechtvaardiging 117
7.12 Commentaar 118

Conclusie 121
Samenvatting 127
Bronnen overzicht 129

Bijlage A. Plaats en betekenis van het aanbod van genade 1
De visie van Comrie 1
A.1 De noodzaak van de prediking 1
A.2. Aan wie wordt Christus aangeboden en waartoe? 5

A.3 Hoe mensen werkzaam zijn met deze aanbieding. 8
De visie van Kersten 12
A.4 De noodzaak van de prediking 12
A.5 Aan wie wordt Christus aangeboden en waartoe? 14
A.6 Hoe mensen werkzaam zijn met deze aanbieding. 16
A.7 Commentaar 18

Bijlage B. De kenmerken van de genade en de beoordeling daarvan 20
De visie van Comrie 20
B.1 Plaats en functie van de kenmerken 20
B.2 De sluitrede 21
B.3 De kenmerken van het ware geloof 23
B.4 Kenmerken voorafgaande aan het bewuste aannemen van Christus 24
B.5 Het oordeel over het geestelijk leven 26

De visie van Kersten 30
B.6 De kenmerken van het ware geloof 30
B.7 Het oordeel over het geestelijk leven 37
B.8 Commentaar 40
Bijlage C. De opwas in de genade 42

De visie van Comrie 42
C.1 De ongelovigen en onbekeerden 42
C.2 De kleingelovigen 43
C.3 De bevestigden 48
De visie van Kersten 49
C.4 De noodzaak van de standen in het geestelijk leven 50
C.5 De onderscheiden standen met de bijbehorende kenmerken 51
C.6 Commentaar 56

Zie ook:
Brief over de Rechtvaardigmaking des zondaars door de onmiddellijke toerekening der Borggerechtigheid van Christus, **door Dr. Alexander Comrie.**

Inleiding

1. Onderwerp en motivatie

Calvijn, Comrie en Kersten. Voor sommige mensen is dit het 'gereformeerde driemanschap' en zijn het de namen van hen, in de voetsporen van wie zij willen treden als het gaat om het gereformeerde gedachtegoed. Calvijn (1509-1564) wordt daarbij gezien als de man van de Reformatie, Comrie (1706-1774) als één van de grootste mannen uit de Nadere Reformatie en Kersten (1882-1948) als de grote man van de 'bevindelijke reformatie'. Dat Calvijn veel betekend heeft in de Reformatie zal genoeg bekend zijn. Van de mannen van de Nadere Reformatie is het ook zeker Comrie geweest, die blijvende invloed heeft gehad: A. Kuyper en G.H. Kersten hebben zich laten inspireren door zijn gedachtegoed. Van Kersten kunnen we zeggen, dat hij een voortrekkersrol heeft gespeeld, in de 'bevindelijke reformatie'; hij was het immers die de vele groepen uit het bevindelijke gezelschapsleven bijeenkreeg (in 1907) in het kerkverband van de Gereformeerde Gemeenten: het grootste kerkverband van hen die zich onder de bevindelijk gereformeerden willen scharen.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat de gedachte van het 'driemanschap' zich heeft ontwikkeld: immers Comrie zou zich hebben laten leiden door Calvijn, zoals Kersten zich weer heeft laten leiden door Comrie. Van Kersten is bekend dat hij gezegd heeft 'Comrie te hebben vermalen'[1] en via Kersten zijn zodoende de gedachten van Comrie terug te vinden in de bevindelijke gereformeerde kring.

Wellicht onbewust leeft hierdoor bij velen de gedachte, dat de lijn Calvijn – Comrie – Kersten een eenheid is; in deze scriptie wil ik, wat betreft het onderwerp 'de rechtvaardiging door het geloof', nagaan of er ook daadwerkelijk gesproken mag worden van zo'n eenheid tussen Comrie en Kersten. Er leven, juist in deze tijd in de bevindelijk gereformeerde kring, vele vragen op dit gebied. Dit was voor mij persoonlijk één van de belangrijkste redenen voor dit onderwerp; door middel van deze studie werd ik 'gedwongen' om zelf na te gaan hoe Comrie, op wie velen uit deze kring zich immers beroepen, zélf over deze materie heeft geschreven en dit te vergelijken met wat Kersten hierover heeft gezegd. Is er nu daadwerkelijk sprake van een eenheid tussen Comrie en Kersten, zoals wordt gesuggereerd, of zijn er toch verschuivingen opgetreden in hun spreken over dit onderwerp? Dat is voor de vraag die ik wil beantwoorden in deze scriptie; daarbij ben ik er vanuit gegaan, dat er een tegenstellig is; of dit waar of onwaar is, moet dus blijken uit dit onderzoek.

Het onderwerp is afgebakend door alleen in te gaan op de visie van Comrie en Kersten. Dit is gedaan omdat vooral in de bevindelijk gereformeerde kring aan de visie van deze twee personen veel waarde wordt gehecht; Calvijn is dus buiten het onderzoek gebleven omdat aan zijn integriteit en zuiverheid niet wordt getwijfeld.

In het onderzoek zal vooral worden ingegaan op de relatie tussen Comrie en Kersten: waarin komen zij overeen en waarin verschillen zij? Het is hierbij de bedoeling om de volgende methode aan te houden: eerst de visie van Comrie weergeven; daarna de visie van Kersten en vervolgens zullen we dit persoonlijk becommentariëren. Het doel is om de studie zo op te zetten, dat ook anderen in staat zullen zijn het overzicht te volgen en zodoende van deze belangrijke materie kennis kunnen nemen.

2. Toelichting en overzicht

Zoals al aangegeven, willen we het thema van 'Rondom de rechtvaardiging' behandelen. Hierbij veronderstellen we dat de lezer weet dat de rechtvaardiging omschreven kan worden als: 'een

[1] M. Golverdingen. Ds. G.H. Kersten, Facetten van zijn leven en werk. 3e herziene en uitgebreide druk. Den Hertog B.V. Houten. Pag. 369. 'Van Comrie zei hij op een onderwijzerscursus: 'Ik heb Comrie vermalen.' Dat Kersten een groot bewonderaar was van Comrie, blijkt wel uit zijn voorrede op de Eigenschappen des Geloofs, als hij zegt: 'God heeft hem in ons vaderland, in dagen van diep verval, tot een kampioen der waarheid gesteld.' (Eigenschappen des Geloofs, voorrede, pag. VIII, uitgave De Banier, 1990)

vrijspreken van schuld en straf en een recht geven op het eeuwige leven'. De visie van Comrie wordt hierbij als uitgangspunt genomen; de visie van Kersten wordt 'getoetst' aan datgene wat Comrie heeft gezegd. Als een soort inleiding zal worden begonnen met een korte toelichting van de tijd en de mensen die zowel Comrie als Kersten op het oog hadden bij het schrijven van hun boeken. We vatten dit samen onder de titel 'Doelgroep'.
Wat betreft het eigenlijke thema, is het dan allereerst nodig om na te gaan wat Comrie heeft bedoeld als hij spreekt van de rechtvaardigmaking van eeuwigheid. Daarnaast zien we bij hem een spreken over de rechtvaardigmaking in de opstanding van Christus. Beide aspecten willen we in het eerste hoofddeel behandelen en daarom is dit geschaard onder de titel 'De rechtvaardigmaking in de besluiten van God', omdat het gaat over de rechtvaardigmaking, waarin een zondaar nog niet daadwerkelijk is vrijgesproken, eenvoudigweg omdat deze uitverkoren persoon nog niet geboren is en daarmee nog niet gerechtvaardigd kan zijn.
In het volgende hoofddeel (deel B), waarbij zal worden ingegaan op de rechtvaardigmaking in de Goddelijke vierschaar, is er echter wel sprake van personen, die geboren zijn en het tijdelijk leven hebben ontvangen. Deze uitverkorenen zullen, op een door God bepaald moment, in de tijd worden vrijgesproken en ontheven van de straf op de zonde en een recht krijgen op het eeuwige leven. Deze vrijspraak van God noemen we de vrijspraak in Gods vierschaar. In dit kader willen we ook nagaan welke plaats de overtuiging van zonde hierbij inneemt: gaat die aan die vrijspraak vooraf of volgt die erop? En hoe wordt in dit verband gesproken over de vereniging met Christus? Immers, de vrijspraak in Gods vierschaar is onlosmakelijk verbonden met de levendmaking van de zondaar, de wedergeboorte en de vereniging met Christus. Immers, alleen op grond van Zijn verdienste is er voor zondaren de mogelijkheid van vergeving en niet op grond van wat zondaren zelf hebben.
Daarna (hoofddeel C) zal worden ingegaan op de rechtvaardigmaking in de consciëntie van de mens en de betekenis van het geloof hierin.
Elk hoofdstuk zal aan het einde worden becommentarieerd en van opmerkingen voorzien. Hierin willen we de visie van Comrie en Kersten evalueren en de eventuele verschillen, die in het voorafgaande deel naar voren zijn gekomen, toelichten. In het laatste hoofdstuk willen we de studie afsluiten met een eindconclusie. In de bijlage zullen nauw gerelateerde onderwerpen ter sprake komen. Samenvattend betekent dit dus dat we het volgende willen behandelen:

Doelgroep
De rechtvaardigmaking in de besluiten van God
De rechtvaardigmaking van eeuwigheid
De rechtvaardigmaking in de opstanding van Christus
De rechtvaardigmaking in de Goddelijke vierschaar
Plaats en betekenis van de overtuiging van zonde
De vereniging met Christus
De rechtvaardiging in Gods vierschaar
De rechtvaardigmaking in de vierschaar van de consciëntie
De rechtvaardiging in de vierschaar van de mens
De noodzaak van het geloof
Eindconclusie

3. Werkwijze
Het is goed om de beperkingen van deze studie te noemen. Allereerst is een keuze gemaakt in de werken van zowel Comrie als Kersten; kiezen voor een select aantal werken kan tot gevolg hebben dat het 'verwijt' kan worden gegeven niet 'de echte Comrie' of 'de echte Kersten' te hebben meegenomen in het onderzoek. Daarom hebben we ervoor gekozen om toch een groot aantal geschriften van beide schrijvers mee te nemen in de studie. Concreet betekent dit dat van Comrie vrijwel alle hoofdwerken

zijn meegenomen, uitgezonderd het Examen van Tolerantie; voor Kersten geldt dat al zijn theologische werken, uitgezonderd het meditatief getinte boek 'De nachtgezichten van Zacharia' in de studie is meegenomen. We menen daarmee te mogen zeggen toch het grote geheel van de geschriften te hebben betrokken in de studie.
Wat betreft de werkwijze is ervoor gekozen om de belangrijkste citaten bijeen te verzamelen en die, afhankelijk van het onderwerp, daarbij te citeren. Dit kan dus betekenen dat een citaat meerdere malen wordt gebruikt in deze scriptie. Waar het mogelijk was, is ervoor gekozen om de onderwerpen, zoals die bij Comrie per hoofdstuk en paragraaf ingedeeld zijn, over te nemen als dit onderwerp bij Kersten werd besproken. Helaas bleek dat niet altijd goed mogelijk te zijn, zodat de inhoud van de paragrafen bij Kersten soms verschilt. Om zo goed mogelijk recht te doen aan beide auteurs, is er voor gekozen om veel citaten te gebruiken; dit wordt dan 'gecompenseerd' door in het commentaar, bij de afsluiting van elk hoofdstuk, tot een eigen vergelijking en beoordeling te komen.

4. Terugblik
Deze scriptie staat in het teken van de afronding van de studie Cursus Godsdienst Onderwijs. Dit betekende vier jaren lang met anderen nadenken over zaken die Gods Woord ons aanreikt, over Zijn daden die te zien zijn in de kerkgeschiedenis, en vooral hoe we moeten staande blijven in een tijd, waarin de aanvallen op dit Woord zo groot zijn. Niets anders dan het geloof in Christus behoedt ons voor een meegaan met de tijd; vandaar dat onderzoek hiernaar ook nu zinvol is.
Niet alleen mijn begeleider voor deze scriptie, ds. H. Paul, willen we dankzeggen voor de gegeven hulp, maar bovenal past het om de Heere te erkennen en dank te zeggen voor de krachten die Hij gaf om deze studie te kunnen voltooien. Hem alleen zij daarom ook de eer.

Willem Jan van den Brink Ede, maart 2002

Hoofdstuk 1 Doelgroep

'Daarom, gij mensenkind! zeg tot het huis Israëls: Gijlieden spreekt aldus, zeggende: Dewijl onze overtredingen en onze zonden op ons zijn, en wij in dezelve versmachten, hoe zouden wij dan leven? Zeg tot hen: Zo waarachtig als Ik leef, spreekt de Heere HEERE, zo Ik lust heb in den dood des goddelozen! maar daarin heb Ik lust, dat de goddeloze zich bekere van zijn weg en leve. Bekeert u, bekeert u van uw boze wegen, want waarom zoudt gij sterven, o huis Israëls?' Ezech. 33:10-11.

1.1 De doelgroep van Comrie

Het is niet zo'n eenvoudige taak om de doelgroep van Comrie nauwkeurig te omschrijven. Allereerst heeft hij de gemeente van Woubrugge, de plaats waar hij diende, op het oog gehad. Niet voor niets heeft hij de gemeente in verschillende voorwoorden (Eigenschappen des Geloofs, Leerredenen) bedankt voor de aan hem bewezen liefde en heeft hij met de geschreven boeken deze mensen allereerst op het oog gehad. Uiteraard heeft hij, door de uitgave van zijn werken, een breder publiek mogen dienen, maar de gemeente stond toch op de eerste plaats.
Als we verder zijn preken bestuderen, dan zien we daarin nauwkeuriger welke mensen hij heeft willen helpen met het schrijven van zijn boeken. Comrie heeft in zijn pastorale arbeid namelijk mensen ontmoet, die naar zijn mening geheel verkeerde gedachten hadden over de rechtvaardiging door het geloof. Zijn dagen werden gekenmerkt door de strijd over de zekerheid van het geloof. Daarom heeft Comrie zulke mensen geestelijk willen leiden door het schrijven van zijn boeken, waarbij hij alle twisten zoveel mogelijk heeft willen vermijden. Zo verklaart hij in een Post Scriptum bij de Opdracht aan de gemeente van Woubrugge bij de 3e druk van de Eigenschappen des geloofs:

'Wij beleven een tijd, waarin over het zaligmakende geloof (door welke wij Christus worden ingelijfd) zeer getwist wordt, ofschoon dit aan elk christen behoorde het allerklaarste te zijn. Wij hebben alle twisten zorgvuldiglijk vermeden, wij hopen en bidden dat, terwijl er veel gezintwist wordt, wij mogen trachten het zaligmakende geloof zeer veel te oefenen; hier door zullen wij het beste verstaan deszelfs natuur en eigenschappen; God Zelf geve daar u en mij genade toe om Jezus wille. Amen.'[1]

Ook in de Catechismus klaagt hij over de geestelijke onkunde van zijn tijd. Wet en Evangelie worden vermengd en het rechte zicht op de betekenis van het geloof, ook voor Gods vierschaar, ontbreekt bij velen.

'Ik heb al lang ook bespeurd, dat men Wet en Evangelie begint onder elkander te vermengen en niet alleen het verbond der genade volgens die begrippen begint te handelen, maar dat men de eigenlijke natuur van het geloof schijnt te vergeten, althans daarvan sprekende en redenerende alsof het niet als een ingestorte hebbelijkheid in de ziel was en als een lijdelijk instrument niet moest aangemerkt worden. Uit welke gedachten voortvloeien al die geschillen over het geloof, die gans nadelig zijn aan de leer der rechtvaardigmaking; want zodra men aan het geloof enige dadelijke werkelijkheid toeschrijft, zo houdt het op, in zoverre het een dadelijke werkelijkheid heeft, een instrument te zijn; en zij, die van geloofsdaden tot de rechtvaardigmaking, door welke wij gerechtvaardigd worden in Gods vierschaar, zo breed spreken, brengen ons heimelijk tot de Remonstrantse leer, die door onze vaderen veroordeeld is en banen alzo de weg om wederom paaps te worden.'[2]

---

[1] Eigenschappen des geloofs, 3e druk, 1753. Post Scriptum bij de Opdracht
[2] Heidelbergse Catechismus, Voorrede, pag. XXI

Zo zien we dus dat Comrie door zijn werken getracht heeft om de onkunde weg te nemen en de mensen geestelijk te leiden; ja, om ze te brengen tot het juiste zicht op het geloof.[3] Hoe nodig vond Comrie het om te wijzen op het werk van Gods Geest! Hij kwam zoveel een 'beredeneerd christendom' tegen, waarbij mensen spraken over Gods werk, zonder daarbij te wijzen op de noodzaak van wedergeboorte en bekering, dat het in zijn ogen zeer noodzakelijk was om te wijzen op het werk van Gods Geest. We moeten bedenken dat in de dagen van Comrie de eerste 'verlichtingsdenkers' al opkwamen; de rede en het menselijk vermogen kregen daarbij zo'n grote nadruk, dat het werk van Gods Geest niet meer nodig leek te zijn. Vandaar dat Comrie zich sterk maakt voor het benadrukken van Gods werk, nodig tot de zaligheid.

'Hierbij deed zich voor mij op de nare omstandigheid van de tijd, die wij beleven; velen zo te werk gaande in het bestrijden van de werkingen des Heiligen Geestes, dat, zo men iets kan opmaken uit hun doen, het oogmerk daarvan is, om een beredeneerd Christendom in te voeren en ons een heidense zedekunde, onder Christelijke bewoordingen, op te dissen. Dit is de treurige gesteldheid van deze onze droevige dagen, waarin wij aan ons einde en ondergang bijna gekomen zijn, dat men de krachtige en onmiddellijke werking en invloeiing des Heiligen Geestes, om ons te wederbaren en ter betrachting van alle Evangelische gehoorzaamheid, uit kracht van ons inzijn in Christus, op te wekken en ons telkens genade en bekwaamheid, door Zijn almachtige genadekracht, in ons invloeiende op de hebbelijkheden, die wij in de wedergeboorte deelachtig zijn geworden te schenken, begint te loochenen (…).'[4]

We mogen hieruit dus afleiden dat Comrie, strijdend tegen de leer van Baxter, de school van Saumur, de Roomsen en Remonstranten gepoogd heeft om de leer van vrije genade te verdedigen, en vooral klein- en zwakgelovigen wilde brengen tot de zekerheid van het geloof.

1.2 De doelgroep van Kersten

Als gevolg van het verval in de Nederlands Hervormde Kerk is de Afscheiding (1834) een feit geworden en kwamen vele kleine groepen bijeen om de bevindelijke waarheid te horen. Het leven van de gezelschappen, waarin de eenvoudige vromen bijeen kwamen op te spreken over het werk van God, kende een grote bloei. Hierbij was echter nauwelijks sprake van een geordend kerkelijk leven. Vaak waren er op zulke gezelschappen enkele personen die als een soort geestelijke leider fungeerden, omdat zij duidelijk konden spreken van Gods genadewerk in hen en om die reden door anderen werden nagevolgd. We moeten hierbij wel opmerken dat vaak de geestelijke ervaringen van zo'n leider als 'norm' functioneerden voor de andere volgelingen. Conflicten bleven vaak niet uit, zodat er gemakkelijk nieuwe groeperingen ontstonden in de jaren na 1834.
Kersten heeft de kwalijke gevolgen hiervan gezien en gestreden voor een eenheid, waarin de Dordtse Kerkorde de structuur diende te bepalen. Uiteindelijk heeft dit geleid tot de vereniging van 1907, waarbij de Gereformeerde Gemeente als een kerkverband is ontstaan. Het is echter te begrijpen, dat nog jarenlang de strijd moest worden gevoerd tegen individuele opvattingen die Kersten tegenkwam in de gemeenten. We willen kort stilstaan bij de groepen van personen waarop Kersten zich heeft gericht in zijn werken.

1.2.1 Verkeerde gezelschappen

[3] Leerredenen, 2e stuk, voorrede pag. 8 'In het algemeen zult gij, waarde lezer, uit onze redenering gemakkelijk opmaken, dat de grote zaak, die wij leren willen, zijn opzicht heeft op de wijze hoe wij tot een waarachtige en gegronde verzekering komen, zo van ons kindschap Gods, als ook van de waarheid van ons geloof, waardoor wij Christus worden ingelijfd.'
[4] Heidelbergsche Catechismus, Voorrede aan de lezer, pag. XX

We zien regelmatig bij Kersten een waarschuwen tegen gezelschappen, waarin mensen worden opgebouwd op hun tranen en bevindingen, zonder dat daarbij gewezen wordt op de noodzaak om op Christus gebouwd te worden. Zeer scherp kan hij zijn in zijn veroordeling daarvan. Zo zegt hij bijvoorbeeld:

Zó bitter is ons hart, vol vijandschap tegen het zalig worden uit genade, door Jezus alleen. Zo bitter is de ziel van Gods volk nog bij al de ervaringen van de liefde en vertroosting. Zolang ons niet alles ontvalt, wat buiten Christus is. Daarom is het zo noodzakelijk, dat wij op de gestalten niet bouwen; van de zoetste ervaringen onze grond niet maken; zo noodzakelijk, dat de Heere Zijn lijden en sterven begon te vertonen. Wij moeten van onszelf worden afgebracht en verlost; sterven om te leven. Ai! Hoe zeer wordt dit gemist in onze geesteloze tijden; gemist niet alleen bij een oppervlakkig christendom, dat vreemdeling van alle leven is, maar ook zelfs bij degenen, die de Heere trok met goedertierenheid. Het is veelal een rusten op ontvangen weldaden en een bouwen van elkander en zelfs in de prediking des Woords op tranen en gevoelige aandoeningen; die worden voor de zaligheid gehouden.'[5]

Zo zien we dus dat Kersten heeft gestreden tegen een gevoel en een bevinding zonder geloof in Christus. De andere zijde, namelijk een geloof zonder bevinding, heeft hij ook bestreden. Immers, als reactie op de Afgescheidenen, was er in de Nederlands Hervormde Kerk, maar ook in de Gereformeerde Kerk, een sterke nadruk gekomen op de prediking van het Woord. Kersten miste hierin echter de bevindelijke grondslag en daarom heeft hij daar met scherpe bewoordingen afstand van genomen.

1.2.2 De Gereformeerden met hun veronderstelde wedergeboorte

In de dagen van Kersten was de Gereformeerde Kerk, onder de leiding van Abraham Kuyper, uitgegroeid tot een machtig bolwerk. De vromen, die in de gezelschappen nog bijeen kwamen, hebben zich toch niet bij Kuyper aangesloten. Men beleed wel de Gereformeerde leer, maar in de ogen van deze vromen (en Kersten) werd daar op de bevinding van Gods volk neergekeken; men had dat niet meer nodig. Het Woord alleen was genoeg, zo zei men. Kersten zegt dan ook:

'De waarachtige bevinding des Heiligen Geestes wordt als valse mystiek en op de dool geraakte vroomheid uitgekreten. Het historieel geloof heeft de plaats van het zaligmakend geloof ingenomen; een practisch remonstrantisme is de kerk ingedrongen, hoezeer men in belijdenis de remonstrantse leer bestrijdt.'[6]

Kersten heeft op vele plaatsen fel gewaarschuwd voor dit 'Christendom', dat in feite geen Christendom blijkt te zijn. De bevindelijke gangen, die God met Zijn volk houdt, worden daar niet meer gepredikt; men heeft er afstand van genomen. In naam stond men wel in de lijn van de Reformatie of Nadere Reformatie, maar in de praktijk was er een groot verschil, zo moest Kersten constateren.[7]

'Want of wij elkaar al opbouwen en zeggen: Neem Jezus toch aan en geloof in Hem; gij zijt toch in het verbond en gij hebt de beloften van het verbond, mijn toehoorders, leest de geschriften van onze dagen eens na; gij wordt er ziek van als gij ziet hoe alles in het werk gesteld wordt om dat ene uit te bannen: het bevindelijke leven van het volk van God. Dat moet er uit! En dat er een werk van God aan een mens moet geschieden, waardoor hij zich in zijn verloren staat leer kennen en zijn leven prijsgeeft; dat moet

[5] Het handschrift uitgewist, pag. 275. Zie ook pag. 126; Meer dan overwinnaars, pag. 151 en De gelovige verwachting, pag. 306 en 421
[6] De Gereformeerde Dogmatiek dl 2, pag. 93
[7] De gelovige verwachting, pag. 263

er uit! Zij zeggen: Hier hebt gij de eis van bekering en geloof, en zo gaat gij naar de hemel. Maar dat gaat niet, want wij hebben ons leven lief.'[8]
'Een mond van leugenleer is over Nederlands kerk gegaan en de levende God, Die Zich in Zijn Woord geopenbaard heeft, is verbannen. Een heir van valse profeten is opgestaan en stelt een andere God voor, dan Hij, die Sion door recht verlost in Christus.'[9]

Niet alleen heeft Kersten echter gewaarschuwd voor de Gereformeerden, vanwege het feit dat zij niets moesten hebben van de bevindelijke prediking, maar ook hun leer van de veronderstelde wedergeboorte heeft hij sterk afgekeurd. De leer van de veronderstelde wedergeboorte, door Kuyper verwoord en door zijn volgelingen sterk benadrukt, legt een sterke nadruk op Gods verbond. Alle kinderen die gedoopt zijn worden voor kinderen van God gehouden, tenzij het tegendeel blijkt. Op grond van hun veronderstelde wedergeboorte worden zij immers gedoopt! Kersten moest hier niets van hebben en neemt daar in felle bewoordingen afstand van.

'Zelfs onder Gereformeerde naam worden de fundamenten ondergraven. Een verondersteldewedergeboorte-leer nam de klem der waarheid van de consciëntie des volks weg; een drieverbondenleer moet geloof en bekering opdringen en een vermeend *recht* aan allen toekennen op de beloften Gods, die toch alleen ja en amen zijn in Christus Jezus voor Zijn uitverkorenen'[10].

Ja, vrijwel alle Gereformeerde predikers worden afgekeurd en veroordeeld, omdat zij het volk bedriegen en spreken van het moeten geloven in Jezus. Het ware volk van God leert echter dat het niet kan geloven, zo zegt Kersten.[11]

1.2.3 Zij die geestelijk leven erkennen bij de bewuste rechtvaardigmaking en de 'gewone hoorder'

Kersten heeft ook mensen ontmoet, die alleen geestelijk leven wilden erkennen, als men ook bewust gerechtvaardigd was. Deze gedachte leefde sterk bij de volgelingen van J.P. Paauwe, die in 1901 in de Nederlands Hervormde Kerk predikant is geworden. Volgens S. van der Linde heeft Paauwe al in de tijd, toen hij in Yerseke stond (vanaf 1901) overwogen om zich aan te sluiten bij de Gereformeerde Gemeenten. Toch is dit niet gebeurd en is hij in 1914 uit de Nederlands Hervormde Kerk gezet.[12] In hoeverre er contacten zijn geweest tussen J.P. Paauwe en Kersten zelf, is ons niet bekend. Toch mogen we veronderstellen dat Kersten, toen hij in 1912 in Yerseke intrede deed, ongetwijfeld met volgelingen van deze Paauwe in contact is gekomen. Toch kon hij zich in hun standpunt niet vinden. In de ogen van Kersten doet men dan namelijk tekort aan het geestelijke leven, dat hij al waarnam bij het bekommerde volk van God.

'Het geloof dan wordt bij de wedergeboorte door de Heilige Geest in de uitverkorenen gewrocht. Is het nodig te zeggen wat wij door de wedergeboorte te verstaan hebben? Dat n.l. deze nieuwe geboorte niet eerst dan plaats heeft in de rechtvaardigmaking in de consciëntie, waar de ziel het verzekerd

---

[8] Het handschrift uitgewist, pag. 125. Zie ook pag. 130, 203
[9] De gelovige verwachting. pag. 296. Zie ook pag. 475
[10] Het handschrift uitgewist, pag. 229. Zie ook pag. 132 en De gelovige verwachting, pag. 130-132
[11] Het handschrift uitgewist, pag. 185 *'Hoe* zal een arm zondaar tot Christus komen? *Hoe?* Als hij aan zichzelf wordt overgelaten komt hij er nooit. Het kan deze mensen ook niet baten als men al roept: 'Gij moet in Jezus geloven; gij moet Jezus aannemen'. Van dergelijke predikers is de kerkelijke wereld vol. Zij verstaan de arme, ellendige zondaar niet; zij kennen het geestelijk onvermogen van de verslagene niet. (…). O, bedriegelijke leraars; bedrogen volk!'
[12] Christelijke Encyclopedie, 2e druk, deel 5, pag. 360

bewustzijn verkrijgt met God in Christus te zijn verzoend! Dit stellen sommigen in onze dagen, in strijd met de belijdenis.'[13]

Niet vaak heeft Kersten voor deze mening gewaarschuwd, maar toch zien we dat hij duidelijk zijn standpunt inneemt: naar zijn mening is er sprake van geestelijk leven voor de rechtvaardigmaking.
Veel andere doelgroepen heeft Kersten niet op het oog gehad; een enkele maal zien we dat Kersten gewaarschuwd heeft voor een oppervlakkig opgaan onder Gods woord of een denken dat belijdenis doen voldoende is. Het voorrecht om de genademiddelen te hebben met een zuivere belijdenis is niet genoeg, zo waarschuwt hij.[14] Het blijkt dat Kersten heeft gestreden tegen meerdere fronten en regelmatig zien we dit terugkeren in zijn geschriften.

1.3 Commentaar

Als we erop letten op wie Comrie zich richt, dan valt op dat hij zich sterk richt op de noodzaak om het rechte zicht te hebben op het geloof. Het geloof bestaat volgens Comrie niet alleen uit geloofsdaden, maar er is ook een geloofsvermogen, waaruit deze daden voortkomen. De gedachte, dat men door de geloofsdaden, die Comrie als een werk zag, bij God rechtvaardig kon worden, heeft hij willen bestrijden. Het ging hem om het juiste evenwicht, juist als het gaat om de betekenis van het geloof en de relatie met de rechtvaardiging. Alle menselijke vermogens snijdt hij af, want het is Gods werk om Zijn genade in de harten van zondaren te verheerlijken. Vandaar zijn strijd tegen de Anti-Nominianen, die de mens niet als geheel dood in zijn natuurstaat beschouwden, maar nog wel bekwaam om zich op God te richten. Zo heeft Comrie, ook wat betreft de strijd die enkele tientallen jaren terug was gevoerd over het wezen en de zekerheid van het geloof, zich beijverd voor het juiste zicht op het geloof. Naar Comrie's mening was daarbij het juiste zicht op de verhouding tussen Wet en Evangelie ook teloor gegaan en daarom beijvert hij zich om het goede onderscheid hierin te krijgen. We moeten echter zeggen dat de verhouding Wet – Evangelie in zijn werken niet veel besproken wordt, uitgezonderd de voorrede op het werk van E. Fisher. Het juiste zicht op het geloof neemt bij Comrie een veel grotere plaats in.

Bij Kersten zien we dat het accent verlegd is; niet meer het geloof alleen is belangrijk, maar ook de bevinding krijgt een belangrijke plaats. Velen zijn er die wel over geloof spreken, maar in de ogen van Kersten is dat een geloof dat niet door God gewerkt is, omdat de bevinding der heiligen erin gemist wordt. Zeer scherp kan Kersten zich dan uitlaten over predikers, die oproepen tot het geloof in Jezus Christus. Dat is immers tevergeefs, want de mens kan toch niet geloven, zo zegt Kersten. Dat de Dordtse Leerregels echter zeggen dat de beloften van het Evangelie aan alle hoorders zonder onderscheid gepredikt moeten worden met bevel van bekering en geloof, zal Kersten wel beleden hebben, maar in de praktijk heeft hij het echter niet gedaan. Juist bij de prediking van de Erskines, van Binning, van Gray en van meerdere Puriteinen, waarvan Kersten ook kennis heeft genomen, is dat kenmerkend: het geloof en de oproep daartoe neemt een centrale plaats in, zonder daarbij de onwil van de mens te verzwijgen; tegenover de onwil van de mens wordt de gewilligheid van Christus verkondigd. Bij Kersten zijn we dat spoor van de Puriteinen kwijt geraakt en zien we dat er een sterke nadruk op de bevinding voor in de plaats is gekomen.

Wat ons verder opvalt bij Kersten is dat hij niet of nauwelijks in staat is geweest om zich voorzichtig uit te laten over andere personen. Heel makkelijk weet hij anderen te verwijten van 'ketterse dwalingen', waarbij we sterk de indruk krijgen dat de ware prediking alleen nog maar bij hemzelf en enkele anderen wordt aangetroffen.

[13] Meer dan overwinnaars, pag. 8
[14] Het handschrift uitgewist, pag. 368

We treffen deze houding wel vaker aan; het gemak waarmee hij bijvoorbeeld een R. Baxter verwijt dat deze de algemene verzoening leert[15], of waarmee hij Kolhbrugge beschuldigt van een verkeerde visie op de heiligmaking[16], heeft ons verbaasd. Zijn rechtlijnig karakter zal hierbij ongetwijfeld een rol gespeeld hebben, maar dat pleit er niet voor om zo gemakkelijk mensen te veroordelen. Ook in dezen geldt het: 'wie meent te staan, zie toe dat hij niet valle'.

[15] De Gereformeerde Dogmatiek, deel 1, pag. 353
[16] De Gereformeerde Dogmatiek, deel 2, pag. 213-214

Deel A **De rechtvaardigmaking in de besluiten van God**

Hoofdstuk 2 De rechtvaardigmaking van eeuwigheid en in de opstanding van Christus

'En die Hij tevoren verordineerd heeft, dezen heeft Hij ook geroepen; en die Hij geroepen heeft, dezen heeft Hij ook gerechtvaardigd; en die Hij gerechtvaardigd heeft, dezen heeft Hij ook verheerlijkt'. Rom. 8: 30

2.1 De rechtvaardigmaking van eeuwigheid

Inleiding

Er is nogal verschil van mening, welke betekenis men moet toekennen aan het begrip 'rechtvaardigmaking van eeuwigheid'. Zo is het bekend dat Wilhelmus à Brakel in 'De Redelijke Godsdienst' zich sterk verzet tegen een rechtvaardigmaking van eeuwigheid.[17] Meerdere theologen volgen Brakel hierin en zeggen dat het niet schriftuurlijk is om dit zo te benoemen. Alexander Comrie (en in zijn lijn ook G.H. Kersten) nemen hierin een andere positie in: zij hebben sterk opgeroepen om de rechtvaardigmaking van eeuwigheid te leren. In dit hoofdstuk worden de standpunten van Comrie en Kersten met elkaar vergelekken.

De visie van Comrie

Als we willen nagaan hoe Comrie hierover heeft gedacht, zullen we in zijn ABC des Geloofs of in de Eigenschappen des Geloofs tevergeefs zoeken naar een fundamentele benadering hiervan. Zijdelings komt het wellicht ter sprake in één van de preken uit de Eigenschappen, als Comrie de Anti-Nominianen ('wetsbestrijders' noemt hij ze) bestrijdt, omdat zij, op grond van de rechtvaardigmaking van eeuwigheid, in feite de noodzaak van een rechtvaardigmaking in de tijd ontkennen en al willen spreken van een 'dadelijke rechtvaardigmaking in de eeuwigheid'.[18] Een grondige bespreking van dit onderwerp komen we tegen in zijn werk 'De brief over de Rechtvaardigmaking'. Dit werk, dat eigenlijk de vorm heeft van een brief, omdat het geschreven werd aan een vriend, is pas enkele jaren na het schrijven ervan, uitgegeven. De twisten waren hoog opgelopen bij de classis van Gouda, vooral toen professor J. van de Honert een brief had geschreven en Comrie en Holtius hierin beschuldigde van antinomianisme. Als antwoord hierop heeft Comrie deze brief geschreven, maar tot de uitgave ervan is het pas later gekomen. Naast deze 'Brief' vinden we nog belangrijke informatie in een ander werk van Comrie, namelijk de 'Missive'. Beide geschriften zullen we vervolgens bespreken.

2.1.1 Brief over de rechtvaardigmaking

In de uitgave van De Westfriese Boekhandel is vooraf een voorrede opgenomen; die blijkt echter niet van de hand van Comrie zelf te zijn, maar van een onbekende C.M, die de brief van een vriend had ontvangen. Aan deze vriend was de brief geschreven, maar toen de ons onbekende C.M. ook kennis hiervan kreeg, besloot hij tot de uitgave hiervan.

[17] Wilhelmus à Brakel, De Redelijke Godsdienst, 9e druk, 1723. Deel 1, pag. 865. 'Wij zeggen: *Dat de rechtvaardigmaking niet van eeuwigheid geschied is*. God heeft van eeuwigheid haar wel besloten te rechtvaardigen; maar dat besluit en voornemen is de rechtvaardigmaking zelf niet'.
[18] Eigenschappen des geloofs, pag. 61

Na de voorrede van deze C.M. (waaraan wordt voorbijgegaan) volgt de eigenlijke brief over de rechtvaardigmaking. Die bestaat uit drie delen: een inleiding, het hoofddeel (ook bestaande uit 3 stukken) en een toevoeging. Comrie verklaart dat de mens in twee relaties kan staan: óf nog in zijn natuurlijke relatie met zijn verbondshoofd Adam, waarbij hij aan de vloek onderworpen is, óf in relatie tot Christus, waarbij er sprake is van een verzoende staat. Dit laatste is alleen mogelijk door de plaatsvervangende gerechtigheid van Christus, als Verbondshoofd. Dit is de enige grond waarom Comrie wil spreken van een rechtvaardigmaking van eeuwigheid: in Hem zijn de uitverkorenen begrepen.[19]
Bij het spreken over de rechtvaardigmaking legt Comrie uit dat dit geheel van deze weldaad bestaat uit meerdere delen. De volgende delen wil hij onderscheiden:
een rechtvaardigmaking van eeuwigheid uit het verbond met Christus,
een rechtvaardigmaking in de opstanding van Christus,
een rechtvaardigmaking bestaande in een onmiddellijke toerekening van Christus' gerechtigheid aan een mens
een bekendmaking hiervan in de consciëntie van die persoon.
Als er wordt gesproken over de rechtvaardigmaking, dan moet men er goed op letten of er sprake is van het gehele proces ervan, wat de Protestanten vrijwel allemaal deden, of dat men spreekt over één deelaspect van die rechtvaardigmaking, zo benadrukt Comrie. Elk deel van die rechtvaardigmaking is op zichzelf goed, maar de rechtvaardigmaking is pas volkomen als alle vier de onderdelen samengenomen worden. Zo zegt Comrie het volgende:

'Evenzo hier. De rechtvaardigmaking van eeuwigheid, in Christus' opstanding, in de toerekening van Zijn gerechtigheid, eer enige inwendige verandering in ons plaats kan hebben: in de verdelende zin, heeft elk deel zijn eigen wezenlijke volmaaktheid. Maar de gehele weldaad, in de samenstellende zin, heeft zijn volkomenheid, wanneer en niet eerder, als deze in onze consciëntie eindigt en wij die ontvangen met gelovige harten, nota bene: aannemen en daarop tot zaligheid berusten. Dit heb ik met een *nota bene* onder uw oog willen brengen, aangezien het onverstand zo groot geworden is, dat men zegt, dat wij maar een lijdelijkheid van ontvangen in het geloof stellen, zonder dadelijkheid van aannemen. Hetwelk verre van ons is, daar wij geloven, dat het geloof als een ingewerkte hebbelijkheid door de Heilige Geest in ons, lijdelijk is in het ontvangen en dadelijk in het aannemen en toeëigenen.'[20]

Comrie wil nadrukkelijk deze onderscheidingen handhaven, om daarmee een grondslag en een fundament te kunnen geven aan de rechtvaardigmaking *door* het geloof. De toerekening van Christus' gerechtigheid is een voorafgaande voorwaarde om de rechtvaardigmaking *door* het geloof betekenis en inhoud te kunnen geven. Immers, van die rechtvaardigmaking van eeuwigheid geldt al dat Christus een vloek geworden is voor ons. De zonden zijn Hem opgelegd, en daarom moest Hij sterven.

'Zo is dan de leer des Evangelies vol van vertroostingen, makende geen gewag van wetswerken, maar van Gods onbegrijpelijke liefde jegens ons verloren mensen. Dat namelijk de barmhartige Vader, als Hij zag dat wij door de vloek der wet onderdrukt werden, en door onze eigen krachten daarvan nooit konden verlost worden, Zijn eniggeboren Zoon gezonden heeft in de wereld, en op Hem gelegd heeft al de zonden.'[21]

---

[19] A. Comrie, Brief over de rechtvaardigmaking. Pag. 67. 'of zoals die (rechtvaardigmaking) van eeuwigheid uit het verbond met Christus, en ons in Hem als Zijn zaad voortvloeit, door de aanvaarding van de bemiddeling van de Borg, waarin de persoonsverwisseling tussen Hem en ons geschied is.'
[20] Brief over de rechtvaardigmaking, pag. 31
[21] Brief over de rechtvaardigmaking, pag. 16

Het is voor Comrie overduidelijk dat hij met de leer van de rechtvaardigmaking van eeuwigheid staat in de lijn van de Reformatie. Om dit te bewijzen geeft hij talrijke citaten uit bekende en onbekende geloofsbelijdenissen, waardoor hij zich verzekerd weet van een bijbels spreken van een vierderlei rechtvaardiging; alleen door er op te wijzen dat er een rechtvaardigmaking *voor* het geloof is, kan er pas sprake zijn van een betekenisvolle rechtvaardigmaking *door* het geloof. Deze leer is ook op de Dordtse synode ten volle beleden. Daarom zegt Comrie:

'De meeste leden van die vergadering waren van gevoelen, dat er een rechtvaardiging is, in een verdelende zin, van eeuwigheid, in Christus' opstanding als een publiek Persoon, in zich bevattende al de uitverkorenen in Hem, voor wie Hij alleen Zijn bloed had uitgestort, en dat dus, gelijk zij in hun inzijn in Hem, als hun Verbondshoofd, in en met Hem gekruist, gestorven en begraven zijn, zij ook mede in en met Hem in Zijn rechtvaardiging mede gerechtvaardigd zijn, door onmiddellijke toerekening van die aan hen. Nota bene: *in hun verbonds-inzijn in Hem,* vóór het geloof, en tot het geloof, als de enige Goddelijke betamelijke *basis* of grondslag, waarop het inwerken, schenken en geven van het geloof als een gave rustende is; zowel als een rechtvaardigmaking *op, uit door* en *na het geloof* in een *samenvoegende zin.* Wel wetende, dat hetgeen God als een schakel aan elkaar gebonden heeft, door mensen niet van elkaar moet gescheiden worden.'[22]

Comrie heeft terdege beseft dat de rechtvaardiging door het geloof méér is dan een 'bewustworden' van eeuwigheid gerechtvaardigd te zijn. Dit was namelijk de gedachte van de Antinominianen: als God ons van eeuwigheid af al heeft gerechtvaardigd, en we rechtvaardig zijn in Zijn ogen, dan is de wet in het leven van ondergeschikt belang: we zijn immers toch al rechtvaardig. Zelfs de betekenis van het geloof neemt af; het betekent niet meer dan een 'tot kennis komen van' en een 'bewust worden van' het feit dat men al voor God rechtvaardig is. Tegen deze gedachte van de Anti-Nominianen heeft Comrie fel gestreden. In de tweede preek uit de Eigenschappen des geloofs zegt hij namelijk het volgende:

'Deze waarheid strekt ook tot wederlegging van al de wetsbestrijders, die drijven, dat de mens dadelijk gerechtvaardigd is van eeuwigheid. Wij stellen wel, dat God een voornemen had van vóór de tijden der eeuwen, om de mens te rechtvaardigen; dat Hij besloten heeft dit te doen in de tijd, zodat wij kunnen zeggen, dat de mensen in het voornemen Gods, en in Zijn besluit gerechtvaardigd zijn, maar dat is niet dadelijk; want zo zijn de gelovigen van eeuwigheid zalig; doch zij worden eerst dadelijk zalig, wanneer zij dadelijk in de volle genieting Gods ingaan. De apostel leert, dat wij door het geloof gerechtvaardigd worden, derhalve niet eerder dadelijk gerechtvaardigd, voordat wij dadelijk geloven. (…). Deze waarheid strekt ook tot wederlegging van zulken, die voorgeven, dat de ziel ten enenmale lijdelijk is in de rechtvaardigmaking. Deze dwaling spruit uit het voorgaande; zijn wij van eeuwigheid gerechtvaardigd, gelijk zij meenen, dan is het geloof geen uitgaande daad van de ziel, om Christus, in het Evangelie aangeboden, te omhelzen, maar een inkerende daad, om te zien dat ik alrede gerechtvaardigd ben. Hiervandaan veroordelen dezulken het vluchten, het hongeren, dorsten en reikhalzen naar Jezus, en het uitgaan van de ziel tot Jezus, alsof het slechts werk der wet was en geen geloofswerk, onder voorgeven, omdat het niet naar hunnen zin ten enenmale lijdelijk is. Wacht u, mijne geliefden! voor zulke misvattingen en verkeerdheid; dewijl gij gezien hebt, dat het geloof een uitgaande daad van de ziel is, om de Borg te omhelzen; de Bijbel beschrijft het ook alzo, en het is best bij de Bijbelse beschrijvingen te blijven.'[23]

Uit het aangehaalde citaat blijkt dus duidelijk dat Comrie veel nadruk legt op de betekenis van het geloof in de rechtvaardiging. De Anti-Nominianen (wetsbestrijders) hechtten hier namelijk nauwelijks

[22] Brief over de rechtvaardigmaking, pag. 51
[23] Eigenschappen des Geloofs, pag. 61-62

waarde meer aan, maar voor Comrie is het van wezenlijk belang om te blijven spreken van een rechtvaardiging door het geloof. Het is dus niet zo, dat het geloof lijdelijk en slechts receptief van aard is, om te ontvangen wat men al van eeuwigheid bezit. Nee, Comrie wil leren dat de gelovige ziel werkzaam is in de geloofsdaden; het vlucht tot Jezus en neemt Hem als de Borg aan. Zo komt men tot een dadelijk bezit van datgene, wat God in de eeuwigheid toebereid heeft. Daarom zegt hij in de Brief opnieuw, wat hij in de tweede preek van de Eigenschappen al had geleerd, namelijk dat:

'De Antinomianen, die deze (rechtvaardigmaking in de vierschaar van de consciëntie WJB) ontkennen, heb ik weerlegd, alsook die het geloof *enkel* lijdelijk met betrekking tot die weldaad stellen; stellende toen en nog, dat ofschoon het geloof in het ontvangen lijdelijk is, het nochtans de weldaad van God ontvangen hebbende, *daardoor zelf* dadelijk wordt in het aannemen van Christus en Zijn gerechtigheid en in het betrouwen daarop tot zaligheid.'[24]

Het is dus wel te begrijpen dat Comrie klaagt in zijn Brief dat hij zo verkeerd begrepen is, nadat de uitgave van de verklaring van de Heidelbergse Catechismus was verschenen. Zo is hij er van beschuldigd dat hij leert dat er geen rechtvaardigmaking in de tijd meer nodig zou zijn.Dit is echter onterecht, zo verklaart hij, omdat dit hetgene is, wat de Anti-nomianen leren, en daar wil hij zich verre van houden. Wel wil hij ten-volle benadrukken dat de rechtvaardigmaking in de tijd gegrond is op de rechtvaardiging van eeuwigheid.[25] Opnieuw geeft Comrie dan aan wat hij verstaat onder de rechtvaardigmaking van eeuwigheid. God ziet in Zijn besluit, de uitverkoren zondaren aan als rechtvaardig, hoewel zij nog liggen onder de vloek van de zonde.

'Daar God in de eeuwige rechtvaardigmaking, zoals die een inblijvende daad in God is, al de uitverkorenen zowel als anderen, aanschouwt als gevallen en liggende onder Zijn vloek en toorn opgesloten, verbonden tot al de ellendigheden van dit leven, tot de dood zelf en de pijnen der hel tot in alle eeuwigheid. Die Hij nochtans, door een eeuwig inblijvende wilsdaad in Zichzelf, op gronden overeenkomstig Zijn deugden en volmaaktheden rechtvaardigt, de zonde vergeeft en hun het recht ten eeuwigen leven zo toewijst, dat hoe lang of kort zij onder dat vloekvonnis opgesloten mogen liggen, en wat bittere uitwerkingen dat ooit of ooit in hun consciënties hebben mag, het nooit op hun personen dadelijk effect en uitwerking zal hebben. En dit is de eeuwige en algemene rechtvaardigmaking van elk uitverkorene en allen tegelijk, door een inblijvende daad in God, waarvan het Zijn hemelse Majesteit behaagd heeft, een openbaring en verklaring in de belofte van het Evangelie te doen, opdat een ieder uitverkorene ter bekwamer tijd, door de bewerking van de Heilige Geest, tot omhelzing van die belofte voor zichzelf in het bijzonder zou gebracht worden.'[26]

Wat God dus in Zichzelf besloten heeft, wordt uitgevoerd in de tijd en blijft niet zonder uitwerking. De zondaar, die in Gods besluit van eeuwigheid gerechtvaardigd is, ontvangt in de tijd ook daadwerkelijk deze vrijspraak. De rechtvaardigmaking, die in de eeuwigheid 'begint', is pas volkomen als de zondaar ook daadwerkelijk door het geloof in de tijd gerechtvaardigd is.

'Ofschoon ik nu altijd gesteld heb, dat in al de genoemde opzichten Gods rechtvaardigmaking van al de uitverkorenen, door een inblijvende daad van Zijn wilsbepaling in Zichzelf, volstrekt eeuwig is, heb ik nooit geleerd noch gedacht, veel minder geschreven, dat die eeuwige rechtvaardigmaking, zoals die een inblijvende daad Gods in Zichzelf is, de rechtvaardigmaking *in haar volkomen beslag* is. (…). Integendeel

[24] Brief over de rechtvaardigmaking, pag. 89

[25] Brief over de rechtvaardigmaking, pag. 94 'Zo nu de rechtvaardigmaking een weldaad is, welke wij in de tijd deelachtig worden, zo moet die in de volstrekte eeuwigheid in God, door een bepaling van Zijn wil naar die Raad voor ons weggelegd zijn in God Zelf, om die op de bepaalde tijd, buiten Zichzelf aan ons mee te delen.'

[26] Brief over de rechtvaardigmaking , pag. 102-103

heb ik geleerd in de *Eigenschappen des Geloofs*, dat het stellen van de rechtvaardigmaking in haar volkomenheid van eeuwigheid *Antinomiaans* zou zijn (…). Zo heeft de rechtvaardigmaking, door de toerekening van de gerechtigheid van het Verbondshoofd aan de leden en elk daarvan, als een inblijvend oordeel Gods, hebbende een strekking naar buiten Zijn Wezen, ofschoon op zichzelf volmaakt tot het doel daarvan – dat is bijvoorbeeld: om aan zodanig lid de Heilige Geest tot inwerking van het geloof te schenken – nochtans haar volkomenheid niet, vóór en aleer, door een kracht (efficiëntie) of overgaande werkdadigheid Gods, een door het geloof gerechtvaardigd zondaar daargesteld is.'[27]

Heel stellig gaat Comrie om met hen, die deze leer van de rechtvaardigmaking van eeuwigheid ontkennen. Het zou betekenen een verloochening van de Godheid Zelf en van al Zijn eigenschappen. We willen tenslotte nog kort stilstaan bij een ander werk van Comrie, namelijk de Missive, omdat hij daarin ook deze zaken bespreekt.

2.1.2 Missive

Tenslotte komen we in de Missive van Comrie ook nog een gedeelte tegen over de rechtvaardigmaking van eeuwigheid. In deze uiteenzetting over de rechtvaardigmaking, wil hij onderwijs geven aan dezelfde vriend aan wie de Brief over de Rechtvaardigmaking was geschreven. Deze vriend was in moeilijkheden gekomen omdat hij in zijn contacten met mensen vragen kreeg, waarop hij moeilijk een duidelijk antwoord kon geven; vandaar dat hij zich tot Comrie heeft gewend en hem om toelichting heeft gevraagd. Deze Missive is uitgegeven in het jaar 1757, maar *later* geschreven dan de Brief over de Rechtvaardigmaking, die in 1761 officieel werd uitgegeven. Comrie heeft van de uitgave en bekendmaking aan de classis van laatstgenoemde brief afgezien; enkele jaren daarna, toen deze vriend hem om opheldering vroeg, heeft hij dus deze brief in zijn geheel alsnog (in 1760) naar deze vriend gezonden, wat tot de uitgave ervan heeft geleid in 1761. Zodoende is ons deze belangrijke brief als een erfenis nagelaten.[28] In deze brief weet Comrie zich nauw verbonden met John Owen. Immers, ook John Owen werd beschuldigd van het leren van een rechtvaardigmaking van eeuwigheid door Richard Baxter, zodat er geen noodzaak meer zou zijn om een rechtvaardigmaking in de tijd te leren. Daarom werpt Comrie de beschuldiging verre van zich, dat hij met Holtius dit ook geleerd zou hebben:

'Zoals mede de Heer Holtius en ik zulks volstrekt ontkennen, lerende dat die weldaad wel in God van eeuwigheid volmaakt is, maar met opzicht op de uitverkoren Voorwerpen haar volmaking bekomt door overgaande daden Gods, in de tijd Christus' gerechtigheid en genoegdoening met de verdienste van

---

[27] Brief over de rechtvaardigmaking, pag. 107. Zo is het dus duidelijk, dat Comrie leert dat de Rechtvaardiging haar oorsprong en begin heeft in de eeuwigheid, maar pas haar volkomenheid verkrijgt met het geloof van de zondaar. Zie ook pagina 114, waar hij zegt dat ondanks het feit dat er een rechtvaardigmaking van eeuwigheid en in de opstanding van Christus is, 'houd ik, dat wij evenwel niet *volkomen* gerechtvaardigd zijn, totdat wij dadelijk en personeel deze weldaad deelachtig gemaakt worden, in de toepassing of applicatie daarvan aan onszelf door het geloof, en dat wij, die in Adam gezondigd hebben, en in en met hem in zijn eerste overtreding als in ons verbondshoofd gevallen zijn, onder de vloek van dat verbond van God gehouden worden, totdat Hij ons door een overgaande daad ons die deelachtig maakt.'

[28] Zie hier verder over: A.G. Honig. Alexander Comrie. Academisch proefschrift 1892. Herdruk J.J. Groen en Zoon, Leiden, 1991. Pag. 137-138. Honig legt verder uit dat aan deze vriend (C.M.) niet alleen de Brief over de Rechtvaardigmaking was toegezonden, maar ook de Missive, en hieraan voorafgaand heeft deze vriend ook nog het werk van Comrie 'Berigt nopens de waarschuwinge van de Heer J.J. Schultens, Tegen de Catechismus-Verklaringe van den Heer Alexander Comrie' ontvangen.

Dien aan haar schenkende en toeëigenende, en haar consciëntien door het geloof op Christus' verzoening alleen gerust stellende.'[29]

Comrie leert opnieuw dat er een toepassing van Gods besluit in de tijd nodig is. Wat God in Zijn eeuwige raad heeft besloten en voor de uitverkorenen voorbereid is, namelijk om de uitverkorenen de gerechtigheid van Christus toe te rekenen, zal ook in de tijd toegepast worden. Zij nemen deze gerechtigheid voor zichzelf, persoonlijk, in het geloof aan.

'Ik geloof, als de uitverkorenen komen tot jaren van onderscheid (NB, ik spreek niet van die, welke in of van de baarmoeder af dadelijk gerechtvaardigd en wederomgeboren zijn), dat er een tijd der minne is, in Gods eeuwige raad vastgesteld, wanneer zij door een overgaande daad Gods tot haar de gerechtigheid en de genoegdoening van Christus met de verdienste van Die, zo deelachtig gemaakt worden door toerekening en schenking, dat hen al haar zonden vergeven worden, en het recht ten eeuwige leven zo geschonken wordt, dat de Heilige Geest aan hen medegedeeld wordt, om hen, door inwerking van het oprecht geloof in hun harten, bekwaam te maken om dadelijk en personeel (persoonlijk) voor zich in het bijzonder aan te vaarden 't geen rechtswegen bereidts het hare was.'[30]

Voor deze dadelijke toepassing door het geloof zijn de uitverkorenen al één met Christus en daarom zijn zij al rechtvaardig in Hem. Zo zien we dat Comrie met nadruk de rechtvaardiging van eeuwigheid heeft willen leren om daarmee de mens alle gronden te kunnen ontnemen. In de werken van de mens is geen verdienste; ook de geloofsdaad heeft geen verdienste in zich, om daarmee voor God rechtvaardig te kunnen zijn. Daarom is de rechtvaardiging het werk van God alleen en delen mensen uit genade in die genade.

De visie van Kersten

Kersten heeft nadrukkelijk gesproken over de rechtvaardigmaking van eeuwigheid. Dat is voor hem de grondslag van de rechtvaardiging in de tijd. Het lijkt erop alsof de rechtvaardigmaking van eeuwigheid voor Kersten 'een vast gegeven' is geworden. Nergens komen we in zijn werken een bestrijding tegen van dit uitgangspunt.

'In Gods besluit zijn de uitverkorenen gerechtvaardigd van eeuwigheid. Hierin ligt de vaste grond van de rechtvaardigmaking door het geloof. Als verklaagt de consciëntie het volk Gods en al wankelt dikwerf hun geloof, nooit kan hun vrijspraak gewroken worden. Die ligt in het besluit en het Verbond Gods onwrikbaar vast, vóór de grondlegging der wereld. En toch is de dadelijke rechtvaardigmaking in de tijd door het geloof noodzakelijk en zij is een zeker gevolg van de rechtvaardigmaking van eeuwigheid.'[31]

In zowel de Dogmatiek als in het Kort Begrip, geeft Kersten, na de bespreking van de rechtvaardigmaking, een overzicht. De rechtvaardigmaking van eeuwigheid moet dan aangemerkt worden als te geschieden voor het geloof. De rechtvaardigmaking van eeuwigheid is daarmee onafhankelijk gemaakt (door het te benoemen als voorafgaand aan het geloof) van het geloof als daad: de rechtvaardiging door het geloof. De rechtvaardigmaking voor het geloof behoort daarmee tot de 'verborgen' zijde van God en Zijn besluiten, waarop de mensen geen rechtstreeks zicht hebben.Deze

[29] Missive, pag. 16
[30] Missive, pag. 12
[31] De Gereformeerde Dogmatiek dl 2, pag. 186

besluiten aangaande de rechtvaardiging komen openbaar en dit laat Kersten vallen onder de rechtvaardiging door het geloof.

'De rechtvaardigmaking is dus aan te merken, als geschied:
vóór het geloof,
in het besluit Gods van eeuwigheid;
in de opstanding van Christus;
dóór het geloof,
de dadelijke rechtvaardigmaking, welke plaats heeft *in de wedergeboorte*, waarbij het geloof als een levende planting des Heiligen Geestes in de ziel wordt gewrocht en waarin de uitverkorene van de zijde Gods wordt gerechtvaardigd en in een staat der verzoening met God gesteld.
de lijdelijke rechtvaardigmaking, in de vierschaar der consciëntie wanneer de Heilige Geest van de rechtvaardigmaking voor God in Christus de verzekering geeft.
Eindelijk zullen de uitverkorenen eenmaal gerechtvaardigd worden bij de wederkomst van Christus, op de wolken des hemels (…)'[32].

Een beroep, louter op de rechtvaardigmaking van eeuwigheid, is onterecht. De rechtvaardiging door het geloof is onmisbaar tot de zaligheid.[33] Van eeuwigheid zijn de uitverkorenen in Christus voor de Vader rechtvaardig. Dit noemt Kersten de rechtvaardigmaking in de besluiten Gods.

'Zo zijn nu de uitverkorenen in Christus, dewijl zij in Hem uitverkoren zijn. Hij is het Hoofd der gemeente. Daarenboven is Hij hun Verbondshoofd. In het verbond der verlossing representeerde Christus de uitverkorenen. Die zijn Hem gegeven op grond van Zijn borgstelling voor hen. In Christus heeft de Vader de uitverkorenen van eeuwigheid gerechtvaardigd en omhelsd. In de verbondssluiting van eeuwigheid hebben de gerechtigheid en de vrede elkander gekust. O, dat Gods volk meer buiten zichzelf omhoog zag en de gronden zijner volkomen behoudenis in God vinden mocht door het geloof.'[34]

Door middel van de oefeningen van het geloof kan hierin een grote steun liggen voor Gods volk. Immers, wat God besloten heeft van eeuwigheid, zal nooit meer veranderen. De staat van al Gods kinderen ligt daarmee voor eeuwig vast; zij zullen het eeuwige leven beërven.

'Die rechtvaardigmaking wortelt in de *eeuwigheid.* Voor de grondlegging der wereld is het Lam geslacht, uit kracht waarvan de gelovigen in de ruste konden ingaan, ook eer Christus in het vlees verschenen is, wijl zij in de Borgstelling des Middelaars van eeuwigheid voor God als rechtvaardig stonden. Wie lust heeft over dit leerstuk meer te lezen, verwijzen wij gaarne o.a. naar Comrie's brief en missive over de rechtvaardigmaking, die een helder, krachtig pleidooi bevat tegen alle Pelagiaans snoeven op 's mensen eigen krachten en gerechtigheden.'[35]

---

[32] De Gereformeerde Dogmatiek dl 2, pag. 195
[33] Korte lessen over kort begrip, pag. 109 'Mitsdien is elk ter zaligheid de rechtvaardigmaking dóór het geloof onmisbaar. Wie zich op de rechtvaardigmaking van eeuwigheid en de opstanding van Christus beroept, zonder de rechtvaardigmaking door het geloof deelachtig te zijn, bedriegt zichzelf en loochent de leer der Schriften, die ons zegt dat de zondaar uit of door het geloof gerechtvaardigd wordt. Wij houden dus staande dat er een rechtvaardigmaking is vóór het geloof, maar eveneens dat de rechtvaardigmaking dóór het geloof onmisbaar is. Deze stelt ons in een verzoende betrekking met God. Want toch de rechtvaardigmaking door het geloof is meer dan een zich bewust worden, dat wij eigenlijk al gerechtvaardigd waren.'
[34] Het handschrift uitgewist, pag. 443
[35] De Heidelbergse Catechismus, pag. 249-250

Al met al wordt van de rechtvaardigmaking van eeuwigheid enkele malen gesproken in de werken van Kersten, maar een diepgaande betekenis voor zijn theologie heeft het niet. Het is voor Kersten geen strijdpunt geweest waarmee hij direct door tegenstanders werd geconfronteerd; zodoende heeft hij dit leerstuk voornamelijk als bron van troost aan Gods kinderen voorgehouden.

2.2 De rechtvaardiging in de opstanding van Christus

Inleiding

Zoals uit de vorige paragraaf al duidelijk is geworden, heeft Comrie nadrukkelijk aandacht gevraagd voor de rechtvaardiging van eeuwigheid. Deze rechtvaardiging is gegrond op het feit dat Christus Zich als Borg voor de uitverkorenen heeft willen stellen. Deze eeuwige Borgstelling betekent dat Christus moest lijden en sterven voor de zonden als Hoofd van het genadeverbond. In Zijn opstanding ligt echter ook het leven voor Zijn kerk; toen is de schuld betaald en heeft Hij het recht op het eeuwige leven verworven. Vandaar dat, op grond van Romeinen 4:25 wordt beleden dat het terecht is om te spreken van een rechtvaardig zijn in Christus van al de uitverkorenen. Zijn opstanding is de 'stoffelijke en vormelijke oorzaak' van de rechtvaardigmaking.[36] Alleen in dit volbrachte werk ligt de vastheid van de rechtvaardigmaking door het geloof. Vandaar dat we in nu ons nader willen bezinnen op de positie die Comrie en Kersten hierbij hebben ingenomen.

De visie van Comrie

Opnieuw blijkt dat Comrie dit thema vooral in zijn Brief over de Rechtvaardigmaking heeft uitgewerkt. Terloops komt het ook wel ter sprake in zijn preken. De hoofdlijn willen we echter ontlenen aan de genoemde Brief.

2.2.1 De plaats van de rechtvaardiging in de opstanding van Christus

Comrie zegt dat hij in navolging van alle Protestanten, vier oorzaken van de rechtvaardiging wil belijden. De stoffelijke of verdienende oorzaak, waarop God zondaren kan vrijspreken, ligt in de opstanding van Christus. Zo zegt hij in zijn Brief dat er vier oorzaken zijn voor de rechtvaardiging: allereerst Gods genade als 'aandrijvende oorzaak'; in de tweede plaats Christus dadelijke en lijdelijke gehoorzaamheid als de 'stoffelijke oorzaak'; in de derde plaats de onmiddellijke, direkte en voorafgaande toerekening van die gehoorzaamheid aan mensen, wat het fundament is van de vergeving der zonden en waardoor zondaren krachtdadig geroepen worden; tenslotte is het geloof de 'instrumentele oorzaak, waardoor wij alleen deze weldaad ontvangen, ons toeëigenen en daarop tot zaligheid berusten.'[37]
De uitverkorenen zijn in Christus begrepen vanwege hun verbonds-inzijn in Hem. Omdat Hij is gestorven, zijn zij gestorven en omdat Hij is opgestaan, zijn zij in Hem opgestaan. Wat betreft de rechtvaardiging op grond van het werk van Christus, dan moet daarvan gezegd worden dat die gegrond is op Zijn opstanding en niet op grond van Zijn sterven. Ook de uitverkorenen zijn voor de vereniging met Christus geestelijk dood, en daarom moest ook voor hun schuld betaald worden. Daarom is de toerekening van de gerechtigheid van Christus nodig voordat zij ook maar kunnen geloven. Het zou een

[36] Zie o.a. Missive; pag. 7. '(…) Het toegeschreven wordt aan Christus, de gerechtigheid, genoegdoening van Christus met de verdienste van Dien, als de enige stoffelijke en vormelijke oorzaak van onze rechtvaardigmaking'. Zie bijvoorbeeld ook de Synopsis, of overzicht van de zuiverste theologie. Uitgave De Groot – Goudriaan, 1975. Deel 1, pag. 373 die spreekt van de 'uitwendige, aandrijvende en verdienende oorzaak' is de gehoorzaamheid, gerechtigheid en voldoening van Christus als Middelaar en Verlosser.
[37] Brief over de Rechtvaardigmaking, pag. 46

grote dwaling zijn om te zeggen dat de geloofsdaad van de mens als eerste plaatsvindt en dat daarmee de gerechtigheid, door Christus aangebracht, het deel wordt van die persoon. Velen in Comrie's dagen meenden dat het dadelijk geloof als eerste nodig was; vandaar dat er zoveel strijd is ontstaan. Terecht zegt Comrie dan ook:

'Nooit zou enige twist ontstaan zijn zo men de drie wezenlijke delen van onze rechtvaardigmaking niet teveel uit het oog had laten gaan, en op de laatste alleen maar zo sterk aangedrongen had, dat de drie eerste delen uit hun plaats en orde werden verschoven, en het vierde zo het eerste gesteld, dat de drie andere op die volgen moesten; hetwelk zulk een omkering van de leer zijn zou, dat men die met geen goede ogen kan aanzien, omdat, indien het effect voor de oorzaak gesteld wordt en het geloof vóór de onmiddellijke toerekening van Christus' gerechtigheid, als de enige grond en het fundament van de vergeving van onze zonden en van de inwerking van het geloof, om die weldaad met een gelovig hart en door direkte geloofsdaden aan te nemen, wij onze gehele leer kwijt zouden raken en met een Vlakkenistisch stelsel, zoals de vrome Ansselaar van Vlaks leer zei, Rooms en Sociniaans zouden worden.'[38]

Het is dus duidelijk hoeveel waarde Comrie ook hecht aan de orde in de rechtvaardigmaking. Naast de genoemde rechtvaardigmaking van eeuwigheid leert Comrie ook dat er een rechtvaardigmaking in de opstanding van Christus is. In de eeuwigheid is het besluit genomen, om mensen te rechtvaardigen. De enige reden, waarom dat kon, is de belofte van Christus dat Hij de schuld voor Zijn volk wilde betalen. Deze betaling heeft volkomen plaats gevonden toen Hij is opgestaan uit de doden.
Toch zijn de uitverkorenen daarin niet (volkomen) gerechtvaardigd. De uitverkorenen zijn immers, net als alle andere mensen, ook in Adam begrepen vanwege het verbond der werken. Van eeuwigheid zijn zij echter ook in Christus in het Verbond der Genade begrepen. Er is tussen Christus en de uitverkorenen een persoonsverwisseling geschied, zodat alle zonden van de uitverkorenen op Hem gelegd zijn. Voor hen heeft Christus betaald door de dood in te gaan, zodat zij, in Christus, aan de wet hebben voldaan. Dit, en niets anders, heeft Comrie willen leren in de verklaring van de 5e Zondag. De dadelijke en lijdelijke gehoorzaamheid van Christus is echter nog niet de rechtvaardigmaking; die ligt niet in Zijn dood. De trappen van Christus' vernedering waren nodig om de schuld te betalen, maar daarmee was het recht op het eeuwige leven nog niet verworven. Daarom moet de rechtvaardigmaking in Christus' opstanding gesteld worden.

'Waarin Hij opstaande als een publiek Persoon en in die kwaliteit van God gerechtvaardigd, of aan de gehele kerk als vrijgesproken van alles, dat Hij als de tweede Adam op Zich genomen had, verklaard is, als hebbende voldaan, wij ook stellen moeten, dat allen, welker plaats Hij verving en die Hij als een inzijn in Hem hebbende verbeeldde, in en met Hem tevens gerechtvaardigd zijn.'[39]

We kunnen hieruit zien dat Christus, als Hoofd van het genadeverbond, beloofd heeft om voor de aan Hem gegevenen de schuld te betalen. Echter, niet alleen de schuld moest worden weggenomen, maar ook het leven moest worden verdiend. Daarom is Hij ook opgestaan uit de doden en daarin heeft Hij ook Zijn Kerk verlost van de dood en is het recht op het eeuwige leven door Hem verdiend.

2.2.2 Toerekening op grond van de rechtvaardiging in de opstanding van Christus

Deze verworven gerechtigheid van Christus wordt de uitverkoren zondaar als eerste toegerekend; daarop en daarna volgt dan het nieuwe leven, het geloof, de bekering en de heiliging. De geloofsdaden

[38] Brief over de Rechtvaardigmaking, pag. 72
[39] Brief over de Rechtvaardigmaking, pag. 113

van de mens kunnen onmogelijk voorop gaan; dan zou God immers afhankelijk zijn van de mens, terwijl Hij de Onafhankelijke is. Ook in Comrie's verklaring van de Heidelbergse Catechismus komen we dezelfde gedachte tegen. Zijn Brief is immers een verdediging van datgene wat hij daarin geschreven had. Zo heeft Comrie zich sterk gemaakt om de grondslag van de rechtvaardigmaking niet te leggen in de mens of in zijn geloofsdaden, waardoor men rechtvaardig zou worden bij God, maar de grondslag ligt buiten de mens. Dat is het wat de gelovige aangrijpt en daarom wil Comrie alleen maar leren dat het geloof rust op het volbrachte werk van Christus en op Zijn aangebrachte gerechtigheid. De toepassing van deze aangebrachte gerechtigheid blijft nodig en vindt plaats door het geloof.

'Nu ofschoon ik de rechtvaardiging eeuwig, als een inblijvende daad in God, stel, ja stel dat Christus in Zijn dood, voldoende aan de stipte eis van de Goddelijke rechtvaardigheid, die verworven heeft, door Zijn dood de prijs van onze rantsoenering betalende, en dat wij in en met Christus in Zijn opstanding in kracht, als in ons Hoofd, zo gerechtvaardigd zijn, en dat daaruit de openlijke vrijverklaring van Christus als een publiek Persoon voor Zichzelf en als de verborgen Christus, vervangende al de uitverkorenen in Hem, in Zijn opstanding geschied is, houd ik, dat wij evenwel niet *volkomen* gerechtvaardigd zijn, totdat wij dadelijk en personeel deze weldaad deelachtig gemaakt worden, in de toepassing of applicatie daarvan aan onszelf door het geloof, en dat wij, die in Adam gezondigd hebben, en in en met hem in zijn eerste overtreding als in ons verbondshoofd gevallen zijn, onder de vloek van dat verbond van God gehouden worden, totdat Hij ons door een overgaande daad ons die deelachtig maakt.'[40]

Het is dus duidelijk dat Comrie de rechtvaardiging door het geloof fundeert in zaken buiten de mens. De rechtvaardiging van eeuwigheid en de rechtvaardiging in de opstanding van Christus zijn de grondslag, waarop een zondaar ook daadwerkelijk in Gods vierschaar gerechtvaardigd kan worden.

De visie van Kersten

Bij Kersten treffen we geen speciale verhandeling aan over de rechtvaardigmaking in de opstanding van Christus. Wel komt de gedachte regelmatig terug in zijn werken en besteedt hij in zijn Gereformeerde Dogmatiek in een paragraaf specifiek aandacht aan dit onderwerp, namelijk als hij toe is aan de behandeling van het onderwerp 'de rechtvaardigmaking'. Ook in zijn uitleg van het Kort Begrip, dat als leidraad heeft gediend voor het geven van belijdeniscatechisatie komen we dezelfde gedachten tegen.

2.2.3 De plaats van de rechtvaardiging in de opstanding van Christus

De rechtvaardiging in de opstanding van Christus is een voortvloeisel van de rechtvaardigmaking van eeuwigheid. Deze rechtvaardigmaking gaat ook aan het geloof vooraf; Christus is als Borg voor de Zijnen gestorven, maar heeft ook voor hen betekenis als opgestane Zaligmaker. In Zijn opstanding worden zij voor gerechtvaardigd aangezien in Gods vierschaar.

'Is Christus van eeuwigheid met Zijn hart Borg geworden voor de uitverkorenen, Hij is door de Vader in de volheid des tijds in de wereld gezonden, om door het dragen van de eeuwige toorn Gods tegen de zonde van het ganse menselijke geslacht, beide in lijden en sterven, de schuld Zijns volks te voldoen en weg te nemen. (…) Zo zijn de uitverkorenen in Christus met God verzoend en vrijgesproken van het oordeel des doods en der verdoemenis, dat ook op hen, krachtens hun inzijn in Adam rust. Geen kwadrantpenning zal van hen in de vierschaar Gods meer geëist worden. Zij zijn gerechtvaardigd op

[40] Brief over de Rechtvaardigmaking, pag. 114

gronden, die buiten hen liggen, èn in het van eeuwigheid gesloten genade-verbond èn in de opstanding van Christus.'[41]

Deze rechtvaardigmaking in Christus' opstanding gaat aan de dadelijk rechtvaardigmaking, die plaatsvindt in de wedergeboorte, vooraf. In de vorige paragraaf zagen we al dat Kersten dit overzicht heeft vermeld in de Gereformeerde Dogmatiek.[42] Voor Kersten is het onterecht om te zeggen dat, hoewel de uitverkorenen in Gods vierschaar voor rechtvaardig worden gehouden, de rechtvaardiging door het geloof niet meer nodig zou zijn. Zij zijn borgtochtelijk in Christus begrepen, maar de rechtvaardiging door het geloof in de tijd is onmisbaar.

'Mitsdien is elk ter zaligheid de rechtvaardigmaking dóór het geloof onmisbaar. Wie zich op de rechtvaardigmaking van eeuwigheid en de opstanding van Christus beroept, zonder de rechtvaardigmaking door het geloof deelachtig te zijn, bedriegt zichzelf en loochent de leer der Schriften, die ons zegt dat de zondaar uit of door het geloof gerechtvaardigd wordt. Wij houden dus staande dat er een rechtvaardigmaking is vóór het geloof, maar eveneens dat de rechtvaardigmaking dóór het geloof onmisbaar is. Deze stelt ons in een verzoende betrekking met God. Want toch de rechtvaardigmaking door het geloof is meer dan een zich bewust worden, dat wij eigenlijk al gerechtvaardigd waren. O, het is geheel iets anders, want niemand is rechtvaardig. In de rechtvaardigmaking door het geloof is een staatsverwisseling. De uitverkoren zondaar gaat daarin uit de staat der verdoemenis over in de staat der verzoening met God.' [43]

Zo zien we dat Kersten de opstanding van Christus plaatst na de rechtvaardigmaking van eeuwigheid, maar voor de dadelijke rechtvaardigmaking, door het geloof.

2.2.4 Toerekening op grond van de rechtvaardiging in de opstanding van Christus

In veel preken zien we Kersten klagen over de toestand van Gods volk. Er is zo weinig 'doorbrekend werk' en velen zijn blind voor de arbeid, die Christus gedaan heeft. Het is nodig, om meer te leven door het zien op de opgestane Christus. Alleen in de weg van afsnijding krijgt Zijn sterven en opstanding waarde en is er de ware vrede. De opstanding van Christus moet bevindelijk beleefd worden. Wat Gods kinderen is toegerekend moet door hen ook beleefd worden. Christus heeft betaald voor hen en daarom moeten zij zien op de vrijspraak, die door Christus bij de Vader is aangebracht.

'Christus moest lijden en sterven. Hij Zelf wijst op de noodzakelijkheid daarvan. Hij wil Zijn volk ervan overreden, opdat het geen rust vinde voor het hol van hun voet, dan alleen in Hem. O, dat toch Gods volk meer doordrongen werde van de noodzakelijkheid om in Christus gevonden te worden. Indien onze tranen en gebeden en gestalten ons in een verzoende betrekking met God konden brengen, ware de dood van Christus niet noodzakelijk geweest. (…). Even noodzakelijk als het sterven van Christus aan de voldoening van Gods recht was, even noodzakelijk was Zijn opstanding tot vrijmaking Zijner uitverkorenen uit de staat der ellende. In de opwekking van Hem, Die om de zonden Zijns volks tot de dood toe is vernederd, ligt toch de vrijspraak des Vaders; de rechtvaardigmaking van Christus, en in Hem van al Zijn volk. Gods kerk kan niet gerechtvaardigd, dan bij het vonnis van de Rechter; en dat vonnis is gegeven in de opwekking van Christus. Nimmer kan een advocaat of borg ons vrijmaken; de rechter velt het vonnis. Hier hapert het bij velen van Gods volk, die wel een oog op Christus, op Zijn dierbaar lijden en sterven hebben leren slaan, maar de vrijspraak in hun ziel missen. Christus moest

[41] Gereformeerde Dogmatiek, dl. 2. pag. 187
[42] De Gereformeerde Dogmatiek dl 2, pag. 195
[43] Korte lessen over kort begrip, pag. 109

worden opgewekt, opdat de vrijspraak gegeven werd. Zijn kerk is in Hem van schuld en straf ontheven en met God verzoend. Daartoe was de opwekking noodzakelijk.'[44]

Alleen op grond van Zijn opstanding kan de vrijspraak in het eigen geweten bij Gods kinderen plaatsvinden. Toch zijn er nog velen van Gods kinderen, zo zegt Kersten, die dit nog missen en bestreden over de wereld gaan. Het is dan ook een nadere weldaad en een hogere stand in het genadeleven, als in een weg van afsnijding de opstanding in Christus beleefd mocht worden. Dit ervaren van de vrijspraak is het bevindelijk beleven van 'Pasen' en niet al Gods kinderen ontvangen deze weldaad.

'Indien de liefde tot Christus u dringen moge, zult gij ervaren, dat alle stenen zijn afgewenteld. Klaagt gij over uw schuld en zonden, de verrezen Immanuël heeft beide te niet gedaan. Och, of gij Hem door het geloof mocht leren kennen. Zoekt Hem, Die leeft in alle eeuwigheid; ja zoekt Christus, volk van God! Al doolt gij dan, gelijk de vrouwen, naar een ledig graf, de Heere zal Zijn kwijnend volk niet in het verdriet laten. Ik wenste wel, dat het in uw hart Pasen worden mocht en uw ziel werd vrijgemaakt van de banden der wet.'[45]

De opstanding van Christus moet bevindelijk worden toegepast aan het volk van God. Zo valt de bevindelijke beleving van deze opstanding samen met de rechtvaardigmaking in de vierschaar van de eigen consciëntie. Toen heeft God de Vader Zijn Zoon opgewekt en is Hij in eigen kracht opgestaan. Deze opstanding is een bewijs dat de verzoening, op Golgotha gebracht, ook door de Vader aanvaard is. Daarom is het de opdracht voor Gods kinderen om ook de verzoening met God te zoeken.

'In Zijn opstanding is Hij gerechtvaardigd. Daarin viel de uitspraak des Vaders, gelijk wij in ons derde punt overwegen zullen; in die opwekking is de ganse kerk gerechtvaardigd van de zonde en verwinnaar geworden van satan en dood. (…). En zo gaat het Gods volk nog. Als de Levende, over Wien de dood geen macht meer heeft, past Christus de door Zijn dood verworven zaligheid de Zijnen toe. Hij maakt hen vrij van de vloek der wet en zet hen in een staat van verzoening met God; Hij rukt hen uit de macht van de sterk gewapende en verlost hen uit de zonde. (…). In zichzelf draagt Gods volk de dood. Ook bij al de weldaden, die in hen verheerlijkt werden, kan toch de kerke Gods niet leven. Zij leren het wel verstaan, dat zij zijn als een lederen zak in de rook; gans uitgedroogd, hoe rijk en levensvol zij voor dien ook mogen geweest zijn. Maar in de Levensvorst is hun leven.'[46]

Toch zien we dat bij Kersten de opstanding van Christus ook betekenis heeft voor de levendmaking, dus aan het begin van het geestelijke leven en niet alleen in de rechtvaardigmaking in de consciëntie. Op grond hiervan wordt Gods volk namelijk opgewekt uit de staat des doods en levend gemaakt. Zij zijn dan met God verzoend, maar weten dit nog niet. Als gevolg van die levendmaking zal er overtuiging van zonde plaats gaan vinden, en leren zij om niet langer meer op bevindingen te bouwen, maar om zich met Christus te verenigen. Daartoe zijn de oefeningen van het geloof nodig.

'Zo staat het dan vast, dat bij des zondaars levendmaking Christus hem de door Zijn dood verworven gerechtigheid toepast; m.a.w. Zijn opstanding in de dode zondaar verheerlijkt. Wat anders echter is het, door het geloof in vol zielsbewustzijn de toegepaste gerechtigheid te omhelzen. Zozeer zelfs kan de

[44] Het handschrift uitgewist, pag. 279
[45] Het handschrift uitgewist, pag. 345
[46] Het handschrift uitgewist, pag. 415-416

geloofsomvatting worden gemist, dat bij de rechte kennis van de zonde, de levendgemaakte en voor God door Christus vrijgemaakte ziel als een veroordeelde over de aarde loopt.'[47]

Zo zien we dat Kersten leert, dat op grond van Christus' opstanding de levendmaking plaatsvindt van de uitverkoren zondaar, maar dat door de oefeningen van het geloof, in een weg van afsnijding, het 'Pasen' moet worden, om ook werkelijk de troost van deze opstanding en de vrijspraak in Gods vierschaar te mogen ervaren.

2.3 Commentaar

Rechtvaardigmaking van eeuwigheid

Comrie heeft nadrukkelijk gewezen, vooral in zijn Brief over de Rechtvaardigmaking, op de noodzaak van de rechtvaardigmaking van eeuwigheid. Hiermee heeft hij geenszins tegemoet willen komen aan de gedachten van de Anti-Nominianen, alsof een rechtvaardigmaking in de tijd niet meer nodig zou zijn, of dat het slechts zou inhouden een bewust worden van al gerechtvaardigd te zijn. De voornaamste reden voor Comrie om een rechtvaardigmaking van eeuwigheid te leren is geweest om het juiste zicht te houden op de leer van de verbonden. Immers, de leer van de predestinatie, waarin het gaat over wie er zalig zullen worden, kan niet losgezien worden van de wijze en manier waarop zij zalig zullen worden. Hun zaligheid is alleen mogelijk als er betaald wordt voor hun schuld; vandaar ook dat het aspect van de Borgstelling van Christus, in de Raad des Vredes, om voor al degenen die Hem gegeven zijn, noodzakelijk was. Comrie heeft dit juist ingezien en op grond van deze verbondsonderhandeling tussen God de Vader en Christus als Hoofd van het genadeverbond, heeft hij de nadruk gelegd op de vastheid van dit verbond en de gewisse rechtvaardigmaking. Zo zien we dat bij Comrie de rechtvaardigmaking van eeuwigheid niet los gemaakt mag worden van de Raad des Vredes. In Christus en in Zijn werk zijn alle uitverkorenen volkomen rechtvaardig.
Daarmee heeft Comrie de noodzaak van de rechtvaardiging in de tijd, voor en door het geloof, niet ontkend; deze *rust* juist daarop en is er een gevolg van! Zo zien we dat Comrie op bijbelse gronden geprobeerd heeft om de vastheid van het verbond gestalte te geven. God is het die rechtvaardig maakt; daarbij wordt aan alle mogelijke krachten, die in de mens nog zouden overgebleven zijn na zijn val, elke waarde ontnomen. Dat was het hoofddoel van Comrie: de rechtvaardiging door het geloof laten funderen in zaken die aan het geloof voorafgaan; de rechtvaardiging van eeuwigheid is daarbij 'de oorsprong' en 'het begin' van de rechtvaardiging, die eindigt bij de rechtvaardigmaking in de consciëntie van de mens.
We zijn het daarom ook niet geheel eens met de kritiek die Prof. Dr. C. Graafland heeft op Comrie als hij hierover spreekt in het werk 'De Nadere Reformatie – beschrijving van haar voornaamste vertegenwoordigers'. Hij zegt namelijk, dat Comrie 'een sterke en eenzijdige beklemtoning heeft van het 'van eeuwigheid'. Graafland kan zich vinden in de beoordeling van S. van der Linde, die zegt dat Comrie 'deelt in de eeuwigheidshonger der devoten en mystieken aller tijden'. Het kan wel waar zijn dat Comrie zich sterk gemaakt heeft voor de rechtvaardiging van eeuwigheid, maar de indruk dat het een overheersende rol zou spelen in zijn werken, heeft het bij ons niet gewekt. Nadrukkelijk heeft hij immers tegenover de Anti-Nominianen vastgehouden aan de noodzaak van de rechtvaardiging *door* het geloof; op het moment dat het geloof wordt geschonken, is de zondaar immers niet alleen lijdelijk, maar ook actief! Hij neemt Christus en Zijn gerechtigheid aan door het geloof.
We kunnen verder zien dat Comrie gepoogd heeft om zijn standpunt over de rechtvaardigmaking van eeuwigheid bijbels te funderen en dat hij heeft willen aantonen dat hij staat in de lijn van het

[47] De Heidelbergse Catechismus, pag. 186-187

voorgeslacht. Niet voor niets weet hij vele citaten uit belijdenisgeschriften en andere kerkvaders op te sommen om te laten zien dat hij niet een nieuw standpunt naar voren brengt.

Als we nog kort willen stilstaan bij wat Kersten hierover zegt, moeten we constateren dat er bij hem geen verdere doordenking ten opzichte van Comrie is waar te nemen over dit leerstuk. Terwijl Comrie nog gepoogd heeft zich te verantwoorden over zijn standpunt, door bijvoorbeeld een beroep te doen op de belijdenisgeschriften, treffen we dit bij Kersten niet meer aan. Hij blijkt de leer van de rechtvaardigmaking van eeuwigheid als een gegeven feit over te nemen van Comrie.
Evenals bij Comrie treffen we bij Kersten ook de gedachte aan dat de rechtvaardiging van eeuwigheid niet genoeg is; de rechtvaardigmaking in de tijd, door het geloof, is noodzakelijk en onmisbaar.
Verder merken we bij Kersten dat hij af en toe dit als punt van troost voor Gods kinderen noemt, omdat daarin de vastheid ligt van hun eeuwig behoud. Toch is dat niet zo'n sterke kant van Kersten geweest en dat is wel te begrijpen; immers, de ware troost hiervan is er alleen voor hen, die ook mogen weten uitverkoren en met God verzoend te zijn, en de rechtvaardigmaking in de vierschaar der consciëntie hebben beleefd; dan kan er sprake zijn van een terugzien op datgene wat God al gedaan heeft. Aangezien er echter weinigen van Gods kinderen tot deze weldaad kwamen, is het te verwachten dat er ook maar weinig van Gods kinderen daadwerkelijk troost uit deze stellingname hebben kunnen putten.
We kunnen niet anders dan concluderen, dat het standpunt van Kersten over de rechtvaardigmaking van eeuwigheid vooral een leerstellig standpunt is geweest om zodoende 'alle snoeven op eigen krachten' te kunnen weerleggen.

Rechtvaardigmaking in de opstanding van Christus

Opnieuw zien we een sterk verband tussen Comrie en Kersten; immers beiden leren met nadruk een rechtvaardigmaking in de opstanding van Christus. De noodzaak van Christus' opstanding om rechtvaardig te kunnen zijn voor God wordt dan ook door beiden volkomen erkend; de opstanding van Christus is een feit waarin troost ligt voor Gods volk.
Toch zien we wel dat, als het gaat om de *beleving* hiervan, er een duidelijke verandering heeft plaatsgevonden. Bij Comrie vinden we geen aansporingen om de 'rechtvaardigmaking in de opstanding van Christus' ook bevindelijk te zoeken en dat te beleven; het wordt bij hem verondersteld als een gegeven: het geloof grijpt deze overwinningskracht van Christus aan en vindt daarin de sterkte. Als we daarentegen erop letten hoe dit bij Kersten functioneert, dan blijkt dat er sprake is van twee zaken: allereerst is de opstanding van Christus nodig voor *de levendmaking*; daarin wordt de zondaar uit de dood opgewekt tot het nieuwe leven op grond van Christus' opstanding en leven. Aan de opstanding van Christus wordt door Kersten dus de gave van het geloofsvermogen verbonden; dat is het teken van het nieuwe leven en op dat moment wordt de gerechtigheid van Christus aan de uitverkorenen toegepast. Echter, de geloofsdaden en geloofsoefeningen die uit dit geloofsvermogen voortkomen, zijn niet werkzaam met de opgestane Levensvorst; de geloofsoefeningen worden veel meer gekenmerkt door een inleven van God en van Christus gescheiden te zijn.
Dat brengt ons tot de tweede zaak: de opstanding van Christus is nodig voor de *rechtvaardigmaking in de vierschaar van de consciëntie.* Na de levendmaking volgt er een weg van afsnijding voor Gods kinderen en als alles leidt tot een omkomen, waarin Gods recht wordt gebillijkt, dan volgt de openbaring van Christus en mag het geloof zich uiten in daden door de opstanding van Christus tot troost te gebruiken. Dan wordt de gerechtigheid van Christus ook met bewustheid toegepast. De bewuste kennis van Christus blijkt aan deze beleving verbonden te zijn en daarom roept Kersten Gods volk ertoe op om Christus te zoeken.

De *beleving* van de rechtvaardigmaking van Christus' opstanding blijkt bij Kersten dus samen te vallen met de beleving van de rechtvaardigmaking in de vierschaar van de consciëntie. Pasen beleven is

hetzelfde als komen tot de zekerheid des geloofs en het bewust weten dat de zonden vergeven zijn, omdat dan het vonnis en de vloek van de wet tot stilzwijgen zijn gebracht.
Bij Kersten merken we verder dat hij Gods volk aanspreekt met de term 'Gods volk' op grond van hun levendmaking; en hoewel ze dus tot Gods volk behoren, zijn ze zelf echter blind voor de opgestane Levensvorst. We krijgen daarbij de idee dat er in de ogen van Kersten slechts weinigen van Gods kinderen ook daadwerkelijk zullen komen tot de bevindelijke beleving van 'Pasen'; soms echter bemoedigt hij ze wel, door te zeggen 'dat het toch eens Pasen zal worden'. We zouden hieruit kunnen concluderen dat al Gods kinderen eens tot deze weldaad gebracht zullen worden, maar de praktijk heeft, ook voor Kersten, uitgewezen dat dit toch niet altijd het geval blijkt te zijn.

We moeten dan ook concluderen, dat wat bij Comrie een grondslag voor de rechtvaardiging in de tijd bleek te zijn, voor Kersten een ervaringscategorie is geworden, die door de oefeningen van het geloof verkregen wordt. Kersten geeft daarbij zelf al aan, dat niet al Gods kinderen tot de beleving hiervan zullen komen; het is slechts voor enkelen weggelegd. Wel is het voor allen noodzakelijk om hiernaar te staan. We kunnen concluderen dat de grondslag bij Comrie en Kersten hetzelfde is, maar dat de uitwerking voor de praktijk van het geloofsleven, sterk verschilt.

Deel B: De rechtvaardigmaking in de vierschaar van God

Inleiding

Nu we zijn toegekomen aan de bespreking van de rechtvaardigmaking in Gods vierschaar, is het nodig om allereerst op te merken, dat dit gaat over zondaren, die *op een zeker moment in de tijd* (dus niet meer in de eeuwigheid of in de opstanding van Christus) vrijgesproken worden. Voortdurend maakt Comrie het onderscheid tussen het rechtvaardig zijn in Gods vierschaar, (dus hoe ziet God de zondaar, als een rechtvaardige of als een goddeloze) en het rechtvaardig zijn in de eigen vierschaar of consciëntie (dit betreft dus het *bewust* weten van rechtvaardig te zijn bij God). Als we dit onderscheid niet helder vooraf vaststellen, zou er veel verwarring kunnen ontstaan.

Daarnaast is het nodig om nauwkeurig na te gaan wat Comrie hieronder heeft verstaan en wat Kersten hieronder heeft verstaan. Hoe beschrijven zij dit en welke zaken spelen hierbij een rol? Daarom hebben we er voor gekozen om dit thema in verschillende hoofdstukken aan de orde te stellen aan de hand van enkele deelthema's. Immers, veel vragen kunnen we rond deze thematiek stellen. Gaat er wat in de mens, zoals overtuiging van zonde, aan de rechtvaardigmaking in Gods vierschaar vooraf? En wanneer vindt de vereniging met Christus plaats? Wat is de betekenis van het geloof? Hoe wordt aan iemand bekend gemaakt dat hij gerechtvaardigd is bij God? Het zal duidelijk zijn dat het spreken over de rechtvaardiging in Gods vierschaar in nauw verband staat met de rechtvaardiging in de vierschaar van de mens. Om toch enig onderscheid te kunnen maken, zullen we in dit tweede hoofddeel letten op 1. De betekenis van de overtuiging van zonde. Gaat dit aan de rechtvaardiging in Gods vierschaar vooraf of volgt het erop? Dit zal worden gedaan in het derde hoofdstuk. 2. Wat houdt de rechtvaardigmaking in Gods vierschaar in. Dit wordt gedaan in hoofdstuk vier. 3. Wat de vereniging met Christus betekent. Dit wordt gedaan in hoofdstuk vijf. In het laatste deel, deel C, zullen dan in de verschillende hoofdstukken de deelthema's behandeld worden die behoren bij de rechtvaardigmaking in de vierschaar van de consciëntie van de mens.

Hoofdstuk 3. Plaats en betekenis van de overtuiging van zonde

'Daarom zal uit de werken der wet geen vlees gerechtvaardigd worden, voor Hem; want door de wet is de kennis der zonde.' Rom.3:20

3.1 Inleiding

In de gereformeerde theologie is de visie op de noodzaak van voorbereidende werk al vele malen een punt van verschil geweest. Met name de Puriteinen hebben er sterk op gewezen dat er, voorafgaande aan de wedergeboorte, werkingen van Gods Geest in de mens zijn. Op de synode van Dordrecht hebben zij dit al onder woorden gebracht, toen zij stelden dat

'daar zijn enige inwendige effecten of werkingen, die de bekering of wedergeboorte voor gaan, die door de kracht des Woords en des Geestes verwekt worden in de harten degenen, die nog niet zijn wedergeboren; als daar zijn de kennis van de wil Gods, het gevoelen der zonde, de vreze der straf, te denken over de verlossing, enige hoop van vergiffenis.'[48]

De Hollandse godgeleerden hebben daar wat milder over geoordeeld, hoewel ook zij vaak in hun werken spreken van algemene werkingen, die aanwezig kunnen zijn, bij hen die nog niet wederom geboren zijn.
Het ingenomen standpunt is van groot belang, wat onder andere zal blijken in prediking en pastoraat. Kan men zeggen tegen mensen, bij wie zulke werkingen plaatsvinden, dat het zaligmakende werk bij hen is begonnen? Immers, zulke werkingen heeft iemand niet van zichzelf; en, zo wordt dan vaak gemeend, dan is het *dus* het werk van Gods Geest. Dit werk van Gods Geest wordt dan als zaligmakend gezien, en de overtuiging van zonde wordt het eerste kenmerk van het nieuwe leven genoemd. Hierbij is echter een groot gevaar aanwezig: mensen horen dat overtuigingen nodig zijn, en gaan dus bij zichzelf daar naar zoeken: immers, dat is het eerste wat nodig is voordat men tot Christus mag komen. Het gevolg kan zijn, dat de noodzaak, om in het geloof tot Christus te gaan om leven, gerechtigheid en verzoening voor de zonden, op de achtergrond komt te staan; 'daar begint het immers niet mee', zo wordt dan gezegd. Hierbij is dus het geloof in Christus niet langer meer verbonden aan de levendmaking en wedergeboorte, maar een nadere weldaad in het geestelijke leven, volgend op de overtuiging van zonde.
De grote vraag is echter of Gods Woord grond geeft om te spreken van zaligmakend leven zonder de kennis van Christus. Is het terecht om te spreken van geestelijk leven op grond van overtuigingen alleen? Niet voor niets lezen we op vele plaatsen in Gods Woord dat het nieuwe leven onlosmakelijk verbonden is met het geloof in Christus.[49] Een juiste uitleg van dergelijke teksten wordt dan wel erg moeilijk. Het blijkt dus dat er een spanningsveld is: gaat de overtuiging van zonde aan de wedergeboorte vooraf of is het een vrucht van de wedergeboorte?
In het kader van deze studie is het interessant na te gaan welke positie Comrie (en daarna Kersten) hierbij heeft ingenomen. Comrie, die zich immers altijd heeft beroemd op zijn Schotse afkomst, stond voor de keus welke positie hij hierin moest innemen. Moest hij kiezen voor de Schotse en Engelse visie,

---

[48] Acta of Handelingen der Nationale Synode te Dordrecht in 1618 en 1619, Den Hertog B.V. Houten – 1987. Pag 470. Zie bijvoorbeeld ook Increase Mather (Voorrede in Een leidsman tot Christus, pag. 3, Houten, 1991): 'Dat voorbereiding noodzakelijk is, voordat de ziel met Christus kan verenigd worden door het geloof, is een ontwijfelbare waarheid' en John Owen (Een verhandeling van de Heilige Geest, 1893, Donner. pag. 236) die zegt 'Ik meld dit, opdat zij, die deze dingen (de visie op de voorbereiding, door de Engelse afgevaardigden gegeven op de Dordtse synode, WJB) verachten, zouden overwegen wier asch zij vertrappen en bespotten'.
[49] Zie bijvoorbeeld 1 Joh. 5:12, 2 Kor. 5:17, Joh. 6:53, Joh. 11:25, Joh. 1:12, Joh. 5:24-25

dus de noodzaak van het voorbereidende werk benadrukken, of zich conformeren aan de Hollandse visie? We willen nagaan wat Comrie en Kersten hierover hebben opgemerkt.

De visie van Comrie

3.2 De voorbereiding tot de wedergeboorte

Comrie heeft zijn afkomst uit Schotland nooit verloochend en voortdurend zijn verbondenheid met personen (Erskine, Boston en anderen) of geschriften (Westminster Confessie) laten zien.[50] Dit betekent dat hij op de hoogte is geweest van de puriteinse visie op het voorbereidende werk. Uit zijn werken is voorzichtig af te leiden dat hij in de loop van de tijd zijn visie hierop heeft aangepast door het Engelse standpunt te verlaten en voor de Hollandse visie te kiezen. Aan de hand van enkele werken zullen we nagaan hoe hij gesproken heeft over de voorbereidingen tot de wedergeboorte.
Hierbij is het belangrijk om erop te letten waar Comrie het moment van de levendmaking plaatst. Immers, als hij de overtuiging van zonde al een vrucht van het nieuwe leven noemt, maar waarbij Christus nog niet in het geloof omhelsd en aangenomen werd, dan moeten we veronderstellen dat de overtuigingen niet aan de wedergeboorte voorafgaan, maar daarop volgen. In de beoordeling van de teksten zullen we daarom vooral op letten, hoe Comrie deze mensen aanspreekt en wat de kenmerken zijn die behoren bij het ontvangen van geestelijk leven.

In het ABC des geloofs, uitgegeven in 1739, bij het woord 'Blijven in Christus' verwijst Comrie met grote instemming naar het boek 'De viervoudige staat' van Thomas Boston. In dit boek heeft Boston uitvoerig beschreven hoe een zondaar van de oude Adam afgesneden wordt en in de tweede Adam, Christus, wordt ingelijfd. Aan de hand van in totaal twaalf bijlslagen beschrijft Boston dit proces, waarbij na de twaalfde bijlslag de zondaar uit zijn verloren staat wordt afgesneden en in Christus het nieuwe leven ontvangt. Als alle hoop om zichzelf te kunnen redden is ontvallen, dan grijpt de Geest van God zo'n zondaar (door middel van het Evangelie) en worden de zondaar en Christus één.[51] Comrie neemt bij de behandeling van het 'Blijven in Christus' een groot deel uit Bostons werk letterlijk over. Bij de bespreking van de verschillende bijlslagen noemt Comrie zo'n persoon nog steeds *een zondaar of overtuigde ziel* en zegt hij

'dat Gods Geest, als een Geest van dienstbaarheid, in zijn ziel een vierschaar opricht, voor welke de arme mens gedaagd en schuldig verklaard en gevonnist wordt, als een man des doods, wegens de overtredingen van Gods allerheiligste wet.'[52]

Hij spreekt zo'n overtuigde, in navolging van Boston, nog niet aan als een gelovige of levendgemaakte. Comrie zegt zelfs het 'een gevaarlijke klip' te vinden als de godzaligen van zo iemand al goed gaan

[50] Citaten uit Boston zijn te vinden in het ABC des Geloofs, pag. 72-75. Heidelbergse Catechismus pag. 360. De Erskines worden met ere genoemd. Comrie zegt dat hij ze zelf gehoord heeft. Zie hierover Honig: Alexander Comrie. Pag. 13, 16. Verwijzingen naar de Westminster Catechismus vinden we in zijn Heidelbergse Catechismus pag. 432, 503

[51] Thomas Boston, De menselijke natuur in haar viervoudige staat. Den Hertog – Houten, 1996. Pag. 239-250.

[52] ABC des Geloofs, pag. 73. Let erop dat Comrie bij zijn eerste definitie van het geloof, gegeven in het ABC, pag. 2, ook spreekt van een *overtuigde* ziel. Hij geloof 'Gods dierbare gave, waardoor de *overtuigde, belaste en beladen zondaar*, uit zich zelven en al zijn gerechtigheid, tot Jezus uitgaat, Hem omhelst, en aangrijpt: dit is het geloof waaruit de rechtvaardige leeft, en deel aan al de verbondsgoederen ontvangt, waardoor wij zalig kunnen worden'.

spreken, omdat zo iemand dat dan zelf ook gaat denken.[53] Zo'n overtuigde ziel gaat ernstig leven, over de zonden treuren en wil God, door het hebben van berouw over de zonde, trachten te betalen. Het pogen om een tweeërlei gerechtigheid te hebben, van de mens zelf wat en wat van Christus, is voor God niet genoeg. Het komen tot de ware geloofsonderhandeling met Christus is voor Comrie het bewijs dat het werk echt is.[54] Het inlijven in Christus, de ware Wijnstok, gebeurt als Christus zo'n ziel grijpt door Zijn Geest en hem tot Zich trekt. In de ziel wordt dat dierbare geloof gewerkt door de Geest, zodat hij Jezus geheel en Jezus alleen aangrijpt.[55] Met nadruk stelt Comrie dus dat de inlijving in Christus door Gods Geest en het aangrijpen van Hem bijeen horen.
Ook in de bespreking van andere delen van het ABC blijkt Comrie met nadruk erop te wijzen dat er een overtuiging aan de wedergeboorte en aan het geloof in Christus voorafgaat. Bij het woord 'Beginnen' in zijn ABC wijst Comrie er op dat het zaligmakende geloof God op de juiste wijze leert zien; niet meer als toornend, maar als gewillig om zalig te maken op grond van het werk van Christus:

'Nu begint zij te zien God op een heel andere wijze, dan ooit, en in een andere betrekking tot haar: *want eer het zaligmakende geloof komt, ziet de ziel God wel, in de Wet donderende tegen haar wegens haar zonde, vloek en toorn en gramschap;* (cursivering van mij, WJB) maar nu begint zij God te zien; wel als rechtvaardig, die de zonden niet vergeven kan, maar straffen moet in de zondaar of in een Borg: maar nu ziet zij, dat God tot het zwaard zegt, dat het ontwaken zal tegen de Man, die zijn metgezel is, opdat zij, veroordeelde, moge ontvlieden; en derhalven, dat hij is rechtvaardig en rechtvaardigende diegenen, die in Christus geloven.'[56]

Comrie ziet het als Gods gewone weg, dat er aan het geloof een wettische werking voorafgaat. Zo zegt hij bij de bespreking van het 'geven van zijn hart' het volgende:

'Dit is aan te merken, dat sommigen van de gelovigen ondervonden hebben, dat alles, om zo te spreken, in een ogenblik toeging, zonder veel en herhaalde beschouwingen van hun staat, en van hun zijn buiten God, kinderen des toorns en lijfeigenen van de Satan; maar als zij er zich toe kwamen te zetten, dat er zo veel Goddelijk en geestelijk licht in hun ziel is opgegaan, dat zij als eerste hun hart en ziel aan God hebben gegeven. Zulks vind ik in Zacheüs, die klom op een boom, maar als eerste zegt Christus tot hem: heden is de zaligheid in uw huis gekomen: zodat het schijnt, dat er maar een punt des tijds tussen beide geweest is, waarin hij gewisselijk in alle bedaardheid alles niet kon nagaan: ondertussen bleek zijn oprechtigheid in de gulle liefde tot Jezus, en zucht voor rechtvaardigheid; zijnde een tollenaar, had hij een misslag gehad, hij zoude het nu vergoeden. Derhalve, laat geen der vromen ooit geschud worden, dat hij dit en dat niet gezien heeft, dat anderen zagen; daarin bestaat het werk niet, maar in overgeven; en zijn zij door Gods goedheid daartoe gebracht zonder alle de wettische woelingen, des te meer hebben zij reden om Gods zachte handeling te roemen. Dit is aan te merken omtrent het geven van het hart, dat er velen zijn, die lang in wettische werkingen, en naarheden gehouden worden, eer zij hun hart

[53] ABC des Geloofs, pag. 73: 'Hierop zet zich de overtuigde ziel tot de dadelijke oefening van alle godzaligheid: hij bidt, hij leest, hij onderzoekt de goddelijke waarheid, om die te verstaan; hij is naarstig onder de middelen: met een woord, daar is een grote overeenkomst van zijn daden met beide de tafelen van Gods wet. Nu is er waarlijk een grote verandering: elk, die het ziet, let er op: hij wordt tot het gezelschap van vromen toegelaten. Velen van die denken het goede van hem, en hun goedkeuring doet hem ook het goede van zichzelf denken. Dit is een gevaarlijke klip, waaraan velen schipbreuk lijden. Maar de uitverkoren rank, noch in de oude stam blijvende, wordt verder geslagen (…).'
[54] ABC des geloofs, pag. 72-75
[55] ABC des geloofs, pag. 75
[56] ABC des geloofs, pag. 44

kunnen overgeven: die als Paulus bezwijken, en wegens hun wanhopige toestand als dood ter aarde nedervallen.'[57]

Op grond van Comrie's eerste werk, zijn ABC des geloofs, kunnen we concluderen dat hij nog sterk wortelt in de Engelse traditie, om nadrukkelijk aandacht te vragen voor de voorbereidingen, die aan het geloof en aan de wedergeboorte voorafgaan; het ware, geestelijke leven ligt in het gelovig komen tot Jezus.

3.2.2 De Eigenschappen des Geloofs

In de Eigenschappen des Geloofs zien we bij Comrie al meer aandacht voor het beginnende leven en de kenmerken daarvan. In sommige preken zien we nadrukkelijk de gedachte naar voren komen dat overtuigingen het *gevolg* zijn van het geloof; Comrie schaart ze dan onder de geloofsdaden en beschouwt ze dan als een vrucht van de vereniging met Christus; terwijl in andere preken weer de nadruk wordt gelegd op de overtuigingen die aan het geloof voorafgaan. Een zekere tweeslachtigheid kan Comrie dus niet ontzegd worden.
In de bekende tweede preek over de rechtvaardigmaking, is het opmerkelijk dat Comrie de gedaagde persoon voortdurend als zondaar aanspreekt. Een zondaar, en niet (!) een wedergeborene of gelovige, gaat door middel van de wet, zijn schuld inzien.

'De Heilige Geest verlicht en overtuigt niet allen, maar Hij doet de overtuiging in de ziel diep en met een allerpijnlijkst gevoel en smart tot in de bodem van dezelve indringen (…). Dit wordt gewoonlijk genaamd de zielverbrijzelende werking des Heiligen Geestes, en met recht, dewijl de ziel daardoor verslagen wordt, of eigenlijk doorpriemd, als met een brandijzer, dat tot het kwik indringt, en de gevoeligste smart veroorzaakt. Zulks is noodzakelijk, om de zondaar tot een zieke voor de grote Medicijnmeester Christus te maken, om de nauwe vereniging tussen de ziel en de zonde te breken, en om de ziel naar God en voor Zijn vierschaar te drijven.'[58]

Zo komt de zondaar voor Gods vierschaar als een schuldige en verslagene van hart, waar hij dan door God wordt vrijgesproken. In zijn zesde preek, die gaat over het geloof, dat de wereld overwint, komt toch weer wat meer de andere kant naar voren, want nu laat Comrie uit de wedergeboorte, het vernieuwde beginsel, geloofsdaden opkomen, die hij in een andere preek als overtuigingen had bestempeld. Zo zegt hij dat de kenmerken van het nieuwe leven zijn: een afkeer van zonde, een hoog besef van God, een inleven van de schuld bij God zodat men in de gestalte komt (namelijk van vermoeid en belast zijn) die bij Christus aangenaam is, en een horen van de nodigingen om tot Jezus te komen. Dit alles noemt Comrie blijken dat het zaad der wedergeboorte in iemand levende is geworden.[59] Alle genoemde zaken ontspringen uit het geloof.

'overmits het geloof, ofschoon nog zo zwak, met Jezus verenigt, zodat de andere (hoop en liefde WJB) zijn naar de mate van die.'[60]

We moeten bij deze preek echter goed in het oog houden dat Comrie hier door de geboorte de 'bewuste aannemende geloofsdaad en de dadelijke onderhandeling met Jezus' verstaat. Vandaar dat hij ook zegt,

[57] ABC des geloofs, pag. 92
[58] Eigenschappen, pag. 45
[59] Eigenschappen, pag. 164-167
[60] Eigenschappen, pag. 175

dat wat aan deze geboorte voorafgaat, ook zaligmakend werk is.[61] Onder de geboorte verstaat Comrie dus de volmaking van het geloof, de dadelijke onderhandeling met Christus en niet de wedergeboorte of levendmaking.[62]
In deze preek komt vrijwel niet meer naar voren dat aan de levendmaking een proces van overtuigingen voorafgaat. Het gaat er Comrie veel meer om, om hen, die hongeren en dorsten naar Christus te vertroosten door hen erop te wijzen dat het kenmerken zijn van het nieuwe leven. De ware kenmerken die de ware gelovigen, in onderscheiding van de tijdgelovigen, bezitten zijn: een gevoel en levendige aandoening van zijn gebrek, hongeren en dorsten naar Christus en Zijn gerechtigheid, roepen tot God en het hebben van een nieuw hart.[63] Het is dus duidelijk dat Comrie hier niet meer de overtuigingen bedoeld, die vooraf gaan aan de levendmaking, maar de kenmerken die voorafgaan aan de bewuste omhelzing van Christus. Deze twee zaken mogen we niet verwarren!

Zo treffen we bij Comrie in de Eigenschappen van het geloof al een zekere tendens aan om meer aandacht te vragen voor de levendmaking, waaruit alle overtuigingen voortkomen, dan in zijn ABC des Geloofs. Als we tenslotte nog willen letten of in de overige werken van Comrie nog duidelijke uitspraken te vinden zijn, die spreken van voorbereidingen op de wedergeboorte, komen we bij zijn Catechismus terecht.

3.2.3 De Heidelbergsche Catechismus

In zijn catechismus verklaart Comrie nadrukkelijk, dat hij tegenover de Pelagianen wil handhaven, dat er aan de wedergeboorte geen voorbereidingen voorafgaan. Met nadruk heeft Comrie erop gewezen dat deze leer bestreden moet worden.

‘Zo moeten wij weten, dat de halve Pelagianen stellen, dat wij allengskens, bij langzame trappen, uit de natuur opklimmen tot de genade en dat dus als voorbereidselen ter ontvanging van Gods genade voorafgaat een bekering van zijn zondigen weg, welke verlaten wordt en waarvan men afstand doet. Verder een droefheid der ziel, daarover dat wij God door onze zonden vertoornd hebben, een begeerte naar Gods genade, hongeren en dorsten naar de gerechtigheid, zoeken en kloppen, opdat er gevonden en opengedaan mag worden en een oprechte, hoewel niet volmaakte liefde tot God en Zijn dienst; welke dingen, zeggen zij, hoewel die eigenlijk de genade en wedergeboorte niet verdienen, als causa meritoria (hier verschillen zij van Pelagius), nochtans geschikte hoedanigheden zijn om de mens een gepast voorwerp voor de genade te maken; en dat dus God, die altoos acht geeft op de pogingen van Zijn schepsel tot het goede, bewogen wordt, naar Zijn grote mensenliefde en onnaspeurlijke ontferming, om de zondaar, die God dusverre tegemoet gekomen is, dat hij zijn zonde ziet en betreurt, dat hij zijn leven betert en nu om de genade hongert en dorst, Zijn genade om Christus’ wille te schenken, waardoor hij levendig gemaakt wordt.’[64]

---

[61] Eigenschappen, pag. 178 ‘dat wij zeer gaarne betuigen, dat wij het niet met diegenen houden, die stellen dat al het genoemde geen zaligmakend werk zou zijn, totdat de ziel met bewustheid in een dadelijke en wederzijdse onderhandeling met Christus komt; o neen! Wij geloven, dat van het eerste ogenblik af, dat het zaad der wedergeboorte gelegd wordt in het hart, het zaligende werk Gods begint, en dat God zal zorg dragen, dat zulken tot de geboorte komen zullen, de eene vroeger, de andere later; de eene met meerdere, de andere met mindere klaarheid.’
[62] Eigenschappen, pag. 180‘Derhalve is de dadelijke geboorte, in onderscheiding van de voorgaande zaken, de volmaking van het geloof; dat is, wanneer de ziel, met bewustheid en verzekering des gemoeds, dadelijk zo in Jezus overgaat, dat zij het daarvoor kan houden, dat Christus de hare is, door de aanneming van Hem op het aanbod, en zij Christi (van Christus) zijn, door wezenlijke overgave van zichzelven aan Hem.’
[63] Eigenschappen, pag. 231
[64] Heidelbergse Catechismus, pag. 396-397

Comrie heeft deze dwaling doorzien, en met kracht benadrukt dat er in de mens geen voorbereidingen zijn. Van zulke mensen die dit leren, moet men een afkeer hebben. De reden hiervan is dat deze halve Pelagianen leren dat de mens zichzelf kan voorbereiden. Hiermee loochenen zij in feite de doodsstaat van de mens omdat zij de mens teveel krachten toekennen. Comrie geeft aan dat hij wel weet van de standpunten van Perkins, Amesius en andere Engelse godgeleerden. Hij beschrijft hun standpunt als volgt:

'Daar is een verschil, doch van een groot aanbelang, zo men de zaak maar recht verstaat, onder de rechtzinnigen over het voorbereidend werk tot de wedergeboorte of de levendmaking van de zondaar en het instorten van het zaligmakend geloof in hem in die levendmaking. De vermaarde Perkins en ook Amesius, beide Engelse godgeleerden, hebben in hun schriften over de gevallen der consciëntie geleerd, dat er enige voorbereidingen tot de bekering of levendmaking zijn, namelijk: vooreerst enige verbreking van de aangeboren hardnekkigheid en dus enige buigzaamheid daardoor in de wil. Ten tweede een zeer ernstige overdenking van Gods Wet. Ten derde een overdenking van zijn zonden, waardoor men God vertoornd heeft. Ten vierde een wettische vrees voor de straf en angsten der hel, verzeld gaande met een wanhoop aan alles wat men in zichzelven heeft.'[65]

Comrie wil het Engelse standpunt niet veroordelen[66], maar zegt dat hij, in plaats van te willen spreken van 'voorbereidingen', dit liever 'voorafgaande werkingen' wil noemen. Hij weet dat hij in zijn ABC des Geloofs over voorbereidingen heeft gesproken, maar hij zegt later in zijn Catechismus (pag. 411) dat hij daarmee de voorafgaande dingen bedoelde. Het is de Geest van God, die door middel van de wet werkt in de mens. Comrie noemt dit de algemene werkingen van de Geest, die in tegenstelling tot de werkingen van de Geest van Christus, niet zaligmakend hoeven te zijn.

'Waardoor ofschoon de Geest van God geen bovennatuurlijk leven instort, Hij nochtans zo krachtig op onze zielen werkt door het Woord, dat wij dat enigszins met betrekking tot ons zelven verstaan, daarbij bepaald worden en de uitwerking daarvan gevoelen, tot veroorzaking van die aandoeningen en uitwerkingen, die wij in ons gevoelen. (...) Ik ben van dit gevoelen, dat noch de vurige Wet met al haar vloek ons beroeren of verschrikken, noch het Evangelie ons troosten zal, indien er geen werkingen des Geestes met het Woord gepaard gaan; ondertussen, die werkingen zijn niet levendmakende, geloof-instortende en wederbarende, maar alleen werkingen, niet van de Geest van Christus, maar van de Geest Gods.'[67]

Comrie heeft dus nadrukkelijk gezegd dat er overtuigingen aan de wedergeboorte voorafgaan, maar, en dat is het wat hij heeft willen bestrijden bij de halve Pelagianen, in die overtuigingen zit geen verdienstelijke waarde voor God. Wat Perkins en anderen hebben geleerd, ontkent Comrie daarmee niet omdat zij aan deze overtuigingen geen verdienste hebben toegekend. Daarom geeft Comrie de algemene raad om, bij het waarnemen van zulke werkingen, deze niet te scharen onder de algemene werkingen of de zaligmakende werkingen. Het is het beste om ze maar te laten overwinteren en te overzomeren; de uitkomst zal laten zien of het Gods werk is geweest.

---

[65] Heidelbergse Catechismus, pag. 405

[66] Heidelbergse Catechismus, pag. 406 'dat wij deze stelling (van de Engelsen) in alle opzichten niet veroordelen, dewijl er niets klaarder is dan dat de Geest eerst de Wet gebruikt om de zondaar te doden, door derzelver eis en vloek in de consciëntie te doen indringen, om de zondaar te benauwen, te beschrikken en te doen wanhopen om ooit door iets in zichzelven tot de genade te komen, voor en aleer Hij het Evangelie gebruikt om hem *levendig* te maken.'

[67] Heidelbergse Catechismus, pag. 407

‘Ondertussen moeten wij nimmer zo dwaas zijn te denken, dat al de beroeringen van ziel en lichaam uit een verlegen makende overtuiging, van de noodzakelijkheid en eeuwigheid der straffen, zaligmakende zouden zijn of enige invloed zouden hebben als voorwaarden en eisen of als voorbereidende werkingen tot de zaligheid, of dat zij geschiktmakende gesteldheden der ziel zouden zijn; integendeel, dit alles is eigenlijk slechts het levendig worden der zonde in onze consciëntie en op zichzelven aangemerkt, niet in aard of natuur, maar alleen in trap en mate, van de benauwdheid der verdoemden in hel verschillend. De apostelen (…) zagen nochtans wanneer zij onder de onmiddellijke en onfeilbare werking des Heiligen Geestes spraken en oordeelden, dat standgrijpen van het rechterlijke Gods in de consciëntie, niet aan als zaligmakende in zichzelven, noch als iets dat uit zichzelven een voorbereiding daartoe was, maar integendeel hielden zij de verslagenen voor de noodzakelijkheid der bekering, zie Hand. 2:38.’[68]

Comrie heeft zich ook in zijn Missive kort uitgelaten omtrent zijn visie over de voorbereiding op de wedergeboorte. De briefschrijver was in verwarring gebracht, zo schreef hij, omdat

‘er in de stad verscheidene vromen zijn, die van gedachten zijn, dat alles wat in een ziel omgaat, kennis van zonde, hongeren en dorsten naar de gerechtigheid, enz., maar aan te merken is als een gemeen werk des Geestes of een voorbereidend werk; en dat wij eerst door het geloof, en op het geloof, zaligmakende licht en leven ontvangen.’[69]

Comrie heeft daarop geantwoord, dat hij het hier niet mee eens is en alle werkingen, zoals het hongeren en dorsten, als zaligmakend beschouwd. Zo blijkt dat Comrie in verschillende werken op deze materie is ingegaan. Om toch beter zicht hierop te krijgen, zal daar in een volgende paragraaf verder op in worden gaan. Met bovenstaande willen we, wat betreft het onderwerp ‘voorbereidingen tot de wedergeboorte’, voorlopig afsluiten. We kunnen voorlopig concluderen dat Comrie niet heeft ontkend dat er voorbereidingen en overtuigingen aan de wedergeboorte voorafgaan, maar op andere plaatsen blijkt dat hij zulke overtuigingen als vrucht van de wedergeboorte ziet. Het is daarom goed om in te gaan op de twee soorten van overtuigingen die Comrie onderscheidt, namelijk algemene en zaligmakende overtuigingen.

3.3 De algemene overtuigingen

We hebben tot nu toe gezien dat er bij Comrie verschillende accenten vallen waar te nemen: aan de ene kant benadrukt hij sterk het aspect dat er aan de wedergeboorte overtuigingen voorafgaan, terwijl aan de andere kant bleek dat er ook overtuigingen volgen op de wedergeboorte. We staan hierbij voor de vraag om wat voor overtuigingen het dan gaat: heeft hij het over de algemene overtuigingen of over de zaligmakende?
In de Leerredenen van Comrie treffen we een preek aan, waarin meer het onderscheid naar voren komt tussen algemene overtuigingen en zaligmakende overtuigingen. De zaligmakende overtuigingen zijn het kenmerk van het ware leven, terwijl de algemene overtuigingen niet voortvloeien uit de vereniging met Christus.

‘Want er is aan te merken, dat ware gelovigen en tijdgelovigen een onderscheiden beginsel hebben, waaruit zij leven. De ware gelovigen zijn in Christus inge-ent, als in de ware wijnstok, en worden de sappen van Hem, even als de stam die des wortels, deelachtig; dewijl Hij leeft, zullen zij ook leven. Maar deze niets hebbende, dan algemene bewerkingen, kunnen, zoo lang zij onder dezelve zijn, hongeren, dorsten, treuren, zich aan Christus aanbieden, enz.; maar die bewerkingen ophoudende, verflauwen,

[68] Heidelbergse Catechismus, pag. 239
[69] Missive, pag. 9

verwelken en sterven zij, en worden, zo gij er maar acht op geeft, der wereld gelijkvormig en tot bittere smart voor Gods knechten en volk; (…).'[70]

De algemene overtuigingen gaan vooraf aan de levendmaking met Christus en vloeien niet uit dat geloofsbeginsel voort, dit in tegenstelling tot de zaligmakende. De zaligmakende overtuigingen zijn een gevolg van de toegerekende gerechtigheid in Gods vierschaar en zijn daarmee een vrucht van de wedergeboorte. Ook in de Missive zien we dat Comrie dit zo uitlegt en hij legt dan uit wat het verschil is tussen de beide soorten overtuigingen. Echter, mensen zijn niet in staat om het onderscheid hierin aan te kunnen geven; de overeenkomst tussen de algemene overtuigingen en de zaligmakende kan zo groot zijn, dat mensen niet in staat zijn om goed het verschil te kunnen zien. Daarom is het het beste om bij het waarnemen van enige overtuigingen, (daar mensen immers niet kunnen weten of het algemene of zaligmakende overtuigingen zijn) altijd heen te wijzen naar Christus en Zijn bloed, want dat reinigt de consciëntie.

'Schoon ik geloof, dat alle algemeen werk, zo als men dat noemt, in zijn aard en natuur verschillend is van die werking des Heiligen Geestes in de uitverkorene, na en onmiddelijk op Gods rechtvaardigmaking door toerekening, zo geloof ik ook, dat wij, van voren dit onderscheid niet konnen distinctelijk (duidelijk) weten, als wij voorstellen, hoe de rechtvaardigmaking in Gods vierschaar, en in die der consciëntie toegaat, zonder iemand in de grond te slaan, haar behoorden zo te besturen, dat wij, zonder te zeggen, gij hebt zaligmakend werk, haar het aanbod van een volle Jezus liefelijk moesten onder het oog houden, geen bergen van zwarigheden opwerpen, nog zeggen, gij kunt met het geen gij nu hebt, verloren gaan, haar afschrikken en terug drijven; zijnde zulke wijze van doen de Duivel en het ongeloof in de hand gewrocht, en nergens toe dienende, dat om een zetel onzer heerschappij in de consciëntien van anderen op te richten, en vele arme zielen, door het stijl stellen dezer dingen, of te vermoorden, of in en onder de machten van het ongeloof en des duivels bestrijdingen te houden.'[71]

In de Catechismus zien we dat Comrie voorzichtig is geworden. Sommige overtuigingen ziet hij duidelijk als vrucht van de levendmaking, maar soms beschrijft hij *dezelfde (!)* vruchten als behorend bij de algemene overtuigingen. In Zondag 2 is hij duidelijk, als hij stelt dat deze werkingen van de wet, niet zomaar als zaligmakend bestempeld mogen worden. Comrie heeft namelijk uitgebreid toegelicht, aan de hand van 16 kenmerken, hoe dat een ontwaakte zondaar (!) in Christus wordt ingelijfd. Bij die 16 kenmerken horen bijvoorbeeld tranen, een ontwaakte consciëntie en een bepaald worden bij de erfzonde. Toch is het hebben van deze 16 kenmerken in zichzelf niet genoeg; het is nodig om 'waarlijk aan de wet te sterven, en waarlijk in de dood te vallen'.

'Gij moet niet denken, mijne geliefden, dat wij u deze (16) dingen hebben voorgesteld als zaligmakende *in zichzelven*, zonder dat daar iets behoeft bij te komen; wij verfoeien de lasteraars die dit durven denken en uitspreken in hun onwetende meesterachtigheid.'[72]

Toch heeft Comrie het altijd moeilijk gevonden om de overtuigingen recht te kunnen onderscheiden. Hij geeft dit ook zelf toe en zegt dat hij niet in staat is om het rechte onderscheid te kunnen maken. Vooral bij de volwassenen, die tot bekering gebracht worden, ziet Comrie het als Gods gewone weg, dat zij hieraan voorafgaand algemene overtuigingen kennen. Comrie ziet het als Gods gewone weg om bij volwassenen zulke overtuigingen te gebruiken,

[70] Leerredenen, 1e stuk, pag. 38
[71] Missive, pag. 12-13
[72] Heidelbergse Catechismus, pag. 89

‘en zo men dit niet wil toestaan, dan spreekt men het Woord Gods en de bevinding van alle eeuwen tegen en maakt zichzelven ten enenmale bespottelijk en verachtelijk en geeft een duidelijk bewijs dat men nooit zijn ellende door de Wet heeft leren kennen. (...). Zo is het te vrezen, dat zij, die zich daartegen kanten, zullen bevonden worden tegen God te strijden, dewijl dezelve werkingen van de Geest en het Woord zijn. Het is derhalve het best, mijn geliefden, de dingen te laten overzomeren en winteren; onze leer niet te verzaken, om ze terstond voor zaligmakende dingen of voorbereidingen daartoe te doen doorgaan, noch ook om ze te bestrijden, dewijl ze gewoonlijk, maat en trap daargelaten, de bekering voorafgaan; en dat God weet iets goeds daaruit te voorschijn te brengen, ofschoon ze, op zichzelven aangemerkt, geenszins zaligmakend zijn, noch de minste invloed tot de levendmaking hebben.’[73]

De algemene overtuigingen beschouwt Comrie als werkingen, die door de Geest van God gewerkt worden; de zaligmakende werkingen zijn het werk van de Geest van Christus. Deze algemene werkingen gaan voorbij en zijn tijdelijk, maar bij de uitverkorenen ‘banen ze de weg tot de vrije genade’.
De volgende zaken beschouwt Comrie als behorend bij de algemene overtuigingen Ten eerste ‘gaat er niets vooraf, om ons daartoe (de wedergeboorte) te bereiden of te schikken. Want tussen dood en leven is geen middelstaat, als tussen iets en niets.’[74] In de tweede plaats zegt Comrie dat het woord ‘voorbereiden’ niet zo'n goede benaming is.[75] In de derde plaats worden deze werkingen gewerkt door Woord en Geest. [76] In de vierde plaats geldt van deze werkingen, waarbij het Woord en de Geest hun uitwerking hebben, dat dit algemene werkingen zijn. Het is ‘de Geest der dienstbaarheid tot vrees’ die de vurige wet van God op het geweten aandringt, zodat er grote verschrikkingen ontstaan. Nadrukkelijk zegt Comrie in de vijfde plaats dat deze algemene werkingen geen nieuw leven veronderstellen, zodat er dus nog geen ingestort, nieuw leven aanwezig is.

‘In deze voorafgaande dingen kunnen de uitwerkingen somtijds zeer groot zijn, naarmate dat Gods Geest de Wet of het Evangelie door zijn algemene werkingen vergezelt, de voorwerpen ontdekkende, die hun betrekkingen hebben tot ons, in de stand waarin wij nu zijn. Dus is het geen wonder aan de ene zijde, wanneer de mensen hun zonde in de Wet zien en begrijpen dat zij onder Gods toorn en vloek liggen en indien zij zo komen te sterven, eeuwig verloren gaan zullen, dat dan de banden hunner lendenen los worden en dat zij de vreselijkste schrikken, ontsteltenissen en beroeringen hebben, waarin zij bezwijken en brullen als leeuwen vanwege de dingen die zij ondervinden en tegemoet zien; en aan de andere zijde dat zij, enigermate denkende verlost te zijn of te worden, hoe ongegrond die gedachte ook mag zijn, dat zij met blijdschap als verrukt worden en schijnen kunnen als opgetogen en buiten zichzelven te zijn. Nu moeten wij nooit denken dat in degenen, die dit alles ondervinden, enige nieuw vermogen tot nog toe ingestort is, maar dat de Geest door het Woord hun aangeboren vermogen, dat lang in een zorgeloze slaap der zonde als dood lag, wakker maakt om voorwerpen, die een betrekking tot hen hebben en waartoe dit vermogen genoegzaam in staat is, te begrijpen en daardoor aandoeningen te hebben, naarmate de waarheid, in betrekking tot zulk een voorwerp,

[73] Heidelbergse Catechismus, pag. 409
[74] Heidelbergse Catechismus, pag. 406
[75] Heidelbergse Catechismus, pag. 406 ‘Het woord voorbereiden is juist van geen goede klank, vermits het iets aanduidt dat alzó voorafgaat, dat het enige werkelijke invloed heeft om het gevolg te veroorzaken; doch dit is geenszins zo in het geval van des zondaars levendmaking; het is niet desgenen die wil, noch desgenen die loopt, ook in dit geval. Daarom was het beter die werkingen te noemen voorafgaande dingen, (nu zijn er dikwijls honderd dingen, die voorgaan, nochtans niet voorbereidend zijn; een schepsel, een redelijk schepsel, een zondig schepsel, enz. zijn voorafgaande, maar niet voorbereidende dingen), liever dan voorbereidende dingen tot de wedergeboorte.’
[76] Heidelbergse Catechismus, pag. 407

onwedersprekelijk aan hun gemoed betoogd wordt; (...) O, neen! maar God doet alleen de vurige bliksemstralen van Zijn vervloekende en verdoemende wet, ogenblikkelijk als een rivier van vuur en sulfer in hun binnenste indringen.'[77]

In de zesde plaats geldt van deze werkingen, dat ze niet zaligmakend zijn. Bij sommige mensen zijn deze werkingen aanwezig, maar gaan ze na verloop van tijd over en verdwijnen ze. Hieruit blijkt dan dat het algemene overtuigingen zijn geweest. Het is Gods gewone weg om deze algemene overtuigingen bij volwassenen aan de levendmaking te doen voorafgaan, zo blijkt in de zevende plaats. De trap en mate van deze overtuigingen kan hierbij erg verschillen. In de achtste plaats, zo zegt Comrie, heeft God zijn bijzondere bedoeling met deze algemene overtuigingen. Juist hierdoor vindt de verootmoediging van de zondaar plaats en wordt ingeleefd, dat men zelf niets aan de zaligheid kan toedoen. En in de negende plaats merkt Comrie nogmaals op, dat het geen voorbereidingen tot de wedergeboorte zijn; op grond van deze overtuigingen is God 'niet verplicht' om mensen in genade aan te nemen en hen te wederbaren.
Deze algemene overtuigingen worden aan de uitverkorenen vanuit Gods liefde gegeven; ze gaan ook niet zo diep, dat ze de uitverkorenen in de wanhoop doen drijven, zodat ze 'met Judas zouden gaan tot de strop.'[78] De mate van deze algemene overtuiging bepaalt God Zelf: bij de één zijn ze zeer diep; bij een ander zijn ze minder diep en tenslotte geldt, dat het bij de uitverkorenen uitloopt op de levendmaking.

'Dat Hij, hoe lang of kort zij duren en hoe groot of klein de trap van de beroeringen zijn mogen, evenwel een ieder Zijner uitverkorenen daardoor zo in de dood doet vallen, dat zij door werkzaamheden van hun zijde niet tot de genade kunnen opklimmen, maar zo gestaltelijk dood worden bij en in zichzelven, en dus blijven, langer of korter, tot dat de vrijmachtige God door Zijn wederbarende kracht hen levend maakt en door de werking Zijns Heiligen Geestes Zijn Zoon in hun zielen openbaart zoals Hij hun van God geworden is tot wijsheid rechtvaardigmaking, heiligmaking en volkomen verlossing. Velen komen in de kuil van hun ellende; bij enigen gaan de indrukken over, maar bij velen is het zo gelegen, dat zij met hun gestalten en werkzaamheden daaruit klauteren en zijn en blijven dieven en moordenaren, die over de muur klimmen en niets hebben waarop ze hun zaligheid bouwen, dan alleen enige werkzaamheden van hun zijde.'[79]

Nadat Comrie dit allemaal heeft betoogd, geeft hij aan dat hij zelf niet altijd in staat is om het onderscheid tussen de algemene overtuigingen en de zaligmakende overtuigingen, dus de werkingen van de Geest van God, en de werkingen van de Geest van Christus, te kunnen vaststellen. Het hele betoog dat hij heeft gehouden om aan te duiden dat ook bij de uitverkorenen algemene overtuigingen aan de wedergeboorte voorafgaan, wordt bijzonder 'verzwakt' als hij zegt, dat in de uitverkorenen deze werkingen toch vrucht zijn van de levendmaking en daarop volgen. We moeten zeggen dat deze onverwachte, veranderde zienswijze ons heeft verbaasd. Comrie heeft immers met grote nadruk gewezen op Gods gewone weg, dat ook bij de uitverkorenen de algemene overtuigingen voorafgaan aan de wedergeboorte, maar plotseling zegt hij dat deze overtuigingen bij de uitverkorenen zaligmakende overtuigingen zijn.

'Dus ziet gij, dat wij in dit opzicht van Gods werkingen en besturingen enig onderscheid hebben opgegeven, maar of zij in haar eigen inwendige aard en natuur onderscheiden zijn, laat ik aan God over. Wij hebben geen licht noch kennis genoeg, om die inwendige onderscheidingen voor te stellen; want zijn het werkingen van de Geest in de wet, waardoor met een natuurlijk geloof het getuigenis der wet

[77] Heidelbergse Catechismus, pag. 408
[78] Heidelbergse Catechismus, pag. 410
[79] Heidelbergse Catechismus, pag. 411

geloofd wordt, dan zijn ze enkel en alleen het leven der zonde tot benauwing van de ziel; en zijn ze door de werking van de Geest van Christus in het Evangelie, dan zijn ze geen voorbereidselen tot de levendmaking, maar uitvloeiselen van de levendmaking of de wedergeboorte en strekken als onfeilbare bewijzen van dezelve en zijn in haar aard en natuur, ofschoon sommigen ze maar voorbereidend noemen, ten enemale van alle werkingen des Geestes in en door de wet op ontwaakte consciëntien onderscheiden'[80]

Waaruit dit genoemde onderscheid dan blijkt, wordt echter niet meer duidelijk. Het komt ons voor, dat Comrie dit alles vooral vanuit een 'dogmatisch' oogpunt beziet en zoveel mogelijk de dwaling van de halve Pelagianen heeft willen bestrijden. Daarom zal hij toch benadrukken dat bij Gods uitverkorenen er geen voorbereidingen tot de wedergeboorte zijn. Wat betreft het oordelen, daarin is Comrie dus voorzichtig; hij vindt het beter om het oordeel aan God over te laten. In de Brief over de Rechtvaardigmaking, waarin hij zijn catechismusverklaring verdedigt, is alle twijfel hierover verdwenen. Dan is het voor Comrie duidelijk, dat alle overtuigingen bij de uitverkorenen vrucht zijn van de levendmaking en ze dus behoren bij de zaligmakende overtuiging. Op deze zaligmakende overtuigingen willen we in een volgende paragraaf verder ingaan.

3.4 De zaligmakende overtuigingen

In de vorige paragraaf hebben we al gezien, dat Comrie meer en meer, als reactie op de halve Pelagianen, het accent is gaan leggen op de zaligmakende overtuigingen. Deze zaligmakende overtuigingen zijn een gevolg van de levendmaking en worden gewerkt door de Geest van Christus. In zijn Brief zegt Comrie dan ook, dat na de toerekening van de gerechtigheid van Christus in Gods vierschaar, deze uitverkorene op datzelfde moment wordt levendgemaakt. Als eerste vindt dan de roeping en vereniging met Christus plaats; na deze levendmaking spant God een vierschaar in de mens.

'Ten tweede, God de uitverkoren zondaar dus krachtdadig geroepen hebbende, zo spant God een vierschaar, niet in Zichzelf buiten de zondaar in de hemel, om daar het proces te beginnen, partijen en getuigen, om de zaak voor en tegen de zondaar te laten bepleiten, aan te horen en dan op het laatste, partijen gehoord hebbende, het vonnis in Zichzelf eerst te vellen en dan de zondaar toe te spreken; weg met zulke *God als een mens voorstellende* en *Vorstiaanse* gedachten van de oneindig volmaakte God! Neen, maar God spant deze vierschaar in de mens, dat is in zijn ziel, die in de krachtdadige roeping van geestelijk dood geestelijk levend gemaakt wordt, en dus een ware, levendige bewustheid kan hebben van alles dat in haar omgaat; alsmede om, naar mate dat God door Woord en Geest haar aanraakt en krachtdadig bewerkt, gevoelig en levendig werkzaam te zijn. Dit nu geschiedende, zo *arresteert* God de krachtdadig geroepen of levend gemaakte zondaar bij zijn weg, hart, daden en staat, in betrekking van natuur tot Gods toorn en vloek, vanwege de aangeboren en dadelijke zonde, zodat hij gestuit wordt op de weg naar het verderf, waarop hij naarstig, snel en met vermaak liep.'[81]

Als kenmerken van deze overtuiging noemt Comrie de volgende zaken. De zondaar wordt overtuigd: 1. van zijn dadelijke zonde. 2. van de zonde van zijn hart. 3. van zijn aangeboren zonde. 4. van de zonde van nalatigheid en verzuim van plichten, zodat men die wil gaan betrachten, 'om Gods toorn en vloek, waaraan hij onderworpen is, te ontvlieden'. 5. van de onreinheid en ongenoegzaamheid van zijn eigen gerechtigheid. 6. van Gods natuurlijke rechtvaardigheid, zodat hij inziet dat God moet straffen 7. van zijn eigen en aller schepselen machteloosheid daartoe.[82] Comrie vat dit, in navolging van Thomas

[80] Heidelbergse Catechismus, pag. 410-411
[81] Brief, pag. 146
[82] Brief, pag. 148-149

Boston, alles samen onder de benaming: geloof van de wet.[83] Verschillende van deze, hier als zaligmakende overtuigingen genoemde zaken, werden in de catechismus nog genoemd als behorend bij de algemene werkingen. Ook in de Missive treffen we weer heel sterk de gedachte aan, dat na de toerekening van Christus' gerechtigheid alle werkingen als zaligmakend moeten worden beschouwd. Het gevolg van deze zaligmakende overtuiging, die is gewerkt door de wet, is een zoeken naar verlossing. In zekere zin is het hebben van deze ware overtuiging een voorwaarde bij Comrie, en noemt hij het een fundament in ons. De waarachtige kennis van zonde en ellende is een van de fundamenten waarop de zaligheid wordt gebouwd, zo heeft hij in de Catechismusverklaring uitgelegd.

'De kennis onzer ellende is ook daarom van het hoogste belang dewijl God door Zijn Geest hier in ons legt het fundament der zaligmakende werkingen, die wij in de tijd ontvangen en waarop het gebouw onzer zaligheid wordt opgetrokken. Er is een fundament buiten ons, namelijk Christus Jezus, en hierop wordt de ziel gelegd of wel in Hem ingelijfd en door dit leggen op Hem of deze inlijving in Hem, wordt men tot een levende steen; maar er is ook een ander fundament in ons en dat wordt gelegd in de zaligmakende kennis van onze ellendige, zondige en verloren toestand in onszelven. Hier is nu het onderscheid tussen waar- en schijnwerk; hoever ook iemand door de algemene bewerking ooit komen mag, hier hapert het steeds, want het fundament van al zijn vorderingen is niet gelegd in de waarachtige kennis van zijn zonden en ellenden.'[84]

De ware ellendekennis wordt een kenmerk van het nieuwe leven. Toch is het goed om te weten dat deze ellendekennis op zichzelf nooit als voldoende aangemerkt mag worden. In de toepassing van Zondag 1 zegt Comrie dan ook terecht:

'Indien alles wat wij zeggen recht werd opgemerkt, wij zouden nooit wettische beroeringen, op zichzelven aangemerkt, als zaligmakende werkingen opgeven, maar er steeds op uit zijn om het Evangelie tot troost en bemoediging te openen, opdat het geloof komende, de tuchtmeester mocht buitengeworpen worden, evenals Hagar met haar kind.'[85]

De ware overtuiging heeft als kenmerk, dat men ontdekt is aan zijn verloren staat, waaruit een hongeren en dorsten naar Jezus is ontstaan. Hierbij is een belangrijk kenmerk van de zaligmakende overtuiging dat wordt ingeleefd dat door de werken der wet het leven en de zaligheid niet te verkrijgen is;aan die weg van zalig worden leert de zondaar te wanhopen. De overtuigingen zelf zullen ook nooit een grond zijn om op te rusten, dat kan Jezus alleen zijn. [86] Die waarlijk overtuigd is, komt dus als

---

[83] Brief, pag. 149. Heel opmerkelijk is het dat dit beroep op Thomas Boston onterecht blijkt te zijn. Waar Comrie deze overtuigingen als vrucht van het geloof ziet, bestempelt Boston ze echter als aan het geloof voorafgaand. Boston zegt namelijk het volgende: *'Het geloof van de wet is het zaligmakend geloof niet; want de Wet is het woord en de bediening der verdoemenis; en niet der rechtvaardigheid; als niet sprekende van een Zaligmaker, een verzoening, of een toegerekende rechtvaardigheid. Niettemin, ze is een noodzakelijk voorafgaand gedeelte ervan, volgens de gestelde orde van de bedeling des verbonds.'.* (Thomas Boston, Het Genadeverbond. de Banier, 1931. pag. 296) Daarna legt Boston uit dat het zowel het geloof van de Wet als het geloof van het Evangelie gewerkt wordt door de Geest, maar dat het is of als de Geest der dienstbaarheid, of als een levendmakende Geest. Het geloof van de wet belijdt 1: dat de mens een zondaar, en daarmee schuldig is; 2. dat hij ligt onder de vloek der wet en 3: dat hij onbekwaam is om zichzelf te herstellen. Op deze wijze baant het geloof van de wet de weg tot het geloof van het Evangelie. *'Maar het is niet het zaligmakend geloof, noch stelt het iemand in staat tot het verbond der Genade (...) Het zaligmakend geloof, dat met Christus verenigt, is het geloof van het Evangelie.'* (pag. 300).

[84] Heidelbergse Catechismus, pag. 36

[85] Heidelbergse Catechismus, pag. 48

[86] Heidelbergse Catechismus, pag. 182 'Intussen wordt door allen, die door Gods Geest op een zaligmakende wijze tot zaligheid worden bewerkt, aan God het recht toegekend om van hen te eisen hetgeen zij niet doen

iemand, die zichzelf aanklaagt. Soms zien we dat het aspect van de zelfveroordeling sterk wordt benadrukt, zodat het erop lijkt dat er alleen maar sprake is van wanhoop en van verloren gaan, maar soms vinden we ook heel duidelijk bij Comrie citaten, waarin hij het aspect van vragen om pardon en vergeving juist nodig acht. Het wanhopen aan zichzelf en het zoeken van genade is bij Comrie geen tegenstelling. Wel blijkt voortdurend dat het zoeken zelf niet genoeg is; het moet gaan om het vinden.
Zo zien we dat Comrie enerzijds nadrukkelijk een plaats inruimt voor de voorbereidingen. Als het algemene overtuigingen zijn, zijn ze gewerkt door de Geest van God en vloeien ze niet voort uit het nieuwe leven; als er sprake is van zaligmakende overtuigingen, is dat gewerkt door de Geest van Christus en is het wel een vrucht van de levendmaking. Het is echter voor mensen onmogelijk om te kunnen beoordelen of het algemene werkingen zijn, of dat het zaligmakende werkingen zijn. Daarom is het te begrijpen, dat Comrie mensen hiermee opzichzelf niet wil zaligspreken en vraagt hij dus nadrukkelijk aandacht voor het geloof in het Evangelie. Dat blijkt nadrukkelijk uit zijn laatst bekende werk, namelijk de twee pastorale brieven aan zijn vriend Verster. Verster vroeg aan Comrie, of berouw en leedwezen noodzakelijk waren. Hij had gehoord 'dat berouw en leedwezen voorwaarden zijn om tot Christus te komen'. Comrie schrijft dan:

'Hierdoor raakte gij in onzekerheid, omdat gij tevoren begreep dat de dadelijke omhelzing van Christus' voldoening de enige grond was waaruit gij als arm zondaar enige troost ontving, of – laat ik zeggen –, kon ontvangen. Ik zal u, lieve broeder, zeggen: Houd het bij uw begrip! Laat duivel en mensen, onder welke gedaante en mooie woorden ook, u van uw bevatting en bevinding in dit opzicht niet afdrijven! Eer God Zijn Zoon aan uw ziel openbaarde, stond gij met deze mensen op hetzelfde standpunt. Toen kon gij, van uit een wettische gesteldheid van uw hart, al die dingen uitmeten als betamelijk en noodzakelijk. Zonder dat durfde gij niet naar Christus te gaan. En dus hield gij het juk op uw kinnebakken (Hos. 11:4). Maar toen God het Evangelie voor u opende en Zijn Zoon in u openbaarde in het vrije aanbod van het Evangelie, zocht gij niet meer naar berouw en leedwezen als voorbereidende dingen, maar vloog met uw ziel in de open armen van de aangeboden en door Goddelijk licht aan uw ziel geopenbaarde Heiland. Toen gingen omhelzing en aanneming van Christus, en verlating van uzelf geheel en al gepaard met berouw, leedwezen en hartsmelting, zoals gij tevoren onder Mozes' tucht nimmer ondervond.'[87]

Zo zien we bij Comrie dat de overtuiging van zonde nooit als de eigenlijke voorwaarde is gaan functioneren om tot Christus te mogen gaan, maar de weg tot Hem altijd openstond.

De visie van Kersten

Inleiding

Als we nagaan, hoe Kersten over de overtuiging van zonde heeft gesproken en de betekenis daarvan voor het geestelijk leven, zien we dat hij daarin een duidelijke positie heeft ingenomen. We willen nagaan wat hij gezegd heeft over de voorbereidingen tot de wedergeboorte, over de algemene overtuigingen en tenslotte wat hij zegt over de zaligmakende overtuigingen. Dit betekent dat we dezelfde lijn volgen als we bij Comrie hebben gedaan.

3.5 De voorbereiding tot de wedergeboorte

---

kunnen en dus wordt de Wet die hun gegeven was ten leven, bevonden in hen de dood te werken en alzo te veroorzaken dat zij sterven, dat is voor God in de dood te vallen en te wanhopen van ooit of te immer door de Wet het leven te verkrijgen.'

[87] Twee pastorale brieven, pag. 34-35

Kan een mens zich voorbereiden tot de wedergeboorte? Gaan er zaken aan de wedergeboorte vooraf? Als we letten op wat Kersten daarover zegt, dan is hij daarin duidelijk: de ware, zaligmakende overtuiging is bij hem een vrucht van de wedergeboorte en gaat daar niet aan vooraf. Net zoals in het natuurlijke geldt, dat een mens zich niet op zijn geboorte kan voorbereiden, zo geldt dat ook in het geestelijke: aan de wedergeboorte gaan geen werkingen van de mens vooraf.
Het waren de Remonstranten en Pelagianen die dit wel leerden: mensen hebben een wil tot het goede en kunnen opklimmen tot Gods genade en zich daarvoor geschikt maken. Het is begrijpelijk, dat Kersten daar zoveel mogelijk afstand van neemt; alles wat maar enigszins riekt naar Remonstrantisme, verfoeit hij tot in het diepst van zijn hart. [88]
Kersten heeft kennis gehad van de visie van de Puriteinen en de Engelsen. Zij leerden nadrukkelijk dat er aan de wedergeboorte werkingen vooraf gaan. Om dit juist te kunnen beoordelen, maakt Kersten een onderscheid: enerzijds zijn er werkingen en voorbereidingen aan de zijde van de mens; anderzijds kan er gesproken van voorbereiding aan de zijde van God. De Puriteinen zouden het laatste wel geleerd hebben, maar niet het eerste. Zulke overtuigingen, die aan de wedergeboorte voorafgaan, noemt Kersten dan ook algemene overtuigingen. Elke overtuiging van zonde, die na de wedergeboorte plaatsvindt, bestempelt hij als zaligmakende overtuiging.

'Hoewel alle Gereformeerden eenstemmig elke voorbereiding van 's mensen zijde tot de wedergeboorte met beslistheid verwerpen, spreken sommigen van enige *voorbereidingen Gods*, waardoor Hij de uitverkorene tot de wedergeboorte voert. Door zulk een voorbereiding *van de zijde Gods* verstaan zij dan algemene overtuigingen, die ook wel in de verworpenen zijn, doch waardoor de Heere de Zijnen bewaart voor doorbrekende zonden, hun natuurlijke hardheid breekt, voor de straf doet vrezen en hun gemoed als 't ware ontvankelijk maakt voor Zijn Woord, dat in de tijd Zijns welbehagens hun ten leven dienen zal. Die *algemene* overtuigingen zijn vóór de wedergeboorte in de één meer dan in de ander. De werking des Heiligen Geestes is souverein en ook in dezen niet te bepalen. Somtijds is de consciëntie zeer beroerd; somtijds laat deze de mens weer lange tijd met rust. Doch hoezeer deze overtuigingen ook de consciëntie beroeren, het zijn slechts algemene werkingen, zonder zaligmakende kracht, latende de mens buiten Christus. Deze overtuigingen zijn wel te onderscheiden van die, welke de levendgemaakte somtijds lange tijd in vele beroeringen laten, niettegenstaande het geloof in hem is gewrocht.'[89]

Met een beroep op Comrie laat Kersten zien dat hij in zijn lijn wil staan en alle voorbereidingen vanuit de zijde van de mens ontkent.[90] Het zal duidelijk zijn, dat Kersten, in verband met werk van Gods Geest, weinig de aandacht vestigt op deze voorbereidingen die aan de wedergeboorte voorafgaan. De doodsstaat van de mens sluit alle mogelijkheden, alsof de mens zich geschikt kan maken voor de wedergeboorte, uit.

3.6 De algemene overtuigingen

[88] De Gereformeerde Dogmatiek dl 1, pag. 367 'De Pelagiaan kent de mens het vermogen toe zichzelf te bekeren en te geloven. Deze heeft mitsdien de toepassing door Christus niet van node. De zaligheid zou voor alle mensen verworven zijn en de toepassing van de mens zelf afhangen. Zo wordt niet alleen de doodsstaat van de mens geloochend, maar ook Jezus tot een halve Zaligmaker gemaakt (…).'
[89] De Gereformeerde Dogmatiek dl 2, pag. 91
[90] De Gereformeerde Dogmatiek dl 2, pag. 92 'Comrie ziet in de verschillende opvattingen aangaande het al of niet bestaan van deze voorbereidingen Gods meest een woordenstrijd, hoewel hij het woord *voorbereidingen* niet juist acht, omdat er tussen dood en leven geen tussenstand is.'

Nu we gezien hebben dat Kersten leert, dat er vanuit de mens gezien, geen voorbereidingen zijn tot de wedergeboorte en er zonder wedergeboorte alleen maar sprake kan zijn van algemene overtuigingen, is het goed om te zien wat hij daaronder verstond. Als hij schrijft over de algemene overtuigingen, is het vooral met de bedoeling om het onderscheid met de zaligmakende overtuigingen aan te geven. De volgende zaken ziet Kersten als kenmerken van de algemene overtuiging:

'Die algemene overtuigingen vernederen nimmer in waarheid onder Gods recht en waarheid; ook doen zij niet tot Christus vluchten; zij zijn in de wroegende consciëntie als spranken der hel, die reeds in dit leven onuitsprekelijke benauwdheden verwekken. Sommigen komen hierdoor tot de strop en anderen gaan, zodra de benauwdheden maar geweken zijn, in nog dodelijker gerustheid voort, dan zij tot die tijd hadden, tot de tijd, dat zij gesteld zullen worden, om de rechtvaardige vergelding hunner zonden te ontvangen.' [91]

Uit bovenstaande kunnen we opmaken, dat de algemene overtuigingen wel heel diep ervaren en beleefd kunnen worden, maar dat de diepte niet bepalend is. De voorbeelden van een Saul, een Kaïn of een Judas laten dit zien. Er kan wel sprake zijn van berouw, maar het is geen waar berouw, dat tot God doet vluchten. Het buigen onder het recht van God is een kenmerker dat in deze algemene overtuigingen ontbreekt.

'Maar het berouw, dat Judas had, is niet geweest dat rechte berouw, waardoor de verzoening van de zonde gewrocht wordt voor het aangezicht des Heeren. (…). Dat innerlijk berouw in de vernedering des harten voor God over de zonde, heeft Judas niet. Er is geen toevluchtnemen bij de troon der genade om zijn Rechter om genade te bidden. Zo leert Gods volk berouw hebben over de zonde. (…) De niet zaligmakende overtuiging der consciëntie, de algemene overtuiging des Heiligen Geestes, missen, wat in de zaligmakende ontdekking der zonde gekend wordt: de ware vernedering voor God, het verbroken worden van hart, dat komen tot schuldbesef, om bij de Heere vergeving voor onze zonden te zoeken.(…) Hij komt niet op die plaats, waar Gods lieve volk van stonde af aan het hart luchten kan voor het aangezicht des Heeren: Ik stortte voor U uit mijn ganse hart.'[92]

Kersten blijkt dus in beperkte mate te spreken over de algemene overtuigingen; als hij hierover spreekt, is dat voornamelijk om het onderscheid met de zaligmakende overtuigingen aan te geven. Wat hij onder de zaligmakende overtuigingen heeft verstaan, en welke kenmerken daarbij behoren bij, is veel gemakkelijker op te maken uit zijn werken.

3.7 De zaligmakende overtuigingen

Als eerste willen we erop wijzen, dat het voor Kersten een gegeven is, dat deze voortkomen uit de vereniging met Christus en daarmee vrucht zijn van de wedergeboorte. Immers, in deze wedergeboorte vindt de afsnijding vanuit Adam plaats en de inlijving in Christus en als vrucht daarvan, gaat iemand zichzelf kennen en leert hij de zonde bewenen. Omdat zo iemand in Christus is overgegaan, zijn deze overtuigingen zaligmakend en daarom kan zo iemand niet meer verloren gaan.

'Wil dat nu zeggen, dat God eerst in een zondaar begint te werken, als deze om God recht verlegen is, en naar Hem zoekt? Ganselijk niet! Ik kom met nadruk tegen die voorstelling, die men mij (ik kan niet anders zien dan uit vijandschap tegen de bevindelijke waarheid) onlangs toedichtte. God vindt de zondaar in de staat des doods; als een vijand van Zijn Schepper en Formeerder; als één, die niet zalig

[91] De Gereformeerde Dogmatiek dl 2, pag. 192
[92] Het handschrift uitgewist, pag. 324

worden wil; een geworpene op het vlakke des velds; een vijand van genade, die liever eeuwig verloren gaat, dan in Christus zalig te worden met verloochening van al zijn eigen werken. Die dode zondaar maakt God levend; die vijand verwint God door Zijn eeuwige liefde; dat Adamskind snijdt God de Heilige Geest af uit de oude stam en plant Hij over in Christus. Doch dat werk Gods, dat wij de wedergeboorte noemen, en waarin de zondaar lijdelijk is; dat levend-makend werk, dat geen voorbereiding kent, dewijl er geen voorbereiding voor de wedergeboorte bestaat; dat werk Gods, dat over de staat des zondaars tot diens eeuwig heil beslist, dat wil God Zijn volk doen kennen en verstaan door het geloof. En zal nu de zondaar in waarheid door het geloof tot Christus komen en Hem kennen tot Zijn zaligheid, dan is die ontdekking, die overreding, die armmaking, die afsnijding door de Heilige Geest nodig, die van alles doet afzien, en alleen Christus doet overhouden en tot Hem doet vluchten, Hem doet aannemen gelijk Hij van de Vader gegeven is tot de enige oorzaak van zaligheid.'[93]

Een belangrijk kenmerk van de zaligmakende overtuigingen is de 'uitgestorte liefde Gods'. Die wordt namelijk alleen in de levendgemaakten gevonden en omdat die liefde in hen wordt gevonden, kunnen zij buigen onder het recht Gods.

'Dit is de wedergeboorte; de verwekking van het leven, dat niet meer sterft. Het is gewrocht in de gemeenschap met Christus. Wat weleer het leven was van de zondaar, is in hem nu de dood geworden. Ja hij haat de zonde, als de ontering van het Goddelijk Wezen. De liefde Gods is in zijn hart uitgestort en doet hem uitroepen: God heb ik lief. Als een doemwaardige buigt de levendgemaakte onder Gods rechtvaardig oordeel. Hij bidt Zijn Rechter om genade. Neen, buiten Gods recht, met schending Zijner deugden, wil hij de zaligheid niet.'[94]

Maar niet alleen 'de uitgestorte liefde' is een kenmerk van de ware overtuiging; vooral is het 'erkennen van Gods recht' in de afsnijding van alles buiten Christus, een belangrijk kenmerk. De staat van ellende wordt in de ware overtuigingen door de levendgemaakte recht gekend; zo iemand ziet, dat hij verloren gaat. Het is daarbij de Geest van God, die de zondaar overtuigt van zonde, gerechtigheid en oordeel, zodat wordt beleefd, dat men vanwege de zonde de eeuwige dood heeft verdiend.

'De Heilige Geest overtuigt van zonde, gerechtigheid en oordeel. En die overtuiging is zaligmakend en werkt een hartelijke vereniging met Gods rechtvaardig oordeel, zulks in onderscheiding van de algemene overtuigingen, die in de verworpenen soms zijn en ook wel in de uitverkorenen, voor hun bekering. Die algemene overtuigingen vernederen nimmer in waarheid onder Gods recht en waarheid; ook doen zij niet tot Christus vluchten; zij zijn in de wroegende consciëntie als spranken der hel, die reeds in dit leven onuitsprekelijke benauwdheden verwekken. Sommigen komen hierdoor tot de strop en anderen gaan, zodra de benauwdheden maar geweken zijn, in nog dodelijker gerustheid voort, dan zij tot die tijd hadden, tot de tijd, dat zij gesteld zullen worden, om de rechtvaardige vergelding hunner zonden te ontvangen. Maar de Heilige Geest overreedt Zijn uitverkorenen op een zaligmakende wijze, van hun doemwaardigheid, opdat zij als gans verlorenen Gods recht erkennen, al zou Hij hen eeuwig verdoemen en opdat zij begerig worden naar Christus, om in Hem gerechtvaardigd te worden. (…)'[95]

Het kennen van de staat van ellende wordt gewerkt door de Heilige Geest. Heel vaak citeert Kersten hierbij de tekst uit Johannes 16:8 'En Die gekomen zijnde, zal de wereld overtuigen van zonde, en van gerechtigheid, en van oordeel'. Het is voor Kersten vanzelfsprekend dat het hier gaat over de

[93] Meer dan overwinnaars. pag. 33
[94] De gelovige verwachting, pag. 18
[95] De Gereformeerde Dogmatiek dl 2, pag. 192

zaligmakende overtuigingen, zo vaak noemt hij deze tekst.[96] Opnieuw blijk hierbij de diepte van de overtuiging niet bepalend te zijn voor de echtheid, maar het erkennen van Gods recht.

'Toch moge grote benauwdheid nimmer als kenmerk gesteld worden van de zaligmakende overtuiging. God wil soms Zijn volk leiden aan zeer stille wateren, terwijl helse angsten dikwijls zijn in de goddelozen en bange consciëntiewroeging bij de algemene overtuiging. Zware overtuiging is op zichzelf geen kenmerke van genade. (…). De onderwijzer spreekt dan ook niet van de zwaarte der doorleefde ziele-angsten, doch van de waarachtige overtuiging waarin de zondaar gedagvaard voor Gods rechterstoel, door zijn eigen consciëntie wordt aangeklaagd. God is door de zonde onze Rechter geworden en Hij geeft dit Zijn volk te verstaan. Hij ziet zich voor het recht des Heeren Heeren. En God kan van Zijn recht niet afstaan, doch eiste volkomen voldoening tot de laatste penning toe.'[97]

In de beleving ziet Gods volk zich buiten Christus, zodat de troost der verzoening niet ervaren wordt en zij door de geloofsoefeningen de verzoening ook in Christus gaan zoeken. Dat zoeken, hongeren en dorsten naar verlossing en naar Christus is ook een belangrijk kenmerk in de zaligmakende overtuiging. Zo zoekt Gods volk om in Christus gevonden te worden, om zo met de Vader in een verzoende betrekking te komen. De ware ontdekking van Gods rechtvaardig oordeel doet voor God vernederen, in tegenstelling tot de algemene overtuigingen. Ze is een vrucht van de vereniging met Christus, die in de wedergeboorte is geschied en nu moet de vastheid ook in Hem gevonden worden. Het belijden, dat men vanwege de zonde de eeuwige dood heeft verdiend, en dat God geen onrecht zou doen in het straffen, is voor Kersten het belangrijkste kenmerk van de ware overtuiging.

'Die in waarheid aan zichzelven is bekend gemaakt, zal deze indrukken van Gods recht en majesteit op zijn ziel dragen en dat hij in zijn zuchten en tranen niet rusten kan. Gods recht is onvoldaan; zijn schuld staat open. Noch zijn vertroostingen, noch zijn oprechte zielekeus om met het volk naar alle geboden Gods te leven, kunnen hem staande houden tegenover de wet, die vervloekt, dewijl zij haar kracht aan het onverbiddelijk recht des Heeren Heeren ontleent. Het geloof werkt door en overeenkomstig de bediening des Heiligen Geestes, Die Christus verheerlijkt. Door het geloof alleen zoekt de arme, ellendige zondaar Christus en zal hij tot Hem komen als een gans vermoeide en beladene en rust vinden voor zijn ziel. (…) Er blijft een onrust in het hart ,zolang zij Christus als hun eigendom niet hebben ontvangen. De Heilige Geest drijft Zijn volk naar Christus heen (…).'[98]

De ware zaligmakende overtuiging is voor Kersten het begin en eerste kenmerk van het nieuwe leven. Zonder deze overtuiging is er geen plaats voor Christus. Daarom is het nodig om sterk te wijzen op de noodzaak van deze overtuiging; het is een voorwaarde om tot Christus te mogen gaan. Alleen als gevolg van deze overtuigingen zal de levendgemaakte ook de noodzaak gevoelen om in Christus gevonden te worden.[99]
Het is de grote onkunde, die bij Gods overtuigde volk aanwezig is, dat zij menen met hun overtuigingen het recht van God te kunnen betalen. Kenmerken als tranen, bevindingen, hongeren en dorsten zijn niet genoeg in dit proces van overtuigingen. Daarmee staat immers het recht van God, dat betaling van de

[96] Zie bijvoorbeeld de volgende plaatsen: De Gereformeerde Dogmatiek dl 2, pag. 192. Het handschrift uitgewist, pag. 26, 185, 443,489 De gelovige verwachting, pag. 37, 242
[97] De Heidelbergse Catechismus, pag. 252
[98] Het handschrift uitgewist, pag. 61-62
[99] Het handschrift uitgewist, pag. 75 'Wanneer een mens inwendig door God de Heilige Geest overtuigd wordt, wordt het zo gans anders. Nu moet gij niet zeggen: 'Daar komt ge nu altijd mee, dat is nu altijd hetzelfde'. Want dit is het begin. Als God werkt in een mens, dan opent Hij zijn ogen voor zijn zonde, voor het oordeel, dat hij zich door zijn zonde heeft waardig gemaakt; en dan kan hij het in de wereld niet meer houden.'

zonde eist, nog steeds open. Velen van Gods kinderen proberen het leven te zoeken buiten Christus; daarom is het nodig om in de dood te gaan, en Christus waarlijk nodig te krijgen, zo zegt Kersten voortdurend. Dit proces van zaligmakende overtuigingen en van de dood ingaan eindigt in de afsnijding, pas dan krijgt Christus waarlijk waarde voor de verloren ziel. Als zo'n overtuigde waarlijk in Christus mag geloven, beschrijft Kersten dit als de 'volkomen vereniging met Christus' en is er in feite een einde gekomen aan de zaligmakende overtuigingen.

'Daarin ligt een grote les voor Gods volk, dat bij aanvang uit de wereld getrokken is, aanvankelijk overtuigd van schuld en zonde, maar te zeer verstrikt zit in de wet, om, ware het mogelijk, aan Gods recht te voldoen. Die het beter maken willen, en slechter worden. Het gaat op hun ondergang aan, opdat zij van zichzelf zouden mogen afzien en op Christus zouden zien, die enige Hogepriester (…). Daarom moet dat volk de dood in, de afsnijding in; het moet van eigen werkheiligheid af, wil Christus ooit als die grote, barmhartige Hogepriester plaats in hun harten hebben en door het geloof worden omhelsd.'[100]

Toch komt Kersten veel kinderen van God tegen, die blijven staan in deze overtuigingen. Enerzijds wil hij dit niet veroordelen, omdat het Gods werk is, maar aan de andere kant wil hij zulke mensen ook geen rust geven, alhoewel zij dus wederom geboren zijn. Daarom spoort hij voortdurend aan, om toch in Christus het leven te zoeken. Daarom waarschuwt Kersten scherp voor een prediking die mensen alleen op grond van de overtuigingen zalig wil spreken en rust wil geven.

'Daarbij troosten zich anderen met enkele aandoeningen van hun consciëntie, als konden zij zonder Jezus zalig worden. Ja, zij spreken van bevindingen en voorkomende teksten, geheel in strijd met Gods Woord. En toch, wat naar het Woord niet is, zal geen dageraad hebben. Wij hebben wel zeer nauwkeurig acht te geven op de werking des Heiligen Geestes in de harten van Gods kinderen. De Heilige Geest toch lijft Christus in en Hij voert Zijn volk in de oefeningen des geloofs tot Christus. Daarbij wordt steeds meer alles ongenoegzaam voor Gods kinderen, wat buiten Christus is en oefent het geloof zich in een hongeren en dorsten naar Christus, dewijl Gods recht in Hem alleen is voldaan, ja al Gods deugden in Hem zijn verheerlijkt. Zo wij zonder ware geloofskennis van Christus rust menen te vinden, wij mogen wel vrezen, eens te licht bevonden te zullen worden in de weegschaal van Gods onkreukbare gerechtigheid. O, hoe gevaarlijk is een prediking, die de mensen zalig spreekt op grond van aandoeningen en bewegingen des gemoeds en z.g.n. eigenschappen, die bij de verworpenen ook gevonden worden. Er is geen weg ter zaligheid, dan alleen in Christus.'[101]

Uit bovenstaande kunnen we concluderen dat Kersten de zaligmakende overtuigingen noodzakelijk acht om met Christus waarlijk verenigd te worden en de vrede met God te kunnen ervaren. De overtuigingen moeten eindigen in de afsnijding en een verloren gaan onder het recht van God. Dit kan alleen gebeuren als de liefde van God in het hart is uitgestort, anders zal een levendgemaakte daar nooit toe komen. Op het moment van de afsnijding wordt Christus waarlijk de schuldovernemende Borg en is er de vrede van het geloof. Na deze geestelijke ervaring spreekt Kersten niet meer over zaligmakende overtuigingen.

3.8 Commentaar

We hebben gezien dat Comrie in zekere zin plaats inruimt voor de voorbereidingen, die aan de wedergeboorte voorafgaan. Onder zulke voorbereidingen verstaat hij dan werkingen, die niet door de mens zelf opgebracht kunnen worden, maar die in hem door Gods Geest verwekt worden. Daarbij

[100] Het handschrift uitgewist, pag. 198
[101] De gelovige verwachting, pag. 112-113

noemt Comrie een vrees voor de straf en een besef van Gods rechtvaardigheid. Toch is Comrie heel voorzichtig hierin geworden; hij heeft de naam 'voorbereidingen' wat teruggenomen en heeft er het begrip 'voorafgaande werkingen' voor in de plaats gezet. Dit heeft hij willen doen om daarmee aan te duiden dat niet de mens zichzelf geschikt kan maken om Gods genade te ontvangen; wel is het mogelijk dat er werkingen bij de volwassenen aan de wedergeboorte voorafgaan; maar deze werkingen sluiten echter elke verdienstelijkheid uit.
Als het gaat om de visie van Comrie over de zaligmakende en algemene overtuigingen, hebben we gezien dat er een sprake is van een omslag in zijn denken; in de beginperiode van zijn leven heeft hij nog gestaan onder de 'Engelse' invloeden en is er zeker sprake van overtuigingen, die aan de wedergeboorte en aan het geloof in Christus voorafgaan.
Naarmate Comrie langer in Nederland woont en heeft gemerkt welke grote gevaren er in het Remonstrantisme en in de leer van de halve-Pelagianen schuilen, heeft hij zich erop toegelegd om op de gevaren hiervan te wijzen. Elke mogelijke verdienste in de mens wil hij ontnemen.
Deze verandering van inzicht, om namelijk zoveel mogelijk de halve-Pelagianen te bestrijden door elke overtuiging bij de uitverkorene als vrucht van de levendmaking te zien, is de voornaamste reden geweest dat Comrie in zijn Catechismus en in zijn Brief over de rechtvaardigmaking nadrukkelijk een onderscheid is gaan aanbrengen tussen algemene en zaligmakende overtuigingen.
De zaligmakende overtuigingen blijken dan altijd het werk van de Geest van Christus te zijn, en zijn daarmee een vrucht van de levendmaking geworden. Dezelfde overtuigingen zijn echter algemeen als het gewerkt wordt door de Geest van God en er nog geen levendmaking heeft plaatsgevonden. De zaligmakende overtuigingen, zo blijkt uit de Catechismus en de Brief over de Rechtvaardigmaking, bewerken in de levendgemaakte een zich schuldig kennen aan Gods wet en een buigen en bukken voor God; zo eindigen de zaligmakende overtuigingen met de vrijspraak in de consciëntie door het geloof.

Comrie geeft echter eerlijk aan, dat hij niet altijd in staat is om het onderscheid aan te kunnen geven tussen de algemene en zaligmakende overtuigingen. Daarom is het het beste om het oordeel aan God over te laten en te zien wat de uitkomst van de overtuigingen is; als het eindigt in het geloof in Jezus Christus, zijn het zaligmakende overtuigingen geweest; als dat niet het geval is, dan zijn het blijkbaar algemene overtuigingen geweest. Het oordeel vindt bij Comrie dus achteraf plaats.
Het komt ons voor dat het onderscheid tussen de algemene en zaligmakende overtuigingen dat Comrie heeft aangebracht, voornamelijk bedoeld is om, *dogmatisch gezien*, elke schadelijke invloed van de halve-Pelagianen te voorkomen. Als het gaat om het pastoraat en de beoordeling van het geestelijk leven blijkt dat Comrie er zeer voorzichtig in is om op grond van de overtuigingen te beoordelen of het genadewerk van God in het hart wel of niet verheerlijk werd. Voor Comrie blijkt het geloof in Christus een toch belangrijker middel te zijn om te toetsen of het er sprake is van nieuw leven.

Als we letten op het standpunt van Kersten, dan zien we een grote overeenkomst. Kersten is echter stelliger geworden; hij erkent wel 'in theorie' dat er voorafgaande werkingen aan de wedergeboorte kunnen zijn, maar in de praktijk, dus in het pastoraat of in de prediking zien we hier weinig van terugkeren.
Kersten treedt helemaal in het spoor van het latere standpunt van Comrie: de zaligmakende overtuigingen zijn altijd te herkennen aan het kenmerk 'dat men voor Gods recht invalt en dat recht bemint boven eigen zaligheid'. Zover komt het nabijkomende werk nooit, omdat de liefde Gods in het hart niet is uitgestort. Alleen bij de levendgemaakten is er immers sprake van deze liefde.
Een groot verschil tussen Kersten en Comrie is echter dat Kersten *vooraf of tijdens het beleven van de overtuigingen* al kan bepalen of deze zaligmakend zijn of niet, terwijl Comrie het oordeel uitstelt en dit *achteraf* velt: na de geloofsomhelzing van Christus is voor Comrie met zekerheid te zeggen dat de overtuigingen zaligmakend waren.

We zouden uit het standpunt van Kersten kunnen concluderen dat hij pas 'heel laat' in staat is om te kunnen beoordelen of er sprake is van geestelijk leven; immers alleen van hen, die van alles werden afgesneden en in de vierschaar van de consciëntie gerechtvaardigd werden, kan men met zekerheid zeggen dat hun overtuigingen zaligmakend zijn geweest. Allen die voor deze beleving en ervaring staan, kunnen nog immers horen bij hen die slechts algemene overtuigingen kennen.
Toch gaat Kersten zover in zijn beoordeling niet. Nadrukkelijk wil hij erop wijzen dat de levendmaking en wedergeboorte plaatsvindt voor de beleving van de rechtvaardigmaking in de vierschaar. Zulke mensen zijn het immers die hongeren en dorsten naar de gerechtigheid en zij worden door Jezus immers zalig gesproken? Daarom wil Kersten van zulke 'bekommerden' niet zeggen dat hun werk geen waarheid is.
Daarmee heeft Kersten het zichzelf en vooral zijn hoorders echter wel heel moeilijk gemaakt: immers, zij die bekommerd zijn over de zonden, vrezen altijd dat hun werk nog tekort zal blijken te zijn en zij ervaren, aldus Kersten, dat hun schuld met God nog open staat. Met nadruk heeft hij gezegd dat daarmee, met deze overtuigingen, het genadewerk van God begint. Toch mag in de bekommering over de zonden geen rust worden gevonden. De ware rust wordt alleen gekend als men het geloof in Christus beoefent, en dat is weer onlosmakelijk verbonden met de beleving van het recht. De hoorders hebben dus voor de keuze gestaan: of alle genade ontkennen die God gewerkt heeft, zolang men nog niet onder Gods recht verloren is gaan, of daarin Gods goedheid opmerken en zich troosten dat men een kind van God is.
Het meest opvallende is echter dat bij Kersten beide aspecten niet konden samengaan: een zwak of sterk geloof in Jezus Christus samen met een waarlijk berouw over de zonden, was onmogelijk. De ware, zaligmakende overtuigingen zijn voor Kersten altijd verbonden aan de beleving van het verloren gaan. We kunnen niet anders concluderen dat Kersten hierin een eigen lijn is gaan volgen. Comrie heeft nooit zo stellig beweerd dat het nieuwe leven alleen herkend wordt aan de zaligmakende overtuigingen zijn; het kenmerk is namelijk waarin de overtuigingen eindigen: wel of geen geloof in Jezus Christus. Bij Comrie treffen we toch veel meer aan dat het oordeel aan God moet worden overgelaten en dat het geloof in Christus, hoe zwak ook, toch vrede geeft naar de mate van het geloof.
Zowel bij Comrie als bij Kersten hebben we gezien dat niet de diepte van de overtuiging maatgevend is. Daarin stemmen ze weer sterk overeen.
Ook hebben we gezien dat Comrie een onderscheid heeft gemaakt in de werkingen van de Geest; de algemene overtuigingen worden gewerkt door de Geest van God, de zaligmakende overtuigingen door de Geest van Christus. Kersten heeft deze gedachte van Comrie niet overgenomen en spreekt in algemene termen over het werk van Gods Geest, Die de wereld overtuigt van zonde, gerechtigheid en oordeel. Voor Kersten valt in deze tekst het woord 'wereld' samen met de 'levendgemaakten' en krijgt het woord 'overtuiging' de volle nadruk; de levendgemaakten worden overtuigd van hun zonden en gaan die inleven. Dat deze overtuiging betekent dat men niet in Christus geloofd, en dat dit schuld en zonde bij God is, zijn we bij Kersten niet tegengekomen.

Verder hebben we gezien dat bij Kersten blijkt, dat de zaligmakende overtuigingen gekenmerkt wordt door 'de uitgestorte liefde Gods'; alleen hierdoor is het immers mogelijk dat men in de zaligmakende overtuigingen Gods eer liever krijgt boven eigen zaligheid. Dit element van de liefde Gods zijn we bij Comrie niet tegengekomen en is door Kersten overgenomen uit de bevindelijke gezelschapskringen.
We kunnen concluderen dat er tussen Comrie en Kersten zeker elementen zijn die beiden gemeenschappelijk hebben; toch zijn er ook wel verschillen en blijkt Kersten radicaler te zijn en de zaligmakende overtuigingen veel stelliger als voorwaarde en als kenmerk van genade te hanteren dan Comrie gedaan of ooit bedoeld heeft.

Hoofdstuk 4

De vereniging met Christus

'Maar God, Die rijk is in barmhartigheid door Zijn grote liefde, waarmede Hij ons liefgehad heeft, Ook toen wij dood waren door de misdaden, heeft ons levend gemaakt met Christus; (uit genade zijt gij zalig geworden)' Efeze 2:4-5.

De visie van Comrie

Inleiding

De vereniging met Christus is wezenlijk voor een zondaar, om zalig te kunnen worden. Op veel plaatsen in Gods Woord komen we de noodzaak van deze vereniging met Christus tegen. Het beeld van de wijnstok, van het huwelijk, van het Hoofd en het Lichaam wijzen allemaal op de nauwe relatie die tot stand komt wanneer Christus en de zondaar verenigd worden. In het kader van dit onderzoek is het nodig om na te gaan wanneer deze vereniging plaats vindt: is dit voor of na de rechtvaardiging in Gods vierschaar? Met andere woorden: wordt *een zondaar* gerechtvaardigd bij God of wordt een *levendgemaakte* gerechtvaardigd? En hoe vindt die vereniging nu plaats? We willen onderzoeken wat Comrie hiervan heeft gezegd.

4.1 De Geest vanuit God en het geloof bij de mens

Voor Comrie is de vereniging met Christus een belangrijke zaak; het is de grondslag, waarop het hele gebouw van des mensen bekering rust; zonder deze vereniging met Christus kan er geen ware bekering zijn. In het bijzonder gaat Comrie op de vereniging met Christus in, in de eerste preek uit de Eigenschappen des Geloofs. Met opzet heeft hij deze stof vooraan in het boek geplaatst, zo zegt hij later, om daarmee het grote belang van deze vereniging met Christus aan te geven.[102]
Deze vereniging vindt plaats in de krachtdadige roeping waarbij Gods Geest de eerste is, en niet de mens. Heel nadrukkelijk vestigt Comrie hier de aandacht op:

'Alwaar de Geest dit beginsel van leven heeft ingelegd, als de eerste levende kiemen van het nieuwe schepsel, geschiedt er vereniging tussen Christus en dat levend gemaakte onderwerp, welke vereniging wordt opgemaakt, alzo dat Christus door de Geest met dit nieuwe schepsel, in zijn eerste beginselen daar liggende, verenigd wordt, als een levendmakend Hoofd, om al het leven daaraan mede te delen. Deze vereniging is noodzakelijk, overmits al de verdere weldaden noodwendig tot de ziel moeten komen, en er geene van die ondervonden zullen worden, dan in Christus' vereniging en om Zijn dierbare en volzalig borgtochtelijke verdiensten. Deze vereniging noemen onze braafste Godgeleerden, een lijdelijke vereniging, overmits Christus door de Geest met het schepsel verenigd wordt, zonder enig toedoen van het schepsel.'[103]

---

[102] Eigenschappen des Geloofs, pag. 417 'Dit is een stuk van het allergrootste belang, vermits op de inlijving in Christus of de vereniging der uitverkorenen met Hem, de gewichtigste stukken van onze leer, als op hun eigenlijk fundament, rusten; en dat zonder dit, als het voorafgaande, nimmer bestaan kan de toerekening van Zijn gerechtigheid, de rechtvaardigmaking en het verkrijgen van het geloof.'

[103] Eigenschappen, pag. 162 'Hij roept uit, zoude ooit Christus naar zulk een onwaardige willen omzien; en dus, van alles afgedreven, valt hij uit de oude stam. En hier uit gevallen zijnde, wordt hij opgenomen, en in Jezus, de ware Wijnstok, ingelijfd. a. Christus grijpt hem door Zijn Geest, en trekt hem tot Zich, 1 Kor. 12:13,

De eerste band van vereniging wordt gelegd door de Geest, maar de tweede band van vereniging is het geloof, waardoor de zondaar Christus aangrijpt.[104] Dat Comrie deze beide aspecten, namelijk de Geest en het geloof als wezenlijk beschouwt voor de vereniging met Christus, blijkt wel als hij een definitie hiervan geeft. De eerste definitie die Comrie hiervan geeft, treffen we aan in de voorrede van het boek van Marshall 'De Evangelische heiligmaking'. Comrie heeft als vertaler een voorwoord geschreven en enkele zaken toegelicht. Daar omschrijft Comrie de vereniging met Christus als volgt:

'Die zeer nauwe, verborgene, allerwaarachtigste en onscheidbare betrekking tussen Christus en de gelovige, waardoor de persoon Christus door den Geest met den persoon der gelovigen, en de persoon der gelovigen, met den persoon Christus door het geloof alzo wederzijds met elkander verenigd worden, dat zij maar een verborgen lichaam (corpus mysticum) uitmaken, waarvan Jezus Christus het Hoofd is, en elk gelovige een waar en levendig lid is.'[105].

In de Eigenschappen van het geloof herhaalt hij vrijwel letterlijk deze definitie[106]; hij voegt er slechts aan toe dat de gelovigen 'hiermee deel hebben aan al de weldaden die Christus verworven heeft'. Tenslotte komen we exact dezelfde omschrijving tegen in Zondag 7 van de Heidelbergse Catechismus.[107] Regelmatig komen we het aspect tegen dat bij de vereniging met Christus zowel de Geest van God, als de zondaar werkzaam is: de Geest neemt intrek in de zondaar, en de zondaar gelooft in Christus en neemt Hem aan door het geloof.

'Deze zaken, aangaande de vereniging tussen Christus en de gelovigen (…) hebben wij willen verklaren (…) opdat gij zien zoudt, dat wij met groot recht hebben gesteld, eensdeels, dat deze vereniging begonnen wordt van de zijde van Christus, zich zelven met de ziel der uitverkorenen verenigende door de H. Geest, die dan komt, om in Christus naam bezit van de ziel te nemen, die levende te maken, te wederbaren, en in dezelve door een scheppende daad te storten al de hebbelijkheden des genadelevens; met een woord, om de ziel der uitverkorenen bekwaam en geschikt te maken voor de heerlijke betrekking op een drie-enige God; tot Wie zij aanstonds staan gebracht te worden; en anderdeels, dat deze vereniging volmaakt voltooid wordt, wanneer de ziel der uitverkorenen in en door de opwekkende en levende invloeden des H. Geestes het zaligmakende geloof dadelijk oefent op den Christus, dat is, Hem dadelijk aanneemt als een gepaste, algenoegzame Borg, die niet alleen aan anderen, maar ook aan haar van God geschonken is. (…)[108]

De Geest van God schenkt in de levendmaking het geloofsvermogen; daarna kunnen er pas geloofsdaden ontstaan. Als het gaat om de vereniging met Christus horen daar volgens Comrie dus nadrukkelijk twee zaken bij: de Geest, die de Eerste is, als de zondaar wordt levendgemaakt en het geloof, waarmee Christus wordt omhelsd en aangenomen. In de volgende paragraaf willen we nagaan hoe Comrie spreekt over het geloof als het gaat om de vereniging met Christus.

4.2 De betekenis van de geloofs*daden* en het geloofs*vermogen* met betrekking tot de vereniging met Christus

---

want door een Geest zijn wij alle tot een lichaam gedoopt. b. de Geest werkt nu dat dierbaar geloof in hem, zodat hij Jezus geheel en Jezus alleen aangrijpt.'

[104] ABC des Geloofs, pag. 75

[105] Walter Marshall. De verborgenheit van de Evangelische Heiligmaking, Johannes Hasebroek, Leiden, 1739. Waarin voorafgaat een 'Aan den lezer' van A. Comrie. Aan den lezer, pag. 5

[106] Eigenschappen van het geloof, pag. 13

[107] Heidelbergse Catechismus, pag. 420

[108] Leerredenen, 1e stuk pag. 197-199

4.2.1 De geloofsdaad die verenigt

Soms vestigt Comrie er heel nadrukkelijk de aandacht op dat door de geloofsdaden (dus niet door het geloof als een geloofsvermogen) de vereniging met Christus plaatsvindt. Het is goed om te weten dat zulke uitspraken, die de nadruk vestigen op de geloofsdaden, ook bij hem te vinden zijn, en dat hij er in de *beleving*, als het gaat om de toeëigenening van het heil, nadrukkelijk aandacht voor vraagt, hoewel hij er in zijn verklaring van de 7e Zondag in de *beschrijving, dogmatisch* er afstand van neemt. Zo ziet Comrie in de tekst van 1 Kor. 6:17 die hij in de eerste preek van de Eigenschappen behandelt,

'Een beschrijving van de werkzaamheid des geloofs, waardoor de vereniging tussen Christus en de ziel teweeggebracht wordt (…) en is de vereniging zelf, een gevolg van zulk een geloofswerkzaamheid.'[109]

Ook op andere plaatsen in de werken van Comrie komen we zulke citaten toch wel tegen, waarin hij zegt dat de vereniging met Christus dadelijk (door middel van daden) en wezenlijk tot stand komt door de geloofsdaden. Deze geloofsdaden noemt Comrie 'de voltooiing van de vereniging' en deze zijn onmisbaar; ze vormen zo het bewijs dat het geloof, dat door de Geest in het hart gewerkt was, werkelijk actief is. Het geloof(svermogen) blijkt dus uit de geloofsdaden. Ook in de voorrede van het werk van E. Fisher legt Comrie uit dat de geloofsdaden een grote rol spelen in de vereniging met Christus.

'Het is zeker dat de gehoorzaamheid aan de Wet niet kan volbracht worden, dan door kracht te ontvangen uit de *volheid* die in *Christus* is; en deze kracht wordt alleen ontvangen in de weg van *vereniging met Christus,* zonder Wie wij niets kunnen doen. (…). En waarlijk, deze vereniging is de grond van een heilige praktijk. (…). Het is dan klaar, dat er geen heiligheid kan zijn, dan die uit onze vereniging met Christus voortvloeit, die de bron en oorsprong van dezelve is. En deze *vereniging met Christus* wordt voltrokken door onze *dadelijke aanneming van Christus zelf*, met al Zijn volheid, in onze harten, door het *geloof;* waardoor wij niet alleen de *waarheid des Evangelies* geloven, maar ook geloven *in Christus*, die ons in het Evangelie tot onzer Zaligheid vrijelijk beloofd wordt. Door het ene ontvangt het geloof het *middel*, waardoor Christus tot ons gebracht wordt, door het andere ontvangt het *Christus Zelf,* en Zijn zaligheid in het Middel. Het eerst verenigt niet onmiddelijk met Christus, maar neigt en schikt de ziel tot de *andere daad*, waardoor Christus Zelf onmiddelijk ontvangen wordt in het hart. Door het geloof hebben wij de dadelijke genieting en bezitting van Christus Zelf, en niet alleen van de vergeving der zonden; maar ook van het Leven, en dus ook van de heiligheid: want Christus woont in het hart door het geloof. (…). Dit geloof een heilige Genade zijnde, en een deel van het geestelijk leven, moet niet ondersteld worden een onderscheide voorafbestanelijkheid of wezen in ons te hebben, voor het begin van het geestelijk leven; maar beide wordt ons gegeven en in ons gewrocht in en met onze *vereniging met Christus.* Noch de een, noch de andere kan ondersteld worden een ogenblik *afzonderlijk* te bestaan; maar beide worden zij *tezamen* aan ons *geschonken,* door de Goddelijke genade en kracht. En dit geloof, ons alzo met Christus *verenigende*, is altijd daar na het *grote middel van de heiligmaking,* zowel als het geweest is van de *rechtvaardigmaking.* Want wij leven (namelijk een geestelijk leven) *door het geloof.*'[110]

Deze geloofsdaden spelen niet alleen een belangrijke rol in de levendmaking, maar ook in het latere geloofsleven, na perioden van duisternis. Juist dan is het nodig om niet te zien op de kenmerken, maar

[109] Eigenschappen, pag. 10-11
[110] Voorrede op E. Fisher, pag. 24-26

het geloof te beoefenen.[111] Zo treffen we bij Comrie duidelijk een element aan waarin hij benadrukt dat door de geloofsdaden, die gegrond zijn op vrije aanbod van Christus in het Evangelie, de vereniging met Hem plaatsvindt.

4.2.2 Het geloofsvermogen dat verenigt

Soms kan een onbevangen lezer echter de indruk krijgen dat Comrie hier later afstand van neemt. Vooral in zijn Catechismusverklaring treffen we gedeeltes aan, waarin hij afstand neemt van de betekenis van de geloofsdaden; het volle accent is komen te liggen op het geloofsvermogen: het zijn niet de geloofsdaden, die verenigen met Christus, maar, zo legt Comrie uit, dat is het geloofsvermogen.
Vanwaar deze andere benadering? Comrie spreekt in de Brief over de Rechtvaardigmaking en de Heidelbergse Catechismus veel over het rechtvaardig zijn in Gods vierschaar, en hierbij heeft hij ontdekt dat het een Remonstrantse en Roomse dwaling is, om te menen dat men door een geloofsdaad gerechtvaardigd wordt bij God. Vele mensen menen dat zij, door het beoefenen van het geloof, rechtvaardig bij God zullen worden. Dit is een Remonstrantse dwaling, zo meent Comrie. De leer, die officieel werd veroordeeld, wordt dan op een bedekte wijze weer ingevoerd. Daarom is Comrie steeds meer gaan benadrukken dat de vereniging en inlijving met Christus plaatsvindt door het geloofsvermogen.

'Wij zullen door Gods hulp u zulks nooit leren en al de lastering van sommigen, die niets verstaan noch verstaan willen, zal ons van de oude leer niet aftrekken, zo als men altijd geleerd heeft dat wij door een ingewrocht geloof, door de genade des geloofs en niet door de daad des geloofs Christus worden ingelijfd.'[112]

Hieruit blijkt dus dat Comrie de volgorde Geest – Geloof gelijkstelt aan en overeen laat komen met de volgorde geloofsvermogen – geloofsdaden. Op het moment dat God de zondaar vrijspreekt in Zijn vierschaar, neemt de Geest intrek in het hart en ontvangt deze het geloofsvermogen en vindt de vereniging met Christus plaats. Dit alles valt in feite nog onder de vereniging met Christus, van Gods kant bezien. Vanuit de kant van de mens zijn het nu de geloofsdaden die deze vereniging voltooien en zijn het deze geloofsdaden die een bewijs zijn van het geloofsvermogen. De oproep tot mensen om door middel van de geloofsdaden de vereniging met Christus te zoeken, kan hierbij aan kracht lijken te verliezen, omdat het nodig is dat het geloofsvermogen en de vereniging met Christus, door God gewerkt, aanwezig moet zijn voor de beoefening van deze geloofsdaden. Toch krijgen we niet deze indruk; immers de geloofsdaden zijn wezenlijk noodzakelijk als daad van de mens (en niet van God) om

---

[111] Eigenschappen, pag. 266 'Maar, gelijk het wijsheid in een mens is, niet te zeer naar het een of ander in zijn huis te zoeken in een donkere nacht, maar het uit te stellen totdat de dag aankomt, zo is het ook hier: de mens moet niet aan het onderzoeken gaan door de kenmerken, maar naar rechtstreekse geloofsdaden staan, van uitzien, vluchten, opdragen van zichzelven en aangrijpen van Jezus.'

[112] Heidelbergse Catechismus, pag. 427. Zie ook pag. 428-429. 'Wij verstaan dan door het geloof hier een ingestorte hebbelijkheid of vermogen, dat God de Heilige Geest in de harten der uitverkorenen instort, tegelijk met de nieuwe natuur, als deszelfs eerste en voornaamste deel, waardoor zij een vermogen, uit Christus en van Christus in hen overgaande, ontvangen om al de indrukken, die het Goddelijk Woord op dit vermogen of deze hebbelijkheid maakt, te ontvangen en volgens de ontvangen indrukken van het Woord, omtrent al de gedeelten van dat Goddelijk Woord werkzaam te zijn, overeenkomstig met de natuur van dit ingestorte vermogen en inhoud van die teksten, welker inhoud met een bovennatuurlijk licht tot de ziel gebracht worden en van dit nieuw vermogen ontvangen worden, met meer of minder overtuiging of overreding van de goddelijkheid dier plaatsen in haar betrekking tot onze overtuiging, lering, vermaning of vertroosting. Zo ziet gij dat wij hetgeen wij gevoelen van het geloof, waardoor wij Christus ingelijfd worden, hebben omschreven.'

de vereniging te voltooien; tevens vormen ze een bewijs van de echtheid van het geloof. In dat licht moeten we de volgende uitspraken verstaan:

'Wij moeten eerst de genade des geloofs ontvangen, eer wij de daden des geloofs kunnen oefenen, maar wij ontvangen de genade des geloofs en de levendmaking daardoor, dat Christus zich met ons door de Heilige Geest verenigt en deze dingen uit kracht van die vereniging ons zó mededeelt in onze krachtdadige roeping, dat wij ons ook met Hem van onze zijde verenigen. Ik heb reeds lang ontwaard dat vele mensen ingewikkeld worden in tegenstrijdigheden in dezen, waaruit zij zich niet redden kunnen, vermits zij geen behoorlijk onderscheid maken tussen de genade des geloofs en de werkzaamheid des geloofs.'[113]

Op grond van deze vereniging en inlijving in Christus is de zondaar in Gods vierschaar volkomen gerechtvaardigd. Het is nu echter nodig om door middel van de geloofsdaden steeds nauwer en inniger met Christus verenigd te worden.

4.2.3 Het geloofsvermogen en de geloofsdaden

Nadat door Gods Geest het geloofsvermogen is gewerkt, kunnen er geloofsdaden ontstaan. Nergens suggereert Comrie dat er lange periode van tijd zit tussen de gave van het geloof en de beoefening van het geloof. In feite treffen we overal in zijn werken de gedachte aan, dat dit samenvalt. Wel is het soms de vraag waar die geloofsdaden zich als eerste op richten: op de Wet (alleen) of vooral op het Evangelie. Uit het volgende citaat blijkt duidelijk dat voor Comrie het geloofsvermogen en de geloofsdaden bijeen horen:

'Opdat gij zien zoudt, dat wij met groot recht hebben gesteld, eensdeels, dat deze vereniging begonnen wordt van de zijde van Christus, zich zelven met de ziel der uitverkorenen verenigende door de H. Geest, die dan komt, om in Christus naam bezit van de ziel te nemen, die levende te maken, te wederbaren, en in dezelve door een scheppende daad te storten al de hebbelijkheden des genadelevens; met een woord, om de ziel der uitverkorenen bekwaam en geschikt te maken voor de heerlijke betrekking op een Drie-enige God; tot Wie zij aanstonds staan gebracht te worden; en anderdeels, dat deze vereniging volmaakt voltooid wordt, wanneer de ziel der uitverkorenen in en door de opwekkende en levende invloeden des H. Geestes het zaligmakende geloof dadelijk oefent op den Christus, dat is, Hem dadelijk aanneemt als een gepaste, algenoegzame Borg, die niet alleen aan anderen, maar ook aan haar van God geschonken is. (…) Hieruit kunt gij zien: vooreerst, dat, wat het eerste of de aanvang van deze vereniging betreft, de ziel ten enemaal lijdelijk is ontvangende Gods Geest, die in haar komt, om bezit van haar voor Christus te nemen, en alles, voornamelijk de hoogtens, die zich tegen de kennis van Christus verheffen, te ondermijnen, te onderwerpen en volslagen te onder te brengen; waaruit het zonneklaar blijkt, dat de mens hiertoe het allerminste stipje niet toebrengt; en werd dat wel opgemerkt, de leer der voorwaarden zoude in duigen vallen. Ten tweede, dat het zaligmakende geloof noodzakelijk als de tweede band van deze vereniging aan de zijde van de uitverkorene zondaars moet aangemerkt worden, tot de volmaking en voltooiing van de vereniging; hetgeen wij dienen aan te merken tegen de Anti-nomianen, die het geloof niet willen aanmerken als een band van de vereniging, maar alleen als een gevolg, blijk en een bewijs, dat wij alreeds verenigd waren. Zo zij op het begin of de aanvang van deze vereniging het oog hebben, dan stemmen wij toe, dat het geloof zelve er niets toe doet, en dat het slechts lijdelijk is, als mede, dat, als het door de invloeden des Geestes, die het werkt, opwekt en werkzaam maakt, dadelijk wordt, het dan een blijk, gevolg en bewijs is, dat Christus zich door de Geest met de ziel verenigd heeft. Maar, als er op het tweede gezien wordt,

[113] Heidelbergse Catechismus, pag. 415

zo heeft het geloof zijn dadelijke werking en deszelfs invloed als een werktuig tot de voltooiing; en er is niets klaarder in Gods Woord.'[114]

Zodra deze vereniging met Christus tot stand is gebracht, zal die er altijd blijven: het geloofsvermogen is een blijvende gave; toch kan deze vereniging nog zwak zijn. Vandaar dat de geloofsdaden nodig zijn: hierdoor krijgt deze geloofsvereniging kracht en wordt de band sterker. Iemand die weinig geloofsdaden beoefent, zal dus weinig de kracht van die vereniging ervaren. Vandaar dat Comrie de mensen voortdurend aanspoort om veel te staan naar de beoefening van de geloofsdaden. Het zou verkeerd zijn om te denken dat men hierdoor meer voor God gerechtvaardigd zal worden; deze rechtvaardiging is 'gekoppeld' aan de gave van het geloofsvermogen. De geloofsdaden zijn echter nodig om op te wassen in de genade.

'Ik moet alleen nu zeggen dat de dadelijke rechtvaardigmaking door het geloof als een instrument in de vierschaar Gods ten eerste zo volmaakt is, dat men nooit meer of min gerechtvaardigd is; dezelve geschiedt in Gods vierschaar zo volkomen, dat die maar eens vooral is, zonder herhaling, maar de inlijving in Christus door het ingewrochte geloof wordt door de dadelijke werkzaamheden uit dat ingewrochte geloof voortkomende, hoe langer hoe vaster en hoe langer hoe meer in Hem en met Hem als het ware verenigd. Zo is het ook met de tak, die in de stam ingeënt is; die wordt daarmede hoe langer hoe nauwer verbonden en er één mee. Hieruit moeten wij afleiden het onderscheid dat er is in de gebeden der gelovigen; zij bidden niet om hoe langer hoe meer in Gods vierschaar gerechtvaardigd te worden, maar zij bidden dagelijks, dat zij hoe langer hoe meer met Christus nauwer en nauwer mogen verenigd worden.'[115]
'De minste daad uit het gewrochte geloof voortvloeiende, verschilt in zijn aard en wezen niet van de grootste. Het gehele verschil bestaat maar alleen in een trap van meerdere of mindere volmaaktheid.'[116]

Het ware, proefhoudende geloof, zoals Comrie dat noemt, blijft dus niet staan bij de, meestal, zwakke geloofsdaden in het begin van het geloofsleven, het geloof blijft niet staan bij hongeren en dorsten, maar omhelst daadwerkelijk de aangeboden Middelaar om zich met Hem te verenigen. Het is nodig om op te wassen in de genade en meer en meer met Christus verenigd te worden. [117] Zo zien we, dat bij Comrie de geloofsvereniging met Christus, door middel van het geloofsvermogen, de belangrijkste plaats inneemt (dat is immers nodig tot zaligheid), maar dat de geloofsdaden nodig zijn voor de opwas in de genade.

Als het gaat over de betekenis van de vereniging met Christus in relatie tot de rechtvaardiging in Gods vierschaar, hebben we al gezien dat deze beide samengaan; toch is het goed om te letten op de volgorde hiervan. Vindt de vrijspraak bij God plaats vóór de vereniging met Christus, zodat op grond van die vrijspraak deze vereniging kan plaatsvinden, of is het andersom? Allereerst eeen citaat:

'Deze vergeving is tweeërlei; er is een vergeving op de eerste daad des geloofs, welke medebrengt een staatsverandering, waarin de persoon van toorn en vloek bevrijd wordt, zodat hij daar onder nooit zal komen; er is een dagelijkse vergeving van zonde, welke maar alleen verschilt van de eerste, dat het

[114] Eigenschappen, pag 197-199
[115] Heidelbergse catechismus pag. 436
[116] Heidelbergse catechismus pag. 445
[117] Heidelbergse Catechismus pag. 438 'Hun inzijn in Christus door dit ingewrochte geloof, niet als een voorbijgaande daad, maar als een hebbelijkheid, waaruit de daden voortkomen; (…) de inlijving geschiedt door een ingestorte hebbelijkheid des geloofs of door een ingewrocht geloof, dat als het zaad Gods blijft en dit blijvende, zal de vereniging nimmermeer verbroken worden, noch ophouden, vermits Jezus Christus, het levendmakende Hoofd, altijd hiermede verenigd blijft (…).'

onderwerp, dat dit gewaar wordt, niet wordt aangemerkt buiten God en Christus, maar een kind van God te zijn.'[118]

Comrie zegt dus dat de vrijspraak in Gods vierschaar plaatsvindt *na* de vereniging met Christus. Toch laat Comrie in andere werken weer het tegenovergestelde horen. Wel vindt de toerekening van Christus' gerechtigheid in Gods vierschaar in de tijd gezien, *gelijktijdig* plaats met de gave van het geloof en de vereniging met Christus, maar is logisch gezien de toerekening er als eerste. Zo zegt hij in de Catechismusverklaring het volgende:

'Werd deze zaak (van de toegerekende gerechtigheid WJB) maar degelijk verstaan, dan zou het dwaze drijven van sommigen, die het geloof en de bekering stellen, inzonderheid het geloof, als een ingestorte hebbelijkheid, en de daden daaruit voortkomende vóór dat wij met Christus verenigd zijn of enige verbondsbetrekking op Hem hebben, in de kerk geen plaats vinden; wij zouden dan ook de rechtvaardigmaking en de levendigmaking om het geloof te kunnen oefenen, niet aanmerken als voorafgaande voorwaarde van die weldaden; maar integendeel als gevolgen van de onmiddellijke, voorafgaande en directe toerekening, van hetgeen Christus als Borg gedaan heeft en dat God op de genoemde wijze ons toerekent of ons in Hem aanziende, ons houdt, alsof wij in eigen persoon alle gerechtigheid volbracht hadden en dus deelt God ons, als een gevolg van die toerekening der gerechtigheid en genoegdoening van Christus, al de weldaden van Zijn verbond mede, zonder tussenkomst of voorafgaan van enige daad of daden van onze zijde; want die zijn de toerekening niet voorafgaande, omdat dezelve dan middellijk zouden zijn, maar daaruit voortvloeiende, als een effectus ex sua causa, of het gewrocht uit deszelfs oorzaak.'[119]

Het is echter zeer opmerkelijk dat Comrie in zijn Catechismus ook soms stelt dat de toerekening van Christus' gerechtigheid volgt op de levendmaking; in zijn Brief zegt hij echter precies het tegenovergestelde: daar laat hij de toerekening aan de levendmaking voorafgaan.[120] Het blijkt dus dat Comrie, juist in zulke belangrijke zaken als het gaat over de verhouding toerekening en levendmaking, niet altijd hetzelfde heeft gedacht.
Wel zien we dat bij Comrie de vrucht van de vereniging met Christus is een niet meer leven onder het verbond der werken, maar onder de genade. Er is geen veroordeling en geen bedreiging meer mogelijk door de wet. De zondaar, met Christus verenigd zijnde, heeft de vrijspraak ontvangen op grond van de verenging met Christus, zodat de wet geen kracht meer kan doen. Zo blijkt er geen verdoemenis te zijn, voor hen die in en met Christus Jezus verenigd zijn.

[118] ABC des Geloofs. pag. 57
[119] Heidelbergse Catechismus, pag. 142
[120] Heidelbergse Catechismus, pag. 417: 'Dit is een stuk van het allergrootste belang, vermits op de inlijving in Christus of de vereniging der uitverkorenen met Hem, de gewichtigste stukken van onze leer, als op hun eigenlijk fundament, rusten; en dat zonder dit, als het voorafgaande, nimmer bestaan kan de toerekening van Zijn gerechtigheid, de rechtvaardigmaking en het verkrijgen van het geloof.' vergeleken met de Brief, pag. 141 'Het tweede onmiddellijke gevolg van de onmiddellijke, direkte en voorafgaande toerekening van Christus' gerechtigheid en genoegdoening door een overgaande daad in de tijd, als onmiddellijk daaruit voortvloeiende en die vergezelschappende, is *het instorten van het nieuwe leven, of het van dood levend maken'.* Zie ook Brief pag. 115-116.

De visie van Kersten

In de geschriften van Kersten komen we zeer vaak tegen de nadruk om met Christus verenigd te zijn. We willen nagaan hoe hij dit heeft verwoord en welke betekenis dit heeft gehad voor de prediking en het geloofsleven.

4.4 De vereniging met Christus in de wedergeboorte

Zoals we al hebben gezien wil Kersten niets weten van voorbereidingen die aan de levendmaking voorafgaan. De levendmaking is het werk van Gods Geest en er is geen enkele goede gestalte in de mens als de zondaar wordt levendgemaakt. De levendgemaakte wordt dan verenigd met Christus. Toch is deze wedergeborene zich deze vereniging met Christus niet bewust; het nieuwe leven komt in de kenmerken openbaar, maar *niet* door het geloof in Christus. Christus moet nog als de grondslag van zalig worden gekend worden. In de weg van een diepe ellendekennis zal dan de zondaar komen tot de bewustheid van het inzijn in Christus.

'Deze Geest nu wordt de uitverkorenen gegeven. Hij wederbaart hen, d.w.z. Hij maakt hen van dood levend; en zo is de wedergeboorte vóór het geloof. De Heilige Geest doet de wedergeborene ook opwassen en door het geloof meer en meer het beeld Gods gelijkvormig worden en in dit opzicht spruit de wedergeboorte uit het geloof. (…). De wedergeboorte nu is het werk van de Heilige Geest in de harten der uitverkorenen. Hij maakt hun leven in Christus deelachtig. (…) In de wedergeboorte nu wordt een ware, geestelijke gemeenschap gewrocht aan Christus en ook aan al Zijn leden.'[121]

Als gevolg van de levendmaking en de vereniging met Christus is het nodig dat Gods volk ook op Christus wordt gebouwd. Daartoe zijn de oefeningen van het geloof nodig. Objectief gezien zou er troost voor alle levendgemaakten moeten liggen in het feit dat zij met Christus verenigd zijn; het blijkt subjectief echter anders ervaren te worden omdat men ervaart en meer en meer gaat inleven buiten Christus te zijn. Kersten spreekt ook zo Gods volk, de levendgemaakten, aan. Zij zijn het die gaan zoeken om in Christus het behoud te vinden.

'Het is niet alleen dit, dat God een mens bekeert, van dood levend maakt, en dat hij daar dan blijft staan, maar dat dat volk van God door dat Woord van God voortdurend bearbeid worden moet. Waartoe? Opdat het door het geloof in Christus de behoudenis zal vinden; opdat het door het geloof in Christus meer en meer zal verloochenen alles wat buiten Hem is, en dat Hij de grondslag en levensbron voor de ziel zij (…). Het geldt voor de ganse kerk, voor de levendgemaakte zielen, zij worden op Christus gebouwd. Maar het geldt ook, dat het in de oefeningen des geloofs gekend moet worden en wij de vrucht ervan in onze ziel moeten hebben om tot de wezenlijke omhelzingen van Christus te komen, opdat wij in Gods gemeenschap ons leven zullen vinden.'[122]

Aan deze vereniging met Christus is verbonden de vrijspraak in Gods gericht in de hemel: er is geen verdoemenis voor degenen die in Christus Jezus zijn. Deze inlijving betekent daarmee een rechtvaardig zijn voor God; dit moet dus onderscheiden worden van het rechtvaardig zijn in het eigen hart. Deze vereniging met Christus, die gewerkt wordt in de wedergeboorte, is onmisbaar tot zaligheid. Daar wijst Kersten ook wel op in de prediking. Zo zegt hij bijvoorbeeld:

[121] Korte lessen over kort begrip. pag. 96
[122] Het handschrift uitgewist, pag. 16-17

‘Wie wij ook zijn, jong of oud, rijk of arm, vroom of goddeloos, die inenting in Christus is ons allen nodig. (…). Indien één zaak nodig is, gedurig op het hart te binden, is het wel deze, onder Gereformeerde belijders algemeen erkende, doch in de praktijk steeds meer verloochende waarheid. De Heere echter snijdt in de levendmaking van de gans doemwaardige en ellendige, doch uitverkoren zondaar deze uit de stam Adam af en plant hem de Levensboom Christus in. (…). God kent hun Christus en al Diens weldaden toe. (…). Hij plant in de wedergeboorte het oprechte geloof in de ziel in, dat met Christus één plant zijn doet in de gelijkmaking van Zijn dood en wederopstanding. O, dat het bekommerde en dikwerf twijfelmoedige volk het hoofd opsteke. De Heere, Die het goede werk in u begonnen is, zal het voleindigen tot op de dag van Jezus Christus. Maar dit inzijn in Christus, dat de Heilige Geest werkt, wordt ook door de oefeningen van het geloof door Gods volk erkend en toegeëigend. En voorzover nu dat volk deze weldaad met een gelovig hart aannemen mag, heeft het de troost ervan. Hierop dienen wij wel te letten, opdat niet enerzijds het bekommerde volk zal buitengesloten worden, noch anderzijds de zielen worden opgebouwd op gronden buiten Christus.’[123]

We merken voortdurend dat Kersten de vereniging met Christus en de wedergeboorte ‘nodig heeft’ om Gods volk te kunnen troosten voor een mogelijke afval der heiligen. Vanwege de vereniging met Christus, zo zegt hij, is dat onmogelijk. Het is echter moeilijk te bevatten hoe men daar Gods volk werkelijk mee kan troosten, daar zij zich immers deze vereniging met Christus niet bewust zijn! We kunnen niet anders concluderen dat deze troost slechts ‘een schijntroost is’; rusten op de wedergeboorte blijkt in de praktijk immers niet voldoende te zijn!

‘De wedergeborene, die door het ingeplante geloof, Christus ingelijfd werd, heeft in de vruchten het bewijs dat het wezen des geloofs is een kennen en vertrouwen. Het is de vaste grond, waarop zij voor een afval uit de genadestaat bewaard worden, omdat Gods raad onveranderlijk en Christus verdienste en voorbede volkomen zijn; maar ook is deze grond in ieder gelovige, n.l. hun zijn in Christus door dit ingewrochte geloof, niet als een voorbijgaande daad, maar als een hebbelijkheid, waaruit de daden voortkomen. Geschiedde de inlijving door een daad, dan zou dezelve blijven, zolang als die daad duurde; maar zodra die ophield, zou de inlijving ook ophouden. Doch zo is het niet. En daarom hebben onze Vaderen zo sterk van het geloof gesproken in betrekking met de vereniging met Christus; en is het geloof dus een vaste grond der dingen, die men hoopt. Hiermede nu wordt veel afgesneden, dat men voor geloof houdt, doch dat het wezen des geloofs mist. Het is wel zeer droevig, dat velen zichzelf en anderen opbouwen op indrukken in de consciëntie; gevoeligheden in het gemoed; gezichten en Psalmversjes, zonder dat ooit enige ware kennis van en betrouwen op Christus gekend werd. Men zie toch toe; opdat niet het schijngeloof ons bij de dood zonder Borg voor onze schuld en zonden doe staan; en ons eeuwig alles te kort schiet. (…) Ook volgt uit deze leer, dat een iegelijk te staan hebben naar de ruste des geloofs in Christus. Die hebbelijkheid des geloofs kome tot dadelijkheid. O, dat het meer onder Gods volk ware een lopen in de loopbaan om Christus te gewinnen; dat wij de grond meer verloren uit al wat buiten de enige Zaligmaker is. Welk een klaarheid zou toch in onze ziel komen, dat het geloof Christus inlijft en al Zijn weldaden aanneemt. Anderzijds wat troost ligt in deze leer des geloofs voor al Gods volk, wijl de met Christus verenigde toch nimmer omkomen kan, omdat de Heere Zijn werk in het leven houden zal.’[124]

Kersten benadrukt dus sterk dat de inlijving en vereniging met Christus plaats vindt door het geloof. Hij bedoelt daarmee het geloofsvermogen; dat is een blijvende zaak in tegenstelling tot de geloofsdaden, die voorbij gaan. Het is dan ook nodig dat uit dit geloofsvermogen de geloofsdaden voortkomen zodat ook daardoor de bewuste vereniging met Christus beleefd wordt. Zonder deze inlijving in Christus is

[123] Het handschrift uitgewist, pag. 135
[124] Meer dan overwinnaars. pag. 9-11

alles zinloos; daar komt het op aan, want dan alleen zijn er oefeningen van het geloof mogelijk. Bij velen van Gods kinderen ontbreken echter de oefeningen van het geloof. Als Kersten deze vereniging met Christus wil beschrijven, blijkt dat het beeld van afsnijden uit Adam en inenten in Christus, verschillende malen gebruikt te worden. Dit afsnijdende werk is het werk van Gods Geest; deze Geest plant dode enten, want de mens is immers voor de vereniging met Christus dood, in in Christus zodat zij uit Hem beginnen te leven. Tussen de afsnijding uit Adam en de inplanting in Christus is geen verschil in tijd; dat gebeurt op hetzelfde moment. Achter deze gedachtegang bemerken we de visie van Kersten dat er sprake kan zijn van twee geestelijke toestanden van de mens: deze is óf dood óf levend. Juist deze afsnijding, die in de wedergeboorte plaatsvindt, maakt het onderscheid uit tussen het ware werk van God en het nabijkomende werk. Immers, de vrucht van de levendmaking is het treuren over de zonde, het zich inleven zonder God en Christus te zijn met daarbij de vrees om voor eeuwig om te komen. Het historisch geloof heeft deze eigenschappen niet.

'Die wedergeborene, die Christus ingelijfde, kent zich zo gans ellendig; het zielsproces hier doorleefd, is zo anders dan wat de historieel gelovige beredeneert. De levendgemaakte klaagt over zijn zonden; weent over zijn ongeluk; gelooft, hoopt en vreest; ziet zich zonder God en Christus in de wereld en vreest niet anders dan eeuwig verloren gaan. Hij roept om genade en werkt tegelijk om zalig te worden buiten Christus om. Hij geraakt van de zaligheid steeds verder af, naarmate hij zijn ellende klaarder ziet; en hij weet niet van de Zaligmaker, al geniet hij Diens weldaden. En nu is het werk van de Heilige Geest, Christus aan die gans ellendige te openbaren en hem te doen dorsten naar levend water; ja hem te schenken de bewuste geloofsvereniging, die onze ziel ruste geeft en doet roemen deel te hebben aan Christus en dus ook aan Zijn weldaden, tot rechtvaardigmaking en heiligmaking en volkomen verlossing.'[125]

Nadat de zondaar uit Adam is afgesneden en in Christus is ingeplant, houdt Kersten zijn hoorders voor dat deze afsnijding en deze inplanting ook bewust beleefd moet worden. Wat in de levendmaking is geschied en daar heeft plaatsgevonden, herhaalt zich opnieuw in de bevinding en ervaring van Gods kind; alleen in de weg van afsnijding is er plaats voor de bewuste vereniging met Christus, die zal plaatsvinden in de rechtvaardigmaking in de vierschaar van de consciëntie.

4.5 De vereniging met Christus in de rechtvaardigmaking in de vierschaar

Nadat de zondaar met Christus verenigd is in de wedergeboorte, blijkt dit echter juist te leiden tot aanvechting en strijd. De levendgemaakte ziet dat hij buiten Christus is. Als gevolg van de zaligmakende overtuigingen, die alleen kunnen bestaan bij de levendgemaakten, in tegenstelling tot de algemene overtuigingen, die bij de onwedergeborenen voortkomen, is er een besef dat Gods recht betaald moet worden en de met Christus verenigde zondaar met Christus verenigd moet worden. Deze kennis van zonde en overtuiging vormt altijd het eerste begin van het geestelijke leven. De koorden van veroordeling worden om de hals gedaan en zo wordt de levendgemaakte een doemwaardige. Na het verloren gaan met alles wordt Christus geopenbaard en wordt de inlijving in Christus een bewuste ervaring.

'In onze harten moet de Geest intrek nemen, gelijk Hij doet bij al Zijn volk, in de tijd Zijns welbehagens, als Hij wederbaart en het geloof inplant en uit Adam in Christus overzet, en zo de verloren zondaar Christus en al Diens weldaden deelachtig maakt. (…) Dit onderpand in het hart gegeven doet de harten ontwaken en kennis nemen van de diepe ellendestaat in Adam. Hier worden verloren zondaren geboren; doemwaardige schepselen, die de koorden der veroordeling om de hals doen. Hun

[125] De Heidelbergse Catechismus, pag. 219-220

gereformeerde beschouwing ontvalt hen. Zij moeten van de Heilige Geest onderwezen worden ter zaligheid. Zij zijn blind voor de Middelaar, alsof zij de Naam van Jezus nimmer hoorden noemen. Zij zijn blind voor de verlossing door Christus aangebracht en vrezen onder Sinaï verpletterd te worden. Het wordt een hartewerk alles te verzaken en tot Christus te vluchten, om in Hem zalig te worden. Het hongeren en dorsten naar de gerechtigheid is het hartewerk dergenen, die het onderpand des Geestes ontvangen hebben. Daardoor zoeken zij verzoening met God in het bloed des Lams en worden de beloften Gods in de zielswand hun harten ingeschreven. Door dit onderpand in hun harten worden zij verzegeld van hun gemeenschap aan Christus en van de vrijspraak des Vaders, die zij in hun harten ontvangen. Door dit onderpand roepen zij: 'Abba, Vader !'[126]

Het is nodig voor Gods volk om zich deze vereniging met Christus ook bewust te worden. Men kan immers zich nooit troosten met rust buiten Christus? En deze rust wordt alleen verkregen in de weg van afsnijding. De bekommerden, zo berispt Kersten, kunnen zo makkelijk teren op ontvangen genade en niet staan naar de bewuste vereniging met Christus.

'Christus spreekt *hen* zalig, die hongeren en dorsten naar de gerechtigheid. Mogen wij hen dan buiten sluiten? Het zij verre. Maar wat ons betaamt is, hen tot Christus te leiden, opdat onze blijdschap daarin vervuld worden, dat de Bruidegom Zijn bruid heeft. Daaruit volgt echter, dat buiten het inzijn in Christus, in bewustheid des geloofs, de ware rust niet gevonden kan worden. Dat is de andere zijde van hetgeen wij zoëven zeiden, dat n.l. alleen voor zover wij Christus en Zijn weldaden met een gelovig hart aannemen, wij van het inzijn in Christus de troost zullen hebben. (…). Is het niet noodzakelijk, dat wij alles leren verzaken en Christus door het geloof omhelzen om in Hem gevonden te worden? (…). O, hoe ernstig moeten wij waarschuwen tegen het rusten buiten Hem in Wie alleen de zaligheid is. Wij moeten een borg voor onze schuld hebben; wij moeten met God verzoend; wij moeten Christus hebben tot ons deel en in Hem inzijn om zalig te worden.'[127]

We zien dus dat Kersten ook nadrukkelijk spreekt dat de verzoening met God bewust beleefd moet worden om zalig te kunnen worden. Dus niet alleen de wedergeboorte is nodig, maar ook de *bewuste* vereniging met Christus. Daar moet Gods volk naar staan om dat te ontvangen. Het is nodig dat God bij Zijn volk een afgesneden zaak werkt, zodat ze niet langer meer buiten dat in-zijn in Christus kunnen leven. De schuld, die voor de beleving nog openstaat, moet immers verzoend worden. Alleen door de geloofsoefeningen wordt beleefd dat God in de wedergeboorte de gerechtigheid van Christus heeft toegerekend.

'En anderzijds is het de eigenschap van het geloof, de ziel met Christus te verenigen. (…). Enkele overtuigingen, enkele tranen (….) schijnen velen genoegzaam. Alsof men zonder Jezus zalig worden kan!. Men versta ons wel. Wij wensen het oprechte, bekommerde volk van God niet te verstoten. Zo in waarheid één traan over de zonde werd geschreid; één zucht om genade werd geslaakt, zal de Heere, Die de Zijnen kent, Zijn werk niet verlaten. Doch zij verwekt bij dat alles een heilige onrust, die naar Christus voert.'[128]

Alle werkzaamheden die voor de bewuste vereniging met Christus plaats vinden, zijn in feite alleen maar wettisch werk. Gods volk zoekt God te behagen door hun bidden om zo de schuld te kunnen betalen. Het is echter nodig om van alles afgesneden te worden en in Christus ingeplant te worden. Zo kan alleen, door de oefeningen van het geloof, de ware vereniging met Christus plaatsvinden.

---

[126] Het handschrift uitgewist, pag. 89
[127] Het handschrift uitgewist, pag. 136-137
[128] De gelovige verwachting. pag. 11

‘Met inspanning van al hun krachten zoeken zij Gode te behagen en hun schuld te voldoen. In plaats echter van ook maar één kwadrantpenning op te wegen aan Gods recht, maken zij de schuld dagelijks meer. Was het niet, dat de Heere hen verkwikte uit Zijn Woord en met de uitlating Zijner liefde, zij zouden bezwijken. En toch met alles wat hun ziel troosten kan, blijft Gods recht hen drukken; ja er komt een ogenblik, dat zij van al hun wettisch werk moeten afstaan. De Heere snijdt het af, om Christus aan hen te openbaren. (…) O, laat het toch onze aandacht hebben: Gods weg loopt door het afgesnedene. Zo wij reeds bespraken, de Heere snijdt van eigen werk af, zal ooit Christus een gestalte in ons verkrijgen. En volgt maar de weg, die de Heere Zijn volk verder leidt: steeds weer neemt Hij het eerste weg om het tweede daar te stellen. Ziet, daar ligt de oorzaak er van, dat velen van Gods lievelingen zich zo buiten Christus nog zien en tot de volle blijdschap des geloofs niet kunnen komen en de verzekering van hun aandeel aan Christus nog missen. Hun leven is niet afgesneden; het is niet buiten hoop geworden. Steeds gaat aan de oefening van het geloof Gods afsnijdend werk vooraf. Zonder afsnijding uit Adam is er geen inplanting in Christus. Geheel de weg van Gods kerk gaat vóór elke geloofsoefening door het afgesnedene.’[129]

Alleen in de ware vereniging met Christus zal de vloek der wet niet meer gelden. Dan alleen is er rust voor de ziel. Daar spoort Kersten Gods volk toe aan, om de ware vereniging met Christus te zoeken. Dit kan alleen door de diepe val van Adam, zoals die in het Paradijs is geschied, ook te beleven. Gods volk moet zich de bondsbreuk met God en het afgesneden zijn van Hem inleven, zodat er alleen een rusten in Christus Zelf overblijft. Uit alles moeten we concluderen dat Kersten met nadruk gewezen heeft op de noodzaak om waarlijk, met bewustheid, met Christus verenigd te worden. Deze noodzaak kan alleen gelden voor de levendgemaakten, omdat zij in de wedergeboorte onbewust al met Christus verenigd zijn. Voortdurend treffen we aansporingen aan om te zoeken naar de bewuste vereniging met Christus.

4.6 Commentaar

De vereniging met Christus is zowel bij Comrie als bij Kersten onmisbaar tot zaligheid. Beiden hebben dat beseft en op grond van Gods Woord ook duidelijk willen maken aan de hoorders van hun prediking. In de beschrijving zoals Comrie die geeft, zien we dat hij nadrukkelijk aandacht vraagt voor de twee zijden van de vereniging: God Zelf begint en werkt deze vereniging tussen Christus en de zondaar door aan de zondaar de Heilige Geest te geven; dat is de eerste zijde van de vereniging. De tweede zijde is echter het geloof van deze zondaar; het geloof dat volgt op de gave van de Geest, want de zondaar kan niet de eerste zijn, daar hij immers dood is in zonden en in misdaden. Deze twee zaken, de Geest en het geloof, komen vaak terug in de werken van Comrie. Daarbij is het opmerkelijk, dat Comrie met nadruk zegt dat deze vereniging pas voltooid is, als het geloof gewerkt is; met andere woorden: de gave van de Geest alleen is niet voldoende. Het is hierbij uiteraard zeer belangrijk wat Comrie nu verstaat onder dit geloof: bedoelt hij hiermee het geloofsvermogen of de geloofsdaden? Hoort de gave van het geloofsvermogen onlosmakelijk, ook in de tijd gezien, bij de gave van de Geest en zijn het de geloofsdaden, die meteen vanuit dat gegeven geloofsvermogen werkzaam worden om zo Christus aan te grijpen waardoor de vereniging met Hem voltooid wordt? Of heeft Comrie bedoeld met de tweede zijde van de vereniging alleen (!) het geloofsvermogen; zodat de geloofsdaden niet absoluut noodzakelijk zijn om van een vereniging met Christus te kunnen spreken?
Uit de bestudering van zijn geschriften is gebleken dat Comrie *beide* aspecten beschrijft: de vereniging met Christus vindt plaats door het geloofsvermogen en door de geloofsdaden en geloofsoefeningen. Hieruit kunnen we concluderen dat er bij Comrie geen sprake is van een lange periode tussen de gave van het geloofsvermogen en de geloofsdaden die daaruit voortkomen. Het vormt bij hem als het ware

[129] De gelovige verwachting, pag. 375-377

een eenheid. Wel is het de vraag waaruit die geloofsdaden bestaan: is het erkennen van zonde, als gevolg van de werking van de wet in de geest, ook een geloofsdaad? En als dat zo is, verenigt die dan ook met Christus? Of zijn het alleen de geloofsdaden, die gericht zijn op het Evangelie en waarin Christus in de belofte wordt aangeboden, die de vereniging met Christus ook daadwerkelijk tot stand brengen?
We moeten zeggen dat Comrie, als hij de 'voornaamste daad' van het geloof beschrijft, daarin altijd plaats inruimt voor het voorwerp van het geloof, namelijk Jezus Christus. Toch zijn bij Comrie een hongeren en dorsten naar Hem, een verootmoedigen voor God, ook ware geloofsdaden.
De grote troost die er is op grond van de vereniging met Christus is dat de wet van haar vloek is ontwapend en de gelovige daar ook uit behoort te leven. Zo mogen we uiteindelijk concluderen dat bij Comrie centraal staat dat het geloof met Christus verenigt.

Als we letten op wat Kersten heeft gezegd over de vereniging met Christus, dan zien we door al zijn werken eigenlijk een duidelijke lijn terugkomen. Kersten leert namelijk dat er een tweeërlei vereniging met Christus is: de eerste vereniging vindt plaats in de wedergeboorte, omdat dan het geloofsvermogen geschonken wordt; deze eerste vereniging is voor de levendgemaakte een onbewuste zaak; daar heeft hij geen kennis van. De tweede vereniging met Christus vindt plaats als de rechtvaardigmaking in de vierschaar van de consciëntie plaatsvindt; hierbij hoort de beoefening het geloof.
De lijn, die bij Comrie enigszins te vinden is, is door Kersten geradicaliseerd; immers, bij Comrie kregen we de indruk dat het mogelijk is dat de geloofsdaden de vereniging met Christus voltooien; bij Kersten is dat een feit geworden en aangezien deze geloofsdaden alleen plaats kunnen vinden, bewust, als men van alle gronden wordt afgesneden en men verloren is gegaan onder Gods recht, is het duidelijk dat er tussen deze eerste en tweede vereniging met Christus een grote periode qua tijd zal liggen. Kersten ontmoet zelfs weinig kinderen van God die deze tweede vereniging met Christus bewust hebben meegemaakt. Kersten heeft dus erop aangedrongen om vanuit de eerste, onbewuste vereniging met Christus te staan en te zoeken naar een bewuste vereniging met Christus. Deze tweede vereniging kan alleen plaatsvinden in een weg van verloren gaan.

Verder is ons opgevallen dat Comrie in deze vereniging nadrukkelijk aandacht vraagt voor het werk van Gods Geest: vanuit God is het de Geest die deze vereniging tot stand brengt, maar vanuit de mens is het het geloof. Bij Kersten is dat aspect geheel verdwenen: zowel bij de gave van de Geest (waar hij sowieso weinig over spreekt met betrekking tot de levendmaking) als bij de gave van het geloof is de mens volkomen lijdelijk en passief geworden. Waar Comrie aandacht vroeg voor het zowel het werk van God, namelijk het schenken van Zijn Geest, als voor het werk van de mens in deze vereniging, namelijk de beoefening van het geloof, is bij Kersten de aandacht alleen nog maar gericht op het werk dat God doet; de mens 'wordt in feite buiten spel gezet'. Hieruit blijkt dat bij Kersten de angst voor het Remonstrantisme er diep in heeft gezeten.
Kersten erkent wel dat er bij de eerste vereniging met Christus, in de levendmaking, een verzoening met God heeft plaatsgevonden, maar troost voor de levendgemaakte ligt hier niet in. De troost van de verzoening wordt ervaren bij de tweede vereniging; dan wordt toegeëigend wat men in Christus al had. We moeten zeggen dit wel een zeer bijzondere en merkwaardige uitleg te vinden van deze frase uit het doopsformulier, die zeker uit zijn verband is genomen.
De eerste vereniging met Christus betekent tevens een afsnijding uit Adam; op weg naar de tweede vereniging met Christus wordt deze afsnijding bewust beleefd en vindt de bewuste inlijving in Christus plaats. De in de levendmaking verzoende God blijkt voor het bewustzijn toch een vertoornde God te zijn; het kan niet anders of Gods kinderen zullen in deze afsnijdende wegen moeten erkennen dat de eerste verzoening niet 'echt' heeft plaatsgevonden: God komt blijkbaar nogmaals terug op de zonden die eenmaal bedreven en in de levendmaking al vergeven waren. De toegepaste weldaden van Christus in de levendmaking, zoals Zijn gerechtigheid, schijnen nutteloos en van geen kracht te zijn voor Gods

kinderen; immers zij weten niet dat zij met God verzoend zijn, omdat zij *moeten* (zo nadrukkelijk wijst Kersten daar toch wel op!) ervaren dat hun schuld nog open staat om in die weg voor Gods recht te leren buigen.

We moeten zeggen dat dit toch wel fundamentele veranderingen zijn; de stellingname van Kersten kan goed bedoeld zijn, maar roept des te meer vragen op of dit wel de juiste weg is om te bewandelen. Zijn spreken over een tweede vereniging met Christus met alles wat hij daaraan verbindt, blijkt verstrekkende gevolgen te hebben voor het geloofsleven in de praktijk. Helaas moeten we zeggen dat zijn gedachten, wellicht in een wat ander jasje, nog springlevend en volop aanwezig zijn. Een grondige, evenwichtige bestudering van wat Comrie ons hierbij te zeggen heeft, lijkt ons een betere, en vooral een bijbelser weg als er gesproken wordt over de vereniging met Christus.

Hoofdstuk 5.
De rechtvaardiging in Gods vierschaar.

'Wie zal beschuldiging inbrengen tegen de uitverkorenen Gods? God is het, Die rechtvaardig maakt. Wie is het, die verdoemt? Christus is het, Die gestorven is; ja, wat meer is, Die ook opgewekt is, Die ook ter rechter-hand Gods is, Die ook voor ons bidt.' Rom. 8:33-34.

In dit hoofdstuk willen we nagaan wat Comrie en Kersten geschreven hebben over de rechtvaardiging bij God in Zijn vierschaar, dus de vrijpraak in de hemel. Wat hebben zij hieronder verstaan en wat is de betekenis ervan voor het geestelijk leven?

De visie van Comrie

5.1 De verhouding tussen geloof en rechtvaardiging bij God

In het ABC des geloofs lezen we bij de behandeling van het woord 'Bekennen van ongerechtigheid' dat Comrie spreekt over de vergeving van zonden. [130] Deze vergeving van zonden bij God vindt plaats bij de eerste geloofsdaad, waarbij zo'n zondaar van dood levend gemaakt worden en deze persoon bevrijd wordt van de schuld; maar ook vindt de vergeving van zonden plaats bij de herhaalde geloofsdaden. Het zijn de rechtstreekse geloofsdaden die Jezus aangrijpen en Hem omhelzen om door Hem gerechtvaardigd te worden. Zodra men Hem namelijk omhelst, wordt men in Gods vierschaar vrijgesproken. Zo omschrijft Comrie de rechtstreekse geloofsdaad

'als een daad die Jezus aangrijpt en omhelst om door Hem gerechtvaardigd te worden, en de apostel leert aan de Efeziërs dat zij kinderen des toorns waren in de natuurstaat, derhalve niet dadelijk gerechtvaardigd in Gods vierschaar, dewijl een ieder, die hier gerechtvaardigd wordt, dadelijk van toorn en vloek vrijgesproken wordt.'[131]

Het geloof is nodig om de vergeving van zonden in de vierschaar van God te ontvangen. De noodzaak van deze rechtstreekse geloofsdaden benadrukt Comrie heel sterk in een preek uit de Eigenschappen van het geloof. Het is namelijk dit rechtstreekse geloof dat nodig is tot de zaligheid. Zo zegt hij het volgende:

'De rechtstreekse geloofsdaden zijn nodig tot zaligheid; want niemand zal zalig worden, dan die in de tijd in Gods vierschaar vrijgesproken wordt van de schuld der zonde, en aan wie toegewezen wordt een recht ten eeuwigen leven; maar niemand wordt gerechtvaardigd, dan die, die in Christus is, en met Hem vereenigd wordt. Deze vereniging geschiedt, aan de zijde van de zondaar, door het waar zaligmakend geloof, in de rechtstreekse daden, op Gods roepende stem, uit zichzelven gaande, Jezus omhelzende en op Hem rustende tot zaligheid, zooals Hij in het Evangelie aangeboden wordt (…).'[132]

---

[130] ABC des Geloofs, pag. 57 'Een eigenlijke bevrijding van de schuld, waardoor de persoon, die wezenlijk onder verbintenis lag om straf te ondergaan, daarvan bevrijd wordt. (…) Deze vergeving is tweeërlei er is een vergeving op de eerste daad des geloofs, welke medebrengt een staatsverandering, waarin de persoon van toorn en vloek bevrijd wordt, zodat hij daar onder nooit zal komen; er is een dagelijkse vergeving van zonde, welke maar alleen verschilt van de eerste, dat het onderwerp, dat dit gewaar wordt, niet wordt aangemerkt buiten God en Christus, maar een kind van God te zijn.'
[131] Eigenschappen, pag. 325
[132] Eigenschappen, pag. 336

Het is van Gods zijde de Geest die de vereniging tot stand brengt, en het geloofsvermogen schenkt, waardoor de zondaar in staat is om geloofsdaden voort te brengen; van des mensen zijde zijn het echter de geloofsdaden die de vereniging tot stand brengen en Jezus omhelzen. Uit deze citaten krijgen we dus de indruk, dat door deze geloofsdaden de vrijspraak in Gods vierschaar plaatsvindt.

In zijn latere werken zien we *een omslag* in Comrie's denken: de noodzaak van de geloofsdaden om in Gods vierschaar gerechtvaardigd te worden is op de achtergrond komen te staan; het begin ligt niet meer bij de geloofsdaden, maar de nadruk is komen te liggen op de betekenis van het geloofsvermogen voor de vrijspraak in Gods vierschaar. In Gods vierschaar rekent God de gerechtigheid van Christus toe aan een goddeloze, aan iemand die nog niet is wedergeboren of het geloof heeft ontvangen. De verhouding geloof – rechtvaardig zijn bij God is dus verwisseld! Comrie heeft hiermee willen benadrukken dat God goddelozen rechtvaardigt, en geen gelovigen; bovenal heeft hij ingezien dat, door zo sterk de nadruk te leggen op de geloofsdaden, de Pelagiaanse en Remonstrantse dwalingen de achterdeur weer binnenkomen. Vandaar dat hij in de Brief over de Rechtvaardigmaking schrijft:

'Dat het fundament bij hen (de kerkleraars) geweest is de toerekening van de gerechtigheid van onze Heere Jezus Christus aan ons als een *inderdaad (de facto)* goddeloze, en in wie noch roeping, noch levendmaking, noch wederbaring, noch enige inwendige verandering plaats gehad heeft, of kon hebben vóór en aleer onze staat in betrekking tot toorn en vloek om onze verbondsbreuk vernietigd werd, en alleen kan en moet afgeleid worden van de onmiddellijke toerekening van Christus' gerechtigheid tot rechtvaardiging.'[133]

Het geloofsvermogen en de geloofsdaden gaan dus niet aan de toerekening vooraf, maar volgen er juist op. Op dit aspect is Comrie in zijn werken steeds meer de nadruk gaan leggen. Vandaar dat Comrie ook zegt dat drie delen van de rechtvaardigmaking (namelijk die van eeuwigheid, in de opstanding van Christus, en die in Gods vierschaar) plaatsvinden vóór het geloof, en dat de rechtvaardigmaking in de eigen consciëntie plaats vindt dóór het geloof. Vooral in de Brief over de Rechtvaardigmaking komt dit punt voortdurend aan de orde; het blijkt dat Comrie dit als de voornaamste dwaling heeft willen bestrijden, omdat men, door te leren dat het geloof als daad nodig is om rechtvaardig te worden bij God, terugkeert tot de Remonstrantse dwalingen. Zo heeft Comrie voor zichzelf de questie, waarover het verschil ging, omschreven als volgt:

'- Of onze rechtvaardigmaking van de zijde Gods geschiedt door onmiddellijke, direkte en voorafgaande toerekening van Christus' borggerechtigheid tot rechtvaardigheid, uit welke toerekening, als de enige Gode betamelijke grond, voortvloeit het geschenk van de Heilige Geest, Die in de inwendige en krachtdadige roeping ons Christus inlijft door de inwerking van het geloof in onze harten, door hetwelk wij Christus en als Zijn weldaden aannemen en op Hem ter zaligheid betrouwen, dan
- Of het geloof als een vòòrvereiste eerst en vooraf gevorderd wordt, vòòr dat God ons de gerechtigheid van Christus tot rechtvaardigheid toerekent; zodanig dat er geen rechtvaardiging Gods zou zijn vòòr ons geloven, maar alleen uit en door, ja op en na ons geloven.'[134]

Heel duidelijk kiest Comrie dan voor de eerste visie; echter wil hij daarmee niet ontkennen, dat de rechtvaardiging dóór het geloof in de eigen consciëntie niet meer nodig zou zijn om de rechtvaardiging te voltooien. Het door Comrie genoemde onderscheid in zijn Eigenschappen tussen de rechtstreekse en inkerende geloofsdaden heeft daar betrekking op. Immers, het zijn rechtstreekse daden die onlosmakelijk verbonden zijn met de rechtvaardiging in Gods vierschaar. Het geloofsvermogen en de

[133] Brief over de RVM pag. 29
[134] Brief pag. 90-91

rechtstreeks geloofsdaden, waarmee de zondaar tot Christus vlucht, zijn dus noodzakelijk tot de zaligheid. We moeten daarbij wel bedenken dat er dus geen waarde of verdienste is in deze rechtstreekse geloofsdaden De inkerende geloofsdaden, zodat men weet dat men rechtvaardig voor God is, verbindt Comrie dan ook met de rechtvaardiging in de eigen consciëntie.

'In het geloof moeten twee zaken aangemerkt worden: namelijk het voorwerp, hetwelk het geloof tot rechtvaardigmaking in Gods vierschaar aanneemt en omhelst; en hetgeen gezien moet worden, om in de vierschaar van zijn eigen geweten vrijgesproken te zijn. In het eerste is het geloof, als de middeloorzaak, waarachtig werkzaam als een tweede oorzaak, in rechtstreekse uitgaande geloofsdaden; in het andere keert het geloof in zichzelve in, en ziet de bewijzen of kenmerken, dat het eerste goed is, dit noemt men, het eerste namelijk, de rechtstreekse geloofsdaden; het andere, het tweede, de inkeerende daden. Nu komt dan het punt, of er in het geloof verzekering is of niet? [135]

Ook in de catechismusverklaring schrijft hij dat het toekennen van waarde aan de geloofsdaden om bij God gerechtvaardigd te worden een Roomse dwaling is. De geloofsdaad is immers een werk, en hierdoor zou men door de werken gerechtvaardigd worden. Vandaar dat Comrie met nadruk uitlegt dat het geloof niet allereerst bestaat in geloofsdaden, maar in het geloofsvermogen.

'Dus horen wij door deze en gene het geloof beschrijven, als dadelijk werkzaam tot de dadelijke rechtvaardigmaking in Gods vierschaar; deze en gene maken bepalingen omtrent de eigenlijke geloofsdaad, waardoor wij in Gods vierschaar vrijgesproken worden. Jarenlang heeft dit de kerk reeds beroerd; indien men het stelde omtrent de rechtvaardigmaking in vierschaar der consciëntie, die wij lijdelijk ontvangen en werkelijk geloven, dan was het nog wel te dragen. Wij moeten altijd bij de gezonde leer blijven en nooit iets dulden, hetwelk onze zaligmaking uit vrije genade, alleen om de toerekening van Christus' gerechtigheid en genoegdoening, kan ontluisteren; daarom, gelijk het geloof als een daad, in de dadelijke rechtvaardigmaking niet te pas komt, zo is het in de lijdelijke rechtvaardigmaking eerst een lijdelijk ontvangend instrument, voor dat het zich dadelijk in daden en werkzaamheden vertoont.'[136]

Deze visie van Comrie, door het geloof als een daad te bestempelen, heeft onder andere bij Van de Honert veel vragen opgeroepen. In de Brief over de Rechtvaardigmaking neemt Comrie diens reactie op; daaruit blijkt dat voor Van de Honert er geen tegenstelling is tussen geloofsdaden en het verkrijgen van genade bij God. Voor Comrie was dit echter wel het geval; geloofsdaden schaarde hij onder de werken, en daarmee is het het tegenovergestelde van genade geworden. Door de werken kan geen vlees bij God gerechtvaardigd worden, dus ook niet door de geloofsdaden, zo meende Comrie. Alleen op grond van de toegerekende gerechtigheid in Gods vierschaar kan God het geloof schenken en zondaren levend maken, en daarna kan er pas sprake zijn van geloofsdaden. De genade gaat zo aan de werken (de geloofsdaden) vooraf. De levendmaking is dus een gevolg van de vrijspraak bij God; de zondaar is van de vloek ontheven, waarop de heiliging van het leven volgt. Het geestelijk dorsten en hongeren zijn vruchten van het nieuwe leven, en een bewijs dat men verlost is. De geloofsdaden, zoals hongeren en dorsten, vloeien dus uit het geloofsvermogen voort en zijn vrucht van de levendmaking.

---

[135] Eigenschappen, pag. 325. Zie ook Brief over de Rechtvaardigmaking, pag. 164-165: 'Zodat wij *uit en door* een levend geloof niet gerechtvaardigd worden in Gods vierschaar, maar wel in de vierschaar van onze eigen consciëntie. (…). Zijnde het de natuur en aard des geloofs, als wij daardoor in onze eigen consciëntie gerechtvaardigd worden, alles als schade en drek te achten en alleen de enige gerechtigheid van de Heiland als onze gehele en enige gerechtigheid voor God te houden.'

[136] Heidelbergse Catechismus pag. 152

‘Wij schreien, treuren, hongeren en dorsten niet om verlost te worden, maar verlossing deelachtig geworden zijnde, in de aanvankelijke toe-eigening van dezelve aan ons door de H. Geest, zo schreien, hongeren en dorsten wij; en dat is een blijk dat wij verlost zijn; en wij schreien, hongeren en dorsten naar de aanvankelijke toe-eigening van de verlossing aan ons, door de Heilige Geest, om hoe langer hoe meer de toepassing daarvan door dezelfde Geest deelachtig gemaakt te worden. Mijne geliefden! het gezicht van onze verloren staat, armoede des geestes, hongeren en dorsten naar de gerechtigheid, schreien en treuren daarom, zijn uitvloeisels van dat ware zaligmakende geloof, dat in de levendigmaking van de dode zondaar als een hebbelijkheid gewrocht wordt; en dat levendigmaken kon nooit geschieden, tenzij God door een onmiddellijke, voorafgaande toerekening, de gerechtigheid en de genoegdoening van Christus, op rekening van hem, die Hij levendig maakt, zette, als de grond en het fondament, waarop zijn levendigmaking rust.’[137]

Wel is het van het grootste belang te beseffen dat die vrijspraak bij God een eenmalige daad is, die elke gelovige bezit. Deze vrijspraak is volmaakt en volkomen, dus het is verkeerd om als gelovige te bidden om in Gods vierschaar vrijgesproken te mogen worden; men is het immers al!

‘Ik moet alleen nu zeggen dat de dadelijke rechtvaardigmaking door het geloof als een instrument in de vierschaar Gods ten eerste zo volmaakt is, dat men nooit meer of min gerechtvaardigd is; dezelve geschiedt in Gods vierschaar zo volkomen, dat die maar eens vooral is, zonder herhaling, maar de inlijving in Christus door het ingewrochte geloof wordt door de dadelijke werkzaamheden uit dat ingewrochte geloof voortkomende, hoe langer hoe vaster en hoe langer hoe meer in Hem en met Hem als het ware verenigd.’[138]

Het is daarom volkomen onterecht en onbijbels om te zeggen tegen gelovigen dat zij nog gerechtvaardigd moeten worden; zij zijn het immers al! De staat van de gelovige ligt vast bij God. Wat is nu de taak van de dienaar van het Evangelie?

‘Hij zegt de gelovigen, of schoon zij alrede gerechtvaardigd zijn, dat zij nogthans uit het geloof te verwachten hebben de hoop der rechtvaardigheid. Dat zij verwachten moeten een volle genieting van de eerstelingen des Geestes, welken zij ontvangen hebben. Een evangelisch prediker maakt zorgvuldig onderscheid tussen eens gelovigen vaste en onveranderlijke staat van rechtvaardigmaking, en tussen zijn onvolmaakte en veranderlijke gestalte en toestand ten aanzien van de heiligmaking in deszelfs oefening. (…). Maar geen evangelisch prediker zal een gelovige zeggen, dat zijn zonden, zelfs in zijn gerechtvaardigde staat, hem brengen onder een onderhevigheid aan de bedreigde en verdiende straffe, volgens de vaststelling van de wet. Dit is een blijkbare wettischheid, die onbestaanbaar is met de leer van Christus, met des gelovigen staat van rechtvaardigmaking, en met de ware gestalte en geest van een evangelie-leraar, en smaakt ook waarlijk na een diepe onkunde beide van de wet en het evangelie.’[139]

Zo heeft Comrie willen strijden voor het juiste zicht op de rechtvaardiging bij God en de gelovigen willen troosten met de vastheid ervan. Comrie is zich echter ervan bewust geweest, dat niet iedereen daar ook direct de bewuste zekerheid van heeft; vandaar dat hij leert dat door de inkerende geloofsdaden, die enige tijd na de uitgaande geloofsdaden kunnen komen, de gelovige ook kennis krijgt van deze verkregen vrijspraak bij God.

5.2 Het zicht op de vrijspraak bij God

[137] Catechismus pag. 324-325
[138] Catechismus pag. 436
[139] Voorrede in E. Fisher, pag. 50

Zoals we gezien hebben, is het gevolg van de vrijspraak in Gods vierschaar de levendmaking van de zondaar en de schenking van het geloof. Echter, niet iedereen heeft direct zicht op zijn ontvangen vrijspraak bij God; sommigen menen, dat zij in Gods vierschaar worden vrijgesproken, als zij dat *bij zichzelf* mogen ervaren. Dit is echter onterecht, zo legt Comrie uit in de Missive. [140] Het geloof in de rechtvaardigmaking van de eigen consciëntie is in feite een geloven, dat men al bij God gerechtvaardigd was tijdens de levendmaking. De kenmerken, behorend bij het nieuwe leven, en die worden gegeven in Gods Woord, vormen daar tevens het bewijs van. Op grond van de kenmerken, zo zegt Comrie, mag iemand dus besluiten dat hij de vrijspraak in Gods vierschaar heeft ontvangen.

'Ik denk ook, schoon wij in de vierschaar onzer consciëntie uit en door het geloof gerechtvaardigd worden, dat, eigenlijk gesproken, het zelve ons in Gods vierschaar buiten ons geenszins te pas komende, het in Zijn vierschaar in ons alleen als een middel en instrument te pas komt, waardoor wij de aan ons geschonken weldaad Gods ontvangen, en verstaande dat God ons uit loutere genade die geschonken en gegeven heeft, dezelve met een bijzondere vertrouwelijke toeëigening aannemen, en ter zaligheid daarop berusten.'[141]
'Maar het kan wel gebeuren, en de ondervinding leert het, dat die dikwerf niet dan bij gevolgen, door nagaan van de kenmerken van geloof kunnen opgemaakt worden (...) zo kunnen wij uit de ware en onfeilbare kenmerken van genade weten, dat wij geloven en in Christus zijn, en om Zijn gerechtigheid vrijgesproken zijn in Gods vierschaar.'[142]

Het is daarbij belangrijk, om Gods woord als norm te nemen in de beoordeling of men door God is vrijgesproken. Het geloof in Christus is gegrond op de belofte van het Evangelie en niet op andere, mystieke veronderstellingen. Vandaar dat verkeerde verwachtingen door Comrie worden gecorrigeerd als hij zegt:

'God leidt Zijn kinderen door beloften, opdat zij een vastere en zekerder grond zouden hebben, dan zien en gevoelen hun verschaffen kan. Wij liggen van nature zeer bloot voor geestdrijverij; vooral als een mens ernstig begint te denken op zijn zaligheid en goddelijke zaken, dan is men vanwege de natuurlijke duisternis die in ons is, en waardoor wij de dingen die des Geestes Gods zijn, niet kunnen begrijpen,

---

[140] Missive van den Wel Eerw: zeer Geleerde Heere Alexander Comrie Ph. Dr. En getrouw Predikant te Woubrugge, wegens de Regtvaardigmakinge des Zondaars en de toeëigeninge van deze weldaad van Gods Vrye Genade aan hem door het ingewrocht gelove; 1757, Nicolaas Byl, Amsterdam, pag. 5-6: 'Ik heb het geen UED. my toenmaals zeide, toegestemt, en altoos gelooft en beleden; zijnde in mijn gemoed verzekert, dat Gods zaligmakende bewerkinge van Zijn uitverkorenen in Christus door de H. Geest niet eerst zijn begin en aanvang neemt als dan, wanneer wij tot ruimte aangaande ons aandeel aan Christus en al Zijn weldaden komen; maar dat God, ons toerekenende de gerechtigheid en genoegdoening van Christus met de verdienste van die, in die daad, als een overgaande daad in ons terminerende, mede tegelijk schenkt en geeft de H. Geest, om ons op te wekken, levendig te maken, het Geloof, waardoor Hij ons in Christus inlijft, in te werken en te wederbaren, zodat, gelijk de toerekening van Christus' gerechtigheid en genoegdoening met de verdienste van dien de enige grondslag en het fondament is, waarop Gods schenken en geven van den H. Geest aan ons is berustende, zoo ook alle de werkingen van die Geest, aan ons uit dien hoofde gegeven en geschonken, van dezelve aard zijn, schoon wij voor ons zelven de kennisse hiervan niet ten eersten, maar van achteren bekomen, wanneer wij tot ruimte komen, ofte in Gods vuurschaar in onze Consciëntien ons rechtvaardig voor God bevinden, alleen om de gerechtigheid en genoegdoening van Christus met de verdiensten van dien, ons van God gegeven en geschonken, en die wij alleen door het geloof aannemen en met een verzekerd vertrouwen ons toe-eigenen (…)'.
[141] Missive, pag. 8
[142] Eigenschappen, pag. 333

genegen,om wonderlijke begrippen te maken van overtuiging, van het zien van de persoon van Jezus, van de oefening des geloofs in Hem, van de omgang met God, enz. Hieruit zullen mensen vertellen: deze, dat zij in zware overtuiging geweest zijn, dat zij de elementen hebben zien branden, dat zij het helse vuur gezien hebben, dat zij in zulke duisternis geweest zijn, dat zij niets hebben kunnen onderscheiden; gene, dat toen zij in hun kamer of op de weg waren, zij óf een engel, óf een gezicht gezien hebben; anderen, dat zij een hoorbare stem gehoord hebben, hen toeroepende, uw zonden zijn u vergeven; óf dat zij Christus voor hun ogen hebben gezien, met uitgebreide armen, en Zijn bloed op hen druipende; (…) waarin de duivel wonderlijk zijn hand heeft, om te bedriegen; want wij geloven niet alles wat in enkele voorgeven bestaat, maar dat de satan wonderlijk werken op de verbeelding, om de mens te bedriegen en te verleiden, wanneer hij zulke vleselijke gedachten van het genadewerk heeft.'[143]

Juist de kenmerken kunnen nuttig zijn om iemand ervan te verzekeren dat hij genade bij God gevonden heeft. In de tweede preek uit de Eigenschappen gaat Comrie hierop in en dan legt hij uit dat de kenmerken gegeven zijn om *middellijk* de vrijspraak, verkregen in Gods vierschaar, aan de zondaar bekend te maken. Naast de middellijke bekendmaking kan er ook een *onmiddellijke* bekendmaking zijn, als Gods Geest 'de vrijspraak krachtig inboezemt'.
Hieruit blijkt dus hoeveel waarde Comrie er (zeker dogmatisch gezien) aan hecht om onderscheid te maken in de vrijspraak bij God en de vrijspraak in de eigen consciëntie. Het is mogelijk dat iemand dat op hetzelfde moment ervaart, maar daar kan ook langere tijd tussen zitten. Zij, die de vrijspraak in hun eigen geweten tegelijk mogen ontvangen, moeten dit niet als norm gaan verheffen, maar dit onderscheid blijven handhaven.[144] Herhaaldelijk komt Comrie op dit onderscheid terug, als hij spreekt van Gods hoge-vierschaar en van de onder-vierschaar, dat ons hart is. De vrijspraak in eigen hart is de voltooiing van de rechtvaardigmaking bij God. Om mensen geestelijk goed te kunnen leiden, is het nodig om

'op het onderscheid tussen de rechtvaardigmaking buiten ons, en in ons, behoorlijk acht te geven, en op de voltooiing der dingen te letten, omdat de rechtvaardigmaking haar *complementum* en voltooiing eerst in onze consciëntie ontvangt, als de Heilige Geest dat verzekerde vertrouwen in onze harten werkt, dat niet alleen anderen, maar ook aan ons, de vergeving der zonde, eeuwige gerechtigheid en zaligheid bereids van God geschonken is uit loutere genade om Jezus Christus wille.'[145]

Want wat doet God in Zijn vierschaar? Hij rekent de zondaar in de tijd der minne de gerechtigheid van Christus toe en Hij geeft hem het geloof. Dit geloof eigent nu de toegerekende gerechtigheid, zodat hiermee ook in de eigen consciëntie de vergeving van zonden ontvangen wordt. Het geloof is dus onmisbaar om deze verzekering in het eigen hart deelachtig te worden. In zijn Missive sluit Comrie zich aan bij Owen, Bunyan en Sluiter om te laten zien, dat zij, naar zijn mening, hetzelfde geleerd hebben.

5.3 De verhouding tussen dadelijke en lijdelijke rechtvaardigmaking

In de voorrede van de Heidelbergse Catechismus legt Comrie het verschil uit tussen de dadelijke en lijdelijke rechtvaardigmaking. Niet zo vaak komen we dit onderscheid tegen, dus het is nodig om daar expliciet de nadruk op te vestigen. Want wat heeft Comrie bedoeld met de dadelijke rechtvaardigmaking? Het is niet anders dan dat God de gerechtigheid van Christus toerekent; dit is een *daad* van God. De dadelijke rechtvaardigmaking heeft dus betrekking op datgene wat God doet. Met de lijdelijke rechtvaardigmaking bedoelt Comrie de ontvangende kant; het voorwerp dat deze dadelijke

[143] Eigenschappen, pag. 486
[144] Eigenschappen, pag. 335
[145] Missive, pag. 13

rechtvaardigmaking ondergaat. Dit is de mens, die deze toegerekende gerechtigheid als een gave van God ontvangt. De dadelijke rechtvaardigmaking, waarbij de gerechtigheid van Christus wordt toegerekend, beschrijft Comrie als volgt:

'Het is immers de leer der Hervorming, dat de gerechtigheid en genoegdoening van Christus, de tweede Adam, als het Verbondshoofd en de Plaatsverbeelder der uitverkorenen, hun toegerekend wordt tot rechtvaardigheid in de dadelijke (ik spreek nu niet van de lijdelijke) rechtvaardigmaking, door een directe, onmiddellijke en voorafgaande toerekening, dat Christus' Geest hen aanvaardt en het geloof waardoor zij wedergeboren worden en de rechtvaardigmaking Gods lijdelijk ontvangen, in hun hart werkt en hen opwekt om de stem des Geestes, Gods genadig vonnis bekend makende en tot hun hart sprekende en getuigende te horen en te ontvangen, toe te stemmen en daarop te vertrouwen.'[146]
'Gelijk dan ook God, Die de goddeloze rechtvaardigt, dadelijk is, en die gerechtvaardigd wordt en het getuigenis van de vergeving zijner zonden ontvangt, in opzicht tot Gods werking lijdelijk.'[147]

Onder de lijdelijke rechtvaardigmaking verstaat Comrie het deelachtig worden van deze gerechtigheid.

'Maar de hebbelijkheid welke wij in onze lijdelijke rechtvaardigmaking deelachtig gemaakt worden door de werking des Heiligen Geestes, als een Geest des geloofs, Gods genade in onze zielen bekend makende, en daardoor het geloof in onze ziel inwerkende, is en kan zijn zonder de daad, gelijk dit blijkt in de uitverkoren kinderen, die sterven eer zij tot het gebruik der rede komen. Dezen, zullen zij zalig worden, moeten niet alleen de dadelijke, maar ook noodwendig de lijdelijke rechtvaardigmaking deelachtig gemaakt worden. Wat is nu de lijdelijke rechtvaardigmaking? Immers niets anders dan de nadere bepaling en toepassing van de dadelijke aan zeker bepaald onderwerp in het bijzonder, in hetwelk de hebbelijkheid des geloofs krachtdadig, in hetzelfde ogenblik dat de dadelijke rechtvaardigmaking lijdelijk in het onderwerp toegepast wordt door de Heilige Geest gewrocht wordt, zoals wij het beschreven hebben. (...) Want gelijk de dadelijke rechtvaardigmaking ons verbonds-inzijn in Christus, als de tweede Adam, veronderstelt, zo is het, dat de lijdelijke, de dadelijke rechtvaardigmaking veronderstelt; zijnde derzelver bijzondere en bepaalde toepassing tot en aan zeker onderwerp; zo veronderstelt de inwerking des genade des geloofs onze lijdelijke rechtvaardigmaking, door de dadelijke toerekening van de gerechtigheid Gods of des geloofs aan ons, waardoor wij rechtvaardigheid Gods worden.'[148]

In zijn Catechismusverklaring, bij Zondag 3, komt Comrie nogmaals terug op de lijdelijke rechtvaardigmaking. Hij heeft gemerkt dat sommige mensen niets willen weten van een dadelijke rechtvaardigmaking bij God, dus de vrijspraak bij God, tenzij dat er eerst geloofsdaden en een lijdelijke rechtvaardigmaking in de consciëntie heeft plaatsgevonden. Sommigen menen dus dat de lijdelijke rechtvaardigmaking in de consciëntie voorafgaat aan de dadelijke rechtvaardigmaking. Dit bestrijdt Comrie nadrukkelijk.

'Evenals wij de gerechtigheid en het leven door Christus de tweede Adam deelachtig worden gemaakt, even zo worden wij ook Adams zonde deelachtig. Het is immers de leer der Hervorming, dat de gerechtigheid en genoegdoening van Christus, de tweede Adam, als het Verbondshoofd en de Plaatsverbeelder der uitverkorenen, hun toegerekend wordt tot rechtvaardigheid in de dadelijke (ik spreek nu niet van de lijdelijke) rechtvaardigmaking, door een directe, onmiddellijke en voorafgaande toerekening, dat Christus' Geest hen aanvaardt en het geloof waardoor zij wedergeboren worden en de

[146] Heidelbergsche Catechismus, pag. 152
[147] Brief over de Rechtvaardigmaking, pag. 7
[148] Voorrede, Heidelbergse Catechismus, pag. XXVIII-XXX

rechtvaardigmaking Gods lijdelijk ontvangen, in hun hart werkt en hen opwekt om de stem des Geestes, Gods genadig vonnis bekend makende en tot hun hart sprekende en getuigende te horen en te ontvangen, toe te stemmen en daarop te vertrouwen. De zaak kan ten opzichte van de gerechtigheid en genoegdoening van Christus niet anders begrepen worden; want wanneer wij letten op de stand van de zondaar van nature, is hij geestelijk dood en ligt onder de vloek; derhalve eer hij zal leven of enige levende daad kan of zal oefenen, moet hij ontheven worden van de vloek, waaronder hij ligt, voordat hij het leven kan ontvangen; en dus moet die ontheffing geschieden zonder de minste daad of werkzaamheid van zijn zijde, (hetwelk niet zijn kan, dewijl hij dood is in zonden en misdaden) alleen om de directe, onmiddellijke en voorafgaande gerechtigheid en genoegdoening van Christus. (…) Ondertussen horen wij vàn en lezen bij velen, niet alleen dat zij een dadelijke rechtvaardigmaking verwerpende, alleenlijk een lijdelijke in de consciëntie leren en dat de dingen, tussen God en de zondaar, zo toegaan, alsof de nederdaling Gods en Zijn genade in de rechtvaardigmaking, evenredig was met de opklimming van het schepsel, door de verzaking van zichzelven tot God in Christus, voor dat hij dadelijk gerechtvaardigd wordt in Gods vierschaar. Wij ontroeren als wij zulks horen en denken dan, dat de leer schijnt verloren te gaan (…); Dus horen wij door deze en gene het geloof beschrijven, als dadelijk werkzaam tot de dadelijke rechtvaardigmaking in Gods vierschaar; deze en gene maken bepalingen omtrent de eigenlijke geloofsdaad, waardoor wij in Gods vierschaar vrijgesproken worden. Jarenlang heeft dit de kerk reeds beroerd; indien men het stelde omtrent de rechtvaardigmaking in vierschaar der consciëntie, die wij lijdelijk ontvangen en werkelijk geloven, dan was het nog wel te dragen. Wij moeten altijd bij de gezonde leer blijven en nooit iets dulden, hetwelk onze zaligmaking uit vrije genade, alleen om de toerekening van Christus' gerechtigheid en genoegdoening, kan ontluisteren; daarom, gelijk het geloof als een daad, in de dadelijke rechtvaardigmaking niet te pas komt, zo is het in de lijdelijke rechtvaardigmaking eerst een lijdelijk ontvangen instrument, voor dat het zich dadelijk in daden en werkzaamheden vertoont.'[149]

Comrie laat niet af om voortdurend erop te wijzen dat alle daden volgen op de wedergeboorte en dat Gods dadelijke rechtvaardigmaking aan alle menselijke daden voorafgaan. Alle geloofsdaden van de mens zijn afhankelijk van Gods genade.[150] Op enkele andere plaatsen in Comrie's werken komen we ook het lijdelijke karakter van het geloof tegen. Als het geloof in geloofsdaden werkzaam wordt, ontvangt het, (daarin is het dus lijdelijk) de gerechtigheid van Christus, die door God aan de zondaar was toegerekend in de dadelijke rechtvaardigmaking. Het rechtvaardigend geloof is dus lijdelijk als het dit vrijsprekende vonnis ontvangt. We moeten echter wel beseffen dat Comrie dit geen lijdelijke rechtvaardigmaking heeft genoemd. We zien dat Comrie dit uitlegt om het verschil tussen het rechtvaardigend en zaligmakend geloof aan te geven. De geloofsdaden, behorend bij het rechtvaardigend geloof, ontstaan dan ook na het ontvangen van deze bekendmaking in de vierschaar van de consciëntie. De geloofsdaden worden werkzaam na het vrijsprekende vonnis, dat door het geloof is ontvangen. Vandaar dat Comrie benadrukt dat het rechtvaardigend geloof een bijzonder onderwerp heeft, namelijk het ontvangen van de vrijspraak, in tegenstelling tot het zaligmakend geloof. Dit laatste heeft een bredere inhoud en betekenis. [151]

'Gij moet altijd tussen het zaligmakend en het rechtvaardigmakend geloof onderscheid maken. Het ene is algemener, het andere bepaalder; het eene heeft zijn naam, wegens deszelfs werkoorzaak, God de Heilige Geest, die het in de harten der uitverkorenen werkt, en hen daardoor met Christus verenigt, in hun krachtdadige roeping; en wegens deszelfs algemene betrekking, tot al de zaligmakende waarheden

[149] Heidelbergse Catechismus, pag. 152
[150] Heidelbergse Catechismus, pag. 167
[151] Heidelbergse Catechismus, pag. 503: 'Maar de voornaamste werkzaamheid van het zaligmakend geloof is, het ontvangen of aannemen, omhelzen en vertrouwen op Christus alleen, tot rechtvaardigmaking, heiligmaking en het eeuwige leven, uit kracht van het verbond der genade.'

van Gods Woord, welke door licht des Geestes, aan de ziel geopenbaard worden, en die het geloof, dat in de ziel ingewrocht is, lijdelijk ontvangende, omtrent die waarheden, na de aard der zaken, werkzaam wordt in daden, die zich naar buiten in werkzaamheid openbaren; het andere, namelijk het rechtvaardigmakend geloof, is omtrent een bijzonder stuk der zaligmakende leer werkzaam, om als een instrument lijdelijk in de vierschaar van de consciëntie te horen, en te ontvangen des Geestes bekendmaking, van de dadelijke rechtvaardigmaking in de vierschaar van God; en die ontvangen hebbende, dan in daden, overeenkomstig de ontvangen weldaad, werkzaam te zijn, naar de mate en trap, van dat Goddelijk licht des Geestes, die met onze Geest getuigt, en aan onze geest openbaart, wat ons van God, zonder ons toedoen, geschonken is. Dus hopen wij, dat gij zien zult, hoe het zaligmakende, en het rechtvaardigmakende geloof, schoon die beide één zijn in wezen, nochtans als onbepaalder en bepaalder, onderscheiden zijn in de voorwerpen, en werkzame daden omtrent die voorwerpen.'[152]

Het geloof is echter niet alleen lijdelijk als het het vrijsprekende vonnis ontvangt, maar ook passief in de vereniging met Christus, zoals we al gezien hebben. De Geest neemt eerst intrek in het hart, en daarna wordt de gelovige werkzaam. We leren hieruit dat het geloof in verschillende omstandigheden als een lijdelijk instrument aangemerkt moet worden.[153] Toch zou het verkeerd zijn om alleen het lijdelijke aspect van het geloof te noemen; het geloof is ook in daden werkzaam. Het dadelijke aspect in de rechtvaardigmaking ziet bijvoorbeeld niet alleen op datgene wat God doet (Hij rechtvaardigt), maar ook op het werk van de zondaar. De zondaar is niet alleen lijdelijk, maar ook dadelijk werkzaam: het grijpt de gerechtigheid van Christus ook daadwerkelijk aan. Tegen de Anti-nomianen, die menen dat de ziel alleen maar ontvangt in de rechtvaardigmaking, houdt Comrie namelijk staande dat de ziel ook dadelijk werkzaam is.

'Dit heb ik met een *nota bene* onder uw oog willen brengen, aangezien het onverstand zo groot geworden is, dat men zegt, dat wij maar een lijdelijkheid van ontvangen in het geloof stellen, zonder dadelijkheid van aannemen. Hetwelk verre van ons is, daar wij geloven, dat het geloof als een ingewerkte hebbelijkheid door de Heilige Geest in ons, lijdelijk is in het ontvangen en dadelijk in het aannemen en toeëigenen.'[154]
'En wij die lijdelijk waren in het ontvangen, terstond werkzaam worden, zijnde hier *lijdelijk ontvangen en dadelijk levendig werkzaam worden,* gelijktijdig. Er is een *voorrang van orde, maar niet van tijd*.'[155]
'Nochtans, dit geloof, dat in zijn ratio formalis een lijdelijke hebbelijkheid met opzicht op de gave der Goddelijke genade is, en die maar ontvangt, moet in zijn actus formalis begrepen worden hierin te bestaan, dat het de gave der Goddelijke genade ontvangen hebbende, dezelve omhelst, aanneemt, die appropieerende en zich in het bijzonder zo toepassende, dat het dadelijk bezit gaat nemen van alles, dat Godt ons in de belofte des Evangeliums schenkt, voor zich zelve in het bijzonder dat dadelijke aanvaardende, het welk de Schrift noemt, aannemen, en dit is de actus formalis des Geloofs omtrent de gave der Goddelijke genade, die het lijdelijk ontvangen hadde.'[156]

Uit dit alles blijkt dat allereerst de dadelijke en lijdelijke rechtvaardigmaking twee kanten zijn van dezelfde zaak: de dadelijke rechtvaardigmaking is het werk dat God doet: Hij rekent de gerechtigheid toe; de lijdelijke rechtvaardigmaking is het ontvangen van die gerechtigheid door de zondaar. Daarnaast is het dus zo dat in die rechtvaardigmaking de zondaar niet alleen lijdelijk is en alleen deze gerechtigheid ontvangt, maar dat het geloof ook dadelijk werkzaam wordt, om die gerechtigheid, ja

[152] Heidelbergse Catechismus, pag. 501-502
[153] ABC des geloofs, pag. 10, Eigenschappen, pag. 162, Leerredenen, 1e stuk, pag. 197-199, Pastorale Brieven, pag. 28-29
[154] Brief, pag. 31.
[155] Brief, pag. 151, Zie ook Leerredenen 2e stuk, pag. 17
[156] Leerredenen 2e stuk, pag. 17

Christus Zelf in de belofte van het Evangelie, aan te nemen. Het is dus goed om te onderzoeken wat Comrie bedoelt als hij spreekt over deze zaak.

De visie van Kersten

We hebben al gezien dat Kersten leert dat er sprake is van een rechtvaardigmaking van eeuwigheid en een rechtvaardigmaking in de opstanding van Christus; daarmee heeft echter nog geen daadwerkelijke vrijspreking van schuld en straf door God plaatsgevonden; dat vindt namelijk plaats in de rechtvaardiging in Gods vierschaar: God vergeeft de uitverkoren zondaar zijn zonden en rekent hem de gerechtigheid van Christus toe. We willen nagaan allereerst nagaan wat Kersten zegt over de verhouding wedergeboorte – rechtvaardiging in Gods vierschaar, vervolgens hoe hij spreekt over het begrip 'Gods vierschaar', daarna ingaan op 'de verborgen vrijspraak' en tenslotte letten op wat hij zegt over de 'dadelijke rechtvaardigmaking'.

5.4 Wedergeboorte en rechtvaardiging in Gods vierschaar

Voor Kersten is het duidelijk dat de gave van het geloofsvermogen, de wedergeboorte en de rechtvaardigmaking in Gods vierschaar bijeen horen; het zijn allemaal gaven van het genadeverbond.

'Zo wordt het geloof middellijk door het Woord gewrocht. God roept door Zijn Woord niet alleen uitwendig, maar Zijn uitverkorenen ook inwendig. Hij werkt in de krachtdadige roeping het zaligmakend geloof; zo is het Woord Gods het zaad der wedergeboorte. Het voedt het geloof steeds en schenkt het vastheid en rechtvaardigt de wedergeborene. In de rechtvaardigmaking, naar welk hoofdstuk wij verwijzen, ontvangt de uitverkorene door het geloof, dat hier lijdelijk is, Christus als grond van vrijspraak in de vierschaar Gods. Daarna wordt het geloof werkzaam en die werkzaamheid doet in Christus zich beroemen (Rom. 8:1) en in de heiligmaking vruchten dragen in heilige wandel (…).'[157]

De gave van het geloof, dus het geloofsvermogen, is in de wedergeboorte een feit geworden; alleen daardoor is het mogelijk dat er geloofsdaden zullen ontstaan. In deze wedergeboorte vindt de toerekening van Christus' gerechtigheid plaats en wordt de zondaar in Gods vierschaar van schuld en straf vrijgesproken. Het frappante van de definitie die Kersten in zijn Dogmatiek van de rechtvaardigmaking geeft, is, dat deze zowel van toepassing zou kunnen zijn op de rechtvaardigmaking in Gods vierschaar, als op de rechtvaardigmaking in de menselijke vierschaar. Zijn definitie luidt namelijk als volgt:

'De rechtvaardigmaking des zondaars voor God is een rechterlijke daad Gods, waardoor Hij, met volkomen handhaving Zijner gerechtigheid, de door erf- en dadelijke zonden gans doemwaardige, doch uitverkoren zondaar in Christus, op de enige grond van Diens volmaakte voldoening, die Hij uit genade den uitverkorenen toerekent, vrijspreekt van schuld en straf en een recht schenkt ten eeuwigen leven.'[158]

In deze omschrijving zien we wel enerzijds een element van 'vrijspraak' terugkomen, maar de bekendmaking daarvan, en wanneer en aan wie dat plaatsvindt, zien we echter niet vermeldt. Kersten noemt deze rechtvaardigmaking in Gods vierschaar ook wel 'een objectieve rechtvaardigmaking'. Het is echter nodig voor Gods volk om dit subjectief te beleven.

[157] De Gereformeerde Dogmatiek dl 2, pag. 167
[158] De Gereformeerde Dogmatiek dl 2, pag. 171

‘Reeds hebben wij de noodzakelijkheid bepleit van de subjectieve rechtvaardigmaking. (…) De uitverkorenen hebben een staatsverwisseling nodig. Dit geschiedt in hun rechtvaardigmaking door het geloof, zonder welke niemand enige troost ontvangen kan uit de rechtvaardigmaking, die vóór het geloof, objectief in Christus, plaatsgreep.’[159]

Het geloof is in deze rechtvaardigmaking volkomen lijdelijk; we krijgen sterk de indruk dat Kersten hier onder het geloof het geloofs*vermogen* verstaat. Toen heeft de toepassing van Christus’ gerechtigheid, aan Gods zijde, plaatsgevonden; de aanneming daarvan, door de zondaar die dan levendgemaakt is, moet echter daarna nog gaan plaatsvinden. Troost heeft zo'n levendgemaakte echter niet uit die toerekening: Kersten veroordeelt dat als ‘beschouwende kennis’.

‘Zo ook hier. De toepassing is van de zijde Gods; de aanneming van de zijde des volks. In die aanneming is de levendgemaakte afhankelijk van de bediening des Heiligen Geestes. Gods kinderen kunnen zich niet redden met een beschouwing over de rechtvaardigmaking van eeuwigheid en in de opstanding van Christus, noch met een gevolgtrekking uit de rechtvaardiging, die in de wedergeboorte geschiedt, doch zij staan er naar gerechtvaardigd te worden door in het bewustzijn hunner ziel, de vrijspraak des Vaders in Christus te ontvangen in de verzegelende kracht des Heiligen Geestes. God Zelf dagvaardt de uitverkoren zondaar voor Zijn rechterstoel.’[160]

Deze rechtvaardigmaking in Gods vierschaar, door Kersten ook de ‘dadelijke rechtvaardigmaking’ genoemd, vindt plaats dóór het geloof in de wedergeboorte.[161] Wat God toen heeft gedaan, zal Hij nooit herroepen.

‘In Hem is Zijn ganse kerk gerechtvaardigd en verheerlijkt. Door Hem worden de uitverkorenen in een staat van verzoening met God gesteld, in hun levendmaking. Maar de toeëigening van het geloof is de heilbegerige nodig om in de vrijheid te staan, met welke Christus hem heeft vrijgemaakt. En aan die toeëigening van het geloof gaat het verlossend en vrijmakend werk van Christus in het hart vooraf.’[162]

Het is duidelijk bij Kersten dat in de wedergeboorte en levendmaking de gave van het geloofsvermogen plaatsvindt. Aan deze vrijspraak in Gods vierschaar gaat dus *geen* proces of periode van overtuiging van zonde vooraf; de zondaar is dus niet, voordat deze in Gods vierschaar wordt vrijgesproken, van zonde en schuld overtuigd geworden. Immers, met grote nadruk heeft Kersten geleerd dat er geen overtuigingen vóór de wedergeboorte zijn. De wedergeboorte is er immers de bron en oorzaak van dat er zulke overtuigingen kunnen gaan plaatsvinden. Deze zaligmakende overtuigingen zullen dan leiden tot de vrijspraak in de consciëntie van de zondaar, maar niet meer bij God; daar was immers al een vrijspraak verkregen. We zouden dus verwachten dat de vrijspraak in Gods vierschaar door Kersten altijd verbonden wordt met de wedergeboorte. Zo'n levendgemaakte heeft daar echter nog niet de troost van, en zal deze vrijspraak nog moeten leren toeëigenen. Het blijkt echter dat de term ‘vierschaar Gods’ ook nog een grote rol spreekt als het gaat om het verkrijgen van deze vrijspraak.

5.5 De dubbele betekenis van de vierschaar Gods

[159] De Gereformeerde Dogmatiek dl 2, pag. 188
[160] De Gereformeerde Dogmatiek dl 2, pag. 192
[161] De Gereformeerde Dogmatiek dl 2, pag. 195
[162] Het handschrift uitgewist, pag. 191-192. Zie ook pag. 20-21

We zouden denken dat Kersten de term 'vierschaar Gods' in navolging van Comrie ook zou reserveren voor de vrijspraak die God in de hemel doet, op het moment van de wedergeboorte. De bekendmaking van deze vrijspraak aan de mens zou dan de rechtvaardiging in de vierschaar van de consciëntie van de mens kunnen worden genoemd. Het frappante van vele citaten van Kersten is echter dat hij de term 'vierschaar Gods' ook gebruikt voor de rechtvaardiging in de vierschaar van de mens; de zondaar wordt 'gedaagd' voor Gods vierschaar en dan leert hij God kennen als vertoornd vanwege de zonden. God heeft de zonden vergeven en is met de zondaar verzoend in de wedergeboorte, maar in de beleving van de zondaar is God nog steeds vertoornd over de zonde. We krijgen de indruk dat voor Kersten de begrippen 'vierschaar van God' en 'vierschaar van de mens' synoniemen zijn; zonder expliciet te vermelden wat hij ermee bedoelt, zien we dat hij de term 'vierschaar Gods' ook gebruikt als hij spreekt over de bewuste rechtvaardigmaking en de wet, de zonde en de satan het geweten of de vierschaar van de mens beschuldigen, dat hij tegen al Gods geboden gezondigd heeft. In dit alles ervaart de zondaar dat hij voor Gods vierschaar gedaagd wordt. We zien dat in meerdere citaten terugkeren, dat dan in Gods vierschaar 'de vrijspraak moet worden bekomen' zodat voor alle beschuldigers geen plaats meer is.

'Ja, hoe zullen wij ooit Christus als de enige, verdienende en bewerkende Oorzaak onzer zaligheid door het geloof aannemen als het niet in ons een sterven en een afgesneden zaak wordt? In de vierschaar van Gods recht wordt de uitverkoren zondaar, met hoeveel weldaden hij ook reeds begiftigd moge zijn, in zijn doemstaat in Adam voor God gesteld. In de dood wordt hij overgegeven. Het eeuwig verderf moet hij inwachten. Gods recht krijgt hij lief. En ziet, het is om Jezus' wil, opdat hij, die de eeuwige dood verdiend, het eeuwige leven verkrijgt. (…).'[163]

Maar soms zien we dat Kersten wel weer duidelijk dit onderscheid hanteert. Dan spreekt hij weer met nadruk over de vrijspraak van de uitverkorenen in Gods vierschaar, die nodig is om te ontvangen in de vierschaar van de consciëntie.

'Niet in ons geloof, niet in onze bevinding, maar in Christus ligt de onwankelbare grond van de rechtvaardigmaking des zondaars voor God. Hoe noodzakelijk is het dan, dat wij op die grond door het geloof bouwen en de vrijspraak door de Heilige Geest in onze harten ontvangen in de toepassing van Christus en Zijn gerechtigheid aan onze zielen. Het is de troost voor het bestreden en door de wet achtervolgde volk van God, dat er in de vierschaar des hemels geen beschuldiging tegen de uitverkorenen meer is overgebleven. (...) In de opstanding is de overwinning van Christus *op de vloek der wet.* Deze is ontwapend en zij moest al de uitverkorenen in hun Hoofd en Middelaar vrijlaten. Op die grond wordt dan ook Gods volk van de vloek der wet ontslagen en in de staat van verzoening met God overgezet, als Christus aan de ellendige, gans verloren zondaar wordt toegepast. O, hoe gelukkig zijn zij, die deze weldaad door het geloof mogen aannemen en de dadelijke vrijspraak van al hun schuld en zonden met een recht ten eeuwigen leven in de vierschaar hunner consciëntie mogen ontvangen als vrucht van de opstanding van Christus. Zij mogen met Paulus zeggen: Wij dan, gerechtvaardigd zijnde uit het geloof, hebben vrede met God door onze Heere Jezus Christus.'[164]

We concluderen dat er bij Kersten sprake is van tweeërlei vrijspraak: een objectieve vrijspraak in de wedergeboorte, en een subjectieve vrijspraak die later, door sommigen van Gods kinderen, ontvangen wordt. Volgens Kersten bedoelt Paulus met de woorden uit Romeinen 8:33-34 een rechtvaardiging in Gods vierschaar, vooral bezien vanuit de eeuwigheid en op grond van de opstanding van Christus; in die vierschaar van God kan dan ook geen enkele beschuldiger de vrijspraak kan betwisten. Daarom roept Kersten Gods volk op om in deze vrijspraak van God hun troost te zoeken. Dit kan echter alleen, als men

[163] Het handschrift uitgewist, pag. 164. Zie ook pag. 203, 237
[164] Het handschrift uitgewist, pag. 338-339

ook de 'dadelijke rechtvaardigmaking' heeft ontvangen in het hart. Deze dadelijke rechtvaardigmaking vindt plaats bij de wedergeboorte; God spreekt de zondaar vrij op grond van de verdiensten van Christus. Op grond van deze vrijspraak kan niemand van Gods kinderen meer verloren gaan; hun staat ligt vast.

'Want die vrijspraak moet in de tijd *in de harten* worden gegeven, opdat de uitverkorenen een dadelijke rechtvaardigmaking verkrijgen *door het geloof.* Brakel merkt ten rechte op, dat de rechtvaardigmaking vóór het geloof niet is de *dadelijke* rechtvaardigmaking. Door die dadelijke rechtvaardigmaking wordt de in Adam verloren zondaar uit de staat zijner doemschuld overgezet in de staat der verzoening met God. Zolang de uitverkorenen de rechtvaardigmaking door het geloof missen, zijn ook deze kinderen des toorns gelijk de anderen. De Antinomianen willen zich zonder dadelijke rechtvaardigmaking beroemen in de rechtvaardigmaking van eeuwigheid, doch niemand, die Gods Woord gelooft, zal dit gruwelijk gebroed volgen. Dat Woord spreekt zeer klaar van de rechtvaardigmaking *door* en *uit* het geloof, waardoor de zondaar vrede met God verkrijgt, door onze Heere Jezus Christus. Deze rechtvaardigmaking door het geloof is mitsdien meer dan een bloot zich bewust worden der van God gekenden, dat zij reeds in Christus rechtvaardig zijn. Het is een dadelijke overzetting uit hun doemstaat in de staat der verzoening met God, gelijk ons Doopformulier zegt, dat de Heilige Geest hun toe-eigent, wat zij in Christus hebben. In Hem hebben zij allen reeds de volmaakte gerechtigheid, die voor God alleen bestaan kan, doch deze moet hun toe-geeigend worden. Zij zijn schapen, doch moeten worden toegebracht; zij zijn naakt en moeten bekleed worden met de mantel der gerechtigheid. Voor de in Christus gerekende en mitsdien in Hem gerechtvaardigde breekt de tijd des welbehagens aan, waarin God de Vader hen *dadelijk* aanziet in Christus, Hem in Zijn gerechtigheid hun toerekent en op grond daarvan vrij spreekt van het oordeel, dat krachtens hun inzijn in Adam op hen rust. Die toerekening van Christus nu geschiedt door het geloof, dat God de Heilige Geest in de ziel plant en dat Christus en al Zijn weldaden deelachtig maakt. Zo wordt in de wedergeboorte de uitverkoren zondaar dadelijk gerechtvaardigd door het geloof, nademaal Christus en Diens gerechtigheid hem van God volkomen wordt toegerekend. Zij worden overgezet uit de dood in het leven; uit de staat der verdoemenis in de staat der verzoening met God. In die toerekening ligt de vaste grond hunner behoudenis. Voor hen is geschreven: wie zal beschuldiging inbrengen tegen de uitverkorenen Gods. God is het Die rechtvaardig maakt, wie is het die verdoemt.'[165]

5.6 De verborgen vrijspraak in de vierschaar Gods

Het is nu nodig om door de *oefeningen* van het geloof, dus door middel van geloofsdaden, die uit het geschonken geloofsvermogen voortkomen, deze vrijspraak te omhelzen en toe te eigenen. Dit is alleen mogelijk in de weg van verloren gaan onder alle beschuldigingen. Van de vrijspraak die al heeft plaatsgevonden, wordt niets verstaan; het is nodig om met alles verloren te gaan. Zo zien we dat bij Kersten de rechtvaardigmaking in Gods vierschaar moet uitlopen op een rechtvaardigmaking in de menselijke consciëntie; daarbij wordt Gods kind voor Gods rechterstoel gedaagd en kan hij daar niet anders dan een eeuwig omkomen verwachten. In die weg van buigen onder Gods recht is zaligworden onmogelijk geworden en pas dan kan de al aanwezige vrijspraak toegeëigend worden. Zo zien we dat Kersten leert dat objectief in de wedergeboorte wel een vrijspraak heeft plaatsgevonden, maar dat de troost daarvan alleen door de oefeningen van het geloof verkregen kan worden. De vrijspraak die God gedaan heeft, moet zo ook daadwerkelijk ontvangen worden en daar moeten Gods kinderen naar staan.

'Evenwel ontbreekt het velen van Gods kinderen de *oefening* des geloofs, om zich de geschonken vrijverklaring toe te eigenen. De duivel, de wet en hun eigen consciëntie beschuldigen hen, dat zij tegen

[165] Het handschrift uitgewist, pag. 420-421

al de geboden Gods zwaarlijk gezondigd en geen van dezelve gehouden hebben. En nademaal het recht Gods volkomen voldoening vordert, zien zij zich eeuwig verloren. O, dat legt hun ziel in de banden des doods en doet velen soms lange tijd in de angsten der hel verkeren, al onthoudt de Heere hun de zoete uitlatingen Zijner gunst en verzoening in Christus niet. Ja zelfs werkt de Heilige Geest, Die Christus verheerlijkt in de harten van zondaren, in hen een klare kennis van Christus, de Advocaat des hemels. Maar zomin in wereldse zaken een advocaat de vrijspraak geven kan, zomin kan Gods volk tot de volkomen vrijspraak zijner ziel bekomen, tenzij het vonnis Gods door de Vader hun wordt toegeëigend en door het geloof omhelsd. Daartoe spant God de vierschaar der consciëntie en dagvaart Hij de uitverkorene voor Zijn rechterstoel. Daar staat deze *als een zondaar*, beladen met erf- en dadelijke zonden. Noch zijn werken, noch de ontvangen genade tellen hier. Hij kan niet anders dan het eeuwig vloekvonnis inwachten en dat vonnis moet hij gans rechtvaardig achten. Ja Gods recht wordt hem lief boven eigen zaligheid.(…).'[166]

Het blijft frappant dat Kersten met grote stelligheid enerzijds verdedigt dat in de wedergeboorte God de zondaar heeft vrijgesproken en met Gods recht verzoend is, terwijl hij anderzijds stelt dat in de beleving, Gods recht nog open staat en de levendgemaakte met God nog verzoend moet worden. De ontvangen vrijspraak in de wedergeboorte heeft dus bij Kersten geen enkele betekenis voor het geloofsleven. Kersten heeft het blijkbaar niet als een tegenstelling ervaren om te spreken van een tweeërlei vrijspraak: een objectieve vrijspraak in de wedergeboorte waarvan Gods kind zich niet bewust is, en een subjectieve vrijspraak bij de rechtvaardigmaking in zijn consciëntie. Gods kinderen vrezen juist dat zij nog voor eeuwig zullen omkomen, omdat zij in de vierschaar van God niet vrijgesproken zijn. [167]
In de beleving van het gelovige komt hij met alle weldaden om en daarom heeft hij Christus ook waarlijk nodig om in Gods vierschaar, (Kersten bedoelt dus de vrijspraak in de menselijke vierschaar) vrijgesproken te worden. Alleen door middel van de oefeningen van het geloof wordt de 'volkomen vrijspraak Gods', zoals Kersten dat noemt, ontvangen. De vrijspraak, ontvangen in de levendmaking, is niet voldoende; de volkomen vrijspraak is nodig.[168] Daarbij wordt de eer van God en de zaligheid van de mens als twee tegenoverelkaar staande zaken gezien en Gods volk kiest dan Gods eer boven eigen zaligheid.
De ontvangen staatsverwisseling in de wedergeboorte is voor Gods kinderen verborgen, zo zegt Kersten. Vandaar ook dat de daarbij ontvangen vrijspraak zo verborgen voor hen is. Het is daarom ook nodig om opnieuw in Gods vierschaar om Christus' wil vrijgesproken te worden.

'Ja, dit is het grote voorrecht van Gods volk, het is in een staat van verzoening en vrede met God gesteld; in een staat, waaruit het nimmer uitvallen kan, waarin het eeuwig en volmaakt met God verkeren zal. Maar de staatsverwisseling is dikwijls voor het oog van Gods kinderen verborgen. Menigmaal vreest dat volk, dat het slechts een verandering doorleefde, die het doet zijn als een Orpa, als een Saul onder de profeten, als een Achab, die zich vernederde. (…). Zo onmogelijk als het bij de mens is om met God bevredigd te worden, zo ruim wordt het voor de ten einde raad gebrachte zielen in Christus. Hij wordt hun dierbaar. Het geloof richt zich op Hem. (…) En zo draagt het volk een gemis van Christus tot Hij het lost. Alles, alles buiten Hem is te kort om God te ontmoeten. Gods recht eist een volkomen voldoening, en die kunnen wij niet geven; ook niet met al onze bevindingen. In Gods vierschaar valt alles buiten Christus weg. Als vijanden worden de uitverkorenen met God verzoend; als hellewichten behouden.'[169]

---

[166] Het handschrift uitgewist, pag 419-421. Zie ook pag. 422 en De Heidelbergse Catechismus, pag. 253 en pag. 284-285
[167] Het handschrift uitgewist, pag. 438-439
[168] Het handschrift uitgewist, pag. 443. Zie ook bijvoorbeeld De gelovige verwachting, pag. 40 en 44
[169] De gelovige verwachting, pag. 410. Zie ook pag. 504-505 en De Heidelbergse Catechismus, pag. 190-191en pag. 252

Uit bovenstaande kunnen we zien dat Kersten heel duidelijk een bepaalde visie over het beleven van de rechtvaardigmaking heeft geleerd. Aan de wedergeboorte is altijd de vrijspraak in Gods vierschaar verbonden; niemand van Gods kinderen heeft daar echter de troost van en daarom is het nodig om voor Gods vierschaar gedaagd te worden om in de menselijke vierschaar vrijgesproken te kunnen worden.

5.7 De dadelijke en lijdelijke rechtvaardigmaking bij Kersten

Tenslotte willen we nog kort stilstaan bij wat Kersten opmerkt over de dadelijke rechtvaardigmaking. Waarom we dit expliciet aan de orde willen stellen, komt omdat Kersten, als hij spreekt over de 'dadelijke rechtvaardigmaking' niet Comrie citeert, maar Wilhelmus à Brakel. Comrie heeft namelijk in zijn voorrede op de Catechismus uitvoerig betoogd dat dadelijke en lijdelijke rechtvaardigmaking plaatsvinden op hetzelfde moment. Het is namelijk God die rechtvaardigt, en de zondaar die deze rechtvaardiging lijdelijk ontvangt. Zelfs de jonggestorven uitverkoren kinderen hebben dus deel aan de lijdelijke rechtvaardigmaking. Comrie legt uit dat deze dadelijke rechtvaardigmaking de vrijspraak in Gods vierschaar inhoudt en daarmee aan elke geloofsdaad, ja aan het geloofsvermogen voorafgaat. Op grond hiervan is het duidelijk dat Comrie dit nooit heeft willen scharen onder de noemer 'rechtvaardiging *door* het geloof', maar dat dit behoort bij de rechtvaardiging *voor* het geloof. Als Kersten echter spreekt over de 'dadelijke rechtvaardigmaking' en hij hierbij Wilhelmus à Brakel citeert, dan spreekt Kersten wel met nadruk over een rechtvaardiging *door het geloof.* We zien dat in het volgende citaat terugkeren:

'Met deze uitspraak kunnen alle rechtzinnigen zich verenigen, daar niet één hunner leert, dat in het besluit Gods in de opstanding van Christus de *dadelijke* rechtvaardigmaking ligt. Het is echter duidelijk, dat Brakel al de nadruk legt op de *dadelijke* rechtvaardigmaking door het geloof; doch hij ontkent de rechtvaardigmaking in Christus niet, *die aan het geloof vooraf gaat.*'[170]

Het is wel waar, zoals Kersten ook uitlegt, dat à Brakel met de onderwerpelijke of dadelijke rechtvaardigmaking de rechtvaardiging *door* het geloof bedoelt, maar Comrie heeft de dadelijke rechtvaardigmaking nadrukkelijk gesteld als *voorafgaand* aan het geloof. Voor Wilhelmus à Brakel is er namelijk maar één rechtvaardiging; namelijk een vrijspraak in Gods vierschaar, die plaatsvindt bij elke daad van het geloof; dus niet alleen in de wedergeboorte, maar ook daarna. De daad van het geloof is daarmee geen werk, zoals Comrie dat noemt, maar volgens Brakel slechts een middel, dat de gerechtigheid van Christus aanneemt. Vandaar dat Brakel dan ook zonder probleem kan spreken van een dadelijke rechtvaardigmaking die door het geloof plaatsvindt; iets wat Comrie zo niet heeft verwoord. [171]
Kersten heeft, voorzover we konden nagaan, nergens verantwoording gegeven van zijn keuze om bij de dadelijke rechtvaardigmaking te kiezen voor de definitie die Wilhelmus à Brakel daaraan geeft.
Tenslotte willen we nog letten op het begrip 'lijdelijke rechtvaardigmaking' zoals Kersten dat heeft gehanteerd. We komen deze term slechts éénmaal tegen, namelijk in zijn Gereformeerde Dogmatiek. Bij de rechtvaardigmaking *door* het geloof, geeft hij het volgende overzicht:

'De rechtvaardigmaking dóór het geloof,
de dadelijke rechtvaardigmaking, welke plaats heeft *in de wedergeboorte*, waarbij het geloof als een levende planting des Heiligen Geestes in de ziel wordt gewrocht en waarin de uitverkorene van de zijde Gods wordt gerechtvaardigd en in een staat der verzoening met God gesteld.

[170] De Gereformeerde Dogmatiek dl 2, pag. 185. Zie ook Korte lessen over kort begrip, pag. 112
[171] De Heidelbergse Catechismus, pag. 250. Zie ook Het handschrift uitgewist, pag. 419-421

de lijdelijke rechtvaardigmaking, in de vierschaar der consciëntie wanneer de Heilige Geest van de rechtvaardigmaking voor God in Christus de verzekering geeft.'[172]

Helaas vinden we nergens een verantwoording van Kersten waarom hij de rechtvaardigmaking in de vierschaar van de mens heeft benoemd als 'lijdelijke rechtvaardigmaking'. Comrie heeft immers deze benaming, gezien zijn voorrede in de catechismus, nadrukkelijk gereserveerd om daar het lijdelijke, ontvangende element van het geloof, mee aan te duiden. Dit geloof ontvangt de mens aan wie de gerechtigheid van Christus wordt toegerekend op het moment dat hij wordt vrijgesproken in Gods vierschaar en het wordt daarna werkzaam in de geloofsdaden. Bij Kersten zien we echter dat na de gave van het geloofsvermogen de geloofsoefeningen nog nodig zijn om deze vrijspraak te ontvangen in de eigen consciëntie. Hij heeft dit de lijdelijke rechtvaardigmaking genoemd, maar treedt hiermee dus niet in de voetsporen van Comrie.

5.8 Commentaar

Nu we toe zijn gekomen aan een evaluatie van datgene wat Comrie en Kersten hebben geschreven over de rechtvaardigmaking in Gods vierschaar, blijkt opnieuw dat er overeenkomsten en verschillen zijn. In dit commentaar willen we daar verder op gaan en bespreken wat de gevolgen zijn van een bepaalde visie.

Overeenkomsten

Zowel Comrie als Kersten hebben met nadruk gesteld dat in de levendmaking de zondaar door God wordt vrijgesproken; met andere woorden: levendmaking en de vrijspraak in Gods vierschaar zijn bij beiden aan elkaar verbonden. Wat ons opvalt bij Comrie, is dat hij in zijn eerste werken nog aandacht heeft gevraagd voor het geloof als daad, waardoor men tot deze vrijspraak in Gods vierschaar kan komen. In zijn latere werken zien we dat element niet meer terugkomen; dan is elke waarde, om in Gods vierschaar vrijgesproken te worden, aan het geloof als daad ontnomen. Immers, door dit te stellen zou God afhankelijk zijn van geloofsdaden van de mens om hem te kunnen rechtvaardigen en dit heeft hij nadrukkelijk willen ontkennen. Vandaar dat we bij Comrie ook zien dat hij de rechtvaardiging in Gods vierschaar, de dadelijke rechtvaardigmaking, schaart onder de categorie 'rechtvaardiging *voor* het geloof'. Slechts nadat de zondaar door God is vrijgesproken zullen er geloofsdaden ontstaan; dan is er sprake van de rechtvaardiging *door* het geloof. De woorden *voor* en *door* hebben dus betrekking op een rechtvaardigmaking die aan het geloof *voorafg*aat of daar*op volgt.*

Ook hebben we gezien dat Comrie stelde in zijn Brief over de Rechtvaardigmaking dat, nadat de zondaar in Gods vierschaar is vrijgesproken, er een proces van overtuiging van zonde aanvangt; deze overtuigingen zaligmakende overtuigingen zijn en zullen leiden tot de vrijspraak in de vierschaar van de mens als Christus in het geloof wordt aangenomen.

Tenslotte hebben we gezien dat Comrie, vooral in zijn voorrede op de Catechismus, de nadruk legt op de twee zijden van deze rechtvaardigmaking in Gods vierschaar: er is een dadelijke rechtvaardigmaking: God verricht een daad door de zondaar, op grond van Christus' gerechtigheid, vrij te spreken; en er is een lijdelijke rechtvaardigmaking: de zondaar die deze gerechtigheid ontvangt: die is hierin lijdelijk. Deze lijdelijke rechtvaardigmaking is dus de keerzijde van de dadelijke rechtvaardigmaking en geeft aan het ontvangende aspect: het is de mens die deze gerechtigheid van Christus ontvangt door toerekening.

We zien dat Kersten sommige van deze gedachten heeft overgenomen: ook hij spreekt immers van een dadelijke en lijdelijke rechtvaardigmaking. Ook voor Kersten is de dadelijke rechtvaardigmaking, de

[172] De Gereformeerde Dogmatiek dl 2, pag. 195

vrijspraak in Gods vierschaar, met de wedergeboorte verbonden. Als het echter gaat over de lijdelijke rechtvaardigmaking, blijkt Kersten opeens in een ander spoor te gaan. Dit brengt ons tot de verschillen die er zijn tussen Comrie en Kersten.

Verschillen

In de eerste plaats is het zo dat Kersten, als hij spreekt over de 'dadelijke rechtvaardigmaking' hierin 'plotseling' het spoor van Wilhelmus à Brakel volgt en regelmatig uit de Redelijke Godsdienst citeert. Hierdoor is het mogelijk dat Kersten zegt dat de dadelijke rechtvaardigmaking *door* het geloof plaatsvindt en niet *voor* het geloof. Wat Comrie dus heeft willen bestrijden, namelijk om ook maar enige waarde aan het geloof als daad toe te schrijven, heeft Kersten zonder enig probleem geaccepteerd. Blijkbaar heeft Kersten in het geheel niet begrepen hoe essentieel dit voor Comrie was; zo kon Comrie immers alle Remonstrantse gedachten van enige waardigheid in de mens de pas afsnijden, maar nu blijkt Kersten dit zonder enig probleem te accepteren. Comrie had immers, zonder dit zo expliciet te noemen, afstand genomen van de visie van Wilhelmus à Brakel, die er geen gevaar in zag om te zeggen dat door de beoefening van elke geloofsdaad de mens in Gods vierschaar wordt vrijgesproken. Comrie heeft heel duidelijk afstand genomen van deze visie en elke verdienste aan de geloofs*daad* willen ontnemen. Waarom Kersten hierin het spoor van Wilhelmus à Brakel is gevolgd en niet het spoor van Comrie, is ons niet duidelijk geworden; Kersten ligt zijn keuze in geen van zijn werken toe.

Het tweede aspect dat opvalt als we Comrie en Kersten met elkaar vergelijken is de plaats van de lijdelijke rechtvaardigmaking. Terwijl Comrie de lijdelijke rechtvaardigmaking als de keerzijde van de dadelijke rechtvaardigmaking heeft beschreven en ze bijeen houdt, zeker als het gaat om het moment in de tijd, gaat Kersten beide zaken scheiden. De dadelijke rechtvaardigmaking gaat hij verbinden aan de gave van het geloofsvermogen, de lijdelijke rechtvaardigmaking gaat hij verbinden aan de rechtvaardigmaking in de vierschaar van de consciëntie. Bij Kersten betekent dit dus dat niet al Gods kinderen de lijdelijke rechtvaardigmaking beleven en ontvangen; terwijl het bij Comrie zo is, dat zelfs de jonggestorven uitverkoren kinderen ook de lijdelijke rechtvaardigmaking hebben ontvangen.
Helaas heeft Kersten dit zo verkeerd beschreven; de lijdelijke rechtvaardigmaking is daarmee in een totaal verkeerd daglicht komen te staan en daarmee het zicht op de vergeving der zonden. Zo beschouwt Kersten het als een 'normale' situatie dat in de wedergeboorte de zonden door God vergeven zijn, maar dat niemand van Gods kinderen daar ook maar enige troost aan kan ontlenen. Het zou totaal verkeerd zijn om als levendgemaakte te zeggen dat de zonden vergeven zijn; Kersten noemt dit zelfs 'beschouwing' waar niemand van Gods kinderen zich mee kan redden. In tegendeel; voor zulke kinderen van God is het nodig om bevindelijk deze vrijspraak te beleven. Daar zijn de oefeningen van het geloof voor nodig en aan de toepassing ervan gaat een afsnijding, ja zelfs een zich helwaardig keuren vooraf.
Niet veel van Gods kinderen hebben deze troost ervaren. Dit verwondert ons ook niet; immers, zoals Kersten heeft 'voorgeschreven' dat het moet gaan, is uniek; het krijgt zelfs een 'dwingend' karakter en alles wat er maar enigszins van afwijkt, wordt als nabijkomend werk bestempeld. We moeten constateren dat Kersten hierin ver van de gereformeerde leer is afgeweken, en, ondanks al zijn verwijzingen naar de 'oude schrijvers', ten diepste niet heeft begrepen waar het om gaat.

Het derde verschil dat we willen noemen is de betekenis van de kenmerken. Bij Comrie is het heel goed mogelijk dat een kind van God, op grond van kenmerken uit Gods woord, waaruit blijkt dat hij wederomgeboren is, mag vaststellen dat hij dus in Gods vierschaar is vrijgesproken. Voor Comrie, zo zagen we in de Eigenschappen, is het helemaal niet zo belangrijk hoe deze vrijspraak van God in het geweten verkregen wordt; er is namelijk een middellijke verzekering: op grond van de kenmerken en een onmiddellijke verzekering: Gods Geest getuigt met kracht dat de zonden vergeven zijn.

Bij Kersten treffen we dit niet meer aan: de troost kan alleen verkregen worden in een weg van afsnijding en verloren gaan. De kenmerken van de genade lijken vooral gegeven te zijn in Gods Woord ten bate van de 'geestelijke keurmeesters' om te kunnen bepalen of iemand wel of geen kind van God is. De kenmerken zijn voor de persoon in kwestie zelf immers verborgen, zodat daaraan geen troost ontleend kan worden.

In de vierde plaats blijkt er een groot verschil tussen Comrie en Kersten te zijn als het gaat om de daden van het geloof. Bij Comrie blijkt dat het geloof niet alleen lijdelijk en ontvangend is; het is ook werkzaam door aan te nemen en toe te eigenen. Bij Kersten treffen we een grote voorzichtigheid aan als het gaat over aannemen van het geloof; de onmogelijkheid van de mens krijgt een veel groter accent, zodat onmogelijkheid en aannemen als twee grote tegenpolen gaan werken. Ook Comrie heeft wel beleden dat de mens zelf niet tot het beoefenen van de geloofsdaden in staat is, maar dat heeft hem niet belemmerd om toch met vrijmoedigheid te spreken over het aannemen van het geloof.

Tenslotte zien we dat het gebruik van het begrip 'Gods vierschaar' door Kersten tamelijk willekeurig is gebruikt. Enerzijds belijdt hij dat de zondaar in Gods vierschaar is vrijgesproken bij de wedergeboorte; anderzijds spreekt hij opnieuw over een vrijspraak in Gods vierschaar als het heel duidelijk gaat over de rechtvaardigmaking in de vierschaar van de consciëntie. De plaats en betekenis van de zaligmakende overtuiging krijgt hierdoor ook een heel ander licht. Immers, het zou 'logisch' zijn dat vrijspraak altijd verbonden is met het begrip 'schuld'. Echter, als het gaat om de vrijspraak in Gods vierschaar, is er helemaal geen sprake van schuld; de zondaar, die dan wederomgeboren wordt, moet namelijk nog van schuld en zonde overtuigd worden! Deze lijn, die door Kersten met nadruk is geleerd, is in zekere zin uniek. Immers, bij bijvoorbeeld Thomas Halyburton, in zijn werkje 'Een zedig onderzoek', is het duidelijk dat de vrijspraak in Gods vierschaar in de hemel volgt op de overtuiging van zonde. Iemand die van zonde en schuld overtuigd is, wordt daarmee voor Gods vierschaar geroepen en ontvangt, met de eerste daad van het geloof in Christus, een volkomen vrijspraak, ook in zijn eigen hart. Bij Comrie treffen we deze lijn van Halyburton nog zeker aan in de 2e preek uit de Eigenschappen, maar in zijn Brief over de Rechtvaardigmaking is Comrie duidelijk van mening veranderd: dan volgt na de vrijspraak in Gods vierschaar het proces van zaligmakende overtuiging. Kersten volgt dus deze latere gedachtegang van Comrie en werkt die nog meer systematisch uit. Echter, we menen dat Comrie vooral uit 'dogmatisch' oogpunt ervoor heeft gekozen om de zaligmakende overtuiging *op* de wedergeboorte te laten volgen en deze er niet aan *vooraf* heeft willen laten gaan, om daarmee de halve-Pelagianen elke waarde of verdienste die zij aan deze overtuigingen wilden geven, te ontnemen.
Bij Kersten hebben deze overtuigingen echter weer zoveel waarde gekregen, dat ze als voorwaarde gaan fungeren en onmisbaar worden om vrijgesproken te kunnen worden in de eigen consciëntie. Zo zien we dat, ogenschijnlijk kleine verschillen en interpretaties, grote gevolgen kunnen hebben. Daarom trof ons de eenvoud van Calvijn, als hij schrijft in de verklaring bij Johannes 8:56: 'Voorts ontvangen alle vromen deze vrucht huns geloofs, dat zij, met Christus alleen tevreden, in Wie zij volkomen gelukkig en zalig zijn, een gerust en blij geweten hebben. En inderdaad, niemand kent Christus recht of hij geeft Hem ook deze eer, dat hij volkomen in Hem rust.'

Deel C: **De rechtvaardigmaking in de vierschaar van de mens**

Inleiding
Tenslotte zijn we toegekomen aan het laatste hoofddeel, namelijk de bespreking van de rechtvaardigmaking in de vierschaar of het geweten van de mens, dus de voltooiing van de rechtvaardigmaking. De betekenis van het geloof wordt dan ook in dit deel behandeld. Enkele andere belangrijke aspecten (zoals de betekenis van het aanbod van genade, de kenmerken van het geloof en de opwas in de genade) zijn in de bijlage opgenomen.
Hoofdstuk 6 De rechtvaardigmaking in de vierschaar van de mens
De visie van Comrie

Wat verstaat Comrie onder de rechtvaardigmaking in de consciëntie? Als we letten op zijn eerste pennevrucht, het ABC des Geloofs, zien we al snel een belangrijke passage bij de beschrijving van het woord 'Aandoen'. [173] Onlosmakelijk aan de rechtvaardiging in de consciëntie van de mens is verbonden de bewuste vrede met God, het weten met Hem verzoend te zijn. Zonder die ware vrede kan er geen troost zijn in het hart, en hoewel sommigen van Gods kinderen in Gods oog rechtvaardig zijn, heeft niet iedere gelovige daar ook de kennis van bij zichzelf. En als men die vrede heeft ervaren, kan die weer weggenomen worden door nieuw bedreven zonden. De dagelijkse zonden leiden ertoe dat opnieuw de toevlucht moet worden genomen tot het bloed van Christus. Alleen vanuit een bewust weten met God verzoend te zijn, is de ware heiligmaking mogelijk. Het geloof kan alleen door de liefde werken. Verschillende malen wijst Comrie op het belang hiervan.[174] Hoe verkrijgt men die ware rust? Dat kan alleen door in de geloofsdaden en de geloofsoefeningen zich altijd weer tot Christus te begeven, omdat in Hem en in Zijn volbracht werk te vinden is wat voor de ware vrede nodig is.

'Deze rust is een volkomen rusten in en op Christus (…) door gedurende geloofsdaden zich nauwer en nauwer met de rotssteen Christus verenigende.'[175]

Het is goed om na te gaan hoe Comrie heeft gesproken over het verkrijgen van deze vrede en deze rust in het hart.

6.1 De beleving van het recht

Aan het komen tot die rust kan een periode met veel strijd en aanvechting voorafgaan. Het eenmaal gebruikte beeld van de rechtzaal keert regelmatig terug in de werken van Comrie. Hierbij wordt God gezien als de Rechter, voor Wie de zondaar gedaagd wordt. Bij veel van Gods kinderen ziet Comrie elementen, die hij heeft beschreven in zijn tweede preek uit de Eigenschappen, zoals een aanklagende wet en een veroordelende satan, terugkeren als het gaat om de beleving in het hart. We zouden bijna de indruk krijgen dat deze elementen noodzakelijk ervaren en beleefd moeten worden om de vrede in het hart te kunnen ervaren. Toch is het opvallend dat Comrie soms heel mild kan zijn om de voorwaarde van die beleving en op de wijze waarop men tot Christus Jezus gaat. Zo zegt hij, dat sommigen horen

'dat zij zich moeten beschouwen onder het oog van de Rechter van hemel en aarde, als een vertoornde God en dat men zich moet aanmerken als buiten God en Christus, en een kind des toorns.'[176]

[173] ABC des Geloofs pag. 10 'Het geeft dan het werk van de ziel in de rechtvaardigmaking te kennen, waarin zij dadelijk ook Jezus' voldoening omhelst; wij dan door het geloof, als een hand, Christus aangrijpende, hebben vrede met God.'
[174] Eigenschappen, pag. 73.
[175] Eigenschappen, pag. 145

Voor Comrie is dit echter niet nodig. Mensen, die moeten zeggen dat zij dit niet op zo'n wijze hebben ervaren, en toch meenden een kind van God te zijn, besluiten dan dat alles bedrog en inbeelding is geweest. Dit is echter niet nodig, zo zegt Comrie; er zijn honderden kinderen van God die dit niet hebben ervaren en toch in de hemel zijn gekomen.[177]

Het is juist nodig om God als bereidwillig aan te merken en als verzoend in Zijn Zoon Jezus Christus. Toch beschouwt Comrie dit wel als Gods gewone weg in geval van volwassenen. Het gaat erom dat de zondaar zichzelf als onwaardig leert kennen en niet langer steunt op eigen verdiensten. We zouden dit een eigenschap van het geloof kunnen noemen: afzien van onszelf en opzien tot God. Als het gaat om deze zelfveroordeling noemt Comrie regelmatig het beeld dat men moet komen met de koorden van veroordeling om de hals; maar, in dit komen, is altijd de hoop op genade aanwezig; het is dus geen wanhoop! Zo schrijft Comrie bijvoorbeeld:

'Ontferming zegt in God Zijn lust en geneigdheid om aan ellendigen wel te doen, om hen te helpen en te redden. Derhalve deze komt niet als een opgeblazene, steunende op eigen verdiensten en waardigheid, maar als een ellendige, met de strop om de hals, als een worm en zondig niet; om ontferming te bidden en aan te houden.'[178]
'Het smeken zal ook te kennen geven het allerdiepste besef van zijn eigen onwaardigheid, ja van zijn dood en doemwaardigheid voor de Heere; zodat de smekende ziel komt als met de strop om de hals, en zegt: O God! Hier komt een rebel en veroordeelde bij zichzelven, die zich ook aanklaagt aan u, zijn Rechter, bekennende dat Gij hem met recht zoudt verstoten, maar hij komt om een pardon, niet om iets dat in hem is, maar alleen om Jezus' gerechtigheids wille.'[179]

Overduidelijk is het dat komen tot God als Rechter een zelfveroordeling betekent, maar dat er ook hoop is op Gods genade en dat, op grond van Christus betaling, er een vrijmoedige toegang is geopend tot de Vader. Het geloof kruipt als het ware in de wonden van Jezus, zodat de wet moet zwijgen, ja zelfs de Rechter geen kwaad meer kan doen. God is alleen bevredigd in het werk van Christus, en daarom moet de gelovige in Hem zijn. Comrie spoort de lezers voortdurend aan om daarom niet te rusten op tranen, maar om Christus Zelf aan te nemen in het geloof.[180]

---

[176] Eigenschappen, pag. 237
[177] Eigenschappen, pag. 237-238'Dat, indien men door die grote stap verstaat, dat de ziel met bewustheid van haar geloof in Jezus overgaat, zulks in geen opzicht waar kan zijn: want een oprechte heeft veeltijds een aanklevend geloof eer hij tot het verzekerd geloof komt; ondertussen, hij kan zichzelven naar waarheid dan niet aanmerken buiten God en Christus, als een kind des toorns: maar hij komt en geeft zich als een zondaar en schuldige over. Er is aan te merken, dat God niet bepaald heeft, dat een ziel, als zij die grote stap zal doen, zich in die tijd of te voren juist moet beschouwen buiten God, zodat dit het bepaalde voorwerp van haar aandacht wordt; zulks is geen Bijbeltaal, en derhalve moet een ziel zich daardoor niet laten kwellen en mismoedig houden; de bijbel spreekt niet bepaald dat ik dat zien moet, maar dat ik mij als een verlorene en rampzalige in mijzelven zal moeten zien (…); ze raken het wezen der zaak niet en honderden, die in de hemel komen, ondervinden dit niet.'
[178] ABC des Geloofs, pag. 20-21, pag. 53, 66, 101 en Eigenschappen des Geloofs, pag. 331
[179] Leerredenen 1e stuk, pag. 239. Zie ook pag. 209 en pag. 247
[180] Heidelbergse Catechismus pag. 442-443 'Omdat niets een vertoornd God en strenge Rechter, Die van Zijn recht niet afgaan kan noch wil, bevredigen en verzoenen kan met de Persoon van de Middelaar. (…) 'O, alles wat wij hebben, zo wij dat niet in Christus, uit Christus en door Christus hebben, is een enkel niet, het is een schade en drek; maar alles, zelfs het minste, dat wij uit Christus en in Christus hebben, is van grote waarde.

‘Maar in de tweede plaats, men wordt ook Christus’ eigendom van onze zijde. Wanneer wij het zaligmakende geloof ontvangen hebben door de inwerking van hetzelve in het hart door de Heilige Geest, zo geloven wij ook dadelijk en wij omhelzen de aangeboden Borg, Die God door Zijn Woord en Geest met Goddelijk licht in onze zielen openbaart; wij geven onszelven geheel en al, volkomen en vrijwillig, aan Hem over en wij kruipen, verbergen of schuilen zo diep in de geopende wonden des Heilands, dat noch God als Rechter, noch de Wet, noch de duivel enige vat op ons hebben en niets van ons buiten Christus kunnen beschouwen of bespieden (…).’[181]

Bij deze beleving, dat God rechtvaardig is, erkent de zondaar dat God geen onrecht doet als Hij de zonden straft. Als Comrie dit beschrijft, vooral in de Catechismus, benadrukt hij het aspect dat Gods deugden niet gekrenkt mogen worden.[182] Daarbij wordt de hoop op Gods barmhartigheid echter niet uitgesloten!

‘God zal de minste overtreding straffen en wel met de hoogste, dat is tijdelijke en eeuwige straf. Dit nu komt de verdorven natuur, die tot zonde geneigd is, al te gestreng, ja onrechtvaardig voor; en maakt dat men van God afkerig is en dat wij Hem, zolang wij Hem als zulk een gestrenge en onverbiddelijke Rechter aanmerken, onmogelijk beminnen kunnen. Daarom hebben wij u dikwerf ingeprent, dat, zullen wij God waarlijk liefhebben, wij dan ook gevoel moeten hebben van Zijne liefde tot ons als onze verzoende God in Christus.’[183]

Soms lijken de citaten van Comrie met elkaar in tegenspraak te zijn. Het gaat hier echter om een liefde tot een volkomen God, die geen God zou zijn (ook voor de zaligheid) als niet *al* Zijn deugden verheerlijkt zouden worden. Daar legt Comrie de nadruk op, dat voor de zondaar zijn eigen zaligheid niet belangrijker kan zijn dan dat er ook maar aan één van Gods deugden tekort gedaan zou worden. Zo'n belijdenis geldt dus evenzeer voor een tekort doen aan Gods rechtvaardigheid als aan Zijn barmhartigheid of heiligheid. Als zaligworden zou betekenen dat er aan Gods barmhartigheid tekort gedaan zou worden, dan zou Gods volk ook niet zalig willen worden. Het is waar dat Gods rechtvaardigheid een bijzondere nadruk krijgt als het gaat om zaligworden, omdat de mens niet meer in de rechte verhouding tot God staat, maar het is dus verkeerd om in de beleving van dit alles Gods rechtvaardigheid zo te benadrukken, alsof dat de enige Goddelijke eigenschap zou zijn, die beleefd wordt als het gaat om zaligworden, ten koste van de andere eigenschappen van God. Comrie heeft willen aangeven dat aan al Gods eigenschappen en deugden voldaan moet worden, wil de zondaar zaligworden in de rechte weg. Zo zien we dat Comrie nadrukkelijk aandacht heeft gevraagd voor het komen tot Gods rechterstoel, als een veroordeelde zondaar, waarbij de hoop op genade echter niet ontbreekt.

6.2 Wat de zondaar in de rechtvaardigmaking doet

Wat doet nu de zondaar in de rechtvaardigmaking? Hij neemt Christus aan als zijn gerechtigheid om in Hem alles te vinden wat nodig is om de schuld te verzoenen. Alle twijfeling en vrees wordt

---

Een zee van tranen buiten Christus, door de benauwing van het geweten uitgestort, is niet beter voor God dan de tranen der verdoemden in de hel, daar wening der ogen is; daar integendeel de minste traan dergenen, die in Christus zijn, zo kostelijk voor God is dat Hij die vergadert in Zijn flessen en schrijft in Zijn register. (…) Staat dan naar de Persoon Zelf, laat uw voornaamste werk zijn Hem aan te nemen en de andere dingen zullen u op Zijn tijd geworden.’

[181] Heidelbergse Catechismus, pag. 25 en Leerredenen, 1e stuk pag. 71

[182] Heidelbergse Catechismus, pag. 199-200.

[183] Heidelbergse Catechismus pag. 94.

weggenomen en voor alle gelovigen, zelfs de kleinste, geldt dat de schuld van de zonde is weggenomen. Het beeld van een pardonbrief wordt door Comrie enkele malen gebruikt. De kleinste en allerzwakste gelovige is volkomen ontheven van zijn schuld. [184]

'Daarom, een gelovige, gelijk hij zichzelve verlaat als een klomp van zonde, zo vliedt hij tot Christus. Hij neemt de Zoon van God door een ongeveinsd geloof aan; hij verenigt zich op het allernauwst met Jezus, zijn Hoofd en enige Borg; hij doet Christus als zijn Priesterlijk kleed aan, eer hij in het heiligdom zijn bediening gaat waarnemen (…). Voor God belijdt de bidder zijn zonde en zondige aard, waarover hij verootmoedigd is. Men komt tot God om de vergeving van de zonde te ontvangen (…). Ze zien nu op het Lam Gods, dat de zonde der wereld wegneemt; ze zien sterk op den Middelaar der verzoening, en door Hem op God; en dan in het geloof staande, ze zien dat God haar de genade-scepter toereikt, een pardon-brief, waaraan het grote zegel hangt, in de hand haars geloof geeft, en op haar hart verzegelt.'[185]

Het geloof is dus werkzaam in de rechtvaardigmaking: het neemt Christus als Borg aan en op grond van Zijn verdienste mag er volkomen vrede en vrijspraak zijn. Heel vaak zien we dat Comrie prachtig omschrijft hoe het geloof zich dan op Christus mag verlaten en tot Hem mag gaan. Het geloof is geen bespiegeling, maar 'een hartelijke toepassing op zichzelf'[186] en 'is Christus het Zaligmakende Voorwerp en de grote Hogepriester in de rechtvaardigmaking in Gods vierschaar'. [187] Als een schuldige komt de gelovige in de wedergeboorte tot Jezus, zo zegt Comrie. [188]

'Het geloof neemt dadelijk eigendom aan Jezus en maakt, dat die hun Jezus is. (…) als hij er geen eigendom aan heeft, is het hem niet dierbaar.'[189]
'Wij zijn eindige schepselen, wij kunnen alle zonden tegelijk niet onder het oog hebben; geen van al de gelovigen heeft dat gehad, en daarom, als men in de wedergeboorte tot Jezus komt, is het genoeg, als wij als schuldigen komen met onze bekende zonden (…).'[190]

Heel vaak zien we dat Comrie een eenheid veronderstelt tussen de toerekening van Christus' gerechtigheid, dat God doet aan de zondaar, en het aannemen hiervan door het geloof. Aannemen blijkt een wezenlijk kenmerk te zijn van het geloof in de rechtvaardigmaking in de consciëntie. Door aannemen en rusten op de gerechtigheid van Christus[191] wordt de vrede in het hart verkregen en het geloof mag zien dat men in Gods vierschaar al gerechtvaardigd was.

'Gelijk onze ziel in een kranke, kwijnende en ontroerde staat is, zolang wij dit missen, en dus zich niet volkomen gerechtvaardigd vindt, dat zo haast dit vertrouwen door de Geest des geloofs in onze gemoederen gewerkt wordt, wij door dit geloof gerechtvaardigd worden in onze consciëntie voor God; hetwelk de zekere mening is van Paulus, Rom. 5:1, omdat God met ons in Christus bevredigd en verzoend is eer wij geloven, en door het geloof de vrede gewaar worden.'[192]

6.3 Gelijktijdig of niet?

---

[184] Leerredenen 1e stuk pag. 327. Zie ook Leerredenen, 2e stuk, pag. 23, 27
[185] Leerredenen, 2e stuk, pag. 23, 27
[186] Leerredenen, 1e stuk, pag. 313 - 315
[187] ABC des Geloofs pag. 118
[188] Eigenschappen, pag. 243
[189] Eigenschappen, pag. 112
[190] Eigenschappen, pag. 243
[191] Leerredenen, 2e stuk, pag. 58
[192] Brief over de Rechtvaardigmaking, pag. 157. Zie ook pag. 164-165

Uit sommige passages, die we in de werken van Comrie tegenkomen, krijgen we soms de indruk (zie bijvoorbeeld Leerredenen, 2e stuk, pag. 58) dat de rechtvaardiging in Gods vierschaar en de rechtvaardiging in de menselijke vierschaar samenvallen, dus plaatsvinden op hetzelfde moment. Soms is er echter ook sprake van een nadrukkelijk van elkaar gescheiden houden van beide zaken. In dit gedeelte willen we dit wat nader onderzoeken.

De eerste preek waar we bij willen stilstaan is de tweede preek uit de Eigenschappen. Gaat die preek nu over de rechtvaardigmaking in Gods vierschaar of spreekt Comrie daar over de rechtvaardiging in de consciëntie van de mens? Als we letten op het gebruik van de begrippen 'vierschaar van God' en 'vierschaar van de mens' in deze preek, zien we dat Comrie beide begrippen ter sprake brengt en ze door elkaar heen gebruikt. Hieronder geven we beknopt weer wat Comrie ter sprake brengt in deze 2e preek uit de Eigenschappen; als het gaat om de goddelijke vierschaar en de menselijke vierschaar, hebben we deze zaken gemarkeerd.

Comrie beschrijft hoe 'God nu als Rechter wordt door goddelijk licht *in de vierschaar van het geweten* gezien - als een geduchte God (…) als gestreng rechtvaardig en als een almachtig Rechter'. Het gaat dus hier allereerst om de vierschaar van de mens. Daarna gaat Comrie verder met het beschrijven van de vierschaar van God. 'De tweede persoon, *die in deze vierschaar* (van God WJB) in aanmerking komt, is de gedaagde zondaar, welke door de werking van Gods Geest, genoodzaakt wordt hier te verschijnen, en voor deze majestueuzen Rechter te staan, dewijl God hem op een plechtige wijze zo roept, dat hij niet wederstaan kan.' Op verschillende wijzen wordt de gedaagde zondaar voor Gods vierschaar geroepen, namelijk door 1) door Zijn dienaren 2) door de krachtige werking van Zijn Geest (a) door zicht te geven op de zonde, b) door diepe overtuiging ('zulks is noodzakelijk, om de zondaar tot een zieke voor de grote Medicijnmeester Christus te maken, om de nauwe vereniging tussen de ziel en de zonde te breken, en om de ziel naar God en voor Zijn vierschaar te drijven (…). Elk moet er in zulk een trap zoveel van hebben, om hem een verbrokene van hart en een verslagene van geest te maken, zo hij tot jaren van onderscheid is gekomen, eer hij de rechtvaardigmaking ondervonden heeft)' c) door met de Geest der dienstbaarheid in de zondaar te werken.
Het blijkt dat Comrie het beeld van de goddelijke vierschaar en het menselijke geweten voortdurend door elkaar heen gebruikt. Even verder schrijft hij: 'De zondaar dus krachtig en innerlijk door Gods Woord en Geest geroepen zijnde, om voor Gods vierschaar te verschijnen en rekenschap te geven, wordt eindelijk genoodzaakt om voor God te verschijnen.' Verschillende soorten beschuldigers en aanklagers somt Comrie op. 1) De wet beschuldigt de ziel in *Gods vierschaar* van alle zonden; 2) de tweede aanklager en beschuldiger is 's mensen *eigen consciëntie*, 3) de derde beschuldiger is de satan.
Hierdoor 'komt het vonnis des doods tot stand in *zijn geweten'* en neemt de zondaar de schuld op zichzelf en belijdt hij openhartig zijn schuld voor God en gaat hij smeken om genade en geen recht. Het is nu de Borg die als Voorspraak tussentreedt bij de Vader; 'De Borg ten goede voor de doemwaardige zondaar gesproken hebbende bij de Rechter der ganse aarde, komt ook nader tot de ziel van de veroordeelde zondaar, en maakt Zichzelven daaraan bekend in Zijn algenoegzame Borgtocht, (…) hetgeen de ziel dan op Zijn roepende stem doet, Hem kiezende en Zijn gerechtigheid, en die alleen tot verzoening aangrijpende, om daardoor voor God te kunnen bestaan, zodat de ziel hierdoor haar schuld op Jezus legt, Zijn gerechtigheid aanneemt en zichzelve zo kwijt wordt, dat zij eens anderen wordt, en een gegrond fundament krijgt, om in leven en sterven getroost te zijn'. Het vonnis wordt door de Rechter uitgesproken en bekendgemaakt 'uitwendig in des Heeren dierbaar Woord, in hetwelk de weg van de rechtvaardiging klaar en duidelijk geleerd en geopenbaard is, namelijk, dat hij, die in Christus gelooft, het leven heeft, want al de profeten geven getuigenis, dat een iegelijk die in Christus gelooft, vergeving der zonden ontvangen zal door Zijn Naam. Evenwel dit vonnis wordt ook aan de gerechtvaardigde vroeger of later inwendig bekend gemaakt door de middellijke of onmiddellijke

werking des Heiligen Geestes.' (...) Dit was nu ons eerste stuk, de rechtvaardigmaking van de zondaar in *Gods vierschaar.'*

Bovenstaande preek maakt ons duidelijk dat voor Comrie de rechtvaardigmaking in Gods vierschaar onlosmakelijk verbonden is met de overtuiging van zonde in de menselijke vierschaar waardoor de vrede met God ontvangen wordt door het geloof in Jezus Christus. Nergens in de preek rept Comrie over de mogelijkheid dat er na de 'eerste' rechtvaardigmaking in Gods vierschaar nog een 'tweede' rechtvaardigmaking zal volgen in de menselijke vierschaar. De preek geeft daar geen aanknopingspunten voor; alleen houdt Comrie de mogelijkheid open dat niet iedere gelovige direct evenveel kracht van dit vonnis ervaart in de eigen consciëntie, en dat Gods Geest daar later een krachtig getuigenis van kan geven. Als Comrie zelf later naar deze preek verwijst, is het ook opmerkelijk dat hij de ene keer zegt dat hij gesproken heeft over de rechtvaardigmaking in de vierschaar van de consciëntie[193] terwijl hij een andere keer schrijft dat deze preek gaat over de rechtvaardigmaking in Gods vierschaar.
Uit bovenstaande mogen we terecht concluderen dat de rechtvaardigmaking in Gods vierschaar en in de menselijke vierschaar samenvallen en niet te scheiden zijn. Comrie heeft naar dezelfde preek verwezen met verschillende benamingen. Het is dus onterecht, zoals A. Moerkerken doet, om de genoemde tweede preek uit de Eigenschappen alleen te betrekken op de rechtvaardigmaking in de menselijke vierschaar of te stellen dat er sprake is van een groot onderscheid in de rechtvaardigmaking bij God en in de vierschaar van de mens.[194]

Het is wel waar, dat in de Brief over de Rechtvaardigmaking soms een ander licht over deze zaak valt. Als men *alleen* deze Brief zou lezen, dan krijgen we sterk de indruk dat Comrie de rechtvaardigmaking Gods vierschaar losmaakt van de rechtvaardiging in de menselijke vierschaar. Dit verschil in benadering wordt vooral veroorzaakt door de betekenis die Comrie is gaan toekennen aan het geloofsvermogen en de overtuigingen. Door zo sterk te wijzen op het gevaar van het (halve) Pelagianisme, die immers nog wilden spreken van enige goede krachten en vermogens in de mens, heeft Comrie benadrukt dat alle werkingen van Wet en Evangelie, wat door Gods Geest gewerkt wordt, voortkomt uit het geloofsvermogen. De werkingen van de wet, zich openbarend in overtuiging van zonde, is dus vrucht van het geloofsvermogen, dat in de wedergeboorte is gegeven en bij de wedergeboorte en levendmaking is de zondaar door God gerechtvaardigd, hoewel zo'n persoon dat nog niet altijd weet.

---

[193] Brief over de Rechtvaardigmaking. pag. 89: 'Omdat ik opzettelijk zo breed van de rechtvaardigmaking in de vierschaar van onze consciëntie geschreven had in de Eigenschappen des Geloofs. De antinomianen, die deze ontkennen, heb ik weerlegd, alsook die het geloof *enkel* lijdelijk met betrekking tot die weldaad stellen; stellende toen en nog, dat ofschoon het geloof in het ontvangen lijdelijk is, het nochtans de weldaad van God ontvangen hebbende, *daardoor zelf* dadelijk wordt in het aannemen van Christus en Zijn gerechtigheid en in het betrouwen daarop tot zaligheid.' Zie ook Brief pag. 72. 'Dit ten aanzien van het vierde wezenlijke deel in de samenvoeging daarvan met de voorgaande, die bekomende in de vierschaar van onze consciënties om gemakshalve alles van een vierschaar afleidende, gelijk ook ik over Romeinen 5:1 gedaan heb.'

[194] A. Moerkerken, Genadeleven en Genadeverbond. 'Toch kan de brief (over de rechtvaardigmaking) ook licht werpen op de vraag, hoe Comrie op grond van de schrift over de rechtvaardigmaking in de vierschaar der consciëntie meende te moeten spreken. Beknopter en eenvoudiger sprak Comrie zich over dit stuk uit in 1743 bij het schrijven van de tweede predikatie in zijn boek over de Eigenschappen des geloofs. (…). Zullen wij echter uit de zoete troost en zekerheid van dat inzijn in Christus mogen leven, dan is ons van node de bevestiging en verzekering des geloofs. Dit nu geschiedt in de lijdelijke rechtvaardigmaking, ook wel de rechtvaardigmaking in de vierschaar der consciëntie genoemd. (…) Aangrijpend schetst Comrie in bovengenoemde predikatie de wijze waarop dat toegaat. Na alle ontvangen genade wordt God als Rechter in de ziel ontdekt in Zijn strenge rechtvaardigheid enz.'.

In de Brief over de Rechtvaardigmaking zien we dat Comrie de rechtvaardigmaking beschrijft als bestaande uit vier delen, waarbij het laatste deel is de rechtvaardigmaking in de consciëntie die deze weldaad volkomen maakt.

'Evenzo hier. De rechtvaardigmaking van eeuwigheid, in Christus' opstanding, in de toerekening van Zijn gerechtigheid, eer enige inwendige verandering in ons plaats kan hebben: in de verdelende zin, heeft elk deel zijn eigen wezenlijke volmaaktheid. Maar de gehele weldaad, in de samenstellende zin, heeft zijn volkomenheid, wanneer en niet eerder, als deze in onze consciëntie eindigt en wij die ontvangen met gelovige harten, nota bene: aannemen en daarop tot zaligheid berusten.'[195]

Het is nu het geloof, dat als een instrument, de voorafgaande toerekening van Christus' gerechtigheid, toeëigent.

'De derde is de *formele oorzaak*, de onmiddellijke, direkte en voorafgaande toerekening van die gehoorzaamheid aan ons, als het enige fundament, waarop rustende is de vergeving van onze zonden en de toewijzing van het recht op het eeuwige leven, alsmede de innerlijke verandering die ons teweeggebracht wordt in de krachtige roeping, als een onmiddellijk gevolg daarvan. En dan ten vierde, het geloof als de *instrumentele oorzaak*, waardoor alleen wij deze weldaad ontvangen, ons toeëigenen en daarop tot zaligheid berusten.'[196]

Uit bovenstaande citaten is nog niet duidelijk te maken of het terecht is om hierbij een lange periode in de tijd te veronderstellen tussen de toerekening en het daarop rusten in het geloof. Voor Comrie is het er echter vooral belangrijk om te stellen dat aan de rechtvaardigmaking in de consciëntie een goddelijke toerekening vooraf is gegaan. Vandaar dat hij zegt, dat het

'eigenlijk gevoelen, vooral van de rechtzinnige inlandse godgeleerden, aangaande de leer der rechtvaardigmaking is geweest, dat zij nimmer ontkenden een rechtvaardigmaking *uit* en *door het geloof*, en dus *op en na het geloof*, voorzover dit op de rechtvaardigmaking in onze consciënties ziet, maar dat zij nochtans de drie eerste oorzaken daarvan, als voorafgaande vaststellende, leerden. Dat de rechtvaardigmaking in onze consciënties een onmiddellijke vrucht en gevolg is van de drie meer als eens genoemde eerste en voorafgaande, elk in hun orde, ware oorzaken in relatie tot elkaar, en dus elkaar vergezelschappende, en op zijn tijd uit elkaar zonder ons toedoen voortvloeiende.'[197]

Uit bovenstaande citaat blijkt dat voor Comrie de rechtvaardiging uit en door het geloof gelijk staat aan de rechtvaardigmaking in onze consciëntie; immers, door het geloof wordt die weldaad toegeëigend, zodat deze zaken niet te scheiden zijn. Logisch gezien valt de rechtvaardigmaking in de consciëntie dus na de roeping en wedergeboorte; of dit chronologisch ook zo is, is nog maar de vraag.

'Daarom, vasthoudende dat wij *uit* en *door het geloof,* ja *op* en *na* het geloof, dus na onze roeping en wedergeboorte, in de vierschaar Gods, die Hij in onze consciëntie spant, gerechtvaardigd worden (…).'[198]

[195] Brief over de Rechtvaardigmaking, pag. 31
[196] Brief, pag. 46
[197] Brief, pag. 49
[198] Brief, pag. 73

De rechtvaardigmaking in Gods vierschaar is een inblijvend oordeel Gods, zo zegt Comrie. Omdat het een inblijvend oordeel is, weet de zondaar daar niet van, en moet dit dus openbaar komen door middel van de rechtvaardiging in de vierschaar van de mens. [199] Opnieuw blijkt dus dat voor Comrie de rechtvaardiging door het geloof noodzakelijk is om de toerekening daadwerkelijk aan de mens toegepast te zien. De consciëntie van de mens vindt pas ware rust door het geloof, omdat dan ook de zondaar van de vloek der wet ontslagen wordt.

'Zodat door hun geloven niet iets wordt dat niet was, maar dat, dat al was (en dat) eer de Heilige Geest hen daarvan verzekerde, van God aan hun geschonken was. (…). Omdat het wat anders is van God gerechtvaardigd te zijn en wat anders in onze consciënties; wat anders, ware genade te hebben, en wat anders de verzekering van de vergiffenis van onze zonden, tot geruststelling van onze consciëntie dienaangaande, of ontslag van het vloekvonnis der Goddelijke Wet, onder welke wij ons in onze consciënties onderworpen vonden, daarin te hebben.'[200]

Pas aan het einde van de Brief over de Rechtvaardigmaking zien we dat Comrie ingaat op de plaats van de overtuigingen en de vierschaar die in het geweten gespannen wordt. Als God de zondaar door een overgaande daad de gerechtigheid toerekent, wordt de zondaar ook geroepen en levendgemaakt. Als gevolg hiervan spant God een vierschaar in de ziel.

'God de uitverkoren zondaar dus krachtdadig geroepen hebbende, zo spant God een vierschaar, niet in Zichzelf buiten de zondaar in de hemel, om daar het proces te beginnen, partijen en getuigen, om de zaak voor en tegen de zondaar te laten bepleiten, aan te horen en dan op het laatste, partijen gehoord hebbende, het vonnis in Zichzelf eerst te vellen en dan de zondaar toe te spreken; weg met zulke *God als een mens voorstellende* en *Vorstiaanse* gedachten van de oneindig volmaakte God! Neen, maar God spant deze vierschaar in de mens, dat is in zijn ziel, die in de krachtdadige roeping van geestelijk dood geestelijk levend gemaakt wordt, en dus een ware, levendige bewustheid kan hebben van alles dat in haar omgaat; alsmede om, naar mate dat God door Woord en Geest haar aanraakt en krachtdadig bewerkt, gevoelig en levendig werkzaam te zijn. Dit nu geschiedende, zo *arresteert* God de krachtdadig geroepen of levend gemaakte zondaar bij zijn weg, hart, daden en staat, in betrekking van natuur tot Gods toorn en vloek, vanwege de aangeboren en dadelijke zonde, zodat hij gestuit wordt op de weg naar het verderf, waarop hij naarstig, snel en met vermaak liep. (...) Deze vierschaar in de consciëntie opgericht zijnde, zo geschieden er dingen éér de krachtdadig geroepene ontslag van zondeschuld in zichzelf ondervindt. *Het allereerste werk van God in deze gespannen vierschaar is het werk van waarachtige overtuiging door de Heilige Geest. De Wet van God als het middel daartoe gebruikende en met zijn eis en vurige bliksemstralen van vervloeking in de ziel indringende, met zulk een onwederstandelijke kracht van overreding en betoog van de waarheid van alles waarover Hij de mens overtuigt, dat alle loochening, uitvluchten, bewimpelingen of uitstellingen hem zo ontnomen worden, dat de mond gestopt wordt en de mens voor God in de dood valt.*'[201]

Uit bovenstaande citaten wordt dus duidelijk, dat Comrie leert dat God in een levendgemaakte een vierschaar van overtuigingen opricht; zulke kenmerken zijn voor Comrie dus een bewijs van het nieuwe

[199] Brief, pag. 107 'Zo heeft de rechtvaardigmaking, door de toerekening van de gerechtigheid van het Verbondshoofd aan de leden en elk daarvan, als een inblijvend oordeel Gods, hebbende een strekking naar buiten Zijn Wezen, ofschoon op zichzelf volmaakt tot het doel daarvan – dat is bijvoorbeeld: om aan zodanig lid de Heilige Geest tot inwerking van het geloof te schenken – nochtans haar volkomenheid niet, vóór en aleer, door een kracht (efficiëntie) of overgaande werkdadigheid Gods, een door het geloof gerechtvaardigd zondaar daargesteld is.'
[200] Brief, pag. 115.
[201] Brief pag. 146

leven. De noodzaak van ware overtuiging is bij Comrie dus verplaatst: het is niet meer een overtuiging *voorafgaande* aan het geloof, maar *volgend* op het geloof. Als gevolg van deze veranderde visie is het voor Comrie nodig om staande te houden dat er ook een chronologisch verschil in tijd is tussen de levendmaking met de daarbij behorende rechtvaardigmaking in Gods vierschaar en de rechtvaardigmaking in de consciëntie van de mens. Over het punt, wanneer de aanvang van het nieuwe geestelijke leven begint, is Comrie aangevallen. Zo zegt hij:

'en willen mij en anderen, tussen wie en mij in het einde van de zaak geen verschil is, *ofschoon ik zeer in de aanvang van Gods werk van hen verschil* (cursivering van mij, WJB), bestrijden en onder een hatelijke gedaante immers mijn gevoelen voorstellen.'[202]

De opmerking, die Comrie hier tussendoor maakt over de aanvang van Gods werk, is belangrijk; het laat zien dat Comrie op dit punt dus een andere mening had en hierop werd aangevallen. De overtuigingen, die als gevolg van de Goddelijke toerekening in de zondaar gewerkt worden, leiden uiteindelijk tot de rechtvaardigmaking in de vierschaar. Hierbij is het goed om te beseffen dat de overtuigingen op zichzelf nog niet de rechtvaardigmaking zijn; daarvan is pas sprake op het moment dat de zondaar in Christus gelooft.

'Tot de rechtvaardigmaking in de consciëntie, eer die haar volkomenheid ten opzichte van ons heeft, behoort het zaligmakend werk van de verlichting van ons verstand in de kennis van Christus; welke de Heilige Geest, als een Geest des Geloofs, door middel van het Evangelie werkt.'[203]

Het hongeren en dorsten zijn bij Comrie vruchten van het geloof 'en onfeilbare bewijzen dat wij tevoren van God gerechtvaardigd zijn en niet daarna en daarop van God gerechtvaardigd zullen worden'[204]. Ook in de Catechismusverklaring komen we zulke uitspraken tegen:

'Wij schreien, treuren, hongeren en dorsten niet om verlost te worden, maar verlossing deelachtig geworden zijnde, in de aanvankelijke toe-eigening van dezelve aan ons door de H. Geest, zo schreien, hongeren en dorsten wij; en dat is een blijk dat wij verlost zijn; en wij schreien, hongeren en dorsten naar de aanvankelijke toe-eigening van de verlossing aan ons, door de Heilige Geest, om hoe langer hoe meer de toepassing daarvan door dezelfde Geest deelachtig gemaakt te worden. Mijne geliefden! het gezicht van onze verloren staat, armoede des geestes, hongeren en dorsten naar de gerechtigheid, schreien en treuren daarom, zijn uitvloeisels van dat ware zaligmakende geloof, dat in de levendigmaking van de dode zondaar als een hebbelijkheid gewrocht wordt; en dat levendigmaken kon nooit geschieden, tenzij God door een onmiddellijke, voorafgaande toerekening, de gerechtigheid en de genoegdoening van Christus, op rekening van hem, die Hij levendig maakt, zette, als de grond en het fondament, waarop zijn levendigmaking rust. Zo gij recht ons gevoelen, dat op Gods Woord steunt, begrijpt, zo zult gij daarin grote troost vinden, en ook gewapend zijn tegen die, welke zo meesterachtig de kleinmoedigen bedroeven, zich zelven en anderen verwarren met stellingen, die met Gods Woord en deszelfs uitgestrekte beschrijving van het genadewerk strijdig zijn.'[205]

Het is de eigenschap van het geloof in deze rechtvaardigmaking in de vierschaar dat de mens gelooft dat hij al rechtvaardig voor God was, namelijk in de toerekening! Het is dus niet zo, dat men door deze geloofsdaad voor het eerst voor God rechtvaardig verklaard wordt; God heeft immers al vrijgesproken!

---

[202] Brief, pag. 147
[203] Brief, pag. 152
[204] Brief, pag. 155
[205] Heidelbergse Catechismus, pag. 324-325

Daarom is het zo belangrijk om met de wet, die een zondaar voortdurend veroordeelt, op de juiste wijze om te gaan. Immers, de levendgemaakte is vrij van de wet! [206]
De overtuigingen die gewerkt worden door de wet zijn erop gericht om meer en meer Christus nodig te hebben. Het is nodig voor de gelovigen om de verkregen erfenis te aanvaarden en dagelijks te bidden om meer met Christus verenigd te mogen worden.

'Ik moet alleen nu zeggen dat de dadelijke rechtvaardigmaking door het geloof als een instrument in de vierschaar Gods ten eerste zo volmaakt is, dat men nooit meer of min gerechtvaardigd is; dezelve geschiedt in Gods vierschaar zo volkomen, dat die maar eens vooral is, zonder herhaling maar de inlijving in Christus door het ingewrochte geloof wordt door de dadelijke werkzaamheden uit dat ingewrochte geloof voortkomende, hoe langer hoe vaster en hoe langer hoe meer in Hem en met Hem als het ware verenigd. Zo is het ook met de tak, die in de stam ingeënt is; die wordt daarmede hoe langer hoe nauwer verbonden en er één mee. Hieruit moeten wij afleiden het onderscheid dat er is in de gebeden der gelovigen; zij bidden niet om hoe langer hoe meer in Gods vierschaar gerechtvaardigd te worden, maar zij bidden dagelijks, dat zij hoe langer hoe meer met Christus nauwer en nauwer mogen verenigd worden.'[207]

Als we een duidelijke uitspraak willen doen of Comrie wel of geen onderscheid in de tijd wilde aanbrengen als het gaat om de rechtvaardiging in Gods vierschaar en in de menselijke, dan blijkt dat we, zeker in zijn eerste werken, de indruk krijgen dat dit moment samenvalt. Echter, vooral in zijn Catechismus en in de Brief over de Rechtvaardigmaking hebben we gezien dat Comrie deze zaken uit elkaar heeft gehaald. Een beroep op Comrie moet dus voorzichtig gedaan worden.

De visie van Kersten

De rechtvaardigmaking in de vierschaar van de consciëntie neemt in de werken van Kersten een belangrijke plaats in. De nadruk hierop is te verklaren, omdat hij een lichtvaardig roemen in het Woord bij de Gereformeerden uit zijn dagen aantrof, waarbij de noodzaak van de bevinding verdwenen was. Als reactie daarop is Kersten sterk de noodzaak van de beleving van de rechtvaardigmaking gaan benadrukken. Maar ook waarschuwde hij ernstig voor de gezelschappen, want daar trof hij veel mensen aan, die wel bekommerd waren over hun zonden en geestelijke ervaringen en bevindingen hadden ontvangen, maar daarop bleven rusten. De noodzaak om in Christus te zijn werd daarbij van minder belang geacht. Juist zulke mensen heeft Kersten willen waarschuwen: het is nodig om afgesneden te worden van alle bevindingen en om te komen met alles, zodat de vrede met God in de rechtvaardigmaking ook daadwerkelijk beleefd wordt. Vandaar dat we regelmatig de noodzaak van de beleving hiervan in zijn werken aantreffen.
Omdat op andere plaatsen al aandacht is besteed aan de noodzaak van overtuiging van zonde, willen we vooral er nu op letten hoe Kersten deze 'bewuste rechtvaardigmaking' omschrijft en welke beelden hij daarvoor gebruikt. Aan deze beleving is voor Kersten vrijwel altijd de 'volle zekerheid' van het geloof verbonden. Zonder deze ervaring acht hij de zekerheid van het geloof onmogelijk.

6.4 De bevinding der heiligen?

[206] Heidelbergse Catechismus, pag. 338 'En dat alles (de gehoorzaamheid van Christus) is het eigendom dergenen die het deelachtig gemaakt worden door hun inlijving in de Borg. Zodat, als de wet u aanrandt, en uw consciëntie u wegens de onvolmaaktheden van uw gehoorzaamheid pijnigt en vervloekt, spreekt uit de keel, roept de wet, die uw zwakheid ziet, kent en opzoekt, toe: O wet! (…). Wat verschrikt gij mij nu? Zwijg, doe uw mond niet meer open om mij te benauwen en te veroordelen; ik heb in mijn goddelijke Borg u meer gegeven dan gij kondt eisen (…).'
[207] Heidelbergse Catechismus, 436

Het is opvallend, dat Kersten vele malen spreekt over het omkomen in onszelf, het verloren gaan met alle geestelijke weldaden, die God al geschonken heeft, aan de hand van *geschiedenissen* uit Gods Woord. Deze geschiedenissen vormen voor Kersten het bewijs, dat deze ervaringen van Gods volk normatief zijn. In het Oude Testament staan vele geschiedenissen, waarin beschreven wordt hoe God Zijn volk uit alle moeiten en zorgen redt. Kersten is bijna altijd in staat om aan de hand hiervan, uit te leggen dat op zulke moment Gods kinderen gerechtvaardigd worden en de vergeving van zonden bewust ontvangen. Kersten is in staat om bij Noach[208], Abraham[209], Jakob[210] en Ruth[211] zulke momenten en ervaringen aan te wijzen. Ook in het nieuwe Testament zien we dat Kersten zulke geestelijke ervaringen als normatief acht voor Gods volk. Zo blijkt het voorbeeld van de discipelen herhaalde malen voor te komen. Met Goede Vrijdag hebben zij hun Zaligmaker zien sterven, en zo zijn ook zij omgekomen met alle verwachting. Het leven van de discipelen is bijzonder geliefd bij Kersten om dat als normatief te nemen voor alle ervaringen van Gods kinderen. [212] Op vele plaatsen vinden we er in zijn werken citaten van. Ze vormen voor Kersten het bewijs, dat er standen in de genade zijn. Vooral het omkomen met alle ervaringen blijkt 'een hoogtepunt' te zijn geweest in het leven van de discipelen Voor al het onderwijs, dat de Heere Jezus hen gegeven had, waaruit bleek dat Hij moest lijden en sterven, zijn ze blind geweest. Zo is ook nu Gods volk blind voor het gegeven onderwijs. In plaats van te leven met gevoel, moeten zij leren (en al Gods volk heeft die les nodig) om te leven uit het geloof. Dit wordt alleen geleerd in een weg van afsnijding van alle ervaringen en bevindingen.

'Ik tracht in eenvoudigheid de standen van het genadeleven aan te geven. En dan is het niet om de kleinen te slaan, maar om hen naar Christus uit te drijven. Er moet een gemis in hun hart kome en een ledigheid, en dan wordt Hij dierbaar en noodzakelijk. En dan, o die omgangen met Christus. (…). Maar dat alles de dood in! Het moet in de diepte met het volk van God, het moet komen in de het onmogelijke van het zalig worden en door de dood het leven verkrijgen. Met de discipelen ging het de dood in en met Christus ging het de dood in, maar Hij verrees en Hij is opgewekt uit de doden en zij met Hem. Zijn gemeente wordt op Hem als het enige fundament gebouwd; en dat wordt onderwerpelijk geleerd. Zij zijn met Hem ook gezet in de hemel. Maar nu aan onze kant: dat moet doorleefd. En dat wordt doorleefd in de rechtvaardigmaking en dat afgesneden worden van alle gronden; en zo worden zij gebouwd op dat fundament. Er staat daar in de vierschaar Gods een zondaar, die de hel inwacht en die niets heeft om op te bouwen. En o, dan die vrijspraak! Zulk één wordt op het fundament Christus gezet, bekleed met de gerechtigheid van Christus, verenigd met Zijn Persoon, een geestelijke en personele vereniging, want die de Heere aanhangt, is één geest met Hem. En dan spreekt God de Vader die zondaar vrij. Niets, niets in ons, maar enkel en alleen Jezus Christus de Gekruisigde. Hier een verloren zondaar met God verzoend, dat is de rechtvaardigmaking.'[213]

Het meest opvallende is echter, dat het leven van andere Nieuw Testamentische gelovigen, zoals Paulus, Timothéüs en anderen niet meer op zo'n wijze genoemd wordt. We kunnen uit al deze voorbeelden zien dat Kersten heel vaak personen en hun persoonlijke ervaringen uit Gods Woord heeft gelicht en daar een geestelijke ervaring aan heeft verbonden, die geldig en normatief blijkt te zijn voor alle gelovigen.

---

[208] Meer dan overwinnaars, pag. 67
[209] Meer dan overwinnaars, pag. 67
[210] De Gereformeerde Dogmatiek dl 2, pag. 162-163. Zie ook Het handschrift uitgewist, pag. 307 en De gelovige verwachting, pag. 66
[211] De gelovige verwachting, pag. 410 Zie ook Meer dan overwinnaars, pag. 9-10
[212] De gelovige verwachting, pag. 198 'En als ge dan hoort dat die discipelen dat beleefden, dan is daar getekend de beleving van het volk van God.'
[213] Het handschrift uitgewist, pag. 20-21. Zie ook pag. 18, 273-274, 282, 283-284, 348-349, 356-357 en De gelovige verwachting, pag. 98-100, pag 196 en 198

De ervaringen van Jakob, Ruth en de discipelen blijken een 'model' te zijn voor de weg die God met Zijn kinderen houdt; vooral als het gaat om de rechtvaardigmaking. De heldere taal van Paulus, zoals die verwoordt is in de Romeinen- en Galatenbrief wordt door Kersten genegeerd.

6.5 De vrijspraak en de vergeving van zonden bekendgemaakt

Kersten is de mening toegedaan dat in de beleving van het verschijnen voor Gods rechterstoel de zonden vergeven worden; hoewel de zonden al vergeven zijn bij de wedergeboorte. Op een voor hem te combineren wijze blijkt het dus mogelijk te zijn dat enerzijds de zonden vergeven zijn in de wedergeboorte, maar dat God 'opnieuw' terugkomt op de bedreven zonden door middel van Zijn wet, als de rechtvaardigmaking beleefd wordt. Het is daarom goed om na te gaan hoe Kersten over de vergeving van zonden met de daarbijbehorende vrijspraak geschreven heeft. De zekerheid van het geloof behoort tot het wezen van het geloof; het is in potentie aanwezig in dat geloofsvermogen. Door de oefeningen van het geloof wordt nu ook de vergeving van zonden ervaren.

'Duidelijk onderscheidt het Formulier van het Heilig Avondmaal het wezen van de oefening des geloofs. Welnu, tot het *wezen* van het geloof behoort het vertrouwen, dat mij uit loutere genade vergeving der zonden, eeuwige gerechtigheid en zaligheid van God geschonken zij. Hoe zwak het geloof in de oefening van Gods kinderen ook wezen moge, in elke oefening is dit vertrouwen in bedekking van de zonde; in de opening van het Evangelie; in het smaken van de liefde en de vrede Gods, die alle verstand te boven gaat. En naar mate deze oefening van het geloof door de kracht des Heiligen Geestes sterker wordt, vermeerdert niet alleen de kennis, maar ook het vertrouwen en het is de aard van het nieuwe leven naar de volle verzekerdheid des geloofs te staan.'[214]

Kersten citeert hierbij Comrie, om te laten zien dat er maar weinigen zijn die deze zekerheid verkrijgen.[215] Helaas vermeldt Kersten niet waar hij dat bij Comrie gelezen heeft. In de Leerredenen[216] vinden we wel zo'n soort uitspraak bij Comrie, maar de oorzaak van dit gemis aan zekerheid wordt veroorzaakt door de slordige levenswandel van Gods kinderen. Dit aspect wordt door Kersten geheel verzwegen. Wat betreft deze vergeving van zonden: elk van de Drie Goddelijke Personen heeft daarin een bijzondere taak. [217] Het is vooral de Heilige Geest die de zondaar kennis geeft van de vrijspraak van de vergeving van zonden. Daarbij is het geloof een instrument; het heeft geen verdienstelijke waarde in de rechtvaardigmaking.[218]

---

[214] De Gereformeerde Dogmatiek dl 2, pag. 162

[215] De Gereformeerde Dogmatiek dl 2, pag. 164 'Comrie droeg leed over deze twisten. Hij zette uiteen, dat het vertrouwen en de verzekering wel tot het wezen des geloofs behoren, doch dat niet allen, zelfs maar weinigen komen tot de welbewuste bevestiging van hun staat in Christus.'

[216] Leerredenen, 2e stuk, pag. 125 'De verzekering bestendig te hebben op de rechte wijze een parel is en een witte keursteen, die God aan Zijn kinders niet geeft. Het is een juweel, dat God aan weinigen schenkt, of zij moeten zeer geoefende tedere Christenen zijn'

[217] De Gereformeerde Dogmatiek dl 2, pag. 175-176

[218] De Gereformeerde Dogmatiek dl 2, pag. 191-192 'Het is dus niet het geloof, dat ons in de vierschaar der consciëntie rechtvaardigt, dewijl het maar een instrument is, waarmede wij Christus, onze gerechtigheid, ontvangen en aannemen. (…). Hieruit volgt niet alleen, dat het geloof nimmer de grond onzer rechtvaardigmaking zijn kan, maar ook dat de volkomen toerekening van Christus door God, die in de wedergeboorte plaats heeft, en op grond waarvan de uitverkorene gerechtvaardigd wordt, niet door alle levendgemaakten met dezelfde vrijmoedigheid en kracht wordt aangenomen. Duidelijk spreekt de Catechismus in dezen overeenkomstig de leiding des Heiligen Geestes met Zijn volk. Er zijn trappen in de gelovige aanneming. De indrukken van de onkreukbare gerechtigheid Gods; de verberging van Christus, de eis der wet, die een tuchtmeester tot Christus is, doen menigeen van Gods kinderen dikwijls vele jaren, ja

Juist de geloofsoefeningen zijn nodig om met bewustheid in de ziel de vrijspraak te ontvangen. Deze geloofsoefeningen doen bukken en buigen voor God, en zijn daarmee tevens kenmerk van de zaligmakende overtuigingen. Dat zo'n zondaar in de wedergeboorte al is vrijgesproken, heeft in de beleving geen enkele betekenis. In zijn Dogmatiek zegt Kersten daarvan:

'Zo ook hier. De toepassing is van de zijde Gods; de aanneming van de zijde des volks. In die aanneming is de levendgemaakte afhankelijk van de bediening des Heiligen Geestes. Gods kinderen kunnen zich niet redden met een beschouwing over de rechtvaardigmaking van eeuwigheid en in de opstanding van Christus, noch met een gevolgtrekking uit de rechtvaardiging, die in de wedergeboorte geschiedt, doch zij staan er naar gerechtvaardigd te worden door in het bewustzijn hunner ziel, de vrijspraak des Vaders in Christus te ontvangen in de verzegelende kracht des Heiligen Geestes. God Zelf dagvaardt de uitverkoren zondaar voor Zijn rechterstoel. De Heilige Geest overtuigt van zonde, gerechtigheid en oordeel. En die overtuiging is zaligmakend en werkt een hartelijke vereniging met Gods rechtvaardig oordeel, zulks in onderscheiding van de algemene overtuigingen, die in de verworpenen soms zijn en ook wel in de uitverkorenen, voor hun bekering. Die algemene overtuigingen vernederen nimmer in waarheid onder Gods recht en waarheid; ook doen zij niet tot Christus vluchten; zij zijn in de wroegende consciëntie als spranken der hel, die reeds in dit leven onuitsprekelijke benauwdheden verwekken. Sommigen komen hierdoor tot de strop en anderen gaan, zodra de benauwdheden maar geweken zijn, in nog dodelijker gerustheid voort, dan zij tot die tijd hadden, tot de tijd, dat zij gesteld zullen worden, om de rechtvaardige vergelding hunner zonden te ontvangen. Maar de Heilige Geest overreedt Zijn uitverkorenen op een zaligmakende wijze, van hun doemwaardigheid, opdat zij als gans verlorenen Gods recht erkennen, al zou Hij hen eeuwig verdoemen en opdat zij begerig worden naar Christus, om in Hem gerechtvaardigd te worden. Deze rechtvaardigmaking is niet de rechtvaardigmaking van een gelovige, doch van een *doemwaardige* zondaar. Om dit te leren kennen, is ons die voortgaande werking des Heiligen Geestes van node, die de mens van eigen leven afsnijdt en hem gans doemwaardig als een erfwachter der eeuwige rampzaligheid, voor God stelt. Niet beladen met de rijkdom zijner bevindingen, of omhangen met de vele beloften Gods, hem geschonken, maar verklaagd om al zijn erf- en dadelijke zonden, wordt hij in de vierschaar van Gods recht gesteld en op grond van Christus' gerechtigheid door de Vader voor eeuwig vrijgesproken; van welke vrijspraak de Heilige Geest hem verzekert.'[219]

Helaas licht Kersten niet toe hoe deze vrijspraak de zondaar wordt bekendgemaakt. Impliciet ligt in alle beschrijvingen van de rechtvaardigmaking in de consciëntie opgesloten dat de vrijspraak 'vanzelf' plaatsvindt. Een enkele opmerking maakt het voor Kersten duidelijk dat deze zekerheid hiermee onlosmakelijk verbonden is. Echter, in dit alles valt ons op dat de zekerheid meer af te leiden lijkt te zijn uit de ervaring dan uit het geloof zelf! De zekerheid van de vergeving der zonden is bij Kersten niet verbonden aan het geloof, maar aan de beleving van het verloren gaan voor God.

In zijn Kort Begrip licht Kersten wel toe dat de gerechtigheid van Christus aan de zondaar moeten worden toegepast. Dit geschiedt door toerekening, het werk van God de Vader, en door aanneming, het werk van de zondaar door middel van het geloof. Zo lijkt het dus dat Kersten stelt dat door de aannemende daad van het geloof de vergeving van zonden wordt toegepast. Toerekening en aanneming horen bijeen, zo legt Kersten uit. Blijkbaar is hij de gedachte toegedaan dat het 'geloofsvermogen' ook tot aannemen in staat is, iets wat echter zeker aanvechtbaar is. Na dit vermeldt te hebben, merken we dat Kersten zijn eigen woorden relativeert, omdat hij gaat spreken van trappen in die aanneming, zodat

---

sommigen geheel hun leven in vreze verkeren, dan hun schuld nog onvoldaan is en zij God niet ontmoeten kunnen.'

[219] De Gereformeerde Dogmatiek dl 2, pag. 192-193. Zie ook Korte lessen over kort begrip, pag. 55-56

lang niet al Gods kinderen tot de wetenschap van de vergeving der zonden komen. Op deze wijze is de weldaad van de vergeving der zonden slechts weggelegd voor een beperkt aantal vromen, die de beleving van de vierschaar hebben ervaren.[220] Soms wordt zelfs uitermate negatief gedaan over de aannemende eigenschap van het geloof in deze vierschaarbeleving.

'Ziet, Jozua de hogepriester stond in zijn vuile klederen voor God. Verwerpelijk dus. Wat heeft Jozua tot zijn verdediging aangevoerd? Niet één woord. God neemt het op voor Zijn kerk, welke in zichzelf verdoemelijk is voor Gods aangezicht, maar die Hij komt te rechtvaardigen en heiligen in Christus. Jozua trekt zelf zijn vuile klederen niet uit en trekt ook zelf geen andere aan (zoals velen in onze dagen zich van hun zonden ontdoen en Jezus aannemen en klaar zijn) neen, die vuile klederen werden Jozua uitgetogen en wisselklederen werden hem aangedaan Toen stond hij gerechtvaardigd en geheiligd voor God, want God deed op zijn hoofd zetten de hogepriesterlijke hoed waarop geschreven stond: de heiligheid des Heeren'[221].

In het veel genoemde beeld van de 'vierschaar' blijkt dat er een climax waar te nemen valt in het 'inwachten van de hel'. [222] Ook op andere plaatsen vinden we een soortgelijke beschrijving: de oefeningen van het geloof, waarin een openbaring van Christus een plaats heeft, daarna het verloren gaan onder het recht en meteen daarna de vrijspraak door God de Vader en de verzegeling van die vrijspraak door de Heilige Geest.

'En door de *oefeningen* van het geloof, krijgt Gods volk meer en meer de rust in Christus en de verzekering van hun ontheffing van het oordeel der verdoemenis. (…). Die vereniging geschiedt in de *wedergeboorte*. Zij is een daad des Heiligen Geestes. Hij snijdt de dode zondaar af uit Adam en lijft hem Christus in. (…). Hierin ligt de bron van troost en de onoverwinnelijke sterkte van het levendgemaakte volk. (…). Dit zijn in Christus is echter niet alleen het werk des Heiligen Geestes in de wedergeboorte gewrocht, maar het wordt ook in de oefeningen des geloofs verkregen. En nu heeft het God behaagd Zijn volk te leiden door de kennis van de diepe staat zijner ellende, opdat het kome tot de blijdschap des geloofs in het bewuste zijn in Christus. In de overtuiging van zonde is dat zijn in Christus de ziele bedekt. Als een blinde zondaar tast de schuldige zondaar naar de wand en zoekt hij behoudenis. En steeds ellendiger leert hij zich kennen. (…) Zijn schuld en zonde worden steeds groter; gans ellendig valt hij in voor God, om van Hem de weg der zaligheid te leren. Christus openbaart zich aan de verloren en ellendige zondaar. Het geloof wordt verwakkerd om op Hem te zien en in Hem alleen de zaligheid te zoeken. Voor zijn schuld is in Christus betaling. (…). En toch ziet ook bij al hetgeen de Heere wrocht, dat volk zich buiten Christus staan, en eist Gods recht voldoening, die met alle bevindingen niet is te voldoen. Zal de troost der verzoening met God door Christus gesmaakt en de ziel ontheffing van het oordeel gegeven worden, dan is een welbewuste inlijving in Christus nodig. Wij zijn in Hem of buiten Hem. Aan Gods zijde ligt de behoudenis voor alle uitverkorenen eeuwig vast. Maar aan de zijde van het volk ligt het dikwerf zo donker. Hun ziel maakt misbaar, zo zij aan God gedenken. Onder het onkreukbaar recht des Heeren wordt het hun bange. In de vierschaar van dat recht kunnen zij niet bestaan. God dagvaart hen en zij staan voor Zijn rechterstoel als arme, doemwaardige zondaren, die niet anders dan de eeuwige dood inwachten kunnen. Maar Gods recht is hun ziel lief, en door genade worden zij verwaardigd dat recht te omhelzen. Een inlijving in Christus wordt hun gegeven in bewustzijn hunner ziel. Zij worden één geest met Hem. Zijn gerechtigheid wordt hun gerechtigheid voor God. De vrijspraak waarmede God de Vader hen vrijsprak in hun Borg en Middelaar wordt hun verzegeld door de Heilige Geest. (…). Een eeuwige vrijspraak van schuld en straf wordt de zondaar

[220] Korte lessen over kort begrip, pag. 107-111
[221] Het handschrift uitgewist, pag. 239
[222] Het handschrift uitgewist, pag. 20-21

geschonken en een recht ten eeuwigen leven. (…). Volk van God, sta er naar, om die blijdschap te verkrijgen!. (…).Wij moeten hier in de tijd uit Adam in Christus worden overgeplant. En juist daarom verkeert Gods volk dikwerf in veel strijd, omdat het dan inzijn in Christus niet bewust is.'[223]

De bekendmaking van de vrijspraak en de vergeving van zonden blijkt in de beschrijvingen die Kersten daarvan geeft, vooral het werk van de Heilige Geest te zijn. De Heilige Geest is het vooral die het geloofsoog op dat moment op Christus laat zien, waardoor de verloren gegane in Hem mag geloven. De Heilige Geest is dan niet langer meer de Geest der dienstbaarheid, maar de Geest van aanneming tot kinderen geworden en Hij is het die de zekerheid van de vergeving der zonden bekendmaakt.[224] Toch is het soms ook het werk van Jezus om in deze weg Gods volk vrij te spreken van hun zonden. Gods volk heeft nodig dat hun zonden nog vergeven moeten worden en dan maakt Jezus zich aan zulke schuldigen bekend.[225] In de meeste beschrijvingen zien we echter dat Kersten met grote nadruk stelt dat in deze vierschaar niet Christus, als Borg, vrijspreekt maar dat dit God de Vader, als Rechter, doet. Juist deze vrijspraak wordt door velen van Gods kinderen gemist, zo betuigt Kersten, hoewel zij door het geloof veel in Christus hebben mogen zien. Als Gods kinderen dan toch willen spreken van een rechtvaardigmaking noemt Kersten dit 'oppervlakkigheid'.[226]
Slechts een enkele maal treffen we aan dat het geloof ook daadwerkelijk als aannemen beschreven wordt, maar dan is het een aannemen in de vorm van ontvangen. Het beeld van een opgehouden hand, en niet een hand die aanneemt, moet dan als 'bewijs' dienen.[227] De angst om aan het geloof ook maar enige waarde toe te kennen, heeft er bij Kersten diep ingezeten! Uit alles moeten we concluderen dat Kersten zeer nadrukkelijk bepaalde accenten heeft gelegd die kenmerkend zijn voor de rechtvaardigmaking in de vierschaar van de consciëntie. De noodzaak om als wedergeborene, als bekommerd kind van God verloren te gaan onder Gods recht heeft een prominente plaats gekregen in zijn prediking. Het beeld van een vierschaar is daarbij normatief en wordt zeer ver doorgevoerd: de vrijspraak behoort aan de rechter toe en welbewust legt Kersten daar sterk de nadruk op dat de vrijspraak wordt gedaan door God de Vader. De betekenis van het geloof in de rechtvaardigmaking is vrijwel verdwenen; alleen zien we dat het, door middel van Gods Geest, er een verzegeling plaatsvindt.

6.6 Commentaar

Als het gaat over de rechtvaardiging in Gods vierschaar, zijn we beland op een terrein waar altijd veel onduidelijkheid over heerst. Ook heden ten dage bemerken we dat velen worstelen met de vraag of hun zonden door God vergeven zijn. Vandaar dat het goed is om kennis te nemen van de standpunten van Comrie en Kersten. Wellicht kunnen ze dienen als wegwijzers om bepaalde dingen duidelijk te maken.
We zien bij Comrie dat het allereerst zijn bedoeling is geweest om mensen te brengen tot de zekerheid van het geloof. Velen hadden deze zekerheid niet, omdat zij, naar Comrie's idee, een verkeerde gedachte hadden van de vrijspraak bij God. Om die te ontvangen, is het nodig dat men het geloof beoefent. Comrie heeft echter geprobeerd om daar afstand van te nemen: de vrijspraak is een daad van God die

[223] Het handschrift uitgewist, pag. 31-33
[224] Het handschrift uitgewist, pag. 86, pag. 400-401. Zie ook De gelovige verwachting. pag. 242, 244 en De Heidelbergse Catechismus, pag. 219-220
[225] Het handschrift uitgewist, pag. 188 en pag. 191-192
[226] Het handschrift uitgewist, pag. 379-380. 'O wij leven zo oppervlakkig , en onder het volk breekt het ook zo door. Zij zeggen zo gauw: Wij zijn gerechtvaardigd. Maar er is een uitspraak des Vaders nodig. Die spreekt Zijn kerk vrij. En dan wordt de gerechtigheid van Christus de mijne en mijn schuld de Zijne. En daar leide de Heere u naar toe om die ruimte in Christus te zien door het geloof.'
Zie ook pag. 190, 252-253, 279, 298 en De gelovige verwachting, pag. 504-505 en De Heidelbergse Catechismus, pag. 252, 254, 255
[227] Het handschrift uitgewist, pag. 338-339 en pag. 419-421

voorafgaat aan alle geloofsdaden; deze daden zijn echter zeker noodzakelijk om deze vrijspraak te ontvangen en toe te eigenen. Door Christus als Zaligmaker aan te nemen, zal de vrede in het hart ervaren worden.
Om alle Remonstranten en halve-Pelagianen de pas af te snijden, is Comrie sterk gaan benadrukken dat alle overtuigingen de mens niet geschikt maken voor Gods genade; met andere woorden: de zaligmakende overtuiging gaat niet aan de wedergeboorte vooraf, maar volgt erop. Door deze insteek te kiezen, betekent het dat we bij Comrie een tweeslachtige houding aantreffen: enerzijds wil hij leren dat door het geloof ook de vrede met God ervaren wordt; anderzijds wil hij zeggen dat, na de gave van het geloof in de wedergeboorte en een periode van overtuiging, door de geloofsdaden de vrijspraak in de eigen consciëntie ontvangen kan worden.

We zien dat Kersten heel nadrukkelijk deze laatste visie van Comrie heeft opgepakt. De vrijspraak en de zekerheid van het geloof blijkt nog maar voor enkelen van Gods kinderen te zijn weggelegd en een bijzonder voorrecht te zijn. Het allerbelangrijkste verschil met Comrie is echter dat bij Kersten de zekerheid van het geloof niet meer aan het geloof verbonden blijkt te zijn, maar aan een bepaalde geestelijke ervaring. Het geloof speelt nauwelijks meer een rol; alleen de geloofsoefeningen hebben de levendgemaakte ertoe gebracht om voor Gods recht te leren buigen.
De bewijzen die Kersten aanvoert voor zijn 'model' zijn niet erg overtuigend; de geschiedenissen uit Gods Woord worden namelijk op zo'n bijzondere wijze vergeestelijkt, dat hiermee alle geestelijke ervaringen, behorend bij de rechtvaardigmaking in de vierschaar van de consciëntie, bewezen moeten worden. De allegorische methode is voor Kersten onmisbaar geworden om zijn visie overeind te kunnen houden.
Bij Comrie zijn we zulke passages niet tegengekomen; bijbelse geschiedenissen worden nooit zo vergeestelijkt, dat daarmee de bevinding van de vromen bewezen moet worden. Helaas zien we hier bij Kersten de invloeden van het gezelschapsleven sterk naar voren komen; Gods Woord blijkt niet meer geworden te zijn om de vereiste bevinding der heiligen te bewijzen.
Het kan niet anders of Kersten moet daarbij in moeilijkheden komen. Regelmatig zien we namelijk in de Kanttekeningen of in de geschriften van Comrie een andere uitleg. Een enkel voorbeeld: de tekst uit Romeinen 9: 28 ('Want Hij voleindt een zaak en snijdt ze af in rechtvaardigheid; want de Heere zal een afgesneden zaak doen op de aarde'), blijkt door Kersten niet meer betrokken te worden op de geschiedenis van het Joodse volk, omdat sommigen uit hen behouden werden uit de ballingschap, maar alleen betekenis te hebben voor de rechtvaardigmaking in de vierschaar van de consciëntie. De levendgemaakte moet inleven dat hij naar de hel gaat en zo van alles wordt afgesneden. Regelmatig zien we dit aspect terugkomen; bijbelgedeelten worden totaal uit het verband van de Schrift gehaald om zo een bewijs te vormen voor een geestelijke ervaring (zie bijvoorbeeld de preek over Zefanja 3:17 in De gelovige verwachting, waar Kersten uitlegt dat God nog zwijgt in Zijn liefde, en God niet over de zonde spreekt, maar dat er in deze zwijgende liefde de vereniging met Christus en de vergeving der zonden gemist wordt; de Kanttekeningen blijken echter duidelijk te spreken over Gods liefde en de vergeving der zonden op grond van Christus).

Kersten heeft dit alles voor zichzelf toch niet als tegenstrijdig ervaren: wat Gods Woord zegt en de bevinding der heiligen wist hij altijd in overeenstemming te brengen. Hoe? Door Gods Woord zo te laten spreken, dat het overeenkomt met de bevinding die Kersten zelf voor ogen had. Het kan niet anders of dit heeft geleid tot een soms verwrongen uitleg.
Zo'n verwrongen uitleg treffen we vooral aan als het gaat om de zekerheid van het geloof. In navolging van Calvijn wil Kersten stellen dat er in het wezen van het geloof zekerheid is. Dit wezen van het geloof, namelijk een zekere kennis en een vast vertrouwen, dat alle zonden vergeven zijn, hebben al Gods kinderen. Het wezen van het geloof verbindt Kersten namelijk aan de gave van het geloofsvermogen.

Nu blijkt echter, dat zich niet al Gods kinderen van deze zekerheid bewust zijn; er bestaat dus bij Kersten een 'onbewuste' zekerheid des geloofs. Immers, door de oefeningen van het geloof moet deze zekerheid verkregen worden; in een weg van verloren gaan en afsnijding wordt met bewustheid de zekerheid van het geloof verkregen. De uitleg en stelling, dat aan het wezen van het geloof dus de vergeving van zonden is verbonden, blijkt dus een onbewuste zekerheid te zijn.

Ook een groot verschil met Comrie blijkt er te zijn als het gaat om de vrijspraak in de rechtvaardigmaking. Bij Kersten treffen we heel vaak aan dat het God de Vader alleen is, die de zondaar vrijspreekt. Alleen op grond van 1 Joh. 2:1, waar staat dat Christus een Voorspraak is bij de Vader, baseert Kersten zijn stelling dat het gelovig zien op Christus in de oefeningen van het geloof en Hem te omhelzen als Borg, nog wat anders is dan verlost te zijn van de schuld en gerechtvaardigd te zijn. Dit laatste is alleen mogelijk als de Vader, in de bekende beschrijving van de afsnijdende weg, de zondaar vrijspreekt, Christus wordt geopenbaard en de Heilige Geest dit verzegelt. Geloof en rechtvaardiging blijken twee losse zaken geworden te zijn, ja zelfs de weldaden van Christus en Zijn Persoon blijken losgekoppeld te zijn. Waar Comrie met nadruk er nog in zijn catechismus op wees dat eerst Christus moet worden aangenomen, en daarom Zijn weldaden de onze worden, blijkt het bij Kersten anders te functioneren; de weldaden van Christus gaan vooraf (bijvoorbeeld een hongeren en dorsten naar de gerechtigheid, een treuren over de zonde) aan het toeëigenen van Hem in de rechtvaardigmaking in de vierschaar van de consciëntie.

Tenslotte is het ons opgevallen dat Kersten zeer negatief spreekt over het aannemen van het geloof. Op vele plaatsen in Gods Woord, de Kanttekeningen en de Belijdenisgeschriften, maar ook juist in de werken van Comrie, treffen we in positieve waardering aan van het aannemen van het geloof. Bij Kersten is dit totaal verdwenen; het aannemen van het geloof, de beloften van het Evangelie en de betekenis van het verbond zijn begrippen geworden die Kersten zoveel mogelijk heeft vermeden en waar hij zich in sterk afkeurende zin over uitlaat. Helaas kan dit niet anders dan een verschraling van het geloofsleven tot gevolg hebben.

Hoofdstuk 7
De noodzaak van het geloof

'Opdat Christus door het geloof in uw harten wone, en gij in de liefde geworteld en gegrond zijt.' Efeze 3:17

In dit hoofdstuk willen we verschillende aspecten van het geloof onderzoeken in relatie met de rechtvaardigmaking. Veel zaken zijn terloops al benoemd, maar sommige zaken verdienen nog extra aandacht.

De visie van Comrie

7.1 De definitie van het geloof of het geloofsvermogen

In het ABC des geloofs treffen we de eerste omschrijving van het geloof aan.[228] Wat hierin opvalt, is dat er sprake is van overtuigden, van beladen zondaren, die de noodzaak gevoelen om verlost te worden. Daarom grijpen zij Jezus aan omdat in Hem alles te vinden is en zo'n zondaar weer voor God een rechtvaardige kan worden. In deze omschrijving van het geloof is sprake van een actief gebeuren: Comrie spreekt van uitgaan, omhelzen en aangrijpen; het geloof wordt hierin dus nog niet omschreven als een geloofsvermogen waaruit geloofsdaden voortvloeien. Soms komen we ook andere prachtige omschrijvingen tegen van het geloof; Comrie noemt het geloof bijvoorbeeld het 'zegel stellen op het aanbod van genade en een rusten op de Borg'.[229] In de dagen van Comrie is ook al veel gestreden over het wezen van het geloof. Het was de vraag of hongeren en dorsten wel of niet bij het geloof hoorden. Als Comrie toe is aan de behandeling van Dorsten, dan zegt hij:

'Dat alles, dat wij er over aangemerkt hebben, zo zeer de allerwezenlijkste daad des Geloofs niet te kennen geeft, welke bestaat in een dadelijk aannemen van Jezus en overgeven van zichzelven aan Hem: die Hem aangenomen hebben, die heeft Hij macht gegeven kinderen Gods te zijn: dit is meerendeels een reikhalzen daarnaar.'[230]

In de Eigenschappen van het geloof zien we dat Comrie het begrip van de geloofshabitus verder uitwerkt en bespreekt. Zo zegt hij in één van de preken, dat 'het geloof is het wezen niet van de ziel, maar een hebbelijkheid, welke in de ziel door den H. Geest ingestort wordt (...); en hieruit is klaar af te leiden dat het geloof wezenlijk in iemand kan zijn, ofschoon het niet tot de volmaaktste werking, welke uit deszelfs natuur voortvloeit, kan komen, vanwege de bijliggende kwade hoedanigheid, die zich in de beste en volkomenste werking van de heiligen inmengt'.[231] Door de groei komt alles tot meer volkomenheid 'dus wordt de hoogste trap van de volkomenheid niet in het eerste punt des tijds ingestort.'[232] In de Catechismusverklaring heeft Comrie de meeste aandacht geschonken aan deze geloofshabitus; hij omschrijft het als een vermogen, waaruit geloofsdaden voortvloeien. Het blijkt altijd

[228] ABC des Geloofs, pag. 2 'Maar verstaat met mij dat dierbare, zaligmakende geloof, hetwelk Gods dierbare gave is: waardoor de overtuigde, belaste en beladen zondaar, uit zich zelven en al zijn gerechtigheid, tot Jezus uitgaat, Hem omhelst, en aangrijpt: dit is het geloof waaruit de rechtvaardige leeft, en deel aan al de verbondsgoederen ontvangt, waardoor wij zalig kunnen worden.'
[229] Eigenschappen, pag. 98 Zie ook Leerredenen, 2e stuk, pag. 171: 'Het geloof is het leven van de ziel, maar Christus is de ziel en het leven des Geloofs. Geloof omhelst de belofte, en vooral Christus daarin, als de Parel in deze grote akker, en leeft op Hem.'
[230] ABC des Geloofs, pag. 82
[231] Eigenschappen, pag. 319
[232] Eigenschappen, pag. 319

weer opnieuw in zijn werken, hoe sterk Comrie dit aspect van het geloofsvermogen benadrukt heeft; hij heeft dat allereerst gedaan om te voorkomen dat mensen ook maar enige verdienste of waardigheid in de geloofsdaden zouden leggen om daarmee voor God rechtvaardig te kunnen zijn. Geloofsdaden schaart Comrie onder 'de werken', waardoor niemand voor God gerechtvaardigd kan worden. Deze geloofsdaden ontstaan pas na de vereniging met Christus en komen zodoende dus niet meer in aanmerking om in Gods vierschaar gerechtvaardigd te worden. Hoe omschrijft hij dan het geloofsvermogen? In zijn voorrede van de Catechismus klaagt hij daarover en dan zegt hij:

'dat men de eigenlijke natuur van het geloof schijnt te vergeten, althans daarvan sprekende en redenerende alsof het niet als een ingestorte hebbelijkheid in de ziel was en als een lijdelijk instrument niet moest aangemerkt worden. Uit welke gedachten voortvloeien al die geschillen over het geloof, die gans nadelig zijn aan de leer der rechtvaardigmaking; want zodra men aan het geloof enige dadelijke werkelijkheid toeschrijft, zo houdt het op, in zoverre het een dadelijke werkelijkheid heeft, een instrument te zijn; en zij, die van geloofsdaden tot de rechtvaardigmaking, door welke wij gerechtvaardigd worden in Gods vierschaar, zo breed spreken, brengen ons heimelijk tot de Remonstrantse leer, die door onze vaderen veroordeeld is en banen alzo de weg om wederom paaps te worden.'[233]

Er is een groot onderscheid tussen deze geloofsgenade en de geloofsdaden die daaruit voortvloeien. De geloofsgenade is onlosmakelijk verbonden met de rechtvaardiging in Gods vierschaar; door middel van de geloofsdaden eigent de gelovige zich deze rechtvaardiging ook persoonlijk, in de eigen consciëntie, toe. Er kunnen geen geloofsdaden zijn zonder een geloofshabitus, zo legt Comrie uit.[234]

'In verscheidene plaatsen van mijn werk toon ik zeer klaar aan, dat het geloof, als een daad of werkzaamheid die wij oefenen, ons niet rechtvaardigt, dan alleen in de vierschaar onzer consciëntie, na ons deelachtig worden van de gerechtigheid des geloofs, welke wij met een dadelijke toepassing van dien, als aan ons van God geschonken, met vertrouwen omhelzen en aannemen. Want gelijk de dadelijke rechtvaardigmaking ons verbonds-inzijn in Christus, als de tweede Adam, veronderstelt, zo is het, dat de lijdelijke, de dadelijke rechtvaardigmaking veronderstelt; zijnde derzelver bijzondere en bepaalde toepassing tot en aan zeker onderwerp; zo veronderstelt de inwerking des genade des geloofs onze lijdelijke rechtvaardigmaking, door de dadelijke toerekening van de gerechtigheid Gods of des geloofs aan ons, waardoor wij rechtvaardigheid Gods worden; en de daad of daden des geloofs vooronderstellen, dat wij de genade des geloofs, waaruit ze voortvloeien in de lijdelijke rechtvaardigmaking zijn deelachtig gemaakt, door de inwerking daarvan door de Heilige Geest Gods genade in Christus in onze harten inboezemende en daardoor het geloof werkende. Deze zaak kan zonder de verloochening van de leer der vrije genade niet anders begrepen worden; want het geloof, als een daad is een goed en heilig werk, dat wij, overeenkomstig de eis van Gods wet, oefenen; en dus is het een gedeelte van onze heiligmaking, of liever, een gevolg uit de heiligmaking, als derzelver oorzaak voortvloeiende; nu alle goede werken volgen op de heiligmaking, en deze weder op de rechtvaardigmaking, dat zij die vooruit stellen. Daar moet in de innerlijke natuur van het geloof iets zijn, waardoor het van alle werken, hoe ook genaamd, onderscheiden is; dewijl de Heilige Geest in de rechtvaardigmaking altijd alle werken uitsluitende, ons leert, dat wij uit het geloof en door het geloof gerechtvaardigd worden; hetgeen als een daad, want dat is een werk, niet zijn kan. Derhalve alleen met opzicht tot de lijdelijke rechtvaardigmaking, als een ingewrochte genade, welke tweeledig moet aangemerkt worden, n.l. als Gods instrument, waardoor Hij ons rechtvaardigt en als ons instrument, waardoor wij de rechtvaardigmaking lijdelijk ontvangen, eer wij dadelijk geloven. De

[233] Heidelbergse Catechismus, voorrede pag. XXI
[234] Heidelbergse Catechismus, voorrede, pag. XXVIII

rechtvaardigmaking is Gods daad alleen en niet Gods daad en onze daad samen, alsof wij als een mede-oorzaak tezamen met God invloeiden om de rechtvaardigmaking als een gewrochte daar te stellen. Door dit te stellen zou men de gehele leer omkeren. Voeg hier nog bij, dat God ons eerst moet ontheffen van zondenschuld door de onmiddellijke, lijnrechte en voorafgaande toerekening van Christus' gerechtigheid en genoegdoening voor ons, eer Hij ons het nieuwe leven kan schenken. In dit alles spreek ik overeenkomstig Gods Woord, de Kerk en de Hervormers en 't ware te wensen, dat lek het verstond, dat zou dat ijdele twisten over de eigenlijke rechtvaardigmakende geloofsdaad ophouden, dewijl er zulk een daad TOT (WJB) rechtvaardigmaking niet is, maar wel UIT de rechtvaardigmaking en wij zouden zien, dat God ons niet rechtvaardigt omdat wij geloven, maar opdat wij geloven zouden.'[235]

Het geloofsvermogen is altijd verbonden met de inlijving in Christus, en daamee ook aan de lijdelijke rechtvaardigmaking. Op het moment van deze dadelijke en lijdelijke rechtvaardigmaking rekent God de gerechtigheid van Christus toe en wordt deze door de zondaar ontvangen. Na deze inlijving kan de belangrijkste geloofsdaad, namelijk het aannemen van Christus, plaatsvinden.

'Hierbij zullen wij op twee zaken nader acht geven, namelijk wij zullen in de eerste plaats van onze inlijving in Christus, door een oprecht geloof, spreken en dan van de voornaamste geloofsdaad, welke is een aannemen van Christus en al Zijn weldaden; het eerste stelt ons de genade des geloofs zelf voor ogen en het andere de dadelijke werkzaamheid van deze genade. (…).'Dit is een stuk van het allergrootste belang, vermits op de inlijving in Christus of de vereniging der uitverkorenen met Hem, de gewichtigste stukken van onze leer, als op hun eigenlijk fundament, rusten; en dat zonder dit, als het voorafgaande, nimmer bestaan kan de toerekening van Zijn gerechtigheid, de rechtvaardigmaking en het verkrijgen van het geloof.'[236]

Als er hier wordt gesproken van geloof, is het verkeerd om daarbij te denken aan geloofsdaden; wat Comrie hier bedoelt is het geloofsvermogen. Tussen geloof en geloven is dus onderscheid: 'geloof geeft te kennen de genade des geloofs of de ingestorte hebbelijkheid, maar geloven geeft te kennen de werkzame daden, uit dat geloof voortkomende'.[237] Het is door middel van het geloofsvermogen dat er geloofsdaden kunnen ontstaan; deze geloofsdaden richten zich op datgene, wat door Gods Geest benadrukt wordt in het Woord: dat kan zijn de Wet, zodat er overtuiging van zonde plaatsvindt, of het Evangelie, zodat er een hongeren en dorsten naar of een aannemen en omhelzen van Jezus plaatsvindt.[238] Dit alles is alleen mogelijk als er een geloofsvermogen aanwezig is.

'Wij verstaan dan door het geloof hier een ingestorte hebbelijkheid of vermogen, dat God de Heilige Geest in de harten der uitverkorenen instort, tegelijk met de nieuwe natuur, als deszelfs eerste en voornaamste deel, waardoor zij een vermogen, uit Christus en van Christus in hen overgaande, ontvangen om al de indrukken, die het Goddelijk Woord op dit vermogen of deze hebbelijkheid maakt, te ontvangen en volgens de ontvangen indrukken van het Woord, omtrent al de gedeelten van dat Goddelijk Woord werkzaam te zijn, overeenkomstig met de natuur van dit ingestorte vermogen en inhoud van die teksten, welker inhoud met een bovennatuurlijk licht tot de ziel gebracht worden en van dit nieuw vermogen ontvangen worden, met meer of minder overtuiging of overreding van de goddelijkheid dier plaatsen in haar betrekking tot onze overtuiging, lering, vermaning of vertroosting. Zo ziet gij dat wij hetgeen wij gevoelen van het geloof, waardoor wij Christus ingelijfd worden, hebben omschreven.'[239]

---

[235] Heidelbergse Catechismus, voorrede, pag. XXX
[236] Heidelbergse Catechismus, pag. 416-417
[237] Heidelbergse Catechismus, pag. 426-427
[238] Heidelbergse Catechismus, pag. 430-431
[239] Heidelbergse catechismus pag. 428-429

7.2 De zekerheid van het geloof

Niet alle gelovigen zullen dezelfde mate van zekerheid en vrede ervaren, zo heeft Comrie in zijn pastoraat gemerkt. In zijn boeken probeert hij de zwakgelovigen te sterken en te troosten. Als mensen zulk een vrede in het hart ervaren, is dat het gevolg van de 'weeromstuitende daad' van het geloof. Toch zijn er vele gelovigen, die dit zo sterk niet hebben ervaren; het is echter geen bewijs van genade, maar een vrucht ervan.

'Er is ook aan te merken, dat velen op dat geven van het hart zulke verwijdingen en vervrolijking en vrede vinden, dat het niet uit te spreken is: dat is wel dierbaar, maar zulk een wederomstuitende daad moeten wij van het geloof zelf onderscheiden; want dat is een vruchtgevolg des geloofs, de ziel zou kunnen het ware geloof oefenen, en dat niet ondervinden (…).'[240]

Bij veel van Gods kinderen is er strijd en aanvechting. Toch ligt dat niet aan het geloof; het wezen van het geloof is zekerheid, zo legt Comrie uit. Het zijn echter andere zaken, die verhinderen dat het geloof zich krachtig in de daden kan openbaren, omdat er verhinderingen en beletselen voor zijn. Als die niet meer aanwezig zijn, zal het geloof zich sterker kunnen openbaren.

'De verzekering komt niet door onmiddellijke openbaringe, maar vloeit voort uit de natuur des geloofs, in welks wezen het vermogen lag, om met verzekering te werken, zoo daar de beletselen weg zijn, en Goddelijk licht de ziel zo klaar bestraalt, dat zij de voorwerpen des geloofs met klaarheid kunnen bezien; en dus moeten wij besluiten, dat, ofschoon elk gelovige niet verzekerd is, nochtans het vermogen hiertoe in de natuur en het wezen des geloofs zelve is, en tot de dadelijkheid gebracht wordt, als het dadelijk vermogen komt. Wij moeten ook aanmerken, dat al de geloofsdaden in de gelovigen niet even sterk zijn, maar dat soms de eene veel sterker is dan de andere.'[241]

Comrie maakt in de negende preek uit de Eigenschappen duidelijk hoe er verschillende daden van het geloof zijn: rechtstreekse geloofsdaden en inkerende geloofsdaden. De rechtstreekse geloofsdaden zijn noodzakelijk tot zaligheid; zij vinden plaats op het moment van de vereniging met Christus. De inkerende geloofsdaden vinden logisch gezien hierna plaats; hoewel Comrie de mogelijkheid openlaat dat ze op hetzelfde moment plaatsvinden. De inkerende geloofsdaden kunnen echter ook later plaatsvinden: ze geven de blijde verzekering dat men genade heeft.

'In het geloof moeten twee zaken aangemerkt worden: namelijk het voorwerp, hetwelk het geloof tot rechtvaardigmaking in Gods vierschaar aanneemt en omhelst; en hetgeen gezien moet worden om in de vierschaar van zijn eigen geweten vrijgesproken te zijn. In het eerste is het geloof, als de middeloorzaak, waarachtig werkzaam als een tweede oorzaak, in rechtstreekse uitgaande geloofsdaden; in het andere keert het geloof in zichzelve in, en ziet de bewijzen of kenmerken, dat het eerste goed is, dit noemt men, het eerste namelijk, de rechtstreekse geloofsdaden; het andere, het tweede, de inkeerende daden. Nu komt dan het punt, of er in het geloof verzekering is of niet? En wij antwoorden: gewisselijk ja. Vraagt iemand: welke verzekering is er in het geloof? Wij antwoorden: niet, dat al mijn zonden mij vergeven zijn, dat ik een begenadigde ben; maar in de rechtstreekse geloofsdaden is een rechtstreekse verzekering, en in de inkerende daden een inkerende verzekering, in

[240] ABC des Geloofs, pag. 93. Zie ook Eigenschappen, pag. 238-239
[241] Eigenschappen, pag. 320

die mate en die trap, tot welke het vermogen, door wegneming van de beletselen en de invloeden van 's Geestes licht, tot dadelijkheid gebracht wordt.'[242]

We zouden verwachten dat Comrie, die zoveel nadruk legt op de eigenschappen en kenmerken van het geloof, om de zwakgelovigen te versterken, weinig aandacht schenkt aan de mensen zijn die mogen weten een kind van God te zijn. Toch beziet Comrie het 'weten met God verzoend te zijn' als een gezond geestelijk leven; alleen maar bekommerd zijn is geen prijzenswaardige zaak.[243] Omdat Comrie toch vrij nadrukkelijk ingaat op de verschillende daden van het geloof, willen we daar extra aandacht aan geven in de volgende paragraaf.

7.3 De daden van het geloof

Op veel plaatsen zien we dat Comrie spreekt over de daden van het geloof; niet alleen het geloofsvermogen is nodig, maar ook de daden die eruit voortvloeien. Het aannemen van Christus ziet Comrie dan ook als de voornaamste, de belangrijkste daad van het geloof. [244] Het geloofsvermogen is de bron, waaruit de geloofsdaden en alle andere zielswerkzaamheden ontstaan. Met nadruk zegt Comrie dat dan eerst de geloofsdaden werkzaam en actief worden, en dat daardoor de andere genaden, zoals de hoop en de liefde, werkzaam worden. De volgorde bij Comrie is dus: eerst geloof, daarna de liefde. [245] Het geloof neemt het getuigenis van God aan, zodat men met Jezus Christus verenigd wordt en de vrede met God ontvangen wordt.

'Het geloof is het voortreffelijkste van al de genaden, in deze staat van onvolmaaktheid; het is daardoor, dat men Gods getuigenis aanneemt, dat men op het nauwste met Jezus Christus verenigd wordt, dat de borgtochtelijke gerechtigheid het zielseigendom wordt, en zij daarmede bekleed, aangemerkt worden, alsof zij in eigen persoon alle gerechtigheid volbracht hadden; het is door het geloof dat de ziel vrede met God heeft. (…) Het geloof verrijkt zijn bezitter; hierdoor wordt God Drie-enig het deel van zijne ziel. (…) Maar als dat geweten ontwaakt is, dan kunnen al de wereldse schatten de benauwdheden niet wegnemen, noch de vurige beschuldigingen uitblussen, het is alleen het bloed van Jezus Christus, dat het geweten reinigen moet, en dat wordt door het geloof omhelsd en aangenomen. (…) het geloof zal veranderd worden in aanschouwen, en wie Jezus hier door een waarachtig geloof heeft aangenomen, die zal met Zijn beeld verzadigd worden.'[246]

Als Comrie spreekt over de vruchten van de levendmaking, dan noemt hij vaak het hongeren en dorsten naar Jezus Christus; het zijn 'de allereerste beginselen van het geloof'. Het geloof blijkt dus niet vanaf het eerste moment zeer sterk te zijn; er is verschil in de sterkte van het geloof. Er is eerst een begeren, dan een beseffen dat Hij aangeboden wordt, en de sterkste geloofsdaad is het daadwerkelijk aannemen van Hem.

'Het geloof des Zoons Gods, is het geloof, waardoor de ziel, na een rijp overleg, de Zoon niet alleen hoogacht en kiest met haar ganse hart, maar ook dadelijk tot Hem uitgaat met de innigste en sterkste

[242] Eigenschappen des Geloofs, pag. 325
[243] Eigenschappen, pag. 410
[244] Heidelbergse Catechismus, pag. 503 'Maar de voornaamste werkzaamheid van het zaligmakend geloof is, het ontvangen of aannemen, omhelzen en vertrouwen op Christus alleen, tot rechtvaardigmaking, heiligmaking en het eeuwige leven, uit kracht van het verbond der genade.' Zie ook pag. 416-417
[245] Eigenschappen, pag. 251 'Het geloof, en niet zozeer de andere genaden, wordt beproefd, omdat het geloof, gelijk het de eerste genade is, die de Geest in de natuur en orde der zaken werkt, tevens de eerste is, die in de orde der werking in de ziel werkt, en al de andere werkzaam maakt: het geloof werkt door de liefde.'
[246] Eigenschappen, pag. 275-277

begeerten naar vereniging van zichzelve met Hem, opdat zij in Hem, en Hij in haar zijn mag; dit is het hongeren naar Zijn gerechtigheid, en het aanhangen van de ziel. Het geloof des Zoons Gods is dat geloof waardoor de ziel de persoon Jezus Christus, die de Heilige Geest door Goddelijk licht in hart openbaart, in Zijn algenoegzaamheid, gepastheid en gewilligheid met beide armen omhelst en aanneemt, gelijk Hij door Woord en Geest aan de ziel aangeboden wordt. Het geloof wandelt en leeft door Hem.'[247]

Hoewel dus de belangrijkste geloofsdaad bestaat in het aannemen van Christus onderscheidt Comrie toch ook andere geloofsdaden: het hongeren en dorsten naar Hem is ook het beoefenen van het geloof.[248] Hoe Comrie de geloofsdaden heeft onderscheiden, blijkt vooral in een preek uit de Eigenschappen. Dan spreekt hij over de rechtstreekse, uitgaande geloofsdaden en van de wederkerende, reflexieve geloofsdaden. Beide daden hebben de bijbehorende kenmerken.

7.3.1 De rechtstreekse geloofsdaden

De daden van dit rechtstreekse geloof zijn gericht op het vrije aanbod van genade aan zichzelf. Deze rechtstreekse geloofsdaden zijn onlosmakelijk verbonden aan de vereniging met Christus omdat dit samenvalt. Hieruit kunnen we concluderen dat in de levendmaking Gods Geest het geloofsvermogen werkt, waaruit ook onmiddellijk geloofsdaden voortvloeien. De grond van deze rechtstreekse geloofsdaden is de vrije aanbieding van Christus in het Evangelie. De eerste rechtstreekse geloofsdaad valt samen met de levendmaking; daarna ontstaat een heel proces van geloofsdaden, die we kunnen omschrijven als uitzien naar meer; het loopt uit tenslotte op de volkomen aanneming, waarbij een diepe en hartelijke beleving van dit alles beleefd wordt.

'Ondertussen, als er van de verenigende daad des geloofs gesproken wordt, ziet uw Christelijke aandacht, dat de verzekering van de aanbieding in de orde der natuur vóór de verenigende daad des geloofs gaat, dewijl die verzekering de ziel eerst vrijmoedigheid geeft, om de verenigende daad te oefenen. (…). Want zodra de ziel met goddelijk licht Jezus onder het oog krijgt in Zijn gepastheid en algenoegzaamheid, en zij verzekerd wordt, door de werking des H. Geestes, dat Hij haar in het aanbod geschonken is, om aangenomen te worden: de gehele ziel, verstand, wil, oordeel en genegenheden, worden volstrekt ingenomen, om Hem te kiezen, om Hem hartelijk als zulk een Zaligmaker voor zich te begeren, naar Hem te hongeren, dorsten, en wezenlijk naar de nauwste vereniging met Hem te reikhalzen (…). Dus ziet gij, hoe al die geloofsdaden in de orde der natuur komen, en hoe gij ze alle van deze soort, die wij in het 'ABC des geloofs' verklaard hebben, te plaatsen hebt. Ten derde, volgt in deze, op de genoemde daden, de volkomen aanneming, het omhelzen en aangrijpen van de gehele Christus, waardoor de ziel waarlijk (!) in Hem overgaat en zichzelve kwijt wordt, zoals Hij in het Evangelie aangeboden wordt. Deze aanneming is zeer gevoelig en hartelijk; (…), hierdoor worden zij één Geest met Hem;(…) het is een aannemen van de gehele Jezus.'[249]

Deze rechtstreekse geloofsdaden veronderstellen niet, dat iemand al weet dat zijn zonden vergeven zijn, maar de rechtstreekse geloofsdaden worden beoefend, zodat iemand zijn zonden vergeven worden.[250] Daarbij is de zieletoestand van iemand, die deze geloofsdaden wil beoefenen, niet van belang; de staat van de ziel, namelijk verzoend of onverzoend, mag geen verhindering zijn om tot de

[247] Eigenschappen, pag. 392-393
[248] Eigenschappen des Geloofs, pag. 410
[249] Eigenschappen des Geloofs, pag. 328-329
[250] Eigenschappen des Geloofs, pag. 325-326

Borg te gaan.[251] Deze uitgaande geloofsdaden zijn onmisbaar tot zaligheid. Deze daden van het geloof geven de vrijspraak van zonden bij God en alleen zulken kunnen zalig worden.

'De rechtstreekse geloofsdaden zijn nodig tot zaligheid; want niemand zal zalig worden, dan die in de tijd in Gods vierschaar vrijgesproken wordt van de schuld der zonde, en aan wie toegewezen wordt een recht ten eeuwigen leven; maar niemand wordt gerechtvaardigd, dan die, die in Christus is, en met Hem vereenigd wordt. Deze vereniging geschiedt, aan de zijde van de zondaar, door het waar zaligmakend geloof, in de rechtstreekse daden, op Gods roepende stem, uit zichzelven gaande, Jezus omhelzende en op Hem rustende tot zaligheid, zooals Hij in het Evangelie aangeboden wordt (…).'[252]

We zien uit bovenstaande citaten dat Comrie met nadruk opkomt voor de daden van het geloof. Een niet werkzaam geloofsvermogen is voor hem onbestaanbaar; ja, de rechtstreekse geloofsdaden zijn zelfs altijd, in meerdere of mindere mate aanwezig.[253] In de latere werken van Comrie komen we deze benamingen van rechtstreekse in inkerende geloofsdaden nog wel tegen, maar dan legt Comrie niet meer zo nauwkeurig uit, wat hij eronder verstaat. Het blijkt dat vooral in de Eigenschappen van het geloof daar de nadruk op wordt gelegd; we zien zelfs, dat Comrie deze rechtstreekse geloofsdaden voor het verkrijgen van zekerheid belangrijker acht dan de kenmerken.[254] Nadat deze rechtstreekse geloofsdaden zijn beoefend, die onmisbaar zijn tot zaligheid, omdat zij gericht zijn op Christus en men tot Hem de toevlucht neemt tot vergeving van zonden, kunnen de wederkerende, de reflexieve geloofsdaden beoefend worden. Hierdoor is het mogelijk, dat iemand ook weet, dat hij in Christus is en tot Hem de toevlucht heeft genomen.

7.3.2 De reflexieve geloofsdaden

Van de inkerende geloofsdaden geldt dat het gepaard gaat met de ervaring een kind van God te zijn: God geeft een kind van God licht over zijn of haar eigen staat. Hieraan kan of zal de beleving vooraf gegaan zijn, dat men een diepe overtuiging van zonde heeft gehad, hetwelk dan heeft geleid dat men door het rechtstreekse geloof met Christus is verenigd geworden, waarbij de zondaar in Gods vierschaar werd vrijgesproken. Het is dus niet zo, dat na deze vereniging er nog een vrijspraak in Gods vierschaar moet volgen; velen van Gods kinderen hebben daar juist een verkeerd begrip van, zo zegt Comrie. Op grond van de vereniging met Christus, waarin Zijn gerechtigheid wordt toegerekend, is elk kind van God gerechtvaardigd. Door de inkerende geloofsdaden ziet men dat men waarlijk Christus aangegrepen heeft en men durft Gods werk niet langer meer te ontkennen; dit alles geeft een grotere vrijmoedigheid om tot God te naderen.

'Dat de ziel waarlijk door een oprecht en ongeveinsd geloof, op het nauwst met Jezus Christus verenigd is. Dit is een van de voornaamste stukken, hetwelk tot de genadestaat zo noodzakelijk behoort, dat zonder dit er niet alleen geen rechtvaardigmaking zijn kan; want in de rechterlijke vrijspraak wordt de

---

[251] Eigenschappen des Geloofs, pag. 329-330 'Uw Christelijke aandacht ziet, dat in deze daden de staat niet zozeer in aanmerking komt, of ik een begenadigde ben of niet; maar, dat de ziel rechtstreeks tot de Borg uitgaat, om in Hem gevonden te worden; heeft iemand meteen reflectie daaronder op zijn daden, laat hij het niet kwalijk nemen, dat een ander zo geheel rechtstreekse geloofswerkzaamheid in die tijd had, dat hij geen tijd had, om op alles te reflecteren, of juist zijn zonden vergeven waren, en hij een kind Gods ware. Gij ziet dat de ene in orde der natuur op de andere volgt: wij willen de tijd, hoe lang, niet bepalen, dewijl de Bijbel zulks niet bepaald en de bevinding leert, dat de een ze terstond als in een ogenblik op elkander heeft, dewijl de ander langzamerhand, als van trap tot trap geleid wordt (…).'

[252] Eigenschappen des Geloofs, pag. 336

[253] Eigenschappen, pag. 336

[254] Eigenschappen des Geloofs, pag. 266

ziel aangemerkt als dadelijk door geloof in Christus, en met Zijn Borggerechtigheid bekleed. (…) Derhalve zal men verzekerdheid hebben van zijn wezenlijk aandeel aan de Goddelijke genade, men moet kunnen zien, dat men eens anderen geworden is, door een oprechte, onbepaalde overdracht van zichzelven aan de Heere Jezus, en dat door die overgave er een wezenlijke betrekking tussen Jezus en de ziel teweeggebracht is geworden. (…) Dat de ziel in Gods vierschaar, onder het oog van de allerrechtvaardigste Rechter van hemel en aarde staande, de vrijspraak van zondeschuld ontvangen heeft, en in en onder het getal der kinderen Gods is aangenomen geworden. Duisternis in dit stuk, baart duisternis in alles, en houdt honderden oprechten in vreze, al hun leven lang, terwijl klaarheid hierin, de ziel met vrijmoedigheid tot God vervult, en de zaken geeft van die woorden: Gerechtvaardigd zijnde door het geloof, hebben wij vrede bij God, door onze Heere Jezus Christus. (…) Zo kunnen wij uit de ware en onfeilbare kenmerken van genade weten, dat wij geloven en in Christus zijn, en om Zijn gerechtigheid vrijgesproken zijn in Gods vierschaar.'[255]
'Als een mens wedergeboren wordt en geroepen, en uit vrije genade, alleen om de gerechtigheid en genoegdoening van Christus, hem toegerekend en door het geloof aangenomen, gerechtvaardigd wordt, dan wordt hij geroepen tot deugd: (…).'[256]

Toch zijn niet alle geloofsdaden even sterk; daar is verschil in de sterkte. Het gaat er echter vooral om, dat het geloof zich op de belofte van het Evangelie, met Christus als de grote inhoud daarvan, richt. Zo blijkt dat Comrie ook de zekerheid weet te verbinden aan de sterkte van de geloofsdaden. Bij het geven van zulke omschrijvingen krijgen we de indruk dat toch het gaat om de uitgaande geloofsdaden en niet om de wederkerende geloofsdaden. We mogen zeggen dat voor Comrie de sterkte van de geloofsdaad bepalend is voor de mate van zekerheid en dat ook de wederkerende geloofsdaden nodig (kunnen) zijn voor het verkrijgen van de zekerheid.

'Onze derde aanmerking is, dat wij wel moeten leren onderscheiden tussen de zwakkere en de sterkere geloofsdaden; want is men in die misvatting, dat alle geloofsdaden even sterk moeten zijn, en dezelfde uitwerking in de ziel hebben, dan zal men zich en anderen grotelijks beletten in het leven door geloof. (…) De zwakke daden zo wel als de sterke behoren tot het geloof, men leeft daardoor. Dat stille opheffen van zijn hart, dat zien naar Jezus, dat verlangen om Christus, enz. ofschoon het die zielsverkwikking niet inbrengt, is evenwel dadelijke geloofsoefening, en geeft een verborgen ondersteuning, zowel, als sterkere daden een sterkere opbeuring geven.'[257]

Het belangrijkste voor Comrie blijkt toch te zijn dat het bij de geloofsdaden gericht moet zijn op Christus; Hij is het Voorwerp van het geloof. Het gaat om het aannemen van Hem en hoe sterker de geloofsdaad, hoe meer zekerheid er dan is.[258]

'Deze rechte weg is de weg van geloof, waardoor de arme verootmoedigde zondaar op Gods roepende en nodigende stem tot Christus Zelf komt, en de ganse Persoon van Christus omhelst, om met Hem op het allernauwst verenigd te worden, en dus deel te hebben aan al de genadegoederen. Dit is bijzonder nodig in acht genomen te worden; want die door Christus niet ingaat, is een dief en moordenaar. Die in Christus niet is, die is buiten de weg; want Jezus is de Weg, de Waarheid en het Leven.'[259]

---

[255] Eigenschappen des Geloofs, pag. 331-332
[256] Leerredenen, 1e stuk pag. 42
[257] Eigenschappen des Geloofs, pag. 410, Zie ook pag. 458
[258] Leerredenen, 2e stuk Voorrede pag. XVIII
[259] Leerredenen, 1e stuk. pag. 256

Het geloof mag in zijn daden niet blijven staan bij het hongeren en dorsten; het moet komen tot het eten. In een preek uit de Leerredenen spoort Comrie de hoorders aan om te komen tot de aannemende daad van het geloof.

'Oprechte, gij moet niet denken dat het geloofswerk gedaan is, als het maar pas begint. Het is droevig, om het ene uiterste te vermijden, dat wij in het andere invallen. Velen, om haar te zetten tegen die, die stellen dat er verzekering in de natuur des geloofs is, (wij hebben ons daar omtrent eens vooral verklaart. Ziet onze Leerreden over Hebreen 10:22 in de Eigenschappen des Geloofs, pag. 229) stellen dat het Geloof maar hongeren, dorsten enz. is. Dat is wel geloof in zijn begin, in zijn eerste uitgangen; maar gij moet meer hebben, gij moet een geloof hebben, dat niet alleen vlucht tot Christus, maar dat ook tot Hem komt; dat men niet alleen tot Hem komt, maar dat men Hem ook aangrijpt; niet alleen Hem aangrijpt, maar dat men zich in Hem zo inworteld en inlijft, dat men de sappen en het voedsel van Hem, den ware Wijnstok, deelachtig wordt; een geloof, dat niet alleen hongert, maar dat ook dadelijk eet.'[260]

De reflexieve daden zijn onlosmakelijk verbonden met het weten in Christus te zijn; Comrie noemt dit ook wel de verzegeling met de Geest, die niet alle gelovigen ontvangen. Deze verzegeling kan gemist worden; maar de uitgaande geloofsdaden zijn onmisbaar. [261]

7.4 De kenmerken van het geloof

Regelmatig zien we bij Comrie terugkeren de aandacht voor de verschillende aspecten van het geloof. Soms beschrijft hij het geloof als het in volle bloei is: dan klinkt er zekerheid en vreugde en blijdschap in door. Aan de andere kant zien we dat er ook veel aandacht is voor het zwakke en aangevochten geloof. In de voorstelling van Comrie begint het geloof klein en aangevochten, en krijgt het in een proces van groei steeds meer diepte en houvast.[262] In deze paragraaf willen we nagaan hoe Comrie dit groeiproces beschrijft en daar mee omgaat. Het geloof kan dus soms nog zeer klein zijn; net als een embryo, dat zeer klein is, zo kunnen er ook zwakke geloofsdaden zijn. [263] Soms worden beelden door Comrie gebruikt die op andere plaatsen weer een andere inhoud krijgen. Het beeld van een embryo is een geliefd voorbeeld bij hem. Het is goed om te letten op de betekenis die dan door hem eraan gegeven wordt. Soms noemt hij de geboorte namelijk 'de volmaking van het geloof' waarbij de ziel zekerheid ontvangt.[264] Het eerste kenmerk, dat zich in het nieuwe leven openbaart, is het schreien. Dit schreien is een bidden en smeken tot de Heere, zodat de ziel bemoedigd wordt om behouden te kunnen worden.

'Het eerste, dat zich in een nieuw geboren kind opdoet, is schreien. Het eerste, dat zich in de ziel, in welke de Heere een beginsel van het genadeleven legt, opdoet, is roepen, bidden en smeken tot de Heere (…). Dit nu is niet een werk van haar, geen mensenwerk, maar Gods werk, naar Zijn belofte haar gevende de Geest der genade en der gebeden. (…) De Heere grijpt Zelf zo'n moedeloze ziel bij de hand en Hij geeft 'deze en gene bemoediging uit de mogelijkheid van behoudenis: misschien zal de Heere horen; Hij onderwijst, dat toevlucht tot Jezus het enige Middel van behoudenis is.'[265]

Als het gaat om het voorwerp van het geloof, dan blijkt dat bij Comrie vrijwel altijd Christus het voorwerp van het geloof is.[266] Soms zien we echter dat Comrie het geloof in een breder kader zet, dan

[260] Leerredenen, 2e stuk pag. 32-33
[261] Eigenschapen, pag. 361
[262] ABC des Geloofs, pag. 16-17
[263] ABC des Geloofs, pag. 82. Zie ook Eigenschappen, pag. 163
[264] Eigenschappen, pag.
[265] Leerredenen, 1e stuk, pag. 242
[266] ABC des Geloofs, pag. 85. Zie ook pag. 118 en Eigenschappen pag. 108, 112, 114, 140 en 238

het geloof in Christus. De beloften van het Evangelie zijn ook het voorwerp van het geloof. Op een indirekte wijze gaat het dan toch om Christus, die namelijk in deze beloften wordt aangenomen. Het wezen van het geloof blijft voor Comrie bestaan 'in een dadelijk aannemen van Jezus en overgeven van zichzelven aan Hem.'[267] Het geloof is een beeld van het huwelijk, dat door middel van het verbond, wordt aangegaan met Christus.[268] Vooral in de Catechismus, bij Zondag 7, gaat Comrie uitvoerig in op het geloof. Dan omschrijft hij dat bij het geloof drie zaken wezenlijk horen: kennis, toestemmen en vertrouwen. Daar willen we verder op ingaan.

7.5 De delen van het geloof

7.5.1 De geloofs-kennis

Zoals we reeds zagen, heeft Comrie veel nadruk gelegd op het aannemen van Christus als een kenmerk van het geloof. Toch wil Comrie zich daar niet tot beperken.Vooral bij de bespreking van Zondag 1, als het gaat over wat tot het wezen van de zaligmakende kennis behoort, zijn er drie zaken die daarin gekend moeten worden: ellende, verlossing en dankbaarheid. Alle drie de stukken horen wezenlijk bij de zaligmakende geloofskennis. Tot de zaligmakende kennis behoren drie stukken:

'Het eerste en het derde hoofdstuk zijn zowel delen tot het wezen van hen geheel behorende, als het tweede zulks is. Dit wordt door de listen des duivels, werkende onder de gedaante van een engel des lichts, onder de schone schijn van de mensen niet te willen bedriegen, geheel uit het oog verloren; lerende de mensen, dat niets zaligmakends is totdat wij dadelijk tot Christus komen, Hem aannemen en onszelven aan Hem kwijt worden. Men spreekt wel van de kennis der ellende, doch niet als een zaligmakend werk, maar slechts als een voorbereiding van de dankbaarheid alsof die maar een oefening van zedeplichten ware; dat aannemen en kwijt worden is het begin en einde. Het schijnt dat of de gehele zaligheid hierin gelegen is; omdat dit alleen het wezenlijke stuk is. Men denkt niet, dat Christus ons door Zijn Geest eerst aanvaardt en als Zijn eigendom naast, zonder een enige voorafgaande daad van onze kant, of dat alles dat de Geest van Christus in ons werkt, om door dat inwerken ons werkzaam te maken, alleen geschiedt om ons tot Zijn eigendom te naasten. (…). Drie stukken zijn er nodig om in deze troost zalig te leven en te sterven! Het eene stuk is zowel zaligmakend als het andere; het ene is zowel een gewrocht van de Geest van Christus als het andere; het ene zowel een wezenlijk deel als het andere; geen een deel maakt het geheel uit, maar al de delen samen.'[269]

Comrie benadrukt de noodzaak van de ellendekennis, om mensen waarlijk de behoefte te doen gevoelen aan de verlossing. Er kan alleen een verlossing tot zaligheid zijn, als daar de rechte, en daarmee zaligmakende kennis, aan vooraf is gegaan. Het zou echter verkeerd zijn om te concluderen, dat mensen die alleen nog maar kennis hebben van de ellende, daarmee al verlost zouden zijn. De ellendekennis vernedert, maar verlost niet. Het is daarom verkeerd om zulke wettische beroeringen als zaligmakend *in zichzelf* te bestempelen. Comrie noemt het 'natuurlijke geloofsoefeningen'.

'Zullen wij dus van alles afgedreven worden en Christus waarlijk als het enige Fundament onzer zaligheid stellen, dan moeten wij, door de waarachtige kennis onzer ellende, zowel uit onze natuurlijke geloofsoefening gedreven worden, als uit onze werken; zowel uit de blote letter van het Evangelie, als uit de wet; opdat wij geheel in Christus mogen zijn, Die het wezenlijk Fundament van onze troost is,

[267] ABC des Geloofs, pag. 82. Zie ook Heidelbergse Catechismus, pag. 416-417 en Eigenschappen pag. 474 en 489
[268] Leerredenen, 1e stuk, pag. 191
[269] Heidelbergse Catechismus, pag. 35

beide in leven en in sterven. (…) Eindelijk is deze kennis der ellende nog belangrijk om ons te doen zien, dat, indien wij ons van onze zijde met Christus willen verenigen, wij alvorens waarachtig voor God in de dood moeten vallen. Rom. 3:19 Hiertoe nu kunnen wij nooit komen zonder waarachtige kennis aan onze ellendige en verloren staat. (…) Zolang de wet als onze eerste man in onze consciëntie leeft (…), zolang kunnen wij ons, van onze zijde, nooit aan Christus overgeven. (...) Indien alles wat wij zeggen recht werd opgemerkt, wij zouden nooit wettische beroeringen, op zichzelven aangemerkt, als zaligmakende werkingen opgeven, maar er steeds op uit zijn om het Evangelie tot troost en bemoediging te openen, opdat het geloof komende, de tuchtmeester mocht buitengeworpen worden, evenals Hagar met haar kind.'[270]

Comrie zegt zelfs dat degenen die leren dat de wettische werkingen van ellendekennis als zaligmakend in zichzelf mogen benoemd worden, 'lasteraars' zijn die dit in hun 'onwetende meesterachtigheid' leren en uitspreken.[271]
De ware ellendekennis doet belijden dat men schuldig staat aan Gods wet en dat men daarom de straf waard is. Er wordt geen zaligheid begeerd, als dat ten koste zou gaan van Gods deugden. Aan de hand van de catechismus werkt Comrie de geloofskennis uit; die bestaat in het kennen van God en van onszelf. Deze kennis veronderstelt dat het geloofsvermogen aanwezig is, zodat er sprake kan zijn van de kennis van de Wet en van het Evangelie.

De kennis van de wet
Deze wetskennis leert de zondaar zichzelf als schuldig kennen aan zeer veel zonden en doet inzien dat de mens geneigd is God en zijn naaste te haten. Deze kennis werkt de overtuiging uit, dat men inziet dat men onmogelijk zichzelf tot het goede kan begeven en dat men geheel dood ligt in de zonden en de misdaden en daarmee Gods gramschap waard is. [272] Hier komt ook het ware onderscheid naar voren: die het echte geloof heeft, vraagt om een nieuwe wil, een rein hart, en of God het stenen hart wil wegnemen en een vlesen hart wil geven. De nabijkomenden hebben alleen de wet in het geweten, en zij menen dat zij wel de wil hebben, als zij maar macht genoeg hadden. De noodzaak dat aan Gods rechtvaardigheid voldaan moet worden, geeft zo'n zondaar geen rust; waarbij alle hoop om door een schepsel zalig te kunnen worden, wegvalt. Heel nadrukkelijk veronderstelt Comrie hierbij de aanwezigheid van het geloofsvermogen, waarbij echter nog geen kennis is van Christus in het Evangelie.

'Ofschoon nu de kennende daden, Zichzelven in Zijn wet aan de ziel openbarende, mij vervullen met grote angst en benauwdheid, vermits ik niet weet het vermogen waardoor ik ken; en dat God Zichzelven in Christus tot nog toe aan mij in het Evangelie niet ontdekt, als een voorwerp voor de kennis van dat ingewrochte geloof, zo is het ingewrochte geloof, waardoor ik in Christus ingelijfd ben, het eigenlijke onderwerp waaruit de kenmerkende daden, zo van God in de wet als van God in Christus in het Evangelie, voortvloeien. De voorwerpen zijn verscheiden, maar de hebbelijkheid, welke zich op een onderscheiden wijze in werkzaamheid omtrent dezelve uitlaat, is één en dezelfde.'[273]

Zo werkt deze kennis van de wet, dat aan de zondaar alle zelfverheffing ontnomen wordt, en hij voor God 'waarachtig in de dood valt'. We zien dus, dat Comrie nadrukkelijk leert dat kennis van de Wet ook valt onder de geloofsdaden. Hij wil immers, tegenover de halve Pelagianen, eraan vasthouden dat bij de uitverkorenen alle overtuigingen voortkomen uit het geloofsvermogen, en daarmee geen zogenaamde

[270] Heidelbergse Catechismus, pag. 39-40 en 48
[271] Heidelbergse Catechismus, pag. 89
[272] Heidelbergse catechismus, pag. 461-462
[273] Heidelbergse Catechismus, pag. 466-467

geschiktheden een plaats geven om de genade te kunnen ontvangen. Vandaar dat Comrie ook kan zeggen, in tegenstelling tot wat bijvoorbeeld Boston leerde, dat de kennis van de Wet al vrucht is van het zaligmakende geloof. Deze kennis van de Wet blijkt dus een zekere waarde te hebben, maar is op zichzelf niet genoeg: ze moet leiden tot de kennis van het Evangelie.

De kennis van het Evangelie

Na de beleving van eigen onmacht en onwil, door de wet gewerkt, is er pas plaats voor de kennis van het Evangelie. Dit is toch wel het 'voornaamste deel van de geloofskennis' zo zegt Comrie, omdat het een zicht geeft op de weg der verlossing, die in het Evangelie geopenbaard wordt. Deze kennis is noodzakelijk tot zaligheid; de kennis van de wet alleen is niet voldoende, zo benadrukt hij sterk. Wat is nu deze geloofskennis van het Evangelie? Hij noemt deze kennis

'Het voornaamste deel van de geloofskennis, vermits het nu onmiddellijk werkzaam is omtrent de weg der verlossing van God in het Evangelie geopenbaard als de allerheugelijkste tijding voor een rampzalige zondaar, wordt dikwerf genomen voor de gehele kennis des geloofs, dewijl hierdoor de aangename dageraad van de weg der ontkoming door Hem, die de blinkende Morgenster is, in de benauwde en bij zichzelve geheel verloren zielen opgaat in het hart. Ondertussen niet met uitsluiting van de voren beschreven kennis van God en van onszelven.'[274]

De kennis van de wet of van het Evangelie *alleen* is niet voldoende tot zaligheid: beide moeten ze gekend worden. [275] Door deze geloofskennis van het Evangelie wordt Christus geopenbaard aan de verootmoedigde zondaar; en met 'meer of minder klaarheid' wordt gezien 'Zijn heerlijkheid, beminnenswaardigheid, noodzakelijkheid, gepastheid, algenoegzaamheid en bereidwilligheid, om dezulken, die bij zichzelf verloren zondaren zijn, volkomenlijk te kunnen, en te willen zalig maken'.[276] Het Woord, waarin Christus tot ons komt, wordt door Gods Geest toegepast aan het hart. De noodzakelijkheid van Christus wordt ingezien, omdat Hij alleen de schuld kan betalen. Hij wordt ook in Zijn volkomen gepastheid gezien, zodat men begeert om Hem te hebben.

'Maar als het goddelijk licht des Heiligen Geestes in het Evangelie mijn ziel bestraalt en ik de geloofskennis van Jezus ontvang, o dan zie ik in Hem zulk een gepastheid in alle delen en opzichten als Borg en Middelaar, als Profeet, Priester en Koning, enz. dat mijn ziel daardoor zó getroffen wordt, dat ik volstrekt oordeel dat ik geen gelukkig uur kan hebben als die Jezus niet mijn Jezus wordt.'[277]

Ook Zijn bereidwilligheid om mij zalig te maken, wordt dan gekend. Vermeende eigen gewilligheid wordt gezien als schuld, omdat men op een verkeerde manier heeft gepoogd om God te bewegen gewillig te worden.[278] Deze kennis wordt stap voor stap verkregen. Comrie vergelijkt het met het opgaan van de zon in de natuur: die schijnt ook niet ineens met volle kracht. Zo ook hier: de Zon der Gerechtigheid wordt van trap tot trap gekend. Deze kennis van Wet en Evangelie is beide nodig, en zonder de geloofskennis kan men niet zalig worden. Naast deze geloofskennis is ook de geloofs-toestemming en het geloofs-vertrouwen nodig.

7.5.2 De geloofs-toestemming

[274] Heidelbergse Catechismus, pag. 473
[275] Heidelbergse Catechismus, pag. 473-474
[276] Heidelbergse Catechismus, pag. 474
[277] Heidelbergse Catechismus, pag. 477
[278] Heidelbergse Catechismus, pag. 479

De geloofskennis is onlosmakelijk verbonden met het geloofsvertrouwen. Wat gekend wordt, wordt ook persoonlijk toegestemd.

'De tweede zaak of het tweede deel, dat tot de natuur van het ingewrochte geloof behoort is een vermogen om het goddelijk getuigenis, door licht des Heiligen Geestes in de ziel instralende, met een goddelijk betoog te ontvangen en toe te stemmen, niet alleen als een waarachtige waarheid behelzende, maar ook als een waarheid, waarin ik het grootste belang en aandeel heb. Kennis en toestemming zijn tweelingen, die in een en hetzelfde punt des tijds, door de almachtige, onwederstandelijke en herscheppende kracht des Heiligen Geestes in de ziel gewrocht worden; en gelijk ze even oud zijn met opzicht tot de herscheppende daad des Heiligen Geestes, waardoor ze beide tegelijk ingewrocht zijn, zo zijn ze ook even gelijktijdig in haar werkzaamheid in de ziel; want kennende stem ik toe. (…) Kennis zonder toestemming kan alzo min bestaan als toestemming zonder kennis. Waar dit nu zo is, vinden wij dat terwijl de toestemming met de kennis tegelijk gewrocht en ook in haar dadelijkheid daarmede tegelijk ontstaat,(…).'[279]

Comrie heeft zich niet willen uitspreken of nu de geloofskennis, of het geloofsvertrouwen tot de wezenlijke geloofsdaad hoort. Hij vergelijkt het geloof met een driehoek: er kan pas sprake zijn van een driehoek, als er drie lijnen met elkaar verbonden zijn. Zo is het ook met het geloof: er is alleen sprake van waar, zaligmakend geloof als er kennis, toestemmen en vertrouwen is. Het voorbeeld van zo'n driehoek was al eerder door hem genoemd, maar het wordt nu door hem herhaald.

'Bijvoorbeeld, de wezenlijkheden van een driehoek zijn drie lijnen; de ene lijn behoort zo wezenlijk tot het wezen van de driehoek als de andere; niet een op zichzelf maakt een driehoek, maar alle drie met elkander samengevoegd. Zo is het ook hier; de kennis, de toestemming en het vertrouwen zijn de wezenlijkheden die tot het wezen des geloofs even wezenlijk behoren, de ene niet meer dan de ander; deze drie, in derzelver samenvoeging met elkander zijn het oprecht geloof, dat Gods Geest in de harten der uitverkorenen werkt in hun krachtige roeping.'[280]

Alle drie de zaken worden door Gods Geest in het hart gewerkt. Wat is nu de geloofstoestemming? Allereerst is er sprake van het toestemmen van het Evangelie, dat God daarin spreekt, en het niet nodig is om in de hemel op te klimmen. Men verlaat zich op de Borg, wat tenslotte uitloopt op het Christus persoonlijk aannemen en Hem eigen maken. [281]

7.5.3 Het geloofs-vertrouwen

Over het geloofsvertrouwen is grote strijd gevoerd: volgens sommigen is aan dit vertrouwen onlosmakelijk verbonden de wetenschap dat mijn zonden vergeven zijn, anderen daarentegen menen dat dit voortvloeit uit het geloof en er een vrucht van is. In de jaren rond 1720 is daar een grote strijd over ontstaan, waarbij er scherpe posities werden ingenomen. Welke positie neemt Comrie hierin in? Hij legt uit dat het vertrouwen hoort bij het wezen van het geloof. Echter, hij verstaat onder dit wezen van het geloof het ingewrochte geloofsvermogen. Er is dus in dit geloofsvermogen een verzekerd vertrouwen aanwezig, om zich op de beloften van het evangelie te kunnen verlaten. En omdat dit geloofsvermogen volkomen is, is het vertrouwen ook volkomen. Dit geldt echter niet voor de daden, die uit dit geloofsvermogen voortkomen: deze daden zijn onvolmaakt, met als gevolg dat het vertrouwen

[279] Heidelbergse Catechismus, pag. 485
[280] Heidelbergse Catechismus, pag. 455
[281] Heidelbergse Catechismus, pag. 489

dat de zonden vergeven zijn, ook klein en onvolkomen blijft. De geloofsdaden kunnen belemmerd worden zodat deze zekerheid van de vergeving niet of nauwelijks ervaren wordt.

'Dan is het verzekerd vertrouwen zo tot deszelfs natuur behorende, dat het ingewrochte geloof nooit was, is of zijn zal, waar het ook is, zonder dit vermogen, om op de beloften van het Evangelie met een verzekerd vertrouwen zich te verlaten. (…)Hierbij moeten wij aanmerken dat ofschoon het verzekerd vertrouwen in de natuur van het ingewrochte geloof is, het somtijds niet dadelijk geoefend wordt, vermits zeer dikwijls de getuigenissen of beloften van het Evangelie, waardoor de daad of daden van vertrouwen uitgehaald worden, met licht des Heiligen Geestes, als van God tot de persoon voor zich in het bijzonder gesproken, niet instralende; dus is het licht op te maken dat de oorzaak van de geloofsvertrouwen zijn oorzakelijkheid niet oefenende, de daad zich ook niet vertoont, ofschoon het vermogen tot die daad in de natuur van het geloof is.'[282]

Om staande te kunnen houden, dat aan het geloofsvermogen het geloofsvertrouwen verbonden is, terwijl dat niet altijd zo ervaren wordt, legt Comrie vervolgens uit dat het nodig is om onderscheid te maken in de zekerheid van het geloof en de zekerheid van het gevoel. In de zekerheid van het geloof wordt gerust op het Woord van God, en daarmee wordt beleden dat men ook persoonlijk verzekerd is van de vergeving der zonden. Maar door de strijd en aanvechting van het geloof wordt dit aangevochten; de zekerheid van het gevoel is namelijk de vreugde van die zekerheid ervaren en genieten.

'De verzekerdheid des geloofs rust alleen op Gods waarheid, ons als verpand in de goddelijke belofte, waardoor wij dan, ofschoon wij de zaak van de belofte niet in dadelijke bezitting hebben en dan duizenden zwarigheden en schijn van onmogelijkheden zich daartegen opdoen, wij op het Woord van de belovende God zulk een vaste staat maken, dat wij de zaak als de onze aanzien en die als de onze, eer wij het dadelijk bezit hebben, met een gerust hart aanvaarden. (…) Dit zoals het op de belofte gegrond is, ofschoon het door de zwakheid van ons vlees en veelvuldige aanvallen van ons ongeloof, tegen hetwelk wij te strijden hebben, bestreden wordt, hebben al de Hervormers eenstemmig niet tot het welwezen, maar tot het wezen des geloofs gebracht en het is uit onkunde als men drijft dat ze door het verzekerd vertrouwen verstonden dat een ieder, in wie het oprecht geloof ingeplant is, een verzekering des gevoels had van zijn aandeel aan Christus en al Zijn weldaden. Daar is niets in de Catechismus dat ons dat inboezemt; alles is ingericht om ons te doen verstaan dat de opstellers die verzekerdheid des geloofs bedoelen, waardoor wij verzekerd zijn dat niet alleen aan anderen, maar ook aan ons de vergeving der zonde en het eeuwige leven enz. geschonken is.'[283]

De zekerheid des gevoels omschrijft Comrie als volgt:

'Dit bestaat in een blijde aandoening die in het hart oprijst uit een overtuiging welke de Heilige Geest in het hart werkt, dat wij alles wat beloofd is, dadelijk hebben, bezitten en genieten. (…). Dit is verkwikkelijk voor de ziel, maar wordt noch van allen, noch ook ten alle tijde genoten, maar zeer dikwerf bestreden en door de satan en het ongeloof zo aangevallen, dat men is als doodbrakende en ondertussen kan en is de verzekerdheid des geloofs, zonder verzekerdheid des gevoels, dikwijls zeer sterk.'[284]

[282] Heidelbergse Catechismus, pag. 491
[283] Heidelbergse catechismus, pag. 491-492
[284] Heidelbergse Catechismus, pag. 493

Het is dus mogelijkheid om de zekerheid van het geloof te bezitten, zonder de zekerheid van het gevoel. Zo richten de geloofsdaden van het vertrouwen zich op Christus, zoals Hij in het Evangelie aangeboden wordt.

'Eindelijk, gij moet aanmerken dat dit uitgaand (direct) verzekerd geloofsvertrouwen zijn trappen van volmaaktheid heeft in de dadelijke werkzaamheid van dien, ofschoon het volmaakt ten aanzien van deszelfs hebbelijkheid in de uitverkorenen door de Heilige Geest ingewrocht wordt. Dus is het in de een sterker, in de ander zwakker.'[285]

Zo is Comrie pastoraal bezig geweest om mensen te onderwijzen, te leren en hen op te bouwen in het geloof.

De visie van Kersten

Als we willen nagaan wat Kersten heeft geschreven over het geloof, is het te verwachten dat hij hierbij teruggrijpt op datgene wat door Comrie is gezegd. Immers, Kersten wilde in zijn lijn staan en heeft hem meerdere malen aangeprezen als 'de Godzalige, te weinig gelezen, Comrie.'[286]. Van de werken van Comrie zegt Kersten dan ook, 'dat deze werken een bijzondere rijkdom van geestelijk onderwijs voor Gods Kerk bevatten en geheel voortbouwen op het fundament der Apostelen en Profeten, dat *Calvijn* als instrument in Gods hand in de gezegende Reformatie weder bloot leggen mocht.'[287]
Het is dan ook goed om na te gaan of de betekenis van het geloof, zoals Kersten dat ziet en beschreven heeft, overeenkomt met de visie van Comrie. Hebben zij zowel dogmatisch als pastoraal gezien daar op dezelfde wijze over gesproken of zijn er verschillen aan te wijzen?

7.6 De betekenis van het geloof in de levendmaking

Op vele plaatsen in zijn geschriften spreekt Kersten over de noodzaak van het geloof. Als Kersten spreekt over het geloof, dan bedoelt hij vaak het geloofsvermogen, dat een zondaar in de wedergeboorte ontvangt. In dit gedeelte willen we nagaan wat voor betekenis Kersten hieraan hecht en waarom het geloof zo nodig is.

7.6.1 Een eerste inlijving in Christus

Het is door middel van het geloof, dat de vereniging tussen Christus en de zondaar plaatsvindt. Dit geloof werkt de Heilige Geest in het hart van de uitverkorenen en dit wordt door Kersten de 'habitus' van het geloof genoemd. Daarbij wordt de zondaar uit Adam afgesneden en in Christus ingeplant. Het beeld van de inplanting is een geliefd beeld bij Kersten, dat we regelmatig tegenkomen in zijn werken. Vanuit de habitus van het geloof kunnen de geloofsdaden of geloofsoefeningen ontstaan.

'In de vierde plaats geldt dat 'de uitverkorenen in Christus zijn *door het geloof*. (…) Wie wij ook zijn, jong of oud, rijk of arm, vroom of goddeloos, die inenting in Christus is ons allen nodig. (…). Indien één zaak nodig is, gedurig op het hart te binden, is het wel deze, onder Gereformeerde belijders algemeen erkende, doch in de praktijk steeds meer verloochende waarheid. De Heere echter snijdt in de levendmaking van de gans doemwaardige en ellendige, doch uitverkoren zondaar deze uit de stam Adam af en plant hem de Levensboom Christus in. (…). God kent hun Christus en al Diens weldaden toe.

[285] Heidelbergse Catechismus, pag. 498
[286] Meer dan overwinnaars, pag. 9-11
[287] De Gereformeerde Dogmatiek dl 2, pag. 183

(…). Hij plant in de wedergeboorte het oprechte geloof in de ziel in, dat met Christus één plant zijn doet in de gelijkmaking van Zijn dood en wederopstanding. O, dat het bekommerde en dikwerf twijfelmoedige volk het hoofd opsteke. De Heere, Die het goede werk in u begonnen is, zal het voleindigen tot op de dag van Jezus Christus. Maar dit inzijn in Christus, dat de Heilige Geest werkt, wordt ook door de oefeningen van het geloof door Gods volk erkend en toegeëigend. En voorzover nu dat volk deze weldaad met een gelovig hart aannemen mag, heeft het de troost ervan. Hierop dienen wij wel te letten, opdat niet enerzijds het bekommerde volk zal buitengesloten worden, noch anderzijds de zielen worden opgebouwd op gronden buiten Christus.'[288]

Deze levendmaking hoort niet bij een bepaalde mate of stand van het geloof, maar is onlosmakelijk met het geloofsvermogen verbonden. Het is dit geloof, dat al Gods kinderen zal behoeden voor de afval der heiligen.[289] Als Kersten in een preek uitlegt, op welke wijzen of manieren Gods volk in Christus is, dan noemt hij de volgende zaken: zij zijn in Christus *van eeuwigheid,* zij zijn in Hem als *Borg des Verbonds,* zij zijn in Hem krachtens *de wedergeboorte* en zij in Christus *door de oefeningen van het geloof*. [290] Kersten maakt dus onderscheid in de vereniging met Christus: er is een eerste inlijving in Christus, die plaatsvindt bij de wedergeboorte, maar daarbij kent de gelovige Christus nog niet; daarnaast is er sprake van een tweede inlijving: de gelovige leert Christus nodig hebben door middel van de geloofsoefeningen en als hij van alle eigen bevindingen is afgesneden, vindt de tweede inlijving in Christus plaats.
Op heel veel andere plaatsen zien we dus, dat Kersten het geloof in de wedergeboorte benadrukt en daar de aandacht op vestigt, omdat het al Gods kinderen zal behoeden voor de afval. Deze nadruk is in zekere zin echter 'tevergeefs'; immers, als Gods kinderen zich deze inlijving in Christus niet bewust zijn, kan men er de mensen ook niet mee troosten; vandaar is het dan ook begrijpelijk, dat Kersten aandringt bij Gods volk om te zoeken om met Christus verenigd te worden. Hier bedoelt hij dan de tweede inlijving mee; het zich bewust worden met Christus verenigd te zijn. Dit gebeurt in een weg van afsnijding; en deze weg van omkomen met alles, wordt daarbij noodzakelijkerwijs verheven tot een kenmerk van genade.

7.6.2 Het zicht op de gave en het wezen van het geloof

Kersten heeft gemerkt dat er velen van Gods kinderen zijn, die wel het geloofsvermogen hebben ontvangen, maar zich dat niet bewust zijn. Daarom is er velen twijfel over het werk van God, in hun harten uitgewerkt.

'Men onderscheide toch het genadewerk Gods, dat Hij in Zijn uitverkorenen verheerlijkt, van het bewustzijn dier uitverkorenen van dit werk. En nu kan er in de wedergeborene soms lange tijd grote

---

[288] Het handschrift uitgewist, pag. 135. Zie ook De Gereformeerde Dogmatiek dl 2, pag. 150
[289] Korte lessen over kort begrip, pag. 116. Zie ook Het handschrift uitgewist, pag. 166-167
[290] Het handschrift uitgewist, pag. 31-33

- 'Er is een inzijn in Christus *van eeuwigheid*
- Er is een inzijn in Christus als *Borg des Verbonds*
- Er is een inzijn in Christus door de dadelijke inplanting in Hem, in de *wedergeboorte*. Daarom zullen Gods kinderen niet omkomen. De wortel der zaak wordt in hen gevonden.
- Er is een inzijn in Christus door de *oefeningen des geloofs*, waardoor de ziel in de verzegeling des Heiligen Geestes met klare bewustheid van het oordeel der verdoemenis ontheven wordt en God verzoend ingaat in de rust, die er overblijft voor het volk van God.

Geen zondaar kan zich ooit in het zijn in Christus beroemen, zo hij niet *dadelijk* in Hem ingelijfd wordt. (…). Wij moeten hier in de tijd uit Adam in Christus worden overgeplant. En juist daarom verkeert Gods volk dikwerf in veel strijd, omdat het dan inzijn in Christus niet bewust is.'

donkerheid en twijfel zijn aangaande hetgeen de Heere in hem wrocht. Het ongeloof heeft in zulk een stand dikwerf de overmacht en niettegenstaande het geloof in hem geplant is en zijn oefeningen heeft, verheft zich gedurig de twijfel dáárover, of, wat in zijn ziele is, wel zaligmakend is en niet slechts de algemene werking des Geestes, die ook in de verworpenen is.'[291]

We komen hier aan een moeilijk punt, omdat Kersten ook met nadruk wil vasthouden aan het feit dat in het wezen van het geloof geen twijfel is. Hoe kan het nu, daar alle gelovigen dit wezen des geloofs, namelijk als geloofsvermogen hebben, er toch velen zijn die zoveel twijfel en aanvechting kennen? Om dit vast te kunnen houden, verbindt Kersten de zekerheid aan het geloofsvermogen. Het geloofsvermogen heeft 'het in zich' om zeker te zijn, maar de geloofsdaden en geloofsoefeningen zijn vaak zo zwak. Door dus een onderscheid te maken tussen het geloofsvermogen en de oefeningen van het geloof is Kersten in staat om te verklaren dat velen toch twijfel in hun hart hebben. De oefeningen van het geloof zijn te zwak en die moeten juist sterker worden; er moet opwas in de genade komen om te meer te beseffen dat er in het geloofsvermogen zelf een vast vertrouwen, dat al de zonden vergeven zijn, aanwezig is.

'Het geloof in zijn wezen sluit de twijfel uit en is naar zijn aard een zeker vertrouwen. (...) Deze verzekerdheid behoort, zowel als de kennis, *tot het wezen des geloofs*; zij vormt er een bestanddeel van, als is het, dat velen van Gods kinderen, 'zulk een volkomen geloof niet hebben' en in de *oefening* van het geloof de kracht van dit vertrouwen missen. Duidelijk onderscheidt het Formulier van het Heilig Avondmaal het wezen van de oefening des geloofs. Welnu, tot het *wezen* van het geloof behoort het vertrouwen, dat mij uit loutere genade vergeving der zonden, eeuwige gerechtigheid en zaligheid van God geschonken zij. Hoe zwak het geloof in de oefening van Gods kinderen ook wezen moge, in elke oefening is dit vertrouwen in bedekking van de zonde; in de opening van het Evangelie; in het smaken van de liefde en de vrede Gods, die alle verstand te boven gaat. En naar mate deze oefening van het geloof door de kracht des Heiligen Geestes sterker wordt, vermeerdert niet alleen de kennis, maar ook het vertrouwen en het is de aard van het nieuwe leven naar de volle verzekerdheid des geloofs te staan.'[292]

Toch zien we in de preken van Kersten een andere benadering; hij veronderstelt namelijk dat Gods volk, ook na de wedergeboorte, blind is voor het werk van God en Christus Jezus nog niet als de volkomen Middelaar heeft leren kennen. Kersten ziet deze geestelijke ervaringen en bevindingen terug in Gods woord, als hij wijst op de ervaringen van de discipelen. Kersten beschrijft dit als 'blindheid en satanswerk' bij Gods volk: zij willen niet weten van alle 'gestaltelijke genade' afgebracht worden 'en op Jezus' borgwerk alleen rusten'. Daarom is het altijd weer opnieuw nodig om de echtheid van het geloof te toetsen aan de hand van de bewuste vereniging met Christus.[293] Ook bij de behandeling van Zondag 1 van de Catechismus, blijkt duidelijk dat Christus verborgen is voor Gods kinderen; de wortel is wel in hen, maar in de bevindelijke weg moet dat nog gekend worden.

'Waar Hij 't ene geeft, daar schenkt Hij ook het andere. Gelijk in een eikel geheel de eikeboom schuilt, zo ook wordt in de wedergeboorte geheel het nieuwe schepsel in Christus voortgebracht. Maar voor het bewustzijn van de ziel zelve is de leiding des Geestes nodig, opdat door de oefening van het geloof deze drie genoemde zaken tot der ziele troost recht zullen worden geweten. O, dan wordt het in de overtuiging van onze zonden zo bang, al zijn er ogenblikken van zielsverademing (…) en valt het pak van schuld en zonde van onze schouders af. Maar hoezeer dit alles in de wortel van 't nieuwe leven ligt,

[291] De Gereformeerde Dogmatiek dl 2, pag. 88-89
[292] De Gereformeerde Dogmatiek dl 2, pag. 161- 162. Zie ook Korte lessen over kort begrip. pag. 55-56
[293] De gelovige verwachting, pag. 115-117

Christus is ons zozeer verborgen en daarmede de verzoening der zonden door Hem, dat geduriglijk onze ziele bekommerd is vanwege Gods recht, dat door ons geschonden is. En nu leert de Heilige Geest Zijn volk *bevindelijk* kennen, dat Christus met Zijn dierbaar bloed Zijn volk heeft gekocht en verlost. (…). Omkomen wordt het hun met al het 'weten' van ellende, verlossing en dankbaarheid. Hun schuld staat open in Gods recht en hoe zouden zij rusten dan alleen in de *verzekering* des Heiligen Geestes, dat zij door Christus zijn gekocht en verlost; met God verzoend en satans klauwen ontkomen.'[294]

7.6.3 Een onbewuste wedergeboorte?

Op grond van bovenstaande, zou de gedachte kunnen opkomen dat Kersten een 'onbewuste wedergeboorte' leerde voor Gods volk. Ook Kuyper leerde dit, maar toch wil Kersten niets weten van een 'onbewuste wedergeboorte' op de wijze zoals Kuyper dat leerde. Kuyper meende dat het zaad van de wedergeboorte jarenlang in iemand kan sluimeren, voordat het openbaar komt. Kersten heeft zo'n jarenlange, onbewuste wedergeboorte ontkent en benadrukt dat de wedergeboorte direct openbaar komt in de vruchten, hoewel dat voor zo'n persoon *zelf* verborgen is en men Christus nog niet heeft leren kennen.

'De Heere mocht door de duur verworven werking van Zijn Geest u uit Adam afsnijden en Christus deelachtig maken. Dat toch is Zijn werk in de wedergeboorte en het grote voorrecht van al dat volk, dat het leven in eigen hand niet houden kon. Die wedergeboorte is niet 'onbewust' zo wij reeds opmerkten in die zin, dat er geen merkbare kracht van uitgaat, maar wel kan het voor Gods kinderen zeer bedekt zijn of wij in waarheid uit God geboren zijn. Mogelijk zijn er onder ons, die, als de eigenschappen van het nieuwe leven worden voorgesteld, hun hart wel voor de Heere kunnen blootleggen en bekennen, dat hun de droefheid over de zonde; de erkenning van Gods recht tot het oordeel van de drievoudige dood; de liefde tot Gods volk, hoe veracht ook naar de wereld, niet vreemd zijn. (…). Maar hoe zullen zij van hun zonde en ellende verlost worden? Vraagt de Heere om ontdekkende genade. Hij make u bekend aan uw bondsbreuk in Adam; want toch daar ligt de oorzaak van uw tobben en dolen buiten Christus, dat gij u nimmer recht afgesneden zaagt in uw diepe val. Het is gans onmogelijk een ent in een andere stam in te planten, vóórdat deze uit de oude stam is afgesneden, zó min kan een ziel in Christus worden ingeplant, zo deze niet uit Adam is afgesneden. Door de Heere geschiedt dat in de levendmaking, maar voor het bewustzijn der ziel is de ontdekkende werking van de Heilige Geest onmisbaar. Gods volk kan bij gevolgtrekkingen niet leven en zijn staat niet opmaken uit overlegging van vele eigenschappen, die zij in zich bevinden. Integendeel wordt zaligworden steeds onmogelijker. Zelfs degenen aan wie de weg der verlossing in Christus werd ontdekt, en aan wie Hij Zijn beloften schonk, staan zo vóór de bewuste verzekering in Christus, dat de grond hun menigmaal ontvalt, waarop zij zouden kunnen steunen om God te ontmoeten. Gelooft mij, geliefden, de leer van de val is een stuk van zeer groot gewicht; leerstellig, maar ook bevindelijk. De kerk staat of valt er mede; (…) Staat toch tot uw opbouwing in Christus naar een afsnijding van uw leven.'[295]

Dat het zicht op de wedergeboorte en de gave van het geloof in het beginnende leven gering is, is voor Kersten een feit, maar daarmee wil hij nog niet spreken van een onbewuste wedergeboorte. De wedergeboorte die gewerkt wordt, komt in de daden openbaar, zoals het liefhebben van God, het klagen over de zonde, en naderhand, het erkennen van Gods recht.

'Dat is een levendmakende werk van God. Als God nu dat leven in het hart werkt – een onbewuste wedergeboorte is er niet,- als God dat wonder doet, dan geeft dat een openbaring naar buiten. Dat volk

[294] De Heidelbergse Catechismus, pag. 17
[295] De Heidelbergse Catechismus, pag. 41. Zie ook pag. 102 en pag. 359

begint met zichzelf voor God te klagen. Zij zeggen: ik bracht mijn nachten door met klagen, ik liet niet af mijn hart en oog op te heffen naar omhoog. Dat volk gaat naar de Heere zoeken, en het krijgt Christus nodig. Dat zijn geloofswerkzaamheden.'[296]

Aan de hand van bovenstaande gegevens kunnen we concluderen dat Kersten wel wil vasthouden aan de definitie, dat bij het wezen van het geloof het vertrouwen behoort, dat de zonden vergeven zijn, maar dat hij anderzijds er in de praktijk vanuit gaat, dat dit voor het bewustzijn verborgen is. De wedergeboorte blijkt voor de persoon in kwestie zo onbewust te zijn, dat het niet mogelijk is om troost daaraan te ontlenen; vooral omdat Kersten beschrijft dat de vruchten van de wedergeboorte zich openbaren in onrust, treuren over de zonde, inleven van de schuld; de wedergeboorte wordt nooit verbonden met het gelovig zien op Christus of het ervaren van vrede in het hart.

7.7 De verhouding tussen geloof en rechtvaardiging

Aan de gave van het geloof is de rechtvaardiging in Gods vierschaar verbonden. Dan wordt de gerechtigheid van Christus aan de zondaar toegerekend en is hij in de ogen van God rechtvaardig.[297] Het geloof is daarbij echter niet de grond van de rechtvaardiging, dat is de gerechtigheid van Christus alleen. Het is echter wat anders om te weten en te zien, dat men rechtvaardig is bij God.

'Hieruit volgt niet alleen, dat het geloof nimmer de grond onzer rechtvaardigmaking zijn kan, maar ook dat de volkomen toerekening van Christus door God, die in de wedergeboorte plaats heeft, en op grond waarvan de uitverkorene gerechtvaardigd wordt, niet door alle levendgemaakten met dezelfde vrijmoedigheid en kracht wordt aangenomen. Duidelijk spreekt de Catechismus in dezen overeenkomstig de leiding des Heiligen Geestes met Zijn volk. Er zijn trappen in de gelovige aanneming. De indrukken van de onkreukbare gerechtigheid Gods; de verberging van Christus, de eis der wet, die een tuchtmeester tot Christus is, doen menigeen van Gods kinderen dikwijls vele jaren, ja sommigen geheel hun leven in vreze verkeren, dan hun schuld nog onvoldaan is en zij God niet ontmoeten kunnen.'[298]

In navolging van Voetius maakt Kersten onderscheid in de rechtvaardiging *voor* het geloof en de rechtvaardiging *door* het geloof. Voetius legt in zijn Catechismus uit dat het in zekere zin mogelijk is dat de rechtvaardiging voorafgaat aan het geloof, hoewel we in Gods Woord ook lezen van een rechtvaardiging door het geloof. Voetius bedoelt met de rechtvaardiging voor het geloof de rechtvaardiging die voorafgaat aan de geloofsdaden; het is God die een zondaar rechtvaardigt op grond van Christus' gerechtigheid, die zondaar dan het geloof(svermogen) schenkt, waarna pas de geloofsdaden beoefend kunnen worden. In de rechtvaardiging voor het geloof verklaart God de zondaar rechtvaardig; door middel van de rechtvaardiging door het geloof, dus door middel van de geloofsoefeningen, neemt de zondaar deze gerechtigheid aan voor zichzelf. De vrijspraak, verkregen in Gods vierschaar, wordt door de gelovige door middel van de geloofsdaad, aangenomen. Regelmatig[299] vinden we een verwijzing naar de genoemde catechismus van Voetius. Het opvallende is echter, dat

[296] Het handschrift uitgewist, pag. 368. Zie ook De Gereformeerde Dogmatiek dl 2, pag. 97 en De gelovige verwachting, pag. 70, 130-132 en De Heidelbergse Catechismus, pag. 39

[297] De Gereformeerde Dogmatiek dl 2, pag. 167 'Hij werkt in de krachtdadige roeping het zaligmakend geloof; zo is het Woord Gods het zaad der wedergeboorte. Het voedt het geloof steeds en schenkt het vastheid en rechtvaardigt de wedergeborene. In de rechtvaardigmaking, naar welk hoofdstuk wij verwijzen, ontvangt de uitverkorene door het geloof, dat hier lijdelijk is, Christus als grond van vrijspraak in de vierschaar Gods.'

[298] De Gereformeerde Dogmatiek dl 2, pag. 191-192

[299] De Gereformeerde Dogmatiek dl 2, pag. 180. Zie ook Kort Begrip, pag. 108 en Het handschrift uitgewist, pag. 338-339, 419

Kersten meent dat er op grond van deze uitleg van Voetius gesproken kan worden van een *verschil in tijd* tussen het werk Gods aan Zijn zijde en het ontvangen en toepassen daarvan aan de zondaar. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het volgende citaat, waarin duidelijk gemaakt wordt, dat het mogelijk is, dat God wel de vergeving van zonden heeft toegepast, maar dat de toepassing aan de zondaar, door middel van de aanneming door het geloof, nog moet plaatsvinden. Aan deze aanneming door het geloof gaat het proces van zaligmakende overtuiging vooraf, zodat een kind van God, een levendgemaakte, maar in zijn beleving een goddeloze, gerechtvaardigd wordt door het geloof.

'Zo ook hier. De toepassing is van de zijde Gods; de aanneming van de zijde des volks. In die aanneming is de levendgemaakte afhankelijk van de bediening des Heiligen Geestes. Gods kinderen kunnen zich niet redden met een beschouwing over de rechtvaardigmaking van eeuwigheid en in de opstanding van Christus, noch met een gevolgtrekking uit de rechtvaardiging, die in de wedergeboorte geschiedt, doch zij staan er naar gerechtvaardigd te worden door in het bewustzijn hunner ziel, de vrijspraak des Vaders in Christus te ontvangen in de verzegelende kracht des Heiligen Geestes. God Zelf dagvaardt de uitverkoren zondaar voor Zijn rechterstoel. De Heilige Geest overtuigt van zonde, gerechtigheid en oordeel. En die overtuiging is zaligmakend en werkt een hartelijke vereniging met Gods rechtvaardig oordeel, zulks in onderscheiding van de algemene overtuigingen, die in de verworpenen soms zijn en ook wel in de uitverkorenen, voor hun bekering.'[300]

Zo zien we dat Kersten enerzijds stelt dat bij de gave van het geloofsvermogen de rechtvaardiging plaatsvindt, maar dat het anderzijds ook nodig is om door middel van de oefeningen van het geloof gerechtvaardigd te worden. De vrijspraak van God, die bij de wedergeboorte heeft plaatsgevonden, is daarmee een onbewuste rechtvaardiging geworden. Het is een nadere weldaad, om voor Gods rechterstoel gedagvaard te worden en dan vrijgesproken te worden. Alleen dan blijkt, dat Gods kinderen ook waarlijk kinderen, en geen dienstknechten zijn. Als na de inleving van de schuld alles verloren is geworden ('Verlorenen worden behouden; doden, die de hel inwachten, verkrijgen het eeuwige leven. Gods toorn is weggenomen, de wet van haar vloek ontwapend en de zondaar met God verzoend.'[301]) is de rechtvaardiging bij God een bewuste beleving en wetenschap geworden. Altijd opnieuw treffen we de spanning aan bij Kersten in het spreken over het geloof. Het zaligmakende geloof, geschonken in de wedergeboorte, heeft de zondaar van alle straf ontheven, omdat de zondaar in Christus wordt aangezien, maar de vrede in het hart ontbreekt nog, omdat de oefeningen van het geloof er nog niet zijn.

'Voor de in Christus gerekende en mitsdien in Hem gerechtvaardigde breekt de tijd des welbehagens aan, waarin God de Vader hen *dadelijk* aanziet in Christus, Hem in Zijn gerechtigheid hun toerekent en op grond daarvan vrij spreekt van het oordeel, dat krachtens hun inzijn in Adam op hen rust. Die toerekening van Christus nu geschiedt door het geloof, dat God de Heilige Geest in de ziel plant en dat Christus en al Zijn weldaden deelachtig maakt. Zo wordt in de wedergeboorte de uitverkoren zondaar dadelijk gerechtvaardigd door het geloof, nademaal Christus en Diens gerechtigheid hem van God volkomen wordt toegerekend. Zij worden overgezet uit de dood in het leven; uit de staat der verdoemenis in de staat der verzoening met God. In die toerekening ligt de vaste grond hunner behoudenis. Voor hen is geschreven: wie zal beschuldiging inbrengen tegen de uitverkorenen Gods. God is het Die rechtvaardig maakt, wie is het die verdoemt'. Evenwel ontbreekt het velen van Gods kinderen de *oefening* des geloofs, om zich de geschonken vrijverklaring toe te eigenen.'[302]

---

[300] De Gereformeerde Dogmatiek dl 2, pag. 192
[301] Het handschrift uitgewist, pag. 400-401
[302] Het handschrift uitgewist, pag. 419-421

Gods kinderen willen namelijk met de ervaringen van Gods genade de zekerheid verkrijgen. Het is echter nodig om niet uit het geloof te leven, maar uit het gevoel. Hun staat, namelijk van rechtvaardig zijn bij God, zal niet wankelen. [303]

7.8 De noodzaak van de oefeningen van het geloof na de levendmaking

Nadat iemand de gave van het geloofsvermogen heeft gekregen, is het pas mogelijk om geloofsoefeningen te kennen. De oefening van het geloof volgt dus nadat Christus en Zijn weldaden zijn toegepast. Het is de eigenschap van de oefeningen van het geloof dat het zich richt op Christus en naar Hem uitziet. Kersten noemt het daarom ook wel een hongeren en dorsten, die uiteindelijk moeten leiden tot 'de wezenlijke omhelzingen van Christus'.[304] Deze oefeningen van het geloof volgen na de toeëigening, die door God wordt gedaan. Het aannemen van Jezus Christus tot rechtvaardigheid is onmogelijk, omdat er eerst een openbaring van God moet plaatsvinden. Ook de oefeningen van het geloof waarbij Christus meer en meer nodig wordt om alleen uit Hem te leven, is een gave van God.

'Eerst echter Zijn openbaring, en daarna de geloofstoeëigening. Hebt gij daar erg in? Eerst komt Jezus en zegt: weest gegroet, en Hij openbaart Zich eerst als de opstanding en het leven (…). En daarop volgend de geloofsomhelzing van Hem. Menigeen zegt: gij moet geloven en Jezus aannemen; wij zijn immers allen zondaren en het staat in de Bijbel, dat Jezus voor zondaren gestorven is. Doch niemand kan iets aannemen, tenzij het hem van boven gegeven wordt, en al is het zeker waar, dat Christus en al Zijn weldaden door God aan Zijn volk worden toegeëigend, evenwel de aanneming van het geloof krijgt waarde door de schenking door God; en daarom kunt gij tegen het arme volk wel zeggen: gij moet Jezus aannemen, want dit is er toch en dat is er; maar het volk kan bij conclusietrekking niet leven; het gaat hen om de openbaring van Christus in het hart, en daarom, ziet het aan de kerk van God, dát is het wat Pasen voor hen zou maken, dat Hij Zich openbaarde en dat daarop volgde dat toeëigenen van het geloof, dat aanbidden van Hem, zoals God alleen de aanbidding toekomt, dat erkennen dat Hij de Zone Gods is Die verrezen is uit de dood, en dat aanvaarden van Hem als de eeuwige Zaligmaker, als de verzoening bij de Vader, als Degene, Die hun alles is.'[305]

Het is alleen mogelijk om door middel van de geloofsoefeningen uiteindelijk de vrede bij God te vinden. Dan alleen wordt 'de ware vereniging met Christus verkregen' en zo ontstaat er een meer en meer verlaten op Hem, om uiteindelijk met Hem verenigd te worden. Het is niet alleen nodig om te horen dat Christus sprak 'Het is volbracht'; het was ook nodig dat Hij werd opgewekt. Alleen in Zijn opstanding leert de Kerk een bedekking van de zonden in Hem vinden.[306] Maar bij veel van Gods kinderen ontbreekt het juist aan die geloofsoefeningen, omdat zij van alle kanten beschuldigd worden. De wet, de satan en het eigen geweten laten zien, dat men tegen al Gods geboden gezondigd heeft en belemmeringen de rechte oefening van het geloof. In een weg van missen wordt Christus, waarbij voor zulke mensen geldt tijden 'alsof zij de Naam van Jezus nog nimmer hoorden noemen' wordt het steeds meer een omkomen in zichzelf, maar zal het uiteindelijk toch een omhelzen van Christus worden en mag er meer de zekerheid van de verzoening ervaren worden. [307] De oefeningen van het geloof komen openbaar na de wedergeboorte en zijn een bewijs dat men door God is levendgemaakt. De troost ervan ontbreekt vaak, omdat het juist aan die oefeningen ontbreekt.

[303] De gelovige verwachting, pag. 110
[304] Het handschrift uitgewist, pag. 16-17. Zie ook De Gereformeerde Dogmatiek dl 1, pag. 368 en dl 2, pag. 165
[305] Het handschrift uitgewist, pag. 366
[306] Het handschrift uitgewist, pag. 375-376
[307] De gelovige verwachting, pag. 12-13

‘Die lust (aan de gerechtigheid) is de vrucht van de dadelijke toepassing der gerechtigheid en van de toeëigening des geloofs. In de wedergeboorte, die geschiedt als God een mens uit de dood roept tot het leven, past de Heere de volkomen gerechtigheid aan Zijn volk toe. Hij brengt hen door Zijn Heilige Geest uit de staat der verdoemenis over in de staat der verzoening met God. Hij werkt een staatsverwisseling. Waar die staatsverwisseling gemist wordt, zijn en blijven wij kinderen des toorns, hoe godsdienstig en vroom wij overigens ook zijn. Dit onderscheidt al Gods oprechte volk van de naamchristen. Hoewel echter de Heere Christus en Diens gerechtigheid ten volle toerekent, mist menigeen de oefening van het geloof om de geschonken weldaden toe te eigenen en alzo zijn lust te zien aan Zijn gerechtigheid.’[308]

Na de inlijving in Christus werkt de Heilige Geest de oefeningen van het geloof in Gods kinderen, om hen meer en meer naar Christus toe te drijven om in Hem de ware rust te vinden. Na de eerste inlijving is het nodig om een tweede inlijving te ontvangen. De tweede inlijving in Christus verbindt Kersten dan ook zeer nadrukkelijk met het op goede gronden kunnen rusten op Zijn volbracht werk; de eerste inlijving in Christus is dus niet voldoende.

‘Wij hebben wel zeer nauwkeurig acht te geven op de werking des Heiligen Geestes in de harten van Gods kinderen. De Heilige Geest toch lijft Christus in en Hij voert Zijn volk in de oefeningen des geloofs tot Christus. Daarbij wordt steeds meer alles ongenoegzaam voor Gods kinderen, wat buiten Christus is en oefent het geloof zich in een hongeren en dorsten naar Christus, dewijl Gods recht in Hem alleen is voldaan, ja al Gods deugden in Hem zijn verheerlijkt. Zo wij zonder ware geloofskennis van Christus rust menen te vinden, wij mogen wel vrezen, eens te licht bevonden te zullen worden in de weegschaal van Gods onkreukbare gerechtigheid. O, hoe gevaarlijk is een prediking, die de mensen zalig spreekt op grond van aandoeningen en bewegingen des gemoeds en z.g.n. eigenschappen, die bij de verworpenen ook gevonden worden. Er is geen weg ter zaligheid, dan alleen in Christus.’[309]

Dat de oefeningen van het geloof nodig zijn, wil Kersten aantonen met een beroep op Comrie. Door het geloof ligt de staat van al Gods kinderen vast; die is niet afhankelijk van de duur van de geloofsoefening. Daarom is het goed, zo zegt Kersten, om onderscheid te maken tussen het geloof en de oefeningen van het geloof. Het geloof heeft de ziel met Christus verenigd, maar het is nodig dat uit deze geloofshebbelijkheid de daden van het geloof beoefend worden. Kersten noemt het buigen onder Gods recht en het veroordelen van zichzelf, maar ook het hongeren en dorsten naar Christus geloofsoefeningen; immers, in die weg van afsnijding zal er plaats gemaakt kunnen worden voor de vaste zekerheid van het geloof. Waar dat hongeren naar Christus gemist wordt, is het duidelijk dat het nieuwe leven van de wedergeboorte nog gemist wordt.

‘In die levendmaking des doden zondaars nu, in die wedergeboorte, plant God het waar zaligmakend geloof in de ziel in. En ziedaar het tweede, waarop met nadruk dient gewezen, *dit geloof verenigt de ziel met Christus*, en maakt haar Zijn weldaden deelachtig. Van het wezen des geloofs spreekt dan ook de catechismus in Zondag 7 (…). En in de Catechismus èn in het Avondmaals-formulier, om niet meer te noemen, wordt gesproken van het wezen des geloofs, niet van een bepaalde geloofs-stand. Doch dan behoort tot het wezen van het geloof het toeëigenen van Christus en Zijn weldaden; d.w.z. wie ganselijk mist dat vertrouwen dan al zijn zonden om Christus wil vergeven zijn, die mist het geloof; die is dood en on-wedergeboren.
Voor velen hangt over dit stuk grote donkerheid. Ach, hoevelen die niet ontkennen kunne, dat het leven in de wereld hun de dood geworden is; die Gods recht hebben leren billijken, al zou Hen eeuwig verdoemen; die met Ruth de keuze hebben mogen doen: Uw volk is mijn volk, en Uw God mijn God; ja

[308] De gelovige verwachting, pag. 44.
[309] De gelovige verwachting, pag. 112-113

meer; voor wie de weg der verlossing ontsloten is, verkeren in grote bekommering menigmaal, of wel in waarheid zij deel aan Christus hebben. Hoever zijn zij er van af, te vertrouwen dat hun zonden hun om Christus wil vergeven zijn. Hun schuld staat open; Gods recht eist, en er is geen ontkomen of dat recht moet voldaan. O, viel toch eens de vrijspraak nog! Zij vrezen bij de dood nog alles te zullen missen; en wijl er maar twee wegen zijn, in of buiten Christus, moeten zij menigmaal besluiten buiten Hem te zijn, en voor eigen rekening te staan. En toch neen, vreemdelingen van het geloof zijn zij niet. Reeds in hun overtuiging kon het hun zijn of de zware last van hun zonden van hen wegviel, als zij onder Gods recht moesten buigen; of als de nodiging van Gods Woord tot hen kwam: O alle gij dorstigen, komt tot de wateren; of als Christus in Zijn volle algenoegzaamheid en heerlijkheid Zich aan hen openbaarde. Ja dan geloofden zij; dat moesten zij geloven, dat God met hen begonnen was, en dat er verzoening was in Christus bloed; dan riepen zij soms uit: Heere, ik zal nooit meer twijfelen. Doch het is dikwijls van zo korte duur; en dan loopt het weer over die ene zaak, of waarlijk hun zonden om Christus wil vergeven zijn. Dat kunnen noch durven zij zeggen. Maar wanneer die zo even gemelde oefeningen van het geloof dan in hen zijn, wat anders is het dan, dan de omhelzingen van Christus, die de vrede en de blijdschap in hun ziel afwerpen, al hebben zij zelf daarover niet dàt volle licht, dat de bevestiging des Heiligen Geestes wrocht in het meer geoefende volk. De oplossing ligt hier. Wij hebben te onderscheiden tussen de hebbelijkheid en de oefening van het geloof, gelijk de Godzalige, te weinig gelezen, Comrie duidelijk leert: 'Wij noemen het geloof een ingestorte hebbelijkheid, of vermogen, om het dus van alle andere te onderscheiden en om deszelfs ware oorsprong en natuur aan te wijzen'. Niet alsof het geloof onder de natuurlijke of door oefening verkregen hebbelijkheden geteld worden moet, want 'het is een ingestort vermogen; het is Gods gave, zegt de Apostel (Efeze 2:8), waardoor wij zalig worden. Te onderscheiden zij dus het geloof en het geloven. Gelijk ook onze geloofsbelijdenis leert. En nu doet aan het wezen des geloofs niet af, dat wij dikwijls de oefening van het geloof missen; niet geloven kunnen; in vele twijfelingen verkeren. De wedergeborene, die door het ingeplante geloof, Christus ingelijfd werd, heeft in de vruchten het bewijs dat het wezen des geloofs is een kennen en vertrouwen. Het is de vaste grond, waarop zij voor een afval uit de genadestaat bewaard worden, omdat Gods raad onveranderlijk en Christus verdienste en voorbede volkomen zijn; maar ook is deze grond in ieder gelovige, n.l. hun zijn in Christus door dit ingewrochte geloof, niet als een voorbijgaande daad, maar als een hebbelijkheid, waaruit de daden voortkomen. Geschiedde de inlijving door een daad, dan zou dezelve blijven, zolang als die daad duurde; maar zodra die ophield, zou de inlijving ook ophouden. Doch zo is het niet. En daarom hebben onze Vaderen zo sterk van het geloof gesproken in betrekking met de vereniging met Christus; en is het geloof dus een vaste grond der dingen, die men hoopt. Hiermede nu wordt veel afgesneden, dat men voor geloof houdt, doch dat het wezen des geloofs mist. Het is wel zeer droevig, dat velen zichzelf en anderen opbouwen op indrukken in de consciëntie; gevoeligheden in het gemoed; gezichten en Psalmversjes, zonder dat ooit enige ware kennis van en betrouwen op Christus gekend werd. Men zie toch toe; opdat niet het schijngeloof ons bij de dood zonder Borg voor onze schuld en zonden doe staan; en ons eeuwig alles te kort schiet.
Ook volgt uit deze leer, dat een iegelijk te staan hebben naar de ruste des geloofs in Christus. Die hebbelijkheid des geloofs kome tot dadelijkheid. O, dat het meer onder Gods volk ware een lopen in de loopbaan om Christus te gewinnen; dat wij de grond meer verloren uit al wat buiten de enige Zaligmaker is. Welk een klaarheid zou toch in onze ziel komen, dat het geloof Christus inlijft en al Zijn weldaden aanneemt. Anderzijds wat troost ligt in deze leer des geloofs voor al Gods volk, wijl de met Christus verenigde toch nimmer omkomen kan, omdat de Heere Zijn werk in het leven houden zal.'[310]

De oefeningen van het geloof moeten bij Kersten mede gericht zijn op Christus. Alleen het hebben van gevoelige ervaringen is voor hem nog geen bewijs dat het ware geloof werkzaam is. Het gaat er altijd om, om verloren te gaan, ook met die ervaringen. De ervaring van het omkomen blijkt een cruciale

[310] Meer dan overwinnaars, pag. 9-11

aangelegenheid te zijn; zonder die ervaring kan er toch ten diepste nog niet gesproken worden over waar geloof. Juist voor die leer neemt Kersten het op, omdat daar zoveel weerstand in zijn tijd tegen bestond. [311]

7.9 De weg van afsnijding

Door middel van de oefeningen van het geloof leert Gods volk zichzelf meer en meer kennen als schuldig voor God. Het is de Heilige Geest die daarbij 'de staat der ellende doet leren kennen' en 'het alles verloren wordt'.[312] Met nadruk zegt Kersten dat aan het aannemen van Jezus een ontvangen voorafgaat: 'Wij moeten een gegeven Jezus hebben'. [313] Aan dit aannemen is een weg altijd een weg van afsnijding voorafgegaan. Het gevaar in zijn dagen, waarop Kersten voortdurend wil wijzen, is het gemis aan deze afsnijding. Zelfs onder Gods volk wordt dat gemist. Hiermee wordt Gods eer tekort gedaan. Zo zien we een sterke nadruk komen op het afsnijdende element, juist voor Gods volk, zodat zij dat ook mogen gaan beleven.

'Maar meer nog. Onder Gods volk mist ge meer en meer die diepe ontdekking, die zelfkennis, dat verloren gaan buiten Christus. De schade is onnoemlijk groot. God komt niet aan Zijn eer. Voor Christus is schier geen plaats. (…). Kent gij die afstoting Gods? Dat toornen tegen u? dat rechtvaardig verwijt van al uw ongerechtigheden? Dat afwijzen, gelijk de Heere Jezus de Kananese vrouw deed? Waartoe? Opdat ge door het geloof alleen alles in Hem zoudt kennen. Vallen moet dat volk; het recht van God toevallen. Dat recht moet in ons verheerlijkt worden.'[314]

Vele bijbelse geschiedenissen 'bewijzen' voor Kersten dat deze weg van afsnijding de weg is van al Gods volk. Zo ziet hij in het overboord werpen van Jona een beeld van de afsnijding van het eigen leven. [315] Het geloof kan alleen beoefend worden in een weg van afsnijding van het eigen leven. Het wedergeboren leven is bij Kersten dus een tegenstelling met het leven uit Christus; die twee kunnen onmogelijk samengaan, want de wedergeborene en levendgemaakte moet worden afgesneden van alle bevindingen om plaats te maken voor Christus. Als Gods eer boven eigen zaligheid bemind wordt, wordt Christus geopenbaard en toegeëigend door het geloof.

'Evenwel ontbreekt het velen van Gods kinderen de *oefening* des geloofs, om zich de geschonken vrijverklaring toe te eigenen. De duivel, de wet en hun eigen consciëntie beschuldigen hen, dat zij tegen al de geboden Gods zwaarlijk gezondigd en geen van dezelve gehouden hebben. En nademaal het recht Gods volkomen voldoening vordert, zien zij zich eeuwig verloren. O, dat legt hun ziel in de banden des doods en doet velen soms lange tijd in de angsten der hel verkeren, al onthoudt de Heere hun de zoete uitlatingen Zijner gunst en verzoening in Christus niet. Ja zelfs werkt de Heilige Geest, Die Christus verheerlijkt in de harten van zondaren, in hen een klare kennis van Christus, de Advocaat des hemels. Maar zomin in wereldse zaken een advocaat de vrijspraak geven kan, zomin kan Gods volk tot de volkomen vrijspraak zijner ziel bekomen, tenzij het vonnis Gods door de Vader hun wordt toege-eigend en door het geloof omhelsd. Daartoe spant God de vierschaar der consciëntie en dagvaart Hij de uitverkorene voor Zijn rechterstoel. Daar staat deze *als een zondaar*, beladen met erf- en dadelijke zonden. Noch zijn werken, noch de ontvangen genade tellen hier. Hij kan niet anders dan het eeuwig vloekvonnis inwachten en dat vonnis moet hij gans rechtvaardig achten. Ja Gods recht wordt hem lief boven eigen zaligheid. Maar, o wonder van genade, Christus wordt hem toe-ge-eigend en God de Vader

[311] Meer dan overwinnaars, pag. 159-160, zie ook pag. 140-141
[312] Korte lessen over kort begrip, pag. 18
[313] Korte lessen over kort begrip, pag. 51-52
[314] Meer dan overwinnaars, pag. 203
[315] Het handschrift uitgewist, pag. 287-288

spreekt hem volkomen vrij met een vrijspraak, die de Heilige Geest verzegelt in zijn hart, door het Woord, dat hem vrijmaakt, nu het geloof gesterkt wordt om de gegeven Borg toe te eigenen, want het geloof is in de rechtvaardigmaking als een hand, die Christus aanneemt; niet als een hand, die werkt, maar als een, die ontvangt. Een werkende hand verdient; doch in het geloof is niet de minste verdienste; het is geenszins ook maar in het allerminste de grond, waarop de zondaar gerechtvaardigd wordt. Het omhelst alleen en eigent toe, de van God gegeven Borg en Zaligmaker met Diens volkomen gerechtigheid en de vrijspraak, die de Vader in Hem gegeven heeft. O, hoe vrij komt hier Gods volk te staan; zo vrij als hadden zij nooit zonden gehad noch gedaan, ja als hadden zij al de gehoorzaamheid volbracht, die Christus voor hen volbracht heeft.'[316]

Dat velen van Gods kinderen zich echter nog buiten Christus zien, wordt veroorzaakt door het feit, dat 'hun leven nog niet is afgesneden'. Voor Kersten is het duidelijk dat de ware en bestendige zekerheid van het geloof alleen verkregen kan worden nadat deze afsnijding is beleefd. Het moet buiten hoop worden met Gods kinderen, want 'geheel de weg van Gods kerk gaat vóór elke geloofsoefening door het afgesnedene.'[317] Het zijn al geloofsoefeningen om te buigen onder Gods recht. Het voorwerp van het geloof, ook in de daden, is dus meer dan Christus alleen. Het geloof in de wet, in Gods rechtvaardigheid, is ook al zaligmakend geloof bij Kersten.

'Zo tekent de Schrift ons de werking van het geloof, als het de ziel doet opkomen uit de diepte van het rechtvaardig vonnis Gods. Het is de aard van het geloof de behoudenis in Christus te zoeken en te omhelzen, en dat zo volkomen, dat wat met het oog niet wordt gezien, evenwel onwrikbaar vast staat voor hem die gelooft. (…). En steeds weer oefent zich het geloof in het aanvaarden van Gods onkreukbaar recht, en in het zich onderwerpen aan het gedreigde oordeel, opdat het behoudenis vinde in de van God gestelde weg. Het geloof komt uit de diepte op en heeft een verootmoedigende werking.'[318]

Het onmogelijke van de vervulling van Gods beloften is een kenmerk voor de ware oefening van het geloof. De twijfel of het wel Gods werk in hen is, is mede een teken van het ware geloof geworden. Op vele plaatsen blijkt dat Kersten met nadruk op deze afsnijding wijst en dat als een noodzakelijke ervaring voor al Gods kinderen voorschrijft.

7.10 De tweede inlijving in Christus

In de wedergeboorte en levendmaking vindt de 'eerste inlijving' in Christus plaats; Kersten noemt dit ook de staatsverwisseling. Dan heeft ook de toerekening van Christus' gerechtigheid plaats; door de geloofsoefeningen is het nu nodig om Christus ook daadwerkelijk aan te nemen. Als 'de zondaar', die al levendgemaakt is, mag buigen onder Gods recht, en dan Christus mag aannemen, zien we vaak dat Kersten dit de bewuste inlijving in Christus noemt. Hier moet Gods volk naar staan, zo luidt dan vaak de aansporing. 'De persoonlijke vereniging met Christus' moet gezocht worden.[319] Na het beleven van de afsnijding is er pas sprake van de ware vereniging of inlijving in Christus. Alleen Gods kinderen, in wie dus al het geloof in de wedergeboorte is gegeven en waarin zij met Christus verenigd werden, wordt het gegeven om *opnieuw* met Christus verenigd te worden.

[316] Het handschrift uitgewist, pag. 419-421
[317] De gelovige verwachting, pag. 377
[318] Meer dan overwinnaars, pag. 62
[319] Het handschrift uitgewist, pag. 396

‘Welnu door het geloof zal Gods volk de verlossing in Hem alleen vinden. Maar dan moet ook alles buiten Hem wijken. Welk een dierbaarheid ziet het geloof dan alleen in Christus! (…). Ja in Christus is zalig worden zo onuitsprekelijk ruim. (…). Doch zouden wij dan buiten de vereniging met Christus kunnen rusten? Hem te missen doet toch alles te kort schieten in het recht Gods. En het is door het geloof, dat Gods kinderen hun ruste alleen in de ware vereniging met Christus vinden.’[320]

Alleen deze ware vereniging met Christus zal vrijmaken van de vloek der wet. Gods kinderen, die dus al in Christus zijn krachtens wedergeboorte, moeten staan naar deze tweede, ware vereniging met Christus. Dat Gods recht vervuld is in hun leven, bij de wedergeboorte, is allemaal nog verborgen en duister, en alleen in de ware vereniging met Hem zal daar het juiste zicht op ontvangen worden. [321] Kersten noemt deze tweede inlijving ook wel de ‘bewuste geloofsvereniging’. Onbewust was Gods volk immers al in de wedergeboorte met Hem verenigd, zodat men wel uit Zijn weldaden leeft, maar in de weg van afsnijding en verloren wordt deze vereniging bewust ervaren en in feite pas echt beleefd. De wedergeborene heeft geen zicht op het werk van Christus en tracht daarom in eigen kracht nog zalig te worden. Het zoeken van een eigen gerechtigheid voor God te vinden, is een kenmerk van genade bij Kersten en alleen ‘in een proces van verloren gaan is het mogelijk om behouden te worden in de Middelaar.[322]

‘De levendgemaakte klaagt over zijn zonden; weent over zijn ongeluk; gelooft, hoopt en vreest; ziet zich zonder God en Christus in de wereld en vreest niet anders dan eeuwig verloren gaan. Hij roept om genade en werkt tegelijk om zalig te worden buiten Christus om. Hij geraakt van de zaligheid steeds verder af, naarmate hij zijn ellende klaarder ziet; en hij weet niet van de Zaligmaker, al geniet hij Diens weldaden. En nu is het werk van de Heilige Geest, Christus aan die gans ellendige te openbaren en hem te doen dorsten naar levend water; ja hem te schenken de bewuste geloofsvereniging, die onze ziel ruste geeft en doet roemen deel te hebben aan Christus en dus ook aan Zijn weldaden, tot rechtvaardigmaking en heiligmaking en volkomen verlossing.’[323]

Kersten bestrijdt dus degenen die stellen dat deze ‘bewuste geloofsvereniging’ samenvalt met de wedergeboorte. Voor hen die dit ‘drijven’ dient men zich te wachten. [324] Zo zien we dat Kersten met nadruk aandacht heeft gevraagd voor een tweede, bewuste inlijving in Christus.

7.11 De verhouding tussen de geloofsoefeningen en rechtvaardiging

Door middel van de oefeningen van het geloof wordt de zekerheid verkregen. Het is echter zo, dat niet al Gods kinderen hierin even sterk groeien; de bediening van de Heilige Geest is daarbij nodig en men kan niet in eigen kracht komen tot de volle zekerheid. Slechts weinigen komen tot de volle zekerheid, zo is de ervaring van Kersten. [325] De oefeningen van het geloof zijn nodig om de rust in Christus te vinden, omdat Gods volk zich hun inzijn in Christus niet bewust is.[326] Zoals we al hebben gezien, is de de vrijspraak van God, die bij de wedergeboorte heeft plaatsgevonden, in de visie van Kersten voor de gelovige een onbewuste rechtvaardiging geworden. Immers, het is een nadere weldaad, om in de weg van zaligmakende overtuigingen, voor Gods rechterstoel gedagvaard te worden. Het is dan dat de wet beschuldigt, de satan aanklaagt met het eigen geweten en er niets anders dan de eeuwige

[320] Meer dan overwinnaars, pag. 163
[321] Meer dan overwinnaars, pag. 245-246
[322] De Heidelbergse Catechismus, pag. 220
[323] De Heidelbergse Catechismus, pag. 219-220
[324] De Heidelbergse Catechismus, pag. 359
[325] De Gereformeerde Dogmatiek dl 2, pag. 162-163
[326] Het handschrift uitgewist, pag. 31-33

rampzaligheid te wachten staat. Als alle hoop is verdwenen en er niets anders overblijft dan een goddeloze, vindt 'de vrijspraak' plaats. Al die ervaringen vallen onder de oefeningen van het geloof, omdat de algemene werkingen van Gods Geest een mens nooit zover zou kunnen brengen. [327] De noodzaak van rechtvaardiging en heiliging wordt door zulke schuldige zondaren meer en meer ingeleefd.[328] De oefeningen van het geloof zijn echter vaak zo zwak vergeleken met het ongeloof, dat het zicht op de levendmaking verborgen blijft. De levendgemaakte blijft de sterkte in zichzelf zoeken.[329] Voor Kersten lijkt dat zoeken in zichzelf zelfs een teken van genade te worden; immers, doordat in die oefeningen ervaren wordt, dat men dat niet kan, loopt het uit op een omkomen. Men kan wel kind van God zijn, middels de wedergeboorte, maar Gods kinderen moeten juist door de oefeningen van het geloof leren om dat persoonlijk toe te eigenen. Het is nodig 'dat zij kinderen Gods worden *in de oefeningen van het geloof.'*[330]

'Maar als de Heere geloofsoefeningen geeft, komen zij uit. Die geloofsoefeningen en omgangen met Christus geven een meer eigenen, een meer zich verlaten op Hem, een meer vertrouwen dat Hij Zijn werk in hen volbrengen zal. Daar horen zij: het is volbracht, Zijn werk is beëindigd En toch, ge gevoelt het, er is iets meer nodig geweest dan dat Christus zeide: het is volbracht. Hij moest ook worden opgewekt! En daar gaat de kerk uit om Hem te kennen in dat volbrachte werk. Daar is de bedekking van hun zonden en de verberging van hun ongerechtigheden. Maar het is zo nodig om Hem te kennen en met Hem verenigd te worden en die vrijmaking in ons hart te verkrijgen.'[331]

Wat Kersten precies wil verstaan onder deze geloofsoefeningen, wordt niet zo duidelijk. Enerzijds zijn de oefeningen betrokken op Christus, zodat Gods volk zoekt om in Hem gevonden te worden, maar als het gaat om de daadwerkelijke toeëigening daarvan, in de afsnijding, blijkt vaak dat er helemaal geen zicht meer is op Christus; het is een omkomen geworden. Of Kersten onder het belijden van de schuld en het erkennen van Gods rechtvaardigheid juist de kern van deze geloofsoefeningen in relatie tot de rechtvaardiging in de vierschaar ziet, of dat het toch gaat om het omhelzen van Christus, wordt niet duidelijk. Wel kunnen we zeggen, dat zonder de geloofsoefeningen van verloren gaan geen enkel kind van God kan en mag verwachten dat hij gerechtvaardigd zal worden in de vierschaar van de eigen consciëntie. Vandaar dat de nadruk op deze geloofsoefeningen, wat het dan ook mag inhouden, veel voorkomt.

7.12 Commentaar

Als we in dit commentaar zullen nagaan hoe Comrie en Kersten hebben gesproken over het geloof, valt ons allereerst op dat Comrie op filosofische wijze over het geloof heeft gesproken. Het al bekende onderscheid tussen het geloofsvermogen en de geloofsdaden (habitus en actus) wordt door hem verder uitgewerkt en toegepast in de strijd tegen de Remonstranten. De geloofsdaden vallen bij Comrie ook onder de werken; en 'door de werken (dus ook geen geloofsdaden) zal en kan geen vlees gerechtvaardigd worden; dat is in feite het uitgangspunt van Comrie. De geloofsdaden zijn alleen mogelijk als de zondaar al gerechtvaardigd is; om toch van een rechtvaardiging door het geloof te kunnen spreken, gebruikt Comrie dus de geloofshabitus. Door dit geloofsvermogen wordt iemand gerechtvaardigd in de dadelijke en lijdelijke rechtvaardigmaking. God schenkt, op grond van de gerechtigheid van Christus, de zondaar dit geloofsvermogen en daarmee is zo'n zondaar rechtvaardig in Gods oog.

[327] De Gereformeerde Dogmatiek dl 2, pag. 192
[328] De Gereformeerde Dogmatiek dl 2, pag. 203
[329] Het handschrift uitgewist, pag. 70
[330] Het handschrift uitgewist, pag. 96
[331] Het handschrift uitgewist, pag. 375-376

Door de geloofsdaden is het nodig om meer en meer met Christus verenigd te worden. Deze geloofsdaden heeft Comrie onderscheiden in zijn Eigenschappen van het geloof in uitgaande (directe) en inkerende (reflexieve) geloofsdaden. Het frappante is dat hij dan zegt dat de uitgaande geloofsdaden onmisbaar zijn tot zaligheid! Alleen het geloofsvermogen is dus niet voldoende. Het kenmerk van deze geloofsdaden is namelijk dat zij zich richten op Christus en Hem omhelzen en aannemen. Hoe sterker het geloof daarin mag zijn, hoe meer zekerheid ervaren mag worden. De vereniging met Christus behoort zeer nauw en innig te zijn, zodat het leven met God gekenmerkt wordt door de zekerheid een kind van God te zijn. Soms lijkt het er zelfs op, dat Comrie aandringt op een wezenlijke en waarlijke vereniging met Christus; het gaar er daarbij echter om, dat deze vereniging met Christus zo sterk is, dat de wetenschap met Hem verenigd te zijn, niet meer verloren wordt.
Ook hebben we gezien dat Comrie op een duidelijke wijze benadrukt dat de uitgaande geloofsdaden onmisbaar zijn tot de zaligheid. Zonder deze daden kan niemand (uitgezonderd de jonge kinderen) zalig worden. Comrie is er dus wars van om te spreken dat het geloof als geloofsvermogen niet werkzaam zou zijn; het geloofsvermogen blijkt juist in de daden. Bij deze rechtstreekse daden vlucht een zondaar tot Christus om in Hem vergeving van zonden te ontvangen. Naast deze uitgaande geloofsdaden heeft Comrie ook gesproken van wederkerende, reflexieve geloofsdaden. Dan mag iemand weten dat zijn zonden vergeven zijn; dan krijgt hij daar de bewustheid en zekerheid van.
De wijze waarop Comrie schrijft over deze geloofsdaden lijkt soms 'haaks' te staan op wat hij schrijft in andere werken; immers, het gaat bij deze geloofsdaden vaak om Christus Zelf, om de beloften van het Evangelie die aangenomen worden, om het aangaan van het huwelijk met Christus op Zijn voorwaarden enz. Uit al deze beschrijvingen zien we dat een verslagen, verootmoedigde zondaar behoud vindt in Christus; lang niet altijd gaat dit vinden van behoud gepaard met een diepe weg van schuldbeleving en zondekennis.

Het is wel bijzonder dat Comrie in zijn Catechismus zo nadrukkelijk zegt dat ook het geloof in de wet behoort bij de zaligmakende geloofskennis. Hierdoor wordt de zondaar overtuigd van zijn schuld, en zo komt er plaats voor het geloof in het Evangelie. We hebben al gezien dat deze 'constructie' voornamelijk veroorzaakt wordt door Comrie's streven om elke verdienste van die overtuigingen, tegenover de Remonstranten en halve-Pelagianen, weg te nemen. Deze kennis van de Wet wordt echter niet zo verzelfstandigd, dat de kennis van het Evangelie niet meer nodig zou zijn; de voornaamste daad van het geloof blijft toch het aannemen van Christus. Het geloof in de wet blijkt dus een 'voorwaarde' te zijn om te kunnen komen tot het geloof in het Evangelie. Bij de geloofskennis hoort onlosmakelijk het geloofstoestemmen: Christus is ook mijn Zaligmaker. Het gaat daarbij om de persoonlijke toepassing, men ziet er voor zichzelf het hoogste belang in. Naast de geloofskennis en geloofstoestemming is er het geloofsvertrouwen. Ook dit is in het wezen van het geloof opgesloten. Het blijkt dan dat Comrie dit verbindt aan het geloofsvermogen: daarin is de potentie aanwezig om op Christus te kunnen vertrouwen; die is er altijd. Echter, als gevolg van zwakke geloofsdaden en het ongeloof en de bestrijdingen, kan dit vertrouwen vrijwel afwezig zijn. Het vertrouwen is er alleen, als de bestrijdingen weggenomen zijn.
We moeten zeggen dat het eigenlijk een 'contradictio in terminis' is om te kunnen zeggen dat er in het geloofsvermogen 'vertrouwen' is. Vertrouwen duidt op iets actiefs, op iets wat gedaan moet worden; terwijl het geloofsvermogen een passief zijn inhoudt. Het is dus vreemd om te zeggen dat er in dit passieve vermogen een actief vertrouwen is; daarmee is dit geloofsvermogen of niet meer passief; of is dit actieve vertrouwen gedefinieerd tot een passieve zaak. Comrie kiest dus voor het laatste en verbindt het geloofsvertrouwen aan het wezen van het geloof, namelijk het geloofsvermogen.
Tenslotte willen we over Comrie nog opmerken dat door zijn keuze, om kennis, toestemmen en vertrouwen alle drie te rekenen tot het wezen van het geloof, (waarbij het duidelijke voorbeeld van de driehoek wordt gebruikt) hij een milde positie heeft ingenomen in zijn tijd of de zekerheid nu wel of

niet tot het wezen van het geloof behoorde. Comrie heeft gepoogd om op deze wijze beide partijen aan zich te verbinden.

Als we zien of Kersten in de lijn van Comrie staat, blijkt dat er zeker elementen zijn die Kersten overneemt. Het meest valt dat op als hij beschrijft dat in het wezen van het geloof ook kennis, toestemmen en vertrouwen aanwezig is. 'In theorie' neemt hij dit zeker over van Comrie, maar als we erop letten hoe 'in de praktijk' door Kersten hiermee wordt omgegaan, blijkt dat het vertrouwen dat alle zonden vergeven zijn, niet meer verbonden is aan het wezen van het geloof, geschonken in de wedergeboorte, maar aan de ervaring van het verloren zijn gegaan. De oefeningen van het geloof brengen daartoe; de zekere kennis en het vaste vertrouwen moeten in de weg van deze geloofsoefeningen nog verkregen worden.
Kersten blijkt het 'concept' van geloofsvermogen en geloofsdaden van Comrie zo sterk over te nemen, dat hij daar een wezenlijke scheiding in aan heeft gebracht. Het geloofsvermogen verbindt Kersten wel met de wedergeboorte, maar het functioneert niet meer als bron van troost bij hem; het is alleen het middel geworden om te kunnen zeggen dat er geen afval der heiligen mogelijk is. De geloofsoefeningen, die uit dit geloofsvermogen voortkomen, blijken ook nauwelijks op Christus gericht te zijn; iets wat bij Comrie toch duidelijk het geval was. De kennis van Christus en het toe eigenen van Hem is bij Kersten een bijzondere fase en weldaad voor Gods kinderen geworden; zo heeft Comrie dat echter niet bedoeld.
Ook als we zien hoe Kersten spreekt van een afsnijding en een tweede inlijving in Christus, waarbij dit als Gods gewone weg wordt beschreven, moeten we zeggen dat we toch in een heel ander geestelijk klimaat zijn terechtkomen. De ware vereniging met Christus blijkt door Kersten verbonden te worden met de rechtvaardiging in de vierschaar van het geweten; alsof de vereniging met Christus in de wedergeboorte een 'fictieve' vereniging is geweest!
We kunnen niet anders dan concluderen dat Kersten toch zijn eigen weg is gegaan. Zijn poging, om te staan in de lijn van de Reformatie en Nadere Reformatie, is mislukt; de zuigkracht van het bevindelijke gezelschapsleven bleek toch groter te zijn: niet meer Gods Woord maar de bevinding der heiligen is bij Kersten normatief geworden.

Conclusie

Aan elk onderzoek kleeft het gevaar dat de onderzoeker vanuit een bepaalde, vooringenomen visie, het onderzoek verricht. In enige mate gold dit ook voor deze studie; immers de visie van Comrie met zijn uitleg van het geloof was ons niet onbekend. De werken van Kersten waren voorafgaand aan dit onderzoek wat minder bekend. Nu we aan het einde van het onderzoek zijn gekomen, is het goed om de balans op te maken en na te gaan of de stelling, dat Kersten niet staat in de lijn van Comrie, terecht was.
In de conclusie willen we allereerst stilstaan bij enkele specifieke zaken van Comrie als het gaat over de rechtvaardiging door het geloof en daarna willen we stilstaan bij enkele zaken die ons opvielen bij Kersten als het gaat om deze zaken. Enkele zaken, die in de bijlagen zijn vermeld, worden in deze conclusie ook meegenomen.

De leer van Comrie

Inleiding

Als men de werken van Comrie leest, dan blijkt dat de inhoud lang niet altijd gemakkelijk toegankelijk is; zijn ABC des Geloofs en de Leerredenen zijn over het algemeen vrij eenvoudig; in de Eigenschappen van het Geloof treffen we echter sommige preken aan die wat moeilijker zijn omdat het lang niet altijd wordt, wanneer Comrie wil spreken van wedergeboren leven (met de bijbehorende kenmerken van het geloof) of wat daaraan vooraf zou gaan; niet altijd heeft Comrie zich daarin even precies uitgelaten. Vooral blijkt dat zijn Catechismusverklaring en de Brief over de Rechtvaardigmaking soms een flinke studie vereisen om na te gaan wat hij heeft bedoeld. Het verstaan van Comrie wordt tenslotte ook bemoeilijkt door het feit dat zijn werken in een vrij grote tijdsperiode zijn geschreven; in de periode van 1739 tot 1774 heeft Comrie ongetwijfeld ook een geestelijke ontwikkeling doorgemaakt, waarbij hij bepaalde zaken meer of minder is gaan benadrukken Op de belangrijkste zaken aangaande zijn visie op de leer van de rechtvaardiging door het geloof zullen we verder ingaan.

Het geloofsvermogen en de rechtvaardiging

Met nadruk heeft Comrie geleerd in zijn Catechismus en Brief over de rechtvaardigmaking, dat aan de geloofsdaad van de mens een rechtvaardiging bij God in de hemel is voorafgegaan, zodat er geen enkele verdienste aan deze geloofsdaad is te ontlenen. Om toch staande te kunnen houden dat het geloof en de rechtvaardiging bij God met elkaar ver bonden zijn, leert Comrie dat het hier gaat om het geloofsvermogen. Het zijn niet de geloofsdaden, die de rechtvaardiging tot stand brengt, maar het is het geloofsvermogen, de habitus, die dat doet. Met behulp van de filosofische onderscheiding tussen het geloofsvermogen en de geloofsdaden, kan Comrie dus leren dat de rechtvaardiging door het geloofsvermogen is.
Zijn visie, dat de daad van het geloof als een werk moet worden bestempeld, zodat hierdoor geen rechtvaardiging mogelijk is, blijkt soms in tegenspraak te zijn met het bijbelse getuigenis. Als we lezen wat Paulus schrijft in Galaten 2:16 (*'Doch wetende, dat de mens niet gerechtvaardigd wordt uit de werken der wet, maar door het geloof van Jezus Christus, zo hebben wij ook in Christus Jezus geloofd, opdat wij zouden gerechtvaardigd worden uit het geloof van Christus, en niet uit de werken der wet; daarom dat uit de werken der wet geen vlees zal gerechtvaardigd worden')* dan blijkt hieruit dat het aannemen van de gerechtigheid van Christus met een oprecht geloof (Kanttekeningen) regelrecht tegenover de werken der wet staat. Wat voor Comrie een tegenstelling is, namelijk dat de rechtvaardiging door een geloofsdaad niet mogelijk is, blijkt is Gods Woord niet als een tegenstelling te worden gezien: de geloofsdaden staan regelrecht tegenover de werken. Terecht heeft Professor van de Honert Comrie hierop willen wijzen in zijn brief, die Comrie heeft opgenomen in de Brief over de rechtvaardigmaking: het bijbels spreken over het geloof laat zien dat het gaat om een *actieve* zaak; nergens wordt het geloof omschreven als een geloofsvermogen.

Dat Comrie toch hieraan heeft vastgehouden, is vanwege zijn diep ingewortelde vrees voor de Remonstrantse gedachte dat er in de mens nog enige goede vermogens zijn. Door de rechtvaardiging te verbinden aan het geloofsvermogen, en beseffend dat dit geloofsvermogen een gave van God is, is daarmee ten diepste de rechtvaardiging ook een zaak van God geworden: of er nu wel of geen geloofsdaden zijn, is niet meer van wezenlijk belang. Een onbewuste rechtvaardiging is dan ook het gevolg.
Nu hoeven we op zich het spreken van een geloofsvermogen, waaruit de geloofsdaden voortkomen, niet te veroordelen, temeer daar Gods Woord spreekt van kinderen, die het koninkrijk Gods zullen ingaan en daartoe ook de gave van het geloof nodig hebben. Voor Comrie is dit duidelijk: het gaat dan om het geloofsvermogen. Deze gedachte past Comrie echter niet alleen toe bij de jong gestorven kinderen, maar ook bij de volwassenen: ook voor hen geldt dat in principe de geloofsdaad niet meer nodig is.
Voor ons is het echter de vraag of het terecht is dat Comrie deze gedachte heeft doorgetrokken: immers Gods Woord spreekt vrijwel altijd als het gaat om geloof en rechtvaardiging op een actieve wijze: de daad van het geloof wordt als noodzakelijk tot zaligheid gesteld, terwijl dat bij Comrie niet meer het geval is.
De conclusie, die Comrie aan dit geloofsvermogen heeft verbonden, namelijk dat het niet mogelijk is om door de geloofsdaden bij God gerechtvaardigd te worden, maar alleen door het geloofsvermogen, gaat veel te ver. Als Gods Woord dit niet veroordeelt, hoeven mensen het zeker niet te veroordelen. Comrie blijkt soms eenzijdig Gods Woord of de Belijdenisgeschriften te hebben gelezen en zodra er gesproken wordt over 'geloof' wordt daar volgens hem het geloofsvermogen mee bedoeld. Het zou voor Comrie beter zijn geweest om de 'filosofie' niet te laten overheersen over de 'theologie'; zij behoort een dienstmaagd te zijn en te blijven.

De overtuiging van zonde

In de strijd tegen de Remonstranten heeft Comrie sterk gewaarschuwd om te spreken van overtuigingen en voorbereidingen. Hij heeft wel erkend, in navolging van de Puriteinen, dat er overtuigingen zijn, die aan de wedergeboorte voorafgaan, maar Comrie heeft deze overtuigingen altijd als 'algemene' overtuigingen bestempeld. De zaligmakende overtuigingen volgen op en vloeien voort uit het geloofsvermogen, dat in de wedergeboorte is geschonken. We hebben gezien dat in zijn 'jonge' periode Comrie zeker oog heeft gehad voor de overtuiging van zonde, voorafgaand aan de wedergeboorte. Toen wortelde hij nog sterk in de Puriteinse traditie. Later zien we dat hij hierop terugkomt en bij de uitverkorenen alle overtuigingen laat voortkomen uit het geloofsvermogen: dit zijn de zaligmakende overtuigingen. Bij de verworpenen zijn per definitie alle overtuigingen algemeen en daarmee niet zaligmakend. Comrie was echter niet in staat om te kunnen beoordelen tot welke categorie deze overtuigingen behoorden; daarom was hij mild in het beoordelen en heeft hij meer gelet op het geloof in Christus, dan op de overtuiging van zonde, als het gaat om het beoordeling van wel of niet hebben van geestelijke leven.

Hiermee kon elke verdienste of waarde, waardoor de mens geschikt zou kunnen worden gemaakt om de genade van God te ontvangen, aan deze overtuigingen ontnomen worden. We moeten zeggen dat het terecht is dat Comrie belijdt dat er geen verdienste is in deze overtuigingen; mensen kunnen zich niet geschikt maken voor Gods genade. Maar toch is Comrie hierin te ver gegaan: door te stellen, zoals hij in de Catechismusverklaring doet, dat deze overtuigingen bij de uitverkorenen altijd volgen op de wedergeboorte, en daar dus nooit aan voorafgaan, moest hij er wel toe komen om de wedergeboorte en de vrijspraak van de vergeving van zonden uit elkaar te halen. Immers, deze vrijspraak in het geweten van de mens, blijkt altijd te volgen op en na deze zaligmakende overtuigingen en wordt op deze wijze ontkoppeld: wedergeboorte en vergeving van zonden zijn hierdoor bij Comrie twee gescheiden zaken geworden.

Door de Puriteinse visie te verlaten, die namelijk opkwam voor een overtuiging van zonde, plaatshebbend voorafgaande aan de wedergeboorte, heeft Comrie, wellicht ongewild, aanleiding te geven tot een verkeerd zicht op de rechtvaardiging door het geloof. Het geloofsvermogen, in de wedergeboorte geschonken, blijkt niet meer verbonden te zijn aan de vrede van het geloof. Comrie heeft blijkbaar zelf ook wel aangevoeld dat hij hier in een moeilijke situatie is beland: hij geeft zelf toe dat niemand, ook hij niet, in staat is om te kunnen oordelen of de aanwezige overtuigingen algemene of zaligmakende overtuigingen zijn. De gave van het geloofsvermogen in de wedergeboorte blijkt dan te leiden tot een onbewuste wedergeboorte, zodat de zekerheid van het geloof niet meer verbonden is aan de wedergeboorte, maar aan de vrijspraak in het geweten. Hoewel Comrie zelf daar niet in zulke bewoordingen over spreekt, heeft hij tot deze gedachte wel aanleiding gegeven. We zullen zien dat Kersten dit ook zo heeft opgevat en deze zaken veel radicaler heeft uitgewerkt.

De rechtvaardiging in de vierschaar van de conscientie

Met deze rechtvaardiging bedoelt Comrie het persoonlijk weten gerechtvaardigd te zijn bij God. Het komen tot de zekerheid hiervan noemt Comrie de voltooiing van de rechtvaardiging. Met nadruk vraagt Comrie hierbij aandacht voor de daad van het geloof: alleen door het aannemen van Christus, op grond van de aanbieding en de belofte van het Evangelie, zal iemand de vrede met God ook ervaren. Comrie spreekt in dit verband van de uitgaande daden van het geloof en de wederkerende daden van het geloof. Deze wederkerende geloofsdaden geven getuigenis van het rechtvaardig zijn voor God.

De kenmerken van het geloof zijn hiertoe in Gods Woord ons gegeven en op grond hiervan mag men besluiten rechtvaardig te zijn. Comrie heeft zeker oog gehad voor de sluitrede (syllogisme), waardoor, met behulp van Gods Geest, iemand kan komen tot de zekerheid van deze rechtvaardiging.

Naast deze middellijke verzekering houdt Comrie ook de mogelijkheid open voor een onmiddelijke verzekering: Gods Geest geeft dan op een bijzondere wijze getuigenis in het hart dat men een kind van God is. Comrie heeft hier echter niet veel aandacht aan gegeven, wetend dat velen van Gods kinderen deze zekerheid niet op deze wijze verkrijgen, maar alleen door de kenmerken tot de zekerheid komen.

De zekerheid is gegrond op het vrije aanbod van Christus, gedaan in het Evangelie. Immers, alle hoorders hebben het recht van toegang. In het geloof ontvangt men ook het recht van bezit. Heel vaak heeft Comrie op het grote belang van de prediking gewezen: daarin wordt verkondigd dat God in Christus verzoening heeft gevonden, zodat 'allen en een iegelijk,, verkondigd en openlijk betuigd wordt, dat hun, zo dikwijls als zij de beloftenis van het Evangelie met een waar geloof aannemen, waarachtiglijk al hun zonden van God, om der verdiensten van christu' wil, vergeven zijn' (HC, zond. 31).

De leer van Kersten

Als we ook letten op de visie van Kersten op de rechtvaardiging door het geloof, blijkt dat we, vergeleken met Comrie, in een heel ander geestelijk klimaat zijn terechtgekomen. De tijd van Kersten was een andere tijd; hij heeft zich willen hoeden voor de uitersten (een bevindelijk gezelschapsleven waarbij de rust werd gevonden zonder het kennen van Christus tegenover de oppervlakkige Gereformeerde prediking waarbij het bevindelijke leven niet meer nodig werd geacht) en deze uitersten met alle kracht willen bestrijden. Het is echter zeer de vraag of Kersten, in deze strijd wel in de lijn van Comrie is gebleven.

De rechtvaardiging door het geloof

We hebben gezien dat Comrie niets wilde weten van enige betekenis van de daad van het geloof om bij God gerechtvaardigd te worden. Vandaar dat de rechtvaardiging in Gods vierschaar voorafgaat aan de daad van het geloof; Comrie noemt dit de rechtvaardiging vóór het geloof die plaatsvindt bij de levendmaking. Na de levendmaking is het mogelijk om door de daad van het geloof de vrijspraak aan te

nemen voor het eigen hart. Wat doet Kersten echter? Hij spreekt van een rechtvaardiging dóór het geloof bij de levendmaking.
Kersten heeft de bedoeling van Comrie niet begrepen te hebben en haalt de dwaling, die Comrie heeft willen bestrijden, weer in huis. Het opvallende is echter dat Kersten in zijn spreken hierover nooit de naam van Comrie noemt; hij wil in de lijn van Wilhelmus à Brakel staan die wel sprak van een rechtvaardiging door het geloof. A Brakel zag er namelijk geen gevaar in om te zeggen dat de geloofsdaad van de mens leidt tot de rechtvaardiging in Gods vierschaar; iets wat Comrie dus heeft bestreden.
Kersten blijkt dus in zijn spreken over een rechtvaardiging dóór het geloof bij de wedergeboorte niet meer te staan in de lijn van Comrie. Waarom hij dat heeft gedaan, wordt echter niet duidelijk, want voor Kersten is het ook zonneklaar dat de oefeningen van het geloof volgen op de gave van het geloofsvermogen. Door te spreken van een rechtvaardiging door het geloof bij de levendmaking heeft Kersten dus niet bedoeld dat er enige verdienste ligt in het geloof; Comrie zou dat echter wel zeggen en sprak daarom dus van een rechtvaardiging vóór het geloof.

De lijdelijke rechtvaardigmaking
Comrie heeft in zijn voorrede van de catechismus helder uiteengezet dat de dadelijke rechtvaardiging betekent een vrijspreken in Gods vierschaar: God rechtvaardigt de zondaar en rekent die persoon de gerechtigheid van Christus toe. Deze rechtvaardiging is een daad, en daarom noemt Comrie dit de dadelijke rechtvaardigmaking. De zondaar ontvangt deze gerechtigheid en is in deze toerekening dus passief en lijdelijk. Daarom noemt Comrie dit ontvangen van de gerechtigheid de lijdelijke rechtvaardigmaking. Dadelijke en lijdelijke rechtvaardigmaking zijn dus onlosmakelijk aan elkaar verbonden; ze duiden alleen aan over wie het gaat: over God, die rechtvaardigt of over de zondaar, die ontvangt. Voor Comrie is het zo duidelijk dat dit bijeenhoort, dat hij vermeldt dat alle mensen die gerechtvaardigd worden, deel hebben aan deze lijdelijke rechtvaardigmaking, zelfs de jong gestorven kinderen, die zalig worden.
Kersten blijkt echter deze lijdelijke rechtvaardigmaking te verbinden aan de vrijspraak in het geweten van de mens; als iemand bewust wordt van de vergeving van zonden, noemt Kersten dit de lijdelijke rechtvaardigmaking. Opnieuw blijkt dat Kersten niet heeft verstaan wat Comrie hiermee bedoeld heeft; de geestelijke spraakverwarring die hierdoor is ontstaan blijkt tot op de dag van vandaag aanwezig te zijn, zodat kinderen van God uitzien naar een lijdelijke rechtvaardigmaking, die zij echter al ontvangen hebben.

Een tweede inlijving
We hebben ook gezien dat Kersten aan de vrijspraak in het geweten de inlijving met Christus verbindt. In de wedergeboorte vindt er een eerste inlijving plaats, maar die is nog onbewust. Pas bij de rechtvaardiging in de vierschaar van de mens, als iemand van alles werd afgesneden, wordt hij met bewustheid met Christus verenigd. Voor al Gods kinderen geldt dat zij moeten staan naar deze tweede inlijving om met bewustheid Christus te worden ingelijfd.
Bij Comrie zijn we het verbinden van een tweede bewuste inlijving in Christus met de vrijspraak in het geweten nergens tegengekomen; wel treffen we af en toe zinsneden aan waarin hij aanspoort om meer en meer met Christus verenigd te worden en soms noemt hij de volle overgave aan Christus een ‘dadelijke inlijving’ maar nergens heeft hij Gods kinderen aangespoord om een tweede inlijving met Christus te zoeken. Naar onze mening heeft Kersten bepaalde zinnen van Comrie te letterlijk opgevat en zodoende is hij ertoe gekomen om de ‘bewuste inlijving’ in Christus als een nadere weldaad te gaan omschrijven. Kersten neemt hierin een unieke positie in binnen het gereformeerde denken; we mogen zeggen dat zijn spreken over een *onbewuste* inlijving en vereniging met Christus in de wedergeboorte en een *bewuste* inlijving in Christus bij de rechtvaardiging in het geweten niet in lijn staat met datgene

wat Comrie hierover heeft gezegd en zeker niet in lijn staat met wat in de Gereformeerde theologie altijd beleden werd.

De prediking van het Evangelie

Als we letten hoe zondaren komen tot de wetenschap dat zij in Gods vierschaar gerechtvaardigd zijn, is het voor Comrie zeer duidelijk dat het Woord van God hierbij een grote rol speelt. De vrijspraak kan middellijk worden verkregen, door de kenmerken die God in Zijn Woord heeft gegeven, of onmiddellijk, als Gods Geest op een bijzondere wijze hiervan verzekering geeft. Voor Comrie is het de gewone weg dat het geloof in beloften van het Evangelie, waarin Christus immers alle mensen aangeboden wordt, de grond is om de vrijspraak te ontvangen. Alle hoorders hebben het recht en de plicht om in Christus te geloven; maar alleen zij, die Christus ook daadwerkelijk aannemen, mogen delen in de weldaden die Hij heeft aangebracht. Vandaar dat Comrie vaak onbeschroomd alle hoorders aanspoort om in Christus te geloven. Het is ons daarbij opgevallen, dat in de beschrijvingen van de werkzaamheden van een gelovige die Comrie geeft, het besef dat Christus ook iemand persoonlijk aangeboden wordt, niet als eerste genoemd wordt, maar pas vrijmoedigheid geeft en dus betekenis krijgt, nadat eerst andere ervaringen, zoals overtuiging van zonde, ervaren zijn. Het persoonlijk werkzaam zijn met de aangeboden Zaligmaker staat niet op de eerste plaats bij Comrie, maar krijgt pas later persoonlijk betekenis; in de prediking, die gericht is op alle hoorders, vinden we dit echter niet terug en wordt Christus wel aan alle hoorders aangeboden.

Als we echter zien hoe Kersten daarmee omgaat, dan is dit aspect vrijwel geheel verdwenen. Kersten zal nooit alle hoorders aansporen om in Christus te geloven en Hem aan te nemen; allereerst komt dat, omdat hij zich distantieert van de gereformeerde prediking, waarin dat wel wordt gedaan en daarnaast komt dit omdat er, in de visie van Kersten, pas plaats voor Christus kan zijn als de levendgemaakte, en ook alléén bij hen, een proces van overtuiging van zonde, van afsnijding en van omkomen heeft plaatsgevonden. Het geloof in Christus tot rechtvaardiging en zaligheid, blijkt bij Kersten niet vooraan te staan in de weg des heils; het is veelmeer een eindpunt geworden.

Het kan niet anders of zo'n prediking heeft gevolgen: mensen horen nauwelijks meer van de rijkdom der genade die er in Christus te vinden is voor de grootste der zondaren; of als ze het horen, dan krijgen ze ongetwijfeld de idee dat het niet voor hen bestemd kan zijn, omdat er aan veel voorwaarden voldaan moet zijn, voordat men in Christus mag geloven. De weg tot Christus wordt in de prediking bij Kersten niet wijd opengezet, maar op een kleine kier gehouden voor een select aantal mensen. Het meest viel ons dit op bij een preek van Kersten over de zo bekende tekst uit Jesaja 55:1. Juist naar aanleiding van zo'n tekst zou het mogelijk moeten zijn om alle hoorders en zondaren te nodigen tot de wateren van het heil, maar ook dan blijkt weer de genade beperkt te worden voor hen, die levendgemaakt en dus van zonden overtuigd zijn geworden. De kritiek, die Kersten kreeg op zijn prediking, maar die hij naast zich neerlegde, is soms zeker een terechte kritiek geweest. Kersten heeft welbewust afstand genomen van de lijn die Comrie voorstond. Kersten, die heeft geweten wat Comrie schreef in de voorrede op het werk van E. Fisher, heeft deze zaken niet in de praktijk toegepast en zou in de ogen van Comrie zeker niet geschaard mogen worden onder de 'Evangelische leraars' maar vallen onder de categorie van 'wettische leraars'.

De standen in de genade

Een ander opvallend element in de prediking van Kersten is zijn spreken over 'de standen in de genade'; met grote nadruk heeft hij aandacht hiervoor gevraagd. De kinderen van God moeten opwassen in de genade en verder geleid worden. We hebben gezien dat zijn spreken over de standen in de genade vrijwel altijd verbonden is met bepaalde ervaringen van Gods kinderen. Kersten heeft daarbij heel sterk een bepaalde 'weg' van ervaringen geleerd; de standen in de genade en de opwas daarin is bij hem dus niet verbonden met de grootte van het geloof. Bij Comrie bleek dat nadrukkelijk wel het geval te zijn: Comrie kende kleingelovigen en sterkgelovigen; zo onderscheidde Comrie de

kinderen van God, maar alle kinderen van God mogen God aanspreken als 'Abba, Vader'. Kersten blijkt nadrukkelijk een andere weg in te slaan: de standen in de genade worden door hem verbonden met bepaalde belevingen; de heilsorde wordt gebaseerd en loopt parallel met de heilsfeiten. Zo is bij Kersten de wedergeboorte het allereerste begin, waarop de overtuiging van zonde volgt. Het is nu nodig om van alle gronden te worden afgesneden, hoewel er soms al in het geloof op Christus mag worden gezien. Het komen voor Gods gericht en het billijken van de straf is de weg en de voorwaarde om gerechtvaardigd te kunnen worden. Daarbij mag Christus waarlijk worden gekend en is het Pasen geworden. Voor slechts enkelen van Gods kinderen geldt dat zij ook de 'aanneming tot kinderen' mogen kennen; de Persoon van God de Vader en de Heilige Geest worden dan ook bevindelijk gekend.
In dit alles blijkt overduidelijk dat Kersten de lijn van de gezelschappen en niet die van de Reformatie en Nadere Reformatie kiest. In de gezelschappen is men er immers toe gekomen om bepaalde bijbelse geschiedenissen (zoals het leven van Jakob, Ruth en de discipelen) als leidraad te nemen voor het geestelijk leven van al Gods kinderen. Bepaalde diepe, geestelijke ervaringen markeren dan de geestelijke levensweg en maken onderscheid tussen de kinderen van God. Niet langer blijkt de sterkte van het geloof bepalend te zijn voor de opwas in de genade, maar de bevinding en de beleving van zulke ervaringen. Bij Comrie treffen we zulk spreken over de ervaringen nergens aan. Comrie heeft altijd geprobeerd om vanuit de Schrift onderwijs te geven aan Gods volk; vele geestelijke toestanden weet hij daarbij aan te wijzen, maar niet vaak gaat daarbij de bevinding heersen over de Schrift. Bij Kersten blijkt echter dat de bevinding zo normatief is geworden, dat vrijwel alle bijbelse geschiedenissen volgens een vast patroon worden uitgelegd en verklaard. Dat we hier meer met allegorie en vergeestelijken te maken hebben dan met verantwoorde schriftuitleg, moge duidelijk zijn. Heel snel komt dit al openbaar; als men bijvoorbeeld de uitleg die Kersten in zijn preken geeft van bepaalde bijbelteksten, vergelijkt met wat de Kanttekeningen daarbij vermelden, dan blijkt de uitleg vaak volledig met elkaar in tegenspraak te zijn. Het is dan ook duidelijk dat voor Kersten de bevinding der heiligen uiteindelijk toch belangrijker bleek te zijn dan het onfeilbare Woord van God. Het heldere licht van het Evangelie blijkt verwisseld te zijn met de duisternis van de vergeestelijking!

De uiteindelijke conclusie die we moeten trekken, nu we Comrie en Kersten met elkaar hebben vergeleken, is dan ook dat op sommige punten er zeker overeenkomsten zijn, maar dat op andere, fundamentele zaken van de Gereformeerde geloofsleer, Kersten is afgeweken van de lijn van Comrie en soms zelfs van de leer van de Schrift. Daarmee zijn de drie sola's (sola gratia, sola fide en sola scriptura) van de Reformatie, die nog beleden werden in de Nadere Reformatie, in wezen verloren gegaan in de bevindelijke reformatie.

Samenvatting

In deze studie wordt ingegaan op de visie van Alexander Comrie en G.H. Kersten op de rechtvaardiging door het geloof. Daarbij ging het ons vooral om de vraag of Kersten het gedachtengoed van Comrie goed en op de juiste wijze heeft verstaan, of dat hij, als het gaat over de rechtvaardiging door het geloof, daar een eigen invulling aan heeft gegeven.
In de inleiding hebben we het onderwerp afgebakend. Vervolgens hebben we in hoofdstuk 1 kort omschreven op welke doelgroep zowel Comrie als Kersten zich hebben gericht. Comrie blijkt vooral te strijden tegen de Remonstranten, terwijl Kersten zich meer kant, enerzijds tegen de Gereformeerde predikers, die de bevinding minachtten, en anderzijds tegen het bevindelijke gezelschapsleven, waar men denkt zalig te kunnen worden zonder Christus.
In hoofdstuk 2 hebben we omschreven welke betekenis de rechtvaardiging van eeuwigheid en in de opstanding van Christus heeft: voor zowel Comrie als Kersten blijkt daarin het fundament te liggen van de rechtvaardiging in de tijd. We hebben gezien dat Kersten van de rechtvaardiging in de opstanding van Christus een geestelijke ervaring maakt, die samenvalt met het bevindelijk kennen van 'Pasen'; niet al Gods kinderen ontvangen deze weldaad.
In hoofdstuk 3 zijn we ingegaan op de overtuiging van zonde. Comrie blijkt in zijn jonge jaren de puriteinse visie aan te hangen, zodat hij nadrukkelijk aandacht vraagt voor de overtuigingen, die aan de wedergeboorte voorafgaan. In zijn latere geschriften neemt hij steeds meer afstand van deze visie en belijdt hij dat bij de uitverkorenen de zaligmakende overtuigingen vrucht zijn van de wedergeboorte, terwijl bij de verworpenen er slechts sprake kan zijn van algemene overtuigingen. Comrie is echter voorzichtig in de beoordeling ervan en geeft aan dat hij niet altijd het onderscheid kan aangeven. Kersten staat nadrukkelijk in de lijn van de 'latere' Comrie en ontkent dat er enige voorbereiding is voor de wedergeboorte. De zaligmakende overtuiging wordt volgens Kersten gekenmerkt doordat de wedergeborene leert buigen onder Gods recht en liever verloren gaat dan dat Gods deugden geschonden worden.
In hoofdstuk 4 is omschreven hoe de vereniging met Christus tot stand komt. Opnieuw blijkt dat Comrie hierin een ontwikkeling heeft doorgemaakt: in zijn 'jonge' periode leert hij dat de vereniging met Christus tot stand komt door de geloofs*daden*; in zijn 'latere' periode leert hij dat deze vereniging geschiedt door het geloofs*vermogen.* Bij Kersten zien we echter een andere lijn: het geloofs*vermogen* wordt geschonken in de wedergeboorte: dan vindt er een *onbewuste* vereniging met Christus plaats. In de *levendgemaakte* wordt dan, door middel van de geloofsoefeningen (zoals het billijken van Gods recht, het hongeren en dorsten naar Christus), de weg gebaand tot de *bewuste* vereniging met Christus. Deze bewuste vereniging met Christus valt volgens Kersten samen met de rechtvaardiging in de vierschaar van de consciëntie.
In hoofdstuk 5 zijn we ingegaan op de rechtvaardiging in Gods vierschaar. Zowel bij Comrie als bij Kersten zien we dat dit voorafgaat aan de rechtvaardiging in de menselijke vierschaar. Comrie blijkt echter niet altijd even duidelijk te zijn: soms beschrijft hij het zo, dat de rechtvaardiging in Gods vierschaar samenvalt (in de tijd gezien) met de rechtvaardiging in de vierschaar van de mens; maar soms maakt hij duidelijk een onderscheid in de tijd. Bij Comrie gaat de rechtvaardiging in Gods vierschaar *vooraf* aan het geloof; ze geschiedt niet *door* het geloof. Verder maakt Comrie in zijn voorrede op de catechismus duidelijk dat de begrippen *dadelijke* en *lijdelijke* rechtvaardigmaking altijd samenvallen: het zijn twee kanten van dezelfde zaak: als God rechtvaardigt, wordt aan de zondaar de gerechtigheid van Christus toegerekend.
Kersten laat de rechtvaardiging in Gods vierschaar plaatsvinden bij de wedergeboorte en daar is de zondaar zich niet bewust van. In tegenstelling tot Comrie laat Kersten deze rechtvaardiging wel plaatsvinden *door* het geloof en vindt ze niet plaats *voor* het geloof. Kersten volgt hierin de lijn van Wilhelmus à Brakel en niet de lijn van Comrie. Kersten noemt de rechtvaardiging in Gods vierschaar de

dadelijke rechtvaardigmaking; de toepassing hiervan aan de levendgemaakte (de *lijdelijke* rechtvaardigmaking) vindt later plaats en is een ervaring die niet door al Gods kinderen meegemaakt wordt.
Hoofdstuk 6 gaat in op de rechtvaardiging in de vierschaar van de mens. Bij Comrie geschiedt dit *door* het geloof: de gerechtigheid van Christus wordt aangenomen en toegeëigend. Comrie sluit niet uit dat deze toeëigening samenvalt met de wedergeboorte: door middel van de wederkerende geloofsdaden kan iemand meteen de zekerheid hiervan ontvangen. Bij Kersten blijkt de rechtvaarding in de vierschaar altijd te volgen op de levendmaking en gaat hieraan altijd een periode van diepe overtuigingen vooraf. Het geloof speelt in deze ervaring geen rol, omdat Gods kind 'de dood verwacht'maar Christus hem wordt geschonken door de Vader.
In het laatste hoofdstuk (7) wordt uitgelegd welke betekenis het geloof in dit alles heeft. Comrie heeft onderscheid gemaakt in het geloofsvermogen: dat wordt eerst geschonken waaruit dan de geloofsdaden voortkomen. Het wezen van het geloof is verbonden aan dit geloofsvermogen en de geloofsdaden zijn een bewijs van de aanwezigheid van dit vermogen. Bij Kersten blijkt het geloofsvermogen vooral gebruikt te worden om de mogelijkheid van de 'afval der heiligen' uit te sluiten. De geloofsdaden hebben bij Kersten slechts een geringe betekenis gekregen en vaak spreekt hij in negatieve zin over de aannemende eigenschap van het geloof. Niet het geloof staat langer centraal, maar de ervaringen die eruit voortvloeien.

Bronnen overzicht

Werken van A. Comrie

'Aan de lezer' in 'De verborgenheit van de Evangelische Heiligmaking' van Walter Marshall. Johannes Hasebroek, Leiden, 1739.
Het ABC des Geloofs, of verhandeling van de benamingen des saligmakneden Geloofs, volgens de letteren van het Alphabeth, door Alexander Comrie, Scoto Brittannus, A.L.M. Philosophiae Doctor, en Predikant te Woubrugge, Sesde Druk. Te Leiden, bij Johannes Hasebroek, 1751. (1e druk, 1739)
'Aan den leeser' in 'De Gelykenis der tien Maagden verklaart en toegepast. Door Thomas Shepard. 1e Deel. Uit het Engelsch uitgegeven door Alexander Comrie, A.L.M. Philosophiae Doctor, en Predikant tot Woubrugge. Te Leiden, Bij Johannes Hasebroek, en te Amsterdam, bij Nicolaas Byl. 1743.
Verhandeling van eenige Eigenschappen des Zaligmakende Geloofs, door Alexander Comrie. Scoto Britannus. A.L.M. Philosophiae Doctor en Predikant te Woubrugge. Ter Aa- Gebr. Den Hertog. 1e druk, 1743.
Verzameling van Leerredenen, door Alexander Comrie, Scoto Britannus. A.L.M. Philosophiae Doctor en Predikant te Woubrugge. Eerste stuk. Nieuwe uitgave. Te Minnertsga, bij J. Bloemsma. 1838. (1e druk 1749.
Verzameling van Leerredenen, door Alexander Comrie, Scoto Britannus. A.L.M. Philosophiae Doctor en Predikant te Woubrugge. Tweede stuk. Nieuwe uitgave. Te Leiden, Bij Johannes Hasebroek, en te Amsterdam, bij Nicolaas Byl. 1750.
Stellige en practikale verhandeling van den Heidelbergschen Catechismus, volgens de leer en gronden der Hervorming, waarin de waarheden van onzen Godsdienst op een klare en bevindelijke wijze voorgesteld en betoogd worden, de natuurlingen ontdekt, de zoekenden bestuurd, de zwakken vertroost en de sterken tot hun plicht, volgens een Evangelische leiding, opgewekt worden, door Alexander Comrie. A.L.M. Philos. Doctor en Predikant te Woubrugge. N.V. Drukkerij 'De Banier' - - Rotterdam. 1938. (1e druk, 1753)
Brief over de Rechtvaardigmaking des zondaars door de onmiddellijke toerekening van de Borggerechtigheid van Christus, door Alexander Comrie in leven bedienaar van het Evangelie te Woubrugge. 1990. Uitgave: de Westfriese boekhandel – Ede. (1e druk 1761 – geschreven, ± 1755)
Missive, van den Wel Eerw: zeer Geleerden Heere Alexander Comrie Ph. Dr. En getrouw predikant te Woubrugge, wegens de regtvaardigmakinge des Zondaars en de toeëigeninge van deze weldaad van Gods Vrije Genade aan hem door het ingewrochte gelove. Met enige bijgevoegde stukken uyt de Schriften van Doctor Johan Owen en Mr. Johannes Bunjan; mitsgaders de consideratien van den zeer Geleerden en Godvrugtigen Heere Wilhelmust Sluiter, Zeer geacht predikant te Rouveen, Te Amsterdam, By Nicolaas Byl, Boekverkoper op den Nieuwendyk, 1757.
'Voorreden' in Mergh des Evangeliums, ofte Kort Sommier van de Leere van Godts Verbonden, Door E(dward). F.(isher). Met een voorreeden over de Evangelische heiligheid, en het onderscheid tussen Evangelisch en Wettisch Prediken, door N.N. (Alexander Comrie). Te Amsterdam, By Nicolaas Byl, 1757.
Twee pastorale brieven van Alexander Comrie. Uitgeverij Kool B.V. Veenendaal, 1985. (1e druk, 1773)

Werken van G.H. Kersten

De gereformeerde Dogmatiek, voor de gemeenten toegelicht. Deel 1 en 2. B.V. Uitgeverij 'De Banier' – Utrecht. 6e druk.
Korte lessen over Kort Begrip voor Katechisanten. 14e druk. B.V. Uitgeverij 'De Banier – Utrecht.
Het handschrift uitgewist. Predikaties van Ds. G.H. Kersten. 1e bundel 38 preken. B.V. Uitgeverij 'De Banier' – Utrecht. Zonder jaartal

De gelovige verwachting. Predikaties van Ds. G.H. Kersten. 2e bundel 36 (37!) preken. B.V. Uitgeverij 'De Banier' – Utrecht. Zonder jaartal
Meer dan overwinnaars. Drukkerij en Uitgeverij N.V. 'De Banier' – Utrecht. 1953
De Heidelbergsche Catechismus in 52 predikaties. Door G.H. Kersten Pred. der Ger. Gem. te Rotterdam. Tweede druk, 1952 N.V. Uitgeverij 'De Banier' Utrecht

Overige werken

Acta of Handelingen der Nationale Synode, te Dordrecht. Den Hertog B.V. – Houten, 1987
Thomas Boston, De menselijke natuur in haar viervoudige staat. Den Hertog – Houten, 1996
Thomas Boston, Het Genadeverbond. De Banier, 1931
Wilhelmus à Brakel, De Redelijke Godsdienst, 9e druk, 1723. Deel 1. Hendrik van den Aak, Rotterdam
T. Brienen e.a. De Nadere Reformatie; beschrijving van haar voornaamste vertegenwoordigers. Uitgeverij Boekencentrum B.V. 's Gravenhage, 1986.
Christelijke Encyclopedie, onder redactie van F.W. Grosheide en G.P. van Itterzon. J.H. Kok. N.V. Kampen, 1956. 2e geheel herziene druk.
M. Golverdingen V.D.M. Ds. G.H. Kersen. Facetten van zijn leven en werk. Derde herziene en uitgebreide druk. Den Hertog – Houten, 1993
Dr. C. Graafland. De zekerheid van het geloof. Een onderzoek naar de geloofsbeschouwing van enige vertegenwoordigers van reformatie en nadere reformatie. H. Veenman & Zonen N.V. Wageningen, 1961
A. Honig. Alexander Comrie. 1892. Herdruk Uitgeverij J.J. Groen en Zon. Leiden, 1991
A. Moerkerken. Genadeleven en genadeverbond. Stark – Texel. 1979

Bijlage A.

Plaats en betekenis van het aanbod van genade

De visie van Comrie

In deze Bijlage willen we vooral letten tot wie Comrie zich nu richt in zijn prediking; richt hij zich tot alle hoorders en nodigt hij hen tot de zaligheid in Christus of is er sprake van een aanbieding van Christus alleen tot de verslagenen van hart? Immers, het is de taak van de prediker zondaren te bidden om zich met God te laten verzoenen. Komt deze boodschap van vergeving der zonden door het geloof in Christus tot alle hoorders van het Evangelie of is de boodschap alleen gericht tot de boetvaardigen en levendgemaakten?

A.1 De noodzaak van de prediking

In Romeinen 10 lezen we, dat om in Christus te kunnen geloven, het nodig is dat er gezanten gezonden worden. Zonder de prediking der verzoening zal de boodschap van genade niet tot de mensen komen; God heeft de prediking ingesteld als een van de belangrijkste middelen om tot de genade van de rechtvaardiging door het geloof te komen. In deze bijlage willen we nagaan welke plaats Comrie aan de prediking heeft toegekend. Comrie zegt, dat God de weg der ontkoming aanwijst door middel van de prediking[1] en dat zo Jezus Christus tot ons komt.

'Merkt aan, dat nu Jezus, gelijk de woorden te kennen geven, meer van nabij komt, schoon zichzelven zo niet openbarende. O! Christus komt tot zulken, om ze te helpen en te redden, Hij komt door het Woord en de Verkondiging van dien, uitroepende, dat Hij zo een is, die alle geestelijke kwalen geneest. En schoon de ziel lange tijd niet kan medewerken met het woord van aanbieding voor zich in het bijzonder; het bewaart echter voor wanhoop, en het doet de ziel ernstig gebonden blijven aan de middelen der genade.'[2]

Een bekend voorbeeld, van de koning die een algemeen pardon laat uitroepen voor de gevangen, gebruikt Comrie ook.[3] Zo zegt hij dat door middel van het Evangelie deze boodschap tot zondaren komt en het juist deze persoonlijke aanbieding is, die het hart gaande maakt.

'Gij moet dit horen, als tot u in het bijzonder gesproken: Het is wel waar, God spreekt u in Zijn Woord niet aan met naam en toenaam, maar het Woord is tot elk in het bijzonder; tot u o mens! roep Ik en doe aanbieding in dat Woord; dat Jezus u verkondigt, is in het bijzonder tot u gesproken, alsof uw naam en toenaam in de Bijbel geschreven stond. O! dit is het, dat eerst des zondaars hart gaande zal maken.'[4]

---

[1] ABC des Geloofs, pag. 70 'Het sluit mede in, dat aan deze red- en radeloze, bij zichzelven, niet wetende waar hij zich keren of wenden zal, bekend wordt gemaakt, dat er een weg van ontkoming, een vrijstad, een schuilplaats, een sterke toren is, waarhenen hij vlieden mag; dit doet God door de prediking des Woords, door de nodiging en roeping van belaste en beladen zondaren.'

[2] ABC des Geloofs, pag. 19

[3] ABC des Geloofs, pag. 114 'Heden komt Christus in het Evangelie onder ons als in een gevangenhuis, en Hij brengt een ampel pardon met zich mee voor de allergrootste rebellen; Hij zegt: Man en vrouw, ouden en jongen, dienstbare en vrije, rijke en arme, hoe groot uw schuld is, hier is een pardon, wilt gij het aannemen; Ik bied het u welmenend en vrijwillig aan, gij hebt niet te doen, dan het aan te nemen, mens! Nu wordt de deur van het gevangenhuis opengesteld, wee hem! Die het pardon niet wil aannemen.'

[4] ABC des Geloofs, pag. 115

Het geloof is werkzaam met de aangeboden Zaligmaker in het Evangelie en heeft daar kennis van. Zo zegt Comrie dat de rechtstreekse geloofsdaden zich richten op de aanbieding in het Evangelie. [5] Naast de prediking van de ellendestaat was het aanbieden van Jezus aan zondaren de inhoud van de prediking die Paulus bracht aan de gemeente in Efeze. Het Evangelie is

'een uitroepen van de dag van Gods welbehagen, het vrije pardon aan rebellen, en vergeving der zonden aan allen (…), die op Gods roepende stem en Zijn aanbod van genade tot Hem komen, in en door Christus Jezus.'[6]
Van de gezanten van Christus geldt dat deze 'al biddende en smekende hun last uitvoeren, opdat de zondaar zijn toestemming geven mag. (…) Zij moeten zich voorstellen, dat God de Vader Zijn enige, geliefde en schoot-Zoon, in Wie alle vermakingen zijn, wil uithuwelijken aan mensenkinderen, om hun te zijn tot een Man, tot een Hoofd, tot een Bruidegom, tegelijk zeggende dat het ernst is aan de zijde Gods, dat deze ondertrouw worde aangegaan. Deze gezanten moeten inzonderheid daarop uit zijn, om de liefdragendheid van Jezus, zijn zonderlingen zachtmoedigheid en lankmoedigheid aan te prijzen, en tevens te verkondigen de uitnemendheid Zijner goederen, zo als Hij alles heeft (…).'[7]
'Wat deze uitstorting nu zelve aangaat, Uw Naam is een olie uitgestort, dit zal ons te kennen geven: het ruime en onbepaalde aanbod van Christus Jezus aan de mensenkinderen zonder onderscheid, die het Evangelie horen, hetwelk de enige grond van komen en aannemen van Jezus is, zodat de ziel, die uit kracht van die aanbieding niet komt, meer ingewikkeld of uitgewikkeld, maar op een andere wijze, niet inkomt door de rechte deur, maar een dief en moordenaar is; dit geeft te kennen de vrije toegang, die er voor elk is, om te komen, zonder enig onderscheid van persoon of sekse: Die wil, die kome, en neme van de wateren des levens om niet. Dit geeft te kennen, de wijze van des zondaars zaliging door de verkondiging van het Woord: Het geloof is uit het gehoor, en het gehoor door het Woord Gods, Rom. 10.'[8]

Het mag er in de prediking niet alleen om gaan, om mensen te verschrikken door de prediking van de Wet; dat zal mensen niet kunnen troosten. De prediking van het Evangelie is het door God aangewezen middel om mensen tot de zaligheid te brengen. Vandaar dat Comrie in de toepassing bij Zondag 1 van de Catechismus zegt, dat voor predikers geldt:

'Het moet niet hun voornaamste doeleinde, zijn, om terrificatie of verschrikking in der mensen consciëntie te veroorzaken' (…), neen, waanneer wij slaan, moeten wij zulks doen alleen met oogmerk om te genezen, daar wij, als dienaren van Christus, in onze bediening het overvloedigst moeten zijn, om de ware troostleer voor te houden. Ik heb in de loop van mijn leven en ook in mijn bediening ondervonden, dat het prediken van de vrije genade, van de heerlijkheid van de Persoon des Middelaars, van het aanbod van zaligheid, van de bereidwilligheid van Christus om te zaligen en van de voorrechten derzulken die in Hem zijn, het meest teweeg brengt om de harten tot liefelijke aandoeningen te brengen; integendeel heb ik ook ondervonden, dat uit al het donderen met de wet niets anders voortkomt dan een Kaïns berouw en een Judas' bekering (…). Gods barmhartigheid in Christus doet het hart smelten; maar Gods rechtvaardigheid in de wet doet het hart inkrimpen. (…). Hoe meer toch de wet met haar vloek in de consciëntie op de troon gezet wordt, hoe meer wij Christus uit de ziel verbannen (…). Indien alles wat wij zeggen recht werd opgemerkt, wij zouden nooit wettische beroeringen, op zichzelven aangemerkt, als zaligmakende

[5] Eigenschappen, pag. 326'Vooral dat God in Zijn Woord en de verkondiging van het zalig Evangelie alle deze weldaden aan elk die het Evangelie hoort, deze Christus en alles wat Hij verworven heeft, aanbiedt, hen roepende en verzekerende, dat een ieder, die eenswillens met God is (…) met afzien van alles wat zij hebben, (…) tot Zijn Zoon komt, Hem dadelijk aanneemt tot wijsheid, rechtvaardigmaking en volkomene verlossing, nimmer zal weggeworpen worden.'
[6] Eigenschappen, pag. 350
[7] Leerredenen, 1e stuk pag. 169-170
[8] Leerredenen, 1e stuk pag. 333

werkingen opgeven, maar er steeds op uit zijn om het Evangelie tot troost en bemoediging te openen, opdat het geloof komende, de tuchtmeester mocht buitengeworpen worden, evenals Hagar met haar kind.'[9]

Als Comrie bespreekt in de Catechismus voor wie Christus Zijn bloed heeft gestort, legt hij uit dat dit is geweest voor de uitverkorenen. Met verschillende bewijzen laat hij zien dat Gods Woord op vele plaatsen leert dat Christus voor degenen die Hem gegeven zijn, bidt en dat de Geest niet in alle mensen woont. Maar als er de tegenwerpingen komen van mensen, die menen dat een vrij aanbod van genade aan alle hoorders in strijd is met Gods raadsbesluit, is Comrie het daar niet mee eens.[10] In de prediking van het Evangelie worden alle hoorders genodigd; daarom is er sprake van een algemene aanbieding; het is echter zo, dat niet alle hoorders ook de bate ervan krijgen; het werk van Gods Geest is nodig, om persoonlijk werkzaam te worden met dit aanbod. Comrie vergelijkt het met de roeping: er is een uitwendige roeping, waarin alle hoorders geroepen worden; maar door de inwendige roeping worden de zaken toegeëigend en wordt het een persoonlijk bezit.

'Wij verstaan het schenken, aanbieden of geven onder deze bepaling, dat de dingen, die dus aangeboden zijn, ons waarlijk van God geschonken en gegeven zijn in de belofte van het Evangelie en menen dat deze drie woorden, ofschoon verscheiden in klank, een en hetzelfde betekenen. (...). God schenkt aan ons arme zondaars, (...) een gave die God ons in het Evangelie voorstelt, aanbiedt en uit vrije genade schenkt'.
'Gelijk de roeping overal waar het Evangelie gepredikt wordt, tweeledig onderscheiden wordt of in een algemene of bijzondere en krachtdadige, zo moet ook het schenken, geven of aanbieden van de vergeving der zonden, de eeuwige gerechtigheid en zaligheid tweeledig aangemerkt worden; òf meer in het algemeen òf meer in het bijzonder.'
'De algemene aanbieding (gelijk de algemene roeping) of het schenken van Christus wordt allen, waar het Evangelie verkondigd wordt, gedaan, opdat zij zich daarvan bedienen zouden en de gave Gods aannemen en het zegel zetten op Gods getuigenis, dat Hij waarachtig is. Ofschoon nu dit een recht geeft om de weldaad, die God aanbiedt of schenkt, voor zich in het bijzonder te omhelzen en het oordeel verzwaart als wij het niet doen, zo zijn wij nochtans zo zorgeloos, goddeloos, blind en ongevoelig, dat wij dit verwaarlozen en niet de minste acht daarop geven, noch geven kunnen; vermits wij zo geheel dood in de zonden zijn, dat wij geen besef hebben, noch van onze rampzaligheid, waarin wij gedompeld zijn, noch van de zaligheid die ons om niet geschonken of aangeboden wordt'.
'De Heilige Geest, als het Hem behaagt, werkt alzo, dat Hij dat aanbod, hetwelk in het algemeen gedaan wordt, door deszelfs krachtdadige en onwederstandelijke werking zo doet indringen in onze harten, met Goddelijke overtuiging, dat wij overtuigd worden, dat datgene wat God in het

[9] Heidelbergse Catechismus, pag. 47-48
[10] Heidelbergse Catechismus, pag. 394-395 'Zij zeggen: indien Christus niet voor allen gestorven is, dat het prediken alsdan maar dienen zou om de mensen te bedriegen, dewijl wij allen tot Christus genodigd worden; maar indien nu Christus voor allen niet gestorven is, al kwamen zij dan tot Hem, zo zouden zij echter niet geholpen worden. Maar, mijn geliefden, dit staat vast: ten eerste, die waarlijk tot Christus komt, zal geenszins uitgeworpen worden; ten andere, dat niemand zal komen tenzij God de Vader hem trekt; en ten derde, in de prediking van het Evangelie prediken wij Christus en Dien gekruist, om aan Gods gerechtigheid te voldoen. Wij bieden Hem de zondaren aan als een volkomen Zaligmaker en wij tonen dat er een vast verband is tussen het geloven in Christus en het zalig worden door Christus. En zekerlijk, hiertoe zijn wij door Gods wet verplicht, daar te geloven en zich te bekeren betamelijke, nuttige plichten zijn. (...) Zij zeggen, dat in de geloofsdaad een ieder verplicht is te geloven, dat Christus voor hem gestorven is. Maar wij zeggen dat dit vals is; wij worden maar allen verplicht te geloven dat Christus en Die gekruist, in het Evangelie aangeboden en geschonken is, opdat wij in Hem geloven zouden. En dus ziet gij, dat Jezus geschonken is *vóór* en niet *na* ons geloofsontvangen van Hem, gelijk enigen denken; neen, mijn geliefden, de aanbieding gaat vóór de aanneming. Hij is de mijne in het aanbod, eer Hij de mijne is door de omhelzing en het ontvangen en aannemen van Hem.'

algemeen aanbiedt aan anderen, dat Hij dat alles om niet ons voor onszelven in het bijzonder aanbiedt en schenkt'[11].

Zo wordt in het Evangelie de boodsc4hap bekend gemaakt, dat alle verhinderingen weggenomen zijn om zondaren met God te kunnen verzoenen. God heeft beloofd dat Hij in de weg van zoeken gevonden wil worden[12] en heeft daartoe de middelen gegeven.[13]
Als de dienaren van het Evangelie deze boodschap niet brengen, maar mensen buiten de vereniging met Christus houden, door allerlei andere zaken te benadrukken, worden mensen alleen maar gehouden onder het verbond der werken. Zo'n prediker verdraait het Evangelie van Christus en bedriegt mensen met een schaduw. [14] Hoe scherp veroordeelt Comrie, het onder de mom van het Evangelie, toch wettisch prediken! Alle hoorders van het Evangelie hebben het recht om te komen.

'Indien hij de vrije genade zo niet predikt, dat hij de vrijheid van dezelve waarlijk inprent; zodat arme zondaren bemoedigd en recht gegeven wordt, op de aanbieding des Evangelies, te komen, en het Water des Levens te nemen om niet; en te kopen wijn en melk, zonder geld en zonder prijs (...) Indien hij de mensen niet verklaart de ware natuur van het geloof in Christus, van die kennis, toestemming, bewilliging, steuning, berusting, en verzekering, die in hetzelve zijn ingesloten; indien hij de rijkdom en de heerlijkheid van Christus niet opent, Zijn goede wil tot de mensen niet ontdekt, en de grootste der zondaren niet nodigt tot Hem te komen om genade, vergeving van zonden, gerechtigheid, en het eeuwige leven, en te geloven dat de aanbieding des Evangelies aan hen gedaan wordt, (...) die predikt niet Evangelisch, gelijk een getrouwe Dienaar van het Evangelie betaamt, maar verkeert het Evangelie van Christus; en zet de mensen aan om het leven te zoeken, als uit de werken der wet. Ja hij houdt ze af van het ware middel om enige ware heiligheid te bekomen; en bedriegt hen met een enkele schaduw van dezelve.'[15]
De evangelische prediker 'zegt hem van de goedertierenheid Gods onze Zaligmaker, jegens zulke gruwelijke ellendelingen; spreekt tot hem van een God in Christus de wereld met Hemzelven verzoenende, en van een overvloedige vergeving, die hem aangeboden wordt; roept hem om vrijelijk te komen tot het Water des Levens; verwekt in hem enige hope van het eeuwige leven door Christus; overreedt hem dat hij, zoals hij is, tot Christus mag komen, en genade, vergeving, genezing en zaligheid zoeken.'[16]

---

[11] Heidelbergse Catechismus pag. 497-498
[12] Voorrede in E. Fisher, pag. 14 'De rechtvaardigheid voldaan, de wet vervult, haar eis van gehoorzaamheid en voldoening volkomen beantwoord, de prijs der verlossing door de Borg, in plaats van al Zijn geestelijk zaad, betaald, en dit alles in het Evangelie bekend gemaakt zijnde; zo zijn die verhinderingen, dewelke in de weg stonden van een arm zondaars toegang tot een genadetroon, weggenomen; en iedere ziel, die dit Evangelie hoort, mag zonder vermetelheid tot Christus komen, van God, om Zijnentwil, genade smeken, en Zijn gerechtigheid door het geloof aannemen, om dat de *aanbieding* van Christus *vrij*, *vol* en *algemeen* is, zodat niemand grond heeft om zichzelf uit te sluiten.'
[13] Aantekeningen bij T. Shepard, De tien maagden, deel 1, 1743, pag. 15 'God laat Zich in en onder het gebruik der middelen vinden, de Belofte is ook, dat die Hem zoekt, dat is ernstig en aanhoudend, met worsteling in elk middel, die zal Hem vinden. Het zoeken is niet de WAAR OM, maar de WEG IN WELK God de zijnen ontmoeten wil.'
[14] Voorrede in E. Fisher, pag. 31 'Zo lang de mensen op die trend prediken, en de leer der oorspronkelijke zonde, van onze verdorven natuur, van onze allenthalve onmacht om enig goed werk te volbrengen totdat wij in Christus zijn, niet instampen; de mensen niet roepen om te ontwaken en op te staan uit de doden, om terstond tot Christus te komen om Leven en genade; hen niet aanzetten om beide Gerechtigheid en Sterkte in Hem te zoeken, zonder te menen enige voorafgaande hoedanigheden te moeten toebrengen, hetzij als *verwervende* of *bereidende* voorwaarden, ten einde om Christus aan te nemen, zo leiden zij hen maar in de weg van een verbond der werken.'
[15] Voorrede in E. Fisher, pag. 37-39
[16] Voorrede in E. Fisher, pag. 49

Zeer scherp is Comrie in het veroordelen van de predikers, die eerst op berouw en leedwezen aandringen als voorbereidende dingen. In een brief aan zijn vriend Verster schrijft Comrie:

'Waarom dan getwijfeld? Denk maar: die zo preken, kennen de Zoon niet, zoals God Hem in het Evangelie openbaart. Bedenk dat gij een licht hebt ontvangen dat zij nooit gezien noch gekend hebben, daar zij tot de genade willen opklimmen en deze niet als arme zondaren gratis ontvangen. En sta er veel naar om – in geloofsgemeenschap met Christus – met klaarheid, hoe langer hoe meer licht te ontvangen in het vrije aanbod van Gods genade, van Christus, van de vergeving der zonden en van de eeuwige zaligheid. Gij zult dan met het algemene aanbod niet werken, noch met een soort beredeneerd geloof daartoe het vermogen hebben, maar gij zult zien dat hetgeen allen wordt aangeboden door de Geest Gods op bijzondere wijze in uw ziel wordt gewrocht, u vervolgens de vrijmoedigheid schenkende het met bijzondere toeëigening te omhelzen en op Jezus te rusten, die palmtak des vredes de ziel binnenbrengt en haar in leed en zelfmishaging doet smelten. (…) Zij, die vóór de omhelzing van Jezus en Zijn voldoening, berouw en leedwezen eisen, zijn eigen vrienden van satan. Want het is zijn werk ons af te houden van een aangeboden Heiland; hetgeen hij als volgt doet: óf door onze zonden zo te vergroten dat het lijkt dat zij tegen de Heilige Geest zijn begaan en dus onvergefelijk zijn, óf, wanneer dat niet lukt, als een witte engel, een engel des lichts, onze ziel te tormenteren, door op de noodzakelijkheid van berouw en leedwezen aan te dringen. En daar ons wettische hart en het ongeloof daar een welgevallen in hebben en dus hun toestemming geven gaan wij liggen kwijnen, en worden van het Evangelie teruggehouden.'[17]

Zo zien we dat voor Comrie de verantwoordelijkheid van de dienaar van het Evangelie groot is: Jezus Christus prediken is de grote taak van hen, die daartoe geroepen zijn, om zondaren te nodigen tot het heil.

A.2. Aan wie wordt Christus aangeboden en waartoe?

De vraag tot wie het aanbod van Christus, in de belofte van het Evangelie komt, is al een oude vraag. Gelden deze beloften alleen degenen die uitverkoren zijn of geldt het alle hoorders van het Evangelie? We willen nagaan wat Comrie hierover heeft gezegd.

'Het is eindelijk een kleed, hetwelk elk vrij mag aandoen; het wordt elke zondaar geraden te kopen, op de markt van vrije genade, waar geen geld gangbaar is, maar alles om niet gegeven wordt, te kopen witte klederen.'[18]
'Deze Jezus wordt aangeboden, niet alleen door de uitwendige verkondiging des Evangelies aan alle mensen, maar zonderling aan zo een in het bijzonder; dit noemt God in Zijn Woord een roepen van hun bij name.'[19]
'Verlegen en belaste zondaars kunnen bemoedigd worden, en aangespoord om hun zonde te bekennen, en als schuldigen en doemwaardigen met de strop om de hals te komen tot Christus, die zo liefelijk nodigt.'[20]

Aan wie worden nu de beloften van het evangelie verkondigd en wie mag ze aannemen? Comrie vraagt aan de lezers:

'Wie zijn nu gerechtigd om de beloften zich toe te eigenen? Hoe weet ik dat ik het voorwerp daarvan ben? In het algemeen zeggen wij, dat elk, die het Evangelie hoort en tot wie de belofte komt, als een bekendmaking van de Goddelijke wil, een gegrond recht heeft, uit kracht van die bekendmaking van de wil van God, om in te komen, de belofte zich toe te eigenen en zijn recht

[17] Voorrede in E. Fisher pag. 34-36
[18] ABC des Geloofs, pag. 12
[19] ABC des Geloofs, pag. 27
[20] ABC des Geloofs, pag. 66

daartoe te bevorderen in de Goddelijke vierschaar'. Er is, zo legt Comrie in navolging van de Schotten uit, dat er een wettig recht is en een recht van dadelijk bezit. 'Ofschoon nu de gelovigen alleen in de tweede zin (het dadelijk bezit) hebben, op hun vereniging met Christus, in het dadelijk bezit gesteld zijnde van al de beloften, nochtans heeft ieder, die het Evangelie hoort, een wettig recht, uit kracht van de afkondiging van de wil van God, die door zijn profeten, apostelen en gezanten, als Zijn herauten, aan hem geschiedt, en heeft, uit kracht van het aanbod van vrije genade, een recht, om hierop te komen, tot de genade te vluchten, met een heilvattend geloof die aan te grijpen, en zijn recht te vervolgen en te bevorderen, opdat hij in het dadelijk bezit en eigendom van de genade Gods, waartoe hij maar alleen in de aanbieding recht had, nu mag gesteld worden'. (…). Evenzo is het in dit geval: elk die gelooft en bewust is, dat hij een zondaar is, die heeft grond, om het pardon aan te nemen, en daarop te vluchten tot dien God, die het heeft laten afkondigen; en die zo komt, zal geenszins uitgeworpen worden. Daarom mijn geliefden! Elk kan zien, wat recht hij tot de beloften heeft, en die het gebruiken wil, zal de vruchten daarvan genieten, en ofschoon zich in de bekommerde ziel wel zwarigheden daartegen opdoen, ben ik nochtans verzekerd, dat de beloften zo ingericht zijn, dat ze al de zwarigheden oplossen'.
Daarna legt Comrie uit dat vooral zij, die gevoelig overtuigd zijn, 'in het bijzonder het recht hebben om zich de beloften toe te passen'. Het gaat hier dan om een overtuiging die een 'bijzonder zaligmakende werking van de Heilige Geest' is, omdat er ook een overtuiging en overreding in het verstand is en de Goddelijke waarheid overdenkt, maar 'de ziel werkeloos laat'. De ware overtuiging kan niet zonder Christus, en ziet de noodzaak in 'om de beloften als touwen en koorden, die van de hemel nedergelaten zijn, aan te grijpen'. Ook zij die de beloften hoogachten, mogen de beloften in het bijzonder toepassen op zichzelf.[21]

Voortdurend wil Comrie mensen nodigen tot het heil. We treffen hierin dezelfde elementen aan, zoals we die tegenkomen bij de puriteinen; Comrie gaat duidelijk in hun spoor door onderscheid te maken in het recht van toegang, dat geldt voor alle hoorders van het Evangelie en het recht van bezit, dat alleen geld voor de gelovigen, die de beloften van het Evangelie aannemen. Ook in de Leerredenen treffen we hier weer prachtige passages aan, waarin Comrie alle zondaren nodigt tot het heil.

'Een springader staat open voor een ieder die er heen wil gaan, om daaruit tot zijn behoefte en nooddruft water te scheppen. De Jehova is zulk een springader in de volheid van Zijn onuitputtelijke algenoegzaamheid voor ieder ellendige en nooddruftige, zonder iemand uit te sluiten; wie hij zij, die tot Hem komt, wordt gewaar dat Hij een levensbron is, niemand wordt immer van de hand gewezen of weggeworpen; het is: Die wil, die kome, en neme van de wateren des levens om niet, zonder geld en zonder prijs. De Heere is een springader voor allen: de toegang tot deze springbron is open, de beletselen zijn weggenomen, (…), de weg daarheen gemakkelijk, ja een verse en levende weg, en dat voor een ieder, voor de grootste der zondaren, ja ten allen tijde, (…), hij mag, hij moet, hij wordt geroepen, ja van de welkomst verzekerd op zijn komen. Het is de duivel, die een bekommerde het tegendeel inblaast, het is het diepe ongeloof aan deze waarheid, en een hoogmoedig wettisch heersend beginsel in het hart, dat de ziel terughoudt' (…) Vrienden, gij ziet wat ons vrijmoedigheid moet geven: niet enige aandoening, die wij hebben; niets, dat in ons is, maar alleen de aanbiedende genade; dat is alleen de grond. (…). Zonder iets bij of benevens dezelve in ons, moet de ziel zich verkloeken, om te ontvangen en aan te nemen datgene, wat God vrijelijk schenkt en aanbiedt'.[22](…) 'De Heere Zelf roept u, wie gij ook zijt (…). Eindelijk gij behoeft er geen zware arbeid om te doen, maar om niet het te nemen.'[23]

In alle omstandigheden zal de prediking van Christus nuttig zijn. Vooral omdat dienaren het onderscheid tussen het algemene werk en het zaligmakende werk van Gods Geest, moeilijk

[21] Eigenschappen, pag. 508-510
[22] Leerredenen 1e stuk pag. 120
[23] Leerredenen 2e stuk pag. 140

kunnen onderscheiden, is het nodig om Jezus Christus aan te bieden; het is daarbij niet nodig om mensen aan te dringen om te staan naar meer of diepere overtuigingen. Vandaar dat Comrie in de Missive zegt:

'Schoon ik geloof, dat alle algemeen werk, zo als men dat noemt, in zijn aard en natuur verschillend is van die werking des Heiligen Geestes in de uitverkorene, na en onmiddellijk op Gods rechtvaardigmaking door toerekening, zo geloof ik ook, dat wij, van voren dit onderscheid niet konnen distinctelijk (duidelijk) weten, als wij voorstellen, hoe de rechtvaardigmaking in Gods vierschaar, en in die der consciëntie toegaat, zonder iemand in de grond te slaan, haar behoorden zo te besturen, dat wij, zonder te zeggen, gij hebt zaligmakend werk, haar het aanbod van een volle Jezus liefelijk moesten onder het oog houden, geen bergen van zwarigheden opwerpen, nog zeggen, gij kunt met het geen gij nu hebt, verloren gaan, haar afschrikken en terug drijven; zijnde zulke wijze van doen de Duivel en het ongeloof in de hand gewrocht, en nergens toe dienende, dat om een zetel onzer heerschappij in de consciëntien van anderen op te richten, en vele arme zielen, door het stijl stellen dezer dingen, of te vermoorden, of in en onder de machten van het ongeloof en des duivels bestrijdingen te houden.'[24]

Vooral aan onbekeerden moet Jezus aangeboden worden. Zij verkeren immers in groot gevaar, en daarom is het nodig om tot Hem te vluchten. Zo spreekt Comrie onbekeerden als volgt aan:

'Gij hebt thans noch de welaangename tijd, den dag van zaligheid; er is nog mogelijkheid om de toorn Gods te ontvlieden; God roept u nog tot bekering; Hij biedt u de zaligheid in Christus aan; Jezus Christus staat gereed om de verloren zondaar, die Gods toorn in rechte ernst wil ontvlieden, met open armen te ontvangen en aan te nemen en al wie tot Hem komt, zal Hij geenszins uitwerpen.'[25]

Zij die uitzien naar een middel, om de welverdiende straf te ontgaan, hebben ook dit evangelie nodig. Het moet hen aansporen om zich niet te verharden, om niet naar eigen geschiktheden te zoeken, maar tot Christus te gaan en Hem te omhelzen.

'Och, dat gij eens voor de vrije genade Gods in Christus mocht bukken, en u aan Gods gerechtigheid, die u in het Evangelie om niet, uit genade aangeboden wordt, mocht onderwerpen. (…). Ja, wat moest het aanbod en het gebod Gods, dat aan u gedaan en u gegeven wordt, u niet een vrijmoedigheid geven, om Christus door het geloof te aanvaarden en te omhelzen, dewijl geen andere Naam, waardoor wij zalig kunnen worden, onder de hemel gegeven is. Och, ziet dat toe, mijne geliefden! dat terwijl gij een belofte hebt, om in de ruste te kunnen en mogen ingaan, gij uw hart niet verhardt, en dat gij door uw boos en ongelovig hart niet achterblijft; gij behoeft niet naar enige de minste betere bereidheid en geschiktheden te staan om u daardoor bij Jezus te veraangenamen. Het is hier, die wil, die kome en neme de wateren des levens om niet; wijn en melk, beide zijn te koop om niet, zonder geld en zonder prijs; als gij die zo wil hebben, zijn ze de uwe; maar wilt gij enige penning van uw eigen geld medebrengen, de koop kan noch zal in der eeuwigheid aangaan; want wij worden uit genade zalig, door het geloof, en datzelfde geloof is niet uit ons, het is Gods gave'[26].

Heel duidelijk blijkt dat Comrie heeft ingezien hoe noodzakelijk de prediking van het Evangelie is om tot de ware rust in Christus te komen. Alleen door Hem te verhogen, en zonder onderscheid allen te nodigen tot het heil, zullen mensen de vrijmoedigheid vinden om tot Hem te gaan, zonder langer meer te letten op eigen geschiktheden of gestalten.

---

[24] Missive pag. 12-13
[25] Heidelbergse Catechismus pag. 252
[26] Heidelbergse Catechismus, pag. 322

A.3 Hoe mensen werkzaam zijn met deze aanbieding.

Comrie heeft meegemaakt, dat mensen geen oog hebben voor de aanbieding, vanwege de verkeerde gedachten ervan. De Heere wordt pas tot een Licht, als de geestelijke duisternis verdwijnt.

'In de duisternis is het deksel van Mozes zo op het aangezicht, dat, al wordt Christus gepredikt en aangeboden, de ziel, vanwege het wettische deksel, dat op de ogen is, Jezus niet aanschouwen kan, noch op zijn eigen voorwaarde Hem omhelzen kan; maar redeneert en redetwist zich hoe langer hoe meer van Christus af, en verandert genade in werk, en maakt werk genade.'[27]
'Het is geen gemakkelijk werk voor iemand, die levendig schuld ziet, tot belijdenis te komen op de gezegde wijze; het hart vindt dikwerf, dat zij onder een benauwd pak gaan, dat de wereld hun te bang is; zij hebben geen inzien in de Middelaar, in de aanbieding en de roeping.'[28]

Aan de waarheid van dit Woord en aan de gewilligheid van Jezus mag niet getwijfeld worden.[29]Op grond van dit aanbod neemt de zondaar Christus aan met al Zijn weldaden. Het nemen 'komt overeen met het aannemen van Christus, en in en met Hem van al de weldaden van het genadeverbond, (...) die aan de arme zondaar aangeboden worden.'[30] Het komt bij Comrie meerdere keren voor dat in de beschrijving van de zielswerkzaamheden, het aanbod van genade in een latere fase, dus na de overtuiging van zonde, het element van de persoonlijke toepassing krijgt. Het is voor Comrie 'normaal' dat mensen geen oog hebben voor de aanbieding van het evangelie als ze met de zonden worstelen; pas na enige tijd krijgt dit waarde. Als Comrie geloofsdaden noemt waarmee de ziel zich met Christus verenigt, noemt hij de volgende: 'het breken met lusten', 'een inzien dat men in een afgescheiden staat leeft', 'overtuigd zijn dat men de vereniging met de Borg nodig heeft, zodat er een hongeren en dorsten ontstaat naar Jezus en Zijne gerechtigheid', 'een hoogachten van deze Borg', een werkzaam worden met het aanbod van genade, zodat men inziet dat men in de Borg moet geloven, waarop Jezus het jawoord wordt gegeven'.[31] Het geloof antwoordt op de aanbieding van Gods genade en betekent een overgave van zichzelf aan Jezus Christus.

'Derhalve is de dadelijke geboorte, in onderscheiding van de voorgaande zaken, de volmaking van het geloof; dat is, wanneer de ziel, met bewustheid en verzekering des gemoeds, dadelijk zo in Jezus overgaat, dat zij het daarvoor kan houden, dat Christus de hare is, door de aanneming van Hem op het aanbod, en zij van Christus zijn, door wezenlijke overgave van zichzelven aan Hem.'[32]

Dat zulk een geloofsovergave onmisbaar is, wordt door Comrie ook benadrukt; het ware, proefhoudende geloof wordt er zelfs door gekenmerkt en een geloof dat deze overgave mist, houdt

---

[27] Eigenschappen, pag. 465
[28] ABC pag. 54
[29] ABC pag. 115 'Hij is duizendmaal gewilliger, niet alleen om anderen maar u in het bijzonder, wie gij ook zijt, te helpen, dan gij zijt om geholpen te worden' (…)'Het geloof is maar een licht werk: het bestaat niet in veel plichtsoefeningen, het is maar een toestemmen, een Amen, een gewillig zijn om uit vrije genade gezaligd te worden, om niet.'
[30] ABC pag. 132
[31] Eigenschappen, pag. 20. Zie ook pag. 97 van de Eigenschappen, waarin dezelfde lijn terugkeert bij de opsomming van de geloofsdaden: *geloven dat zij in zichzelf verloren zijn en onmachtig om zichzelf te helpen, *een uitzien naar Jezus vanwege hun gemis, *arm blijven en bedelen om genade, *een hongeren en dorsten naar de gerechtigheid en *'een aangeboden Jezus met hun ganse hart aannemen en voor zich zelven omhelzen'. Samengevat, zo zegt Comrie op pag. 98: 'wilt gij het nog korter hebben: die geloven, zijn eigenlijk dezulken, die hun eigengerechtigheid verlaten en zich onderwerpen aan de gerechtigheid van Christus Jezus, stellende het zegel op het aanbod van genade, dat God waarachtig is, en dus rustende op de Borg geheel en alleen, om door Hem behouden te worden'.
[32] Eigenschappen, pag. 180

Comrie niet voor het ware geloof. Het geloof blijft niet 'steken' bij hongeren en dorsten, het gaat om de omhelzing van de Middelaar. Zo zegt hij:

'Leert hieruit, dat weinigen een proefhoudend geloof hebben (…) of anderen hebben alleen een geloof door inbeelding, sterk opdringen en algemene toestemming, zonder het wezenlijke van de waarheid te kennen met toepassing op zichzelven; of anderen hebben slechts enige begeerten tot de zaak in hongeren en reikhalzen daarnaar, zonder ooit wezenlijk en dadelijk uit zichzelven te gaan, Jezus als de aangeboden Middelaar te omhelzen, en zich zo met Hem te verenigen, dat zij eens anderen worden (…); het moet door de Geest gewrocht worden, het moet ons dadelijk uit onszelven in de Borg overbrengen, en in Hem inlijven (...).'[33]

Aan deze overgave kan veel strijd voorafgaan, maar het ware inzicht in het aanbod van genade is nodig. Het besef dat Christus persoonlijk wordt aangeboden, zal het hart brengen tot de dadelijke geloofsdaad van overgave aan Hem. [34]
Vanuit die verzekerdheid dat Jezus ook mij aangeboden wordt, ontstaat er liefde en hoogachting voor Hem, een hongeren en dorsten naar Hem. Uit dit alles vloeit de 'volkomen aanneming, omhelzen en aangrijpen van de gehele Christus voort, waardoor de ziel waarlijk (!) in Hem overgaat en zichzelve kwijt wordt, zoals Hij in het Evangelie aangeboden wordt (…) hierdoor worden zij één Geest met Hem'.[35] De rechtstreekse geloofsdaden zijn onmisbaar tot de zaligheid, want zo komt de vereniging met Christus tot stand. Daarom is het nodig dat Hij in het Evangelie aangeboden wordt. Van deze rechtstreekse geloofsdaden geldt dat ze

'Nodig zijn tot zaligheid; want niemand zal zalig worden, dan die in de tijd in Gods vierschaar vrijgesproken wordt van de schuld der zonde, en aan wie toegewezen wordt een recht ten eeuwigen leven; maar niemand wordt gerechtvaardigd, dan die, die in Christus is, en met Hem vereenigd wordt. Deze vereniging geschiedt, aan de zijde van de zondaar, door het waar zaligmakend geloof, in de rechtstreekse daden, op Gods roepende stem, uit zichzelven gaande, Jezus omhelzende en op Hem rustende tot zaligheid, zooals Hij in het Evangelie aangeboden wordt.'[36]

Om mensen, vooral de oprecht zoekenden, er op te wijzen dat ook aan hen Christus aangeboden wordt om zodoende tot de rechtstreekse geloofsdaden te komen, zegt Comrie

'Overdenkt veel het aanbod van genade, dat zo ruim en vrij en welmenend aan u gedaan wordt; de grootste verwardheid in de werkzaamheid spruit voort uit duisternis en nauw beseffen van het aanbod van Jezus. Als gij het aanbod van het Evangelie hoort, vraagt dan niet bij uzelven: ben ik het rechte voorwerp? Heb ik de vereiste gestalte? Heb ik kracht om het aangeboden heil te omhelzen? Want hoe schoon zulke vragen u schijnen, gij zult bevinden, dat uw licht, hetwelk gij enigermate in het Evangelie hebt, verdonkert, en uw hart benauwd zal worden om uzelven op Jezus te verlaten, hoe schoon gij anders staat. Maar zoekt op het Woord te geloven, zonder het uw hart te vragen (…); Zoekt veel naar de aannemende daad des geloofs te staan, en de verzekering zal van zelve komen, zonder moeite. Vele oprechten werken dikwerf verkeerd; zij willen eerst zien, dat hun staat goed is, en dan zouden zij een aangeboden Jezus omhelzen, maar daartoe kunnen zij niet komen, en zijn gemoedigder of twijfelmoediger, naardat hun gestalte is. (…). Immers, als gij Jezus

[33] Eigenschappen, pag. 280
[34] Eigenschappen, pag. 328 'De verzekering van de aanbieding gaat in de orde der natuur vóór de verenigende daad des geloofs, dewijl die verzekering de ziel eerst vrijmoedigheid geeft, om de verenigende daad te oefenen'
[35] Eigenschappen, pag. 329
[36] Eigenschappen, pag. 336

op het aanbod aannaamt, deze Zon der Gerechtigheid zou uw hart verlichten, om te zien wat u van God geschonken is, en uw zielen verwarmen en versmelten.'[37]
'Het is de weg van geloof , waardoor de arme verootmoedigde zondaar op Gods roependen en nodigende stem tot Christus Zelf komt, en de ganse Persoon van Christus omhelst, om met Hem op het allernauwst verenigd te worden, en dus deel te hebben aan al de genadegoederen. Dit is bijzonder nodig in acht genomen te worden; want die door Christus niet ingaat, is een dief en moordenaar. Die in Christus niet is, die is buiten de weg; want Jezus is de Weg, de Waarheid en het Leven.'[38]

Het komen tot Christus, op grond van de aanbieding in het Evangelie gedaan, betekent anderzijds een verloochening van alle eigen krachten; steunen op Christus en op eigen gerechtigheid kan nooit samengaan. In het Evangelie wordt deze weg van verzoening opengelegd:

'Gods Geest legt voor ons open de verzoeningsweg, welke God in Zijn oneindige wijsheid uitgedacht heeft, om zonder krenking van Zijn deugden de rampzalige zondaar te kunnen en te willen verlossen; alsmede de Verlosser, zo in Zijn naturen, ambten en staten, als alles dat hij in dezen opgebracht heeft om de verzoening met God teweeg te brengen en dadelijk te volvoeren. Alsook hoe Deze in het Goddelijk Evangelie geöffreerd en aangeboden wordt tot wijsheid, rechtvaardigmaking, heiligmaking en volkomen verlossing. Alsmede hoe Hij, als de enige Middelaar, zo volstrekt noodzakelijk, zo gepast in alle opzichten, zo algenoegzaam is, om allen die door Hem tot God komen, volkomen te zaligen; alsmede van Zijn bereidwilligheid en toegenegenheid, als zullende niemand die tot Hem komt verwerpen; en hoe zij op de allerplechtigste wijze geroepen worden om tot Hem te vlieden, te komen, Hem te omhelzen en aan te nemen, als de Heere hun gerechtigheid, met verwerping en volkomen verloochening van hun eigen gerechtigheid als schade en drek; om dus te kopen zonder geld en de wateren des levens om niet te drinken.'[39]

Het geloof, dat werkzaam is met de aanbieding in het evangelie, is gericht op de persoon zelf. Het geloof is van een persoonlijke aard.[40] Deze sterke nadruk op de noodzaak van een algemene aanbieding van Jezus in het Evangelie, treffen we al in de eerste (vertaal)werken van Comrie aan. Zo zegt hij, in 1741, als toelichting op het werk van Thomas Shepard 'De tien maagden', dat Jezus een Vrijer is:

'namelijk in de aanbieding van het Evangelie, want schoon de uitverkorenen alleen zalig worden, het aanbod van genade wordt echter aan allen gedaan, die het Woord horen. Het was te wensen, dat men in elke leerrede dit aanbod hoorde, mogelijk zoude de Predikatiën van meer kracht zijn voor arme overtuigde zielen. Wat is het te beklagen, dat het maar nu en dan gedaan wordt, dat het bepaaldelijk geschiedt en met plichten en vereistens zo bezwachteld is, dat in plaats dat de arme zondaars op de roepende stem zouden komen, zo als zij zijn, dat zij zo lang moeten staan, totdat zij deze en gene vereiste dingen vinden. o, wat zijn de wateren van het heiligdom niet dikwerf troebel. Wat zijn er weinig, die de banen verhogen en tot een arm ellendig volk roepen: 'Neemt van de wateren des Levens om niet.'[41]

---

[37] Eigenschappen, pag. 346
[38] Leerredenen, 1e stuk pag. 256
[39] Brief over de Rechtvaardigmaking, pag. 154
[40] Heidelbergse Catechismus, pag. 15 'Het geloof is van een aangrijpenden, toeëigenenden en mijnenden aard en natuur, de troost die in het algemeen voor verloren kinderen van Adam voorgesteld wordt, dadelijk voor zichzelven in het bijzonder aanvaardende en in eigendom voor zichzelven, met vertrouwen des harten aannemende. Het woordje mijn is in de mond des geloofs als bestorven. Ja, zo dikwijls als het geloof zijn eigen taal spreekt, is het woord mijn gedurig in de mond.'
[41] Aantekeningen bij T. Shepard, De tien maagden, pag. 85-86

In de Leerredenen zien we ook sterk benadrukt dat het komen tot Christus gegrond moet zijn op het aanbod van Jezus Christus in het Evangelie. Die niet op die grond tot Hem komt, noemt Comrie zelfs 'een dief en moordenaar'. [42]
Als mensen tot de rechte kennis van het Evangelie komen, gaan ze inzien dat ze altijd verkeerde gedachten hebben gehad van het Evangelie. Velen denken, dat zij wel gewillig zijn, maar dat God het niet is en daarom proberen ze God te bewegen om gewillig te zijn. Eén van de eigenschappen van deze kennis is dat men Jezus als gewillig leert zien.[43]
De beloften van het Evangelie zijn de grond waarop de ziel tot Christus komt. Daarmee moeten mensen werkzaam zijn. Vooral in een preek uit de Eigenschappen legt Comrie uitvoerig uit hoe deze werkzaamheden zijn. De beloften van het genadeverbond worden persoonlijk aangenomen en daarop steunt dan ook het zaligmakende geloof. Het is niet nodig om te 'wachten' een bijzondere belofte; de gelovigen behoren werkzaam te zijn met alle beloften.

'Er wordt verondersteld, dat iemand een waar gelovige is; dat is, dat hij gezien hebbende zijn zeer rampzaligen ellendestaat, zich op de roepende stem van God tot Christus begeven heeft, Hem aannemende, en zich geheel en al aan Hem overgevende, om Christus' eigendom, beide in het leven en in het sterven te zijn. (...) Zal men leven door geloof, dan wordt er verondersteld dat de ziel waarlijk de belofte van het Genadeverbond met toeëigening voor zichzelve heeft aangenomen (...); Niemand zal dit lichtelijk ontkennen, dewijl de aard van het geloof is, zijn toestemming aan een zaak te geven op de getuigenis van een ander (...). Derhalve moet het zaligmakend geloof onmiddellijk op de belofte steunen, Rom. 10:17. Het geloof is uit het gehoor, en het gehoor door het Woord Gods. Om dit nu recht te bevatten, stellen wij: 1. Dat noch Christus, noch enig goed van het genadeverbond aan de ziel medegedeeld wordt, dan door middel van de dierbare beloften ten toezeggingen van het zalig Evangelie; die zijn het, waarin de ziel Jezus en de Verbondsgoederen ziet, en waarin zij Jezus aanneemt. 2. Opdat geene van des Heeren gunstgenoten hierdoor bedroefd en geslingerd zouden worden, moet men weten, dat de ziel op tweeërlei wijze kan gebracht worden, om gemeenschap met de Verbonds-God in de beloften te oefenen.
A Somtijds gebeurt het, dat de beloften des Verbonds niet in het bijzonder op het hart komen en daarop gedrukt worden, maar dat de ziel tot de Goddelijke toezegging gebracht wordt door een stille, zachte en bedaarde opwekking en werkzaam maken van het geloof in de ziel van Gods gunstgenoten.; hetzij dat de ziel in een bedaarde overdenking van Gods verbond en van de weg, langs welke Hij volgens dat verbond de zondaar wil zaligen, gebracht worde, (zonder dat haar aandacht op enige bijzonder belofte gevestigd wordt), en dat zij, in die overdenking van Gods heerlijkheid, Christus' volheid, de vastigheid van het Verbond ziende, zo vele hartelijke goedkeuring en welgevallen in het Verbond vindt, dat zij zich daar dadelijk inlaat, de Verbonds-God omhelst, gemeenschap met al de drie Goddelijke Personen, volgens hun betrekking in het werk van de zaliging van de zondaar, oefent, en zich op de onbepaaldste wijze aan God overgeeft;

---

[42] Leerredenen, 1e stuk, pag. 333 'Het uitstorten geeft te kennen het ruime en onbepaalde aanbod van Christus Jezus aan de mensenkinderen zonder onderscheid, die het Evangelie horen, hetwerk de enige grond van komen en aannemen van Jezus is, zodat de ziel, die uit kracht van die aanbieding niet komt, meer ingewikkeld of uitgewikkeld, maar op een andere wijze, niet inkomt door de rechte deur, maar een dief en moordenaar is; er is een vrije toegang, die er voor elk is, om te komen, zonder enig onderscheid van persoon of sekse (...)'

[43] Heidelbergse Catechismus, pag. 479-480 'Deze kennis is een kennis waardoor ik bij licht des Geestes, in mijn ziel door het Evangelie instralende, Jezus Christus ken als een allerbereidwilligste Heiland, die niet alleen macht heeft om te kunnen zaligen en met God te verzoenen, maar die uitermate gewillig is om mij te willen zaligen. (…). Ik meende dat ik een gewillig zondaar was en dat Gij met veel smeken, bidden en tranen moet bewogen worden om U van een onwillige Jezus een gewillige Jezus te maken; en ik kon niet geloven dat de schuld bij mij lag. (…). Ondertussen moeten wij evenwel niet denken dat er van tevoren geen geloof was, maar men mag zeggen, ofschoon er geloof was, daar was geen dadelijk geloof bijna van dit stuk (…). [480]. Het gelovig kennen van Jezus' gewilligheid, door licht des Geestes in het Evangelie, doet mij mijn vorige onwilligheid zien; maar zodra dit licht in de ziel opgaat, wordt de wil onmiddellijk omgebogen en onderworpen.'

dit kan zonder tussenkomst van enig bijzonder woord of enige bijzondere belofte geschieden, door en volgens het Woord. (…). Of de ziel kan in een bijzondere omstandigheid gebracht worden, waarin zij, om zich staande te houden, een bijzondere belofte of een bijzonder woord nodig heeft, om haar geloof daarop te vestigen, maar dat wordt dikwerf niet gegeven.
B Of de belofte zelf wordt op de ziel gebrachte, hetzij een nieuwe, of een vernieuwing van een voorgaande.'[44]

We kunnen op grond van bovenstaande opmerken, dat bij Comrie de prediking van het Evangelie en een algemeen aanbod van genade van groot belang werd geacht. We zullen vervolgens erop letten hoe Kersten daarmee omging.

De visie van Kersten

A.4 De noodzaak van de prediking

Kersten heeft regelmatig benadrukt dat er een groot onderscheid is tussen de inwendige roeping en de uitwendige roeping. De uitwendige roeping betekent dat het Woord van God komt tot alle hoorders van dit Woord, maar alleen van de inwendige roeping geldt dat zij zaligmakend is. Deze uitwendige roeping, geldt zonder onderscheid en benadrukt vooral de verantwoordelijkheid van de hoorder: wat doet hij met dat Woord? [45]

'Het Woord moet echter allen, zonder onderscheid gepredikt en aan bekeerden en onbekeerden het Evangelie aangeboden'[46]. (…)
'Mijne geliefden, er is niets erger dan dat wij Gods nodiging tot onze zaligheid in ons hart verwerpen, en dat doen wij elke keer als het Woord op ons zijn kracht tot bekering niet doet. Daarvan ligt de schuld bij ons. Mocht het ons eens in de nood drijven, opdat God ons verstand verlichte en Christus ons hart opene en ons met Hem bekend make tot onze eeuwige zaligheid.'[47]

In de inwendige roeping, door Kersten ook wel krachtdadige roeping genoemd, wordt het geloof gewerkt in de uitverkorenen. Wat uitwendig komt, wordt inwendig in het hart verstaan.[48] Alleen als er het geloof is, is men in staat om Jezus aan te nemen.[49] De betekenis van de uitwendige roeping is bij Kersten vooral een 'verantwoordelijk stellen'; mensen hebben gehoord van het

[44] Eigenschappen, pag. 394-397
[45] De Gereformeerde Dogmatiek dl 2, pag. 75 'Want de uitwendige roeping stelt elke hoorder *verantwoordelijk* voor het woord dat hem gebracht is, en voor de verwerping van Christus, in het Woord aangeboden'. (…). Niemand wordt uitgesloten van de nodiging tot Christus te komen.'
[46] Gereformeerde Dogmatiek, dl. 2, pag. 74
[47] Het handschrift uitgewist, pag. 358
[48] De Gereformeerde Dogmatiek dl 2, pag. 167 'Zo wordt het geloof middellijk door het Woord gewrocht. God roept door Zijn Woord niet alleen uitwendig, maar Zijn uitverkorenen ook inwendig. Hij werkt in de krachtdadige roeping het zaligmakend geloof; zo is het Woord Gods het zaad der wedergeboorte.'
[49] Het handschrift uitgewist, pag. 366 'Menigeen zegt: gij moet geloven en Jezus aannemen; wij zijn immers allen zondaren en het staat in de Bijbel, dat Jezus voor zondaren gestorven is. Doch niemand kan iets aannemen, tenzij het hem van boven gegeven wordt, en al is het zeker waar, dat Christus en al Zijn weldaden door God aan Zijn volk worden toegeëigend, evenwel de aanneming van het geloof krijgt waarde door de schenking door God; en daarom kunt gij tegen het arme volk wel zeggen: gij moet Jezus aannemen, want dit is er toch en dat is er; maar het volk kan bij conclusietrekking niet leven; het gaat hen om de openbaring van Christus in het hart, en daarom, ziet het aan de kerk van God, dát is het wat Pasen voor hen zou maken, dat Hij Zich openbaarde en dat daarop volgde dat toeëigenen van het geloof, dat aanbidden van Hem, zoals God alleen de aanbidding toekomt, dat erkennen dat Hij de Zone Gods is Die verrezen is uit de dood, en dat aanvaarden van Hem als de eeuwige Zaligmaker, als de verzoening bij de Vader, als Degene, Die hun alles is.'

Woord van God en zullen daarvan rekenschap moeten afleggen. Zo zegt Kersten bijvoorbeeld, dat het vooral het ongeloof is, dat de mens weerhoudt om tot Christus te gaan.

'Voor de grootste en snoodste der zondaren is in de dood van Christus verlossing en zaligheid. O, dat de nodiging van het Evangelie om tot Christus te komen ons hart trekken mocht (...). Wij allen zullen voor de rechterstoel van Christus eens rekenschap moeten afleggen, ook van de bediening des Evangeliums, waarin ons Christus is aangeboden tot zaligheid. Niets weerhoudt ons om tot Hem te komen, dan ons ongeloof en onze vijandschap tegen Hem. O, onbekeerden van hart, opene God uw ogen voor de staat uwer ellende, opdat gij vluchten mocht tot de vrijstad, die geopend is in het bloed des Lams, eer u de bloedwreker dode. Laat u dringen tot Christus te vluchten.'[50]
'Verloren zondaren worden genodigd om in Christus hun zaligheid te zoeken, terwijl het heden voor hen genaamd wordt en het tijd is om de Heere te zoeken.'[51]
'Zegt, wat ons verhindert om tot Christus te komen. Noemt het maar op. Maar er is niets, niets in te brengen tegen die nodiging van Hem, tegen die bediening van het Evangelie. Hij staat als met uitgebreide armen. Hij wil de dorstigen het water des levens geven om niet, zonder prijs en zonder geld, om te kopen wijn en melk. En wat houdt dan onze ziel van Jezus af? Dat wij ons leven liefhebben.'[52]
'Tot wie dat Woord klinkt, roept het van 's Heeren wege: laat u met God verzoenen. (...). Want toch wij allen zullen eens naar dat Woord voor Gods rechterstoel geoordeeld worden.'[53]
'Komt dan, wie gij ook zijt; niemand is te slecht, om met God in Christus te worden verzoend. Wij hebben een onvoorwaardelijk Evangelie. Bij God is geen aanneming des persoons.'[54]

Zo probeert Kersten in de Evangelieprediking te laten doorklinken, dat er een mogelijkheid is, om met God verzoend te worden. Bij God is bereidwilligheid en genade. Maar tevens wordt door Kersten vooral de onmacht en de onwil van de mens benadrukt en wordt hij schuldig gesteld aan de verkondiging van het Evangelie. Een daadwerkelijk oproepen om in Christus te geloven is echter 'een stap te ver'; ja wordt in de ogen van Kersten zelfs 'zielsmisleidend' genoemd. [55] Dit komt omdat Kersten afstand wil nemen van de prediking, zoals die aangetroffen werd in de Gereformeerde Kerken[56], en daar waarschuwt hij ernstig voor. Zulke predikers verstaan niet de nood van het ontdekte volk; zij kunnen immers niet geloven? [57] Vandaar dat hij zegt:

---

[50] Het handschrift uitgewist, pag. 64
[51] Het handschrift uitgewist, pag. 106
[52] Het handschrift uitgewist, pag. 124-125
[53] De gelovige verwachting, pag. 473
[54] De gelovige verwachting, pag. 492
[55] Het handschrift uitgewist, pag. 185 'Maar het ontdekte volk kan buiten Jezus niet. (…). Doch *hoe* zal deze geraakte tot Hem komen? *Hoe* zal een arm zondaar tot Christus komen? *Hoe?* Als hij aan zichzelf wordt overgelaten komt hij er nooit. Het kan deze mensen ook niet baten als men al roept:'Gij moet in Jezus geloven; gij moet Jezus aannemen'. Van dergelijke predikers is de kerkelijke wereld vol. Zij verstaan de arme, ellendige zondaar niet; zij kennen het geestelijk onvermogen van de verslagene niet. (…). O, bedriegelijke leraars; bedrogen volk! Zomin de geraakte tot Jezus kan gaan, zomin is het Gods volk mogelijk te geloven. Het moet hun gegeven worden van de Vader.'
[56] Het handschrift uitgewist, pag. 130 'Helaas!, onder een schijn van Gereformeerd te wezen, staan vele zich noemende dienaren van Christus in onze dagen een leer voor, die van de leer der Remonstranten in grond en wezen niet verschilt. Alsof de mens in Adam niet gevallen ware, houdt men hem een Evangelie voor, dat hij slechts heeft aan te nemen. Van wedergeboorte wordt alzo min gerept als van de doodsstaat, de onwil en de onmacht des mensen. Van de voorstelling daarvan is men volslagen vijand.'
Zie ook De Heidelbergse Catechismus, pag. 22: 'Helaas, onze vaderlandse kerk is vervuld met hun stellingen; ja zelfs onder hen, die de naam van Gereformeerd willen dragen, dringen velen zózeer de eis van geloven op de voorgrond, dat schier van des mensen onwil en onmacht niet meer gesproken wordt. Troosten moet men! Opwekken om in Christus te geloven! Om Hem aan te nemen als onze Zaligmaker, als zou ooit één mens tot Christus komen, die niet aan zijn ellende is ontdekt. Wij willen niet zalig

‘Want of wij elkaar al opbouwen en zeggen: Neem Jezus toch aan en geloof in Hem; gij zijt toch in het verbond en gij hebt de beloften van het verbond, mijn toehoorders, leest de geschriften van onze dagen eens na; gij wordt er ziek van als gij ziet hoe alles in het werk gesteld wordt om dat ene uit te bannen: het bevindelijke leven van het volk van God. Dat moet er uit! En dat er een werk van God aan een mens moet geschieden, waardoor hij zich in zijn verloren staat leer kennen en zijn leven prijsgeeft; dat moet er uit! Zij zeggen: Hier hebt gij de eis van bekering en geloof, en zo gaat gij naar de hemel. Maar dat gaat niet, want wij hebben ons leven lief.’[58]
‘Laat u door de zucht naar wat nieuws, die geheel de wereld vervult en zelfs in de kerk is ingedrongen, niet verlokken de zuivere leer te verlaten. (...). De leer der Schriften wordt er (in de Heidelbergse Catechismus WJB) objectief in gehandhaafd, maar ook bevindelijk behandeld. Onze catechismus weet niet van een pleiten op de beloften van het Evangelie, zonder de ontdekkende werking des Heiligen Geestes, aan de opening van het Evangelie voorafgaand. Zo wordt de leer van ‘s mensen ellende allereerst behandeld èn in haar staat, èn in haar oorsprong èn in haar onafwendbaarheid, waardoor alle hoop op behoudenis wordt afgesneden, om eerst daarna de verlossing te openen, die in Christus Jezus is. En daarin handelt de onderwijzer zó ernstig en getrouw, dat hij in steê van op de verlegen vraag van de verlorene of er nog een middel is om met God verzoend te worden, met eisten te komen als: ‘geloof maar’, of uit te roepen: ‘neem de beloften Gods slechts aan’, heenwijst naar de onkreukbare gerechtigheid Gods, die voldaan moet worden en voldaan is alleen door de Middelaar, Die waarachtig God en waarachtig en rechtvaardig mens is. Dit is taal, gesproken naar het hart van Gods volk; het is hun zielservaring om te komen met alle weldaden hun geschonken; verloren; onder Gods recht te bezwijken tenzij zij in de enige Middelaar gevonden mogen worden. (...). Vooral onze jeugd zou ik willen aansporen de oude, beproefde leer te onderzoeken. Comrie’s woorden moge ik tot de mijne maken, als ik opwek niet te geloven omdat ik het zeg, maar de geschriften der vaderen te onderzoeken en ik houd mij overtuigd, dat zij de zaken zullen bevinden zoals ik ze hoop voor te stellen.’[59]

Zo zien we dat bij Kersten wel beseft heeft, dat het Woord gepredikt wordt; maar een daadwerkelijke oproep om in Christus te geloven tot zaligheid, aan alle hoorders van het Evangelie, wordt bij hem toch gemist.

A.5 Aan wie wordt Christus aangeboden en waartoe?

Zoals al enigszins duidelijk is geworden, blijkt het dat Kersten in de nodiging, om tot Christus te komen of de beloften aan te nemen, Gods volk, dat aan de zonde ontdekt is, op het oog heeft. [60] Dat

---

worden uit genade; de pardon-brief des hemels heeft voor ons geen waarde, tenzij wij door de levendmakende, krachtdadige werkinge van de Heilige Geest onze ellende recht hebben leren kennen.’

[57] Het handschrift uitgewist, pag. 330 ‘Één zaak kan ik u zeggen. Men zegt ons dat wij u zeggen moeten: gij moèt geloven! Wij brengen u de waarheid niet goed; wij doen het helemaal verkeerd; want wij zeggen tegen u, dat gij niet kunt geloven; ik maak het nog erger, dat gij niet wilt geloven. En nu zegt men, dat wij u zeggen moeten: gij moèt geloven. Mijn medereizigers naar de eeuwigheid, ik hoop het nooit, nooit te zeggen. Ik ben geleerd door onze Gereformeerde vaderen en het eeuwig Woord van God, dat wij geen recht hebben om Jezus ons toe te eigenen, geen recht hebben om te geloven, dat wij allen naar de hemel gaan. Gelooft gij dat er een wonder van genade geschieden moet, laat ons dat dan maar op onszelf toepassen, ons toetsen en zeggen: heb ik ooit waar berouw voor God gehad?’

[58] Het handschrift uitgewist, pag. 125

[59] De Heidelbergse Catechismus, Voorwoord, Pag. 6-7

[60] Het handschrift uitgewist, pag. 214 ‘Dat doet God Zijn volk verstaan. Ook hun hart was voor het Evangelie gesloten; ook zij leefden weleer zonder dat Woord of zij lazen en hoorden het, maar in sleurdienst, zonder het op hun hart te binden. Ja, in dodelijke gerustheid leefden zij ook voort. Maar het uur des welbehagens sloeg voor hen. God riep met onweerstaanbare kracht. Verloren zagen zij zich, eeuwig verloren. Gods wet vloekte hen. Gods recht eiste voldoening. O, hoe bang werd het hun! En toen opende God Zijn Woord en Hij bracht de nodigingen van het Evangelie aan hun harten.’

men aan zijn zonde is ontdekt en dat men erachter komt, dat men de roepstemmen van God versmaad heeft, is voor hem een kenmerk, dat Gods Geest in hen werkt; alleen dezulken hebben behoefte aan troost, dus alleen aan dezulken wordt Christus ook aangeboden.[61] Alleen aan belasten en beladenen, aan overtuigden wordt Christus aangeboden in de belofte van het Evangelie.[62]
Toch heeft Kersten iedereen verantwoordelijk willen stellen en wijst hij op de onwil van de hoorders. Daarom is het werk van Gods Geest nodig, om aan de ellende recht ontdekt te worden. De prediking van het Evangelie wordt daarmee een bidden om ontdekking aan de zonde en een vragen of Gods Geest de ogen wil openen.

'Durft iemand zeggen, dat bij deze leer de verantwoordelijkheid van de mens niet wordt gehandhaafd, voor al zijn daden en in het bijzonder ook voor de roepstemmen, die door de bediening van het Evangelie tot hem komen? Hoeveel arbeid maakt God met ons! Hij nodigt in de algemene roeping ieder; die het Woord hoort, ieder zonder onderscheid. Niemand wordt uitgesloten; niemand heeft te lang of te zwaar gezondigd. Hoeren en tollenaren zijn zelfs door Christus niet afgewezen. Kan dan iemand onzer zeggen: 'Voor mij is de roepstem van Christus niet?'. En toch willen wij tot Hem niet komen. Hij betuigt het ons, gelijk eens Jeruzalem: Hoe menigmaal heb Ik uw kinderen willen bijeen vergaderen, gelijk een hen haar kiekens bijeenvergadert onder de vleugelen en gijlieden hebt *niet gewild.'* (...) Buigt, jong en oud, uw knieën voor God en smeekt Hem, of Hij de prediking wil dienstbaar maken tot uw zaligheid. Neen, o neen! Dat alles brengt u geen stap nader tot de zaligheid, doch het mocht de Heere behagen uit loutere ontferming de middelen te zegenen ter uwer ontdekking aan de staat van uw verderf en u leren bidden en kloppen, als een verloren zondaar aan Zijn genadetroon. Wij moeten toch eerst onze ellendigheid recht leren kennen eer wij God om genade zullen bidden. En de ontdekking onzer ellende is het werk des Heiligen Geestes.'[63]

Het blijkt dus, dat Kersten heel duidelijk onderscheid maakt; de geestelijke zieletoestand van de hoorders is bepalend voor de nodiging van het Evangelie. Alleen voor overtuigden, die in de weg van afsnijding aan alles van henzelf werden ontdekt, krijgt Christus pas waarde.

---

[61] Het handschrift uitgewist, pag. 45 'Alle beloften zijn voor het volk van God. God belooft aan verworpenen nooit de zaligheid; dat kan niet. Dat leren sommigen in deze dagen: de beloften zijn voor alle gedoopten. Maar dan zou God moeten liegen; dan zou Hij beloven wat Hij niet vervult.'
[62] Het handschrift uitgewist, pag. 438-439 'Die genodigd worden, zijn de dorstigen. Met deze benaming worden zij aangeduid in het levendig besef van hun geestelijk gebrek. Dit behoeft geen nadere verklaring. Het is toch ieder duidelijk, da tin onze tekst niet gehandeld wordt van een lichamelijk dorsten, maar van de geestelijke zielenood, die alleen door Christus kan worden vervuld. Deze dorstigen zijn dan de door 's Heeren Geest levend gemaakten. (…). Niet alle dorsten is het rechte geloofsverlangen waarvan in onze tekst gesproken wordt. (…). Gelijk toch een dorstige niet gebaat is met zijn dorst, maar water behoeft tot stilling ervan, zo is de geestelijk dorstende door niets te bevredigen dan door de genade in Christus, die hem alleen vervullen kan. Zulk dorsten is nu alleen in degenen die uit de dood zijn opgewekt. Zo min als een dode in de natuur dorst, zomin kan een geestelijk dode ooit recht naar God en Christus dorsten. Maar hij, wiens ogen voor de staat van zijn ellende geopend worden, krijgt een dorst naar God van Wie hij zich gescheiden ziet door de zonde en naar Christus, Die een verzoening is voor de zonden van Zijn volk. Hij kan het in zijn vorig leven, bij zijn vorige vrienden en op zijn vorige gezelschappen niet meer houden. De zonde, die hem schuldig stelt voor god, Die van Zijn recht niet afstaan kan, doet hem uitroepen: O. God! Wees mij zondaar genadig. (…). O, de zonde wordt hem een innerlijke smart. Hij durft met de tollenaar zijn ogen niet opheffen; staat van verre en slaat zich op de borst. Kon hij de afgelegde weg ongedaan maken, dan zou hij op zijn knieën willen terugkruipen, doch er is geen herstellen aan. Gods recht eist voldoening; Gods heiligheid sluit hem uit Zijn gemeenschap. En er is geen herstellen mogelijk. Dit doet hem in banden van de dood verkeren en tot God roepen en schreien om genade.(…).'
[63] De Heidelbergse Catechismus, pag. 61

A.6 Hoe mensen werkzaam zijn met deze aanbieding.

Tenslotte willen we nog stilstaan, hoe zulke overtuigde mensen werkzaam worden met deze nodigingen van het Evangelie. We hebben namelijk gezien, dat alleen voor hen, die van zonde overtuigd zijn, het Evangelie alleen waarde kan krijgen.
Aan het geloof in Christus gaat een noodzakelijk proces van overtuiging vooraf; tot zulke mensen, die worstelen met hun overtuigingen, vinden we zelden de oproep om tot Christus te gaan. Kersten troost zulke mensen vooral, door hen er op te wijzen dat God toch van hen afweet, ook als zij dat zelf niet kunnen bezien.[64] Alleen voor overtuigden, krijgt, *in de weg van afsnijding*, het evangelie waarde. Dit afsnijdende element blijkt cruciaal te zijn. In die weg alleen zal God Zijn eigen werk bevestigen en zal Christus dierbaar worden. [65]

'O, welk een vertroosting ligt toch hierin voor allen, die zichzelf als gans schuldig hebben leren kennen voor God, en die met al hun bidden en zoeken en hopen steeds meer zich als verloren leren kennen. O, bemerkt toch, dat de grond van zaligheid niet ligt in de zoete gestalten onzer ziel, maar in Christus' eeuwige offerande. Zoekt die enige Borg, Die voor Zijn volk in de dood is ingegaan, om hen van de dood te verlossen. Zalig worden is toch zo ruim in Hem! Dat geeft de Heere Zijn volk te verstaan als het met zijn eigen werken ten einde komt. O, hoe dierbaar wordt hun Christus dan. Met de discipelen hebt gij wel uitgeroepen: Tot Wie zullen wij anders heengaan? Gij hebt de woorden des eeuwigen levens. En als nu de Heere u van uw gevoelige genade meer en meer afbrengt; als er nu tijden komen, dat alles op de dood aanloopt; uw bidden, uw lezen versteent; uw genieten opdroogt en de harpen aan de wilgen hangen; weet dan dat de Heere Zijn discipelen begon te vertonen, dat Hij sterven moest en voor Zijn jongeren de weg door de dood tot het leven ging. Welk een donkerheid ligt er nog in de harten over het plaatsbekledend werk van Christus. Begeert toch van de Heere, dat Hij u Zijn lijden en sterven vertone. O volk van God, wat zoudt gij een goede ruil doen, zo gij alles verkopen mocht om de Parel van grote waarde deelachtig te worden. Geen zondaar kan gerechtvaardigd worden dan alleen op grond van de voldoening, in de dood van Christus gegeven. Op die grond doe de Heere ons door het geloof zinken, met verlies van ons eigen leven.'[66]

Het is in de weg van het geloof, dat de zondaar in deze afsnijding tot Christus komt. Als het in de beleving een omkomen en afsnijden is geworden, dan pas krijgt het Evangelie waarde. Dan wordt het geloof omtrent Christus werkzaam en wordt Hij benodigd. Hierbij is het werk en de leiding van Gods Geest nodig, om mensen zover te krijgen, dat zij, met alles wat men al ontvangen had, de

---

[64] Het handschrift uitgewist, pag. 269 'Zijn er hier overtuigde zielen onder ons, voor wie Christus zo verborgen is, die maar geen rust voor hun hart kunnen vinden en zeggen moeten: Heere, alles is te kort, ik kan zo niet sterven? Houdt aan aan Gods genadetroon, opdat de gerechtigheid van Christus de uwe zij; opdat uw schuld worde verzoend en gij door het geloof in Christus mocht roemen. (…). Zou nu dat volk het vergeten, dat de Heere hun hart uithaalde, hun ogen opende, en hun de Weg der verlossing ontsloten werd? Immers neen! Twijfelen zij eraan, dat Hij volkomen zalig kan maken? Ook niet. Maar dan vragen zij zich af of het wel voor hen zal zijn. O, dat bekommerd zijn: Ik zal er nog buiten vallen. De Heere mocht Zijn werk bevestigen. Gij mocht geweld leren doen op het Koninkrijk der hemelen; de geweldigers nemen het met geweld. Maar dat gaat met afsnijding van ons leven.'

[65] Het handschrift uitgewist, pag. 300-302 'Door de zaligmakende overtuiging des Heiligen Geestes leert dat volk de zonde bewenen. Het leert zich schuldig kennen aan het recht des Heeren tot het oordeel van de dood. O, hoe bang wordt het Gods volk vanwege de zonde. (…). Voor ieder mens zien zij nog mogelijkheid om zalig te worden, maar voor hen zelf ontvalt de hoop. (…). O, die last der zonde is zo zwaar. Gods recht is niet te voldoen met tranen en gebeden. De openstaande schuld vervult hen met grote droefheid en vrees. (…) O, dan scheppen die verdrukten en door onweder voortgedrevenen hoop. Dan gaat het Woord open en krijgt de nodiging van het Evangelie kracht in hun harten - die liefelijke nodiging.'

[66] Het handschrift uitgewist, pag. 283-284

dood ingaan.[67] Zo zien we dat de toeëigening van het geloof, in het Evangelie, samenvalt met de afsnijding[68] en met de rechtvaardigmaking in de vierschaar van de consciëntie.

'Geeft er toch wel acht op, dat in de rechtvaardigmaking in de vierschaar der consciëntie God een afgesneden zaak in de harten Zijns volks doet. In die vierschaar komen zij niet omhangen met al hetgeen de Heere in hen gewrocht heeft en met al de ontvangen beloften, doch als doemwaardigen in Adam. Die nimmer zijn leven verloren heeft, kent de rechtvaardigmaking des geloofs in de bevestiging des Heiligen Geestes niet.'[69]
'Allen en een iegelijk gelovige: d.w.z. de eerstelingen en de verstgevorderden. Hun allen, die het geloof als een inplanting des Heiligen Geestes in hun levendmaking mochten ontvangen, hun moet naar het bevel van Christus verkondigd en openlijk betuigd worden, dat hun al hun zonden van God om de verdiensten van Christus wil vergeven zijn. (...). Maar die door de Heere toegekende weldaden moeten door het geloof omhelsd worden, zal de ziel er troost van hebben. De donderslagen van Sinaï, het geweld der zonde, de ontroerde consciëntie, de aanvechtingen des satans maken dikwerf zulk een geweld, dat oor en oog van Christus gesloten worden.'[70]

---

[67] Het handschrift uitgewist, pag. 443 'O, dat Gods volk meer buiten zichzelf omhoog zag en de gronden zijner volkomen behoudenis in God vinden mocht door het geloof. (…). Zij liggen vast in God. (…). O, hoe moest het hart van Gods volk uitgaan tot Christus op zo'n nodiging. Voor doodschuldigen is hier een volheid van gerechtigheid, voor verworpenen op het vlakke des velds is hier reiniging (…). Hij wil Zijn volk rechtvaardigen en in een verzoende betrekking met God stellen. (…).
Zijn nodiging moet betracht worden. Spreken wij dan een kort woord over de wijze waarop deze nodiging wordt voldaan. Zij wordt in onze tekst beschreven als een komen, kopen en eten. Deze drie woorden geven dezelfde werkzaamheden des geloofs te kennen, n.l. de vereniging met Christus. Dewijl Hij de enige en volkomen Zaligmaker is, is het ons ter zaligheid van node, dat wij met Hem verenigd worden; dat wij tot Hem komen; dat wij Zijn weldaden kopen; dat wij Zijn vlees eten en Zijn bloed drinken; in één woord, dat wij door het geloof Hem aan onze ziel toeëigenen.
Van deze toeëigening van Christus en Zijn weldaden hebben velen in deze tijden een zeer grote misvatting. De Remonstranten, die de doodsstaat van de mens loochenen, kennen dezen het vermogen toe om uit zichzelf te geloven en de zaligheid zich toe te eigenen. Helaas! duizenden die zich Gereformeerd noemen houden er geen andere praktijk op na. De kinderen wordt het reeds ingeprent en de ouderen gaan er gerust op: wij gaan tot Jezus; wij geloven, wij nemen Hem aan en wij hopen op de zaligheid. Hoe bedrogen zullen velen uitkomen. Het komen tot Christus is toch geen vrucht van onze akker. (…). Wij willen niet kopen zonder geld, noch ook eten het vlees van Christus. Al wat in ons is, staat met kracht en in volle vijandschap tegen. (…). Een Goddelijke, onwederstandelijke trekking is nodig om tot Christus te komen. God de Heilige Geest overtuigt van zonde, gerechtigheid en oordeel. Ware het mogelijk, deze overtuigde zielen zouden buiten Christus hun zaligheid zoeken. Met hun tranen en werken zouden zij God bewegen hun genadig te zijn. Zover is het er van af, dat een mens uit zichzelf tot Christus komt. De Heere echter snijdt alle wegen af; het wordt een omkomen met al het onze; er blijft geen uitkomst; niemand kan de ziel redden van de dood. (…) Het wordt een dorsten tot bezwijkens toe, waaruit Gods volk in ware geloofsoefening tot Christus gaat, zeggende Wees Gij mijn Borg, ik word onderdrukt. In de vierschaar van Gods recht wordt de gans ontblote zondaar afgesneden en wordt Christus hem toegeeigend door de Heilige Geest. O, dat komen tot Christus, dat kopen zonder geld; dat eten en drinken van Hem, het is de oefening van het geloof, in geheel het leven van Gods kinderen (…). Zo wordt niet in eigen kracht, doch door het geloof, dat van de Heilige Geest wordt gewerkt, aan de nodigingen voldaan van Hem Die spreekt: O, alle gij dorstigen enz.'
[68] De Heidelbergse Catechismus, pag. 169 'Laat mij u dan, bedrukte zielen, op Hem wijzen. Gij mocht Hem alleen zoeken te kennen als uw schuldovernemende Borg. Ontbreekt het juist velen niet daaraan, dat zij nimmer in de vierschaar Gods als vloekwaardigen om Christus, Die een vloek voor hen geworden is, werden vrijgesproken. En vanwaar dan dat gemis, niettegenstaande zij toch in Christus al hun heil en zaligheid gezien hebben? Zij missen de afsnijding van hun leven.'
[69] De Heidelbergse Catechismus, pag. 165
[70] De Heidelbergse Catechismus, pag. 341

Zo zien we, dat het geloof werkzaam wordt met de belofte van het Evangelie na een proces van overtuiging van zonde, wat is uitgelopen op 'de afsnijding'. Pas daarna wordt de ware rust gevonden. Als kinderen van God deze rust nog niet hebben ervaren, ontbreekt het dus nog aan de afsnijding in het leven. Alleen in de beleving dat God rechtvaardig is, wordt het Evangelie dierbaar.[71] Vandaar dat we dit element toch wel cruciaal mogen noemen wat betreft het aanbod van genade.

A.7 Commentaar

Nu we zijn toegekomen aan een evaluatie hoe Comrie en Kersten omgingen met de noodzaak van de prediking en de beloften van het Evangelie, kunnen we duidelijk een heel groot verschil zien. Bij Comrie zien we dat de ruime nodiging, gericht aan alle hoorders van het Evangelie, een grote plaats inneemt. De prediking van de gekruisigde Christus is noodzakelijk om mensen te doen komen tot het heil dat in Hem te verkrijgen is. Deze nodiging zou in elke leerrede gehoord moeten worden, in plaats van dat mensen gewezen wordt op bepaalde geschiktheden die zij moeten bezitten voordat zij mogen komen.
Bij Comrie zien we dat zijn visie op de uitverkiezing niet heeft gebotst met een prediking van de beloften aan alle hoorders van het Evangelie. Voor elke hoorder, zo legt hij uit in de Eigenschappen, geldt dat ze een recht van toegang hebben tot de beloften. Zij, die deze beloften daadwerkelijk aannemen, hebben ook het recht van bezit; dezen genieten de weldaden van het verbond en zullen de zaligheid ontvangen.
Comrie heeft beseft dat men misbruik kan maken van zo'n Evangelie prediking; toch heeft hem dat niet belet om zo te prediken. Alleen bij diegenen, die zaligmakende overtuigingen hebben, zal het ook leiden tot een gelovig omhelzen van Christus, zoals Hij tot ons komt in de beloften van het Evangelie. Juist voor zulken is het nodig om een onvoorwaardelijk Evangelie te prediken; anders zouden zij, menselijk gesproken, nooit komen tot Hem.
De juiste prediker heeft, aldus Comrie, leren inzien dat het aandringen op berouw en leedwezen, voordat men zou mogen komen, niet nodig is. Heel scherp is hij, als hij zulke predikers, die dat toch doen, 'eigen vrienden van Satan' noemt. Hij vreest, dat zulke 'Evangeliepredikers' de Zoon van God Zelf niet kennen. Onder het mom van Evangelisch preken kan er toch wettisch gepreekt worden, zo maakt Comrie heel duidelijk in de voorrede van E. Fisher. Het bekende voorbeeld van de koning, die een algemeen pardon laat uitroepen, neemt Comrie graag over. Zij, die dit algemene pardon niet geloven, zullen omkomen. We mogen wel zeggen, dat hierin blijkt dat Comrie toch nog vrij sterk wortelde in de puriteinse traditie, en de lessen van zijn geestelijke vaders, de gebroeders Erskine, niet is vergeten!

Bij Kersten zien we een totaal andere lijn; in reactie op de Gereformeerde prediking van zijn tijd heeft hij elke oproep tot geloof als gevaarlijk en zielsmisleidend bestempeld. Immers, de mens kan niet geloven, dus een prediking van de beloften van het Evangelie aan alle hoorders is daarbij zinloos geworden. De prediking van het Evangelie is voornamelijk bedoeld om mensen op hun

[71] De Heidelbergse Catechismus, pag. 51 'Maar is die leer nu niet veel te scherp? Ontneemt zulk een prediking nu niet alle hoop om zalig te worden? Krenkt zij niet het bekommerde volk van God, de kleinen in de genade? Neen, mijn geliefden, neen! (…) Zijn zij het niet, die het met hun ganse hart beamen, dat God rechtvaardig is, al zou Hij ze eeuwig verdoemen? Mogelijk zijn er onder ons, die gebogen onder hun schuld, bij al hun vertroostingen de grond zich zien ontvallen als de eis van Gods recht telkens weer op hun hart gebonden wordt. Hun tranen, hun smeken en hun kermen, hun bemoedigingen en vertroostingen, alles, alles is in de weegschaal van Gods recht te licht bevonden. Het laat hun ziel geen rust. Zelfs hun aanschouwen van Christus als de weg des levens, hun geloofsomgangen met Hem, Die de hemel-Advocaat is, doet hen zichzelf kennen als schuldig, verloren; hun schuld staat in Gods recht nog open en dat verontrust hen en doet hen haken naar die vrede Gods, die alle verstand te boven gaat. O, laat toch afgesneden worden wat buiten Christus is.'

verantwoordelijkheid te wijzen en hen schuldig te stellen, dat zij de waarschuwingen niet ter harte hebben genomen.
De prediking van Christus blijkt bij Kersten alleen geadresseerd te zijn aan hen, die reeds verslagen van hart zijn, dus de wedergeborenen. God opende hun ogen, zodat zij het gevaar van hun zonde zagen en soms mogen zij dan ook Jezus zien. Maar meestal zijn de ogen gesloten voor Hem en kent Gods volk Jezus niet. Aan het komen tot Christus gaat altijd de ontdekking van zonde, als een voorwaarde vooraf.
Het is te begrijpen, dat Kersten soms kritiek kreeg op zo'n voorwaardelijke prediking. Zelf meende hij, zoals hij in de afscheidspredikatie uit Yerseke zegt, de mensen niet op een zandgrond te hebben gebouwd; vandaar dat Kersten de kritiek afdoet met te zeggen dat dit vijandschap is van de bevindelijke waarheid. Hij zegt dat hij nooit hoop te prediken dat alle hoorders recht op de beloften hebben; hij meent hierin te staan in de lijn van Gods Woord en de oude schrijvers.
Zeker als het gaat om de prediking van het Evangelie blijkt Kersten een kind van zijn tijd te zijn; met grote ernst heeft hij gewezen op de oppervlakkigheid die hij in de Gereformeerde Kerken waarnam, en als reactie daarop is hij de bevindelijke en voorwaardelijke prediking gaan brengen. De beloften worden beperkt tot Gods volk of een verkeerd beeld wordt gegeven van de betekenis van de belofte. Kersten meende dat bij het prediken van de beloften aan alle hoorders die ook inhield dat zij allen zalig zullen worden. Helaas treffen we geen evenwichtige uitwerking hiervan aan in de werken van Kersten.
De betekenis en de inhoud van het Evangelie wordt pas echt verstaan, zo zegt Kersten, in de rechtvaardigmaking in de consciëntie. Als alle hoop is ontvallen, en er niets meer anders overblijft dan een helwaardig zondaar voor Gods rechterstoel, dan krijgt het Evangelie pas waarde. Voor zeer weinigen van Gods volk is deze ervaring weggelegd; dit betekent dat tot de bekommerden de wens wordt uitgesproken dat zij ook dit ook eens mogen leren kennen. Zo zien we dat van ware Evangelieprediking nauwelijks meer sprake is bij Kersten. We moeten dan ook helaas concluderen dat Kersten helemaal is afgeweken van het spoor van Comrie en van de Gereformeerde leer.

Bijlage B.

De kenmerken van de genade en de beoordeling daarvan

'Onderzoekt uzelven, of gij in het geloof zijt, beproeft uzelven. Of kent gij uzelven niet, dat Jezus Christus in u is? tenzij dat gij enigszins verwerpelijk zijt.' 2 Kor. 13:5

De visie van Comrie

Comrie heeft nadrukkelijk aandacht gevraagd voor de kenmerken van de genade. Regelmatig komen we verschillende opsommingen tegen van geloofskenmerken, die hij aanreikt om zichzelf te beproeven. In dit gedeelte willen we nagaan wanneer Comrie dit doet en welke kenmerken hij dan beschrijft.

B.1 Plaats en functie van de kenmerken

De bijbelse kenmerken, die God in Zijn Woord heeft geopenbaard, moeten het richtsnoer zijn om de genadestaat te beoordelen. De kenmerken hebben alleen betekenis in het kader van het geloofsleven, en niet daarbuiten. Vooral in tijden van duisternis roept Comrie zijn hoorders op om de kenmerken der genade toe te passen.[72] Hierbij is het nodig om te letten op de juiste bevindingen, die overeenkomen met Gods Woord.[73]
Als Comrie heeft gesproken in zijn tweede preek uit de Eigenschappen over de rechtvaardigmaking in Gods vierschaar, dan is het nodig dat de veroordeelde zondaar het vonnis van de vrijspraak ook te horen krijgt. Comrie onderscheidt dan twee manieren waarop de zondaar deze vrijspraak mag ontvangen: middellijk en onmiddellijk. De middellijke vrijspraak gebeurt door middel van de kenmerken.[74] De kenmerken blijken dus een belangrijke functie en betekenis te hebben.
Vaak laat Comrie het niet bij enkele kenmerken; immers niet alle kenmerken gelden voor alle gelovigen! Daarom noemt hij verschillende kenmerken, die hij in zijn pastorale arbeid heeft herkend als de wijze waarop God gewoonlijk handelt.

'Ondertussen zullen wij uw aandacht onfeilbare kenmerken van deze verandering, uit Gods Woord, geven; waaromtrent uw Christelijke aandacht moet aanmerken, dat ze niet te hoog moeten zijn, opdat ware kleinen niet zouden nedergeslagen worden, gelijk somtijds gebeurt, tot pijniging en foltering van tedere gewetens, zaken tot kenmerken stellende, die niet het wezen, maar het wélwezen van de genade bewijzen; terwijl hier de ziel wenste te weten, of zij het wezen der zaak,

[72] ABC des Geloofs, pag. 109-110 'Onze tweede aanmerking is, die in zich de recht begeerten, dat rechte hongeren vinden, dat zij zich moeten troosten, en hun staat volgens de gezegde kenmerken opmaken. Veel eenvoudigen dwalen zonderling, omtrent het werken met de kenmerken: enigen stellen bij zichzelven, dat zij hun staat niet zullen opmaken, of zij zullen zo veel gevoel en geloofsomhelzingen moeten hebben; schoon ik zulks niet afkeure; men mag, men moet op gevoel gesteld wezen, het geloof bij elke nieuwe uitgaande daad brengt gevoel in het hart, maar de ziel moet dikwerf in de duisternis wandelen, niet van de Zon der Gerechtigheid zien. Wat zullen zij nu doen? Zullen zij hun staat in twijfel moeten trekken? Dat zij verre, zij moeten de kenmerken, niet van mensen, maar die God in Zijn Woord geeft, nagaan, opzoeken, hun hart beproeven of zij die ondervinden. Dat zal troosten. (…) Indien iemand zegt: ik word door de kenmerken niet verwijd in mijn zielsgestalte; ik antwoord daarop, het zaligmakende geloof met directe uitgaande daden tot Christus werkzaam zijnde, dat brengt enig gevoel en verwijding aan; maar datzelfde geloof omtrent de kenmerken werkende, schoon het dat verwijden niet aanbrengt, nochtans het geeft enige steun en stille bedaardheid.'
[73] ABC des Geloofs, pag. 113 'de bevindingen, die niet door, volgens en overeenstemmig met het Woord zijn, zijn maar wijsmakingen van de duivel, loutere inbeeldingen en herschenschimmen.'
[74] Eigenschappen, pag. 54

heeft, om zich naar het wélwezen uit te strekken; dezelve moeten nochtans ook niet te laag zijn, opdat nabijkomende zich niet daarmede zouden vleien, en in hun bedrog gestijfd worden (...). Wij zullen ook meer dan één kenteken voorstellen, vermits het genadewerk kennelijker is voor de ene gelovige in dit, voor een ander in een ander kenteken, (...) Het heeft daarom God behaagd het geloof onder verschillende uitdrukkingen voor te stellen, opdat een ziel, die het zo niet kent in de aannemende daad, het zoude kennen zoals het is, een toevluchtnemen, een hongeren en dorsten naar de gerechtigheid.'[75]

De ware kenmerken van de genade vormen zodoende een bewijs, dat men in Gods vierschaar is vrijgesproken en men met Hem in een verzoende staat leeft. [76] De kenmerken van het geloof hebben bij Comrie vooral een betekenis en kunnen alleen ook functioneren binnen het kader van een levend geloof. Het is onterecht om over kenmerken te spreken, of die te eisen, die aan het geloof vooraf behoren te gaan. De kenmerken zijn gegeven om het geloof te verzekeren; niet om van het geloof af te houden door ze als voorwaarden te laten functioneren.[77] De kenmerken van het geloof zijn voor Comrie dus een belangrijk middel om mensen te verzekeren van het geloof. Op welke wijze dit gaat, gaan we na in de volgende paragraaf.

B.2 De sluitrede

Verschillende malen vraagt Comrie specifiek aandacht voor de sluitrede, om op die wijze de mensen tot zekerheid te brengen. Het is hierbij niet zo, dat dit ligt in het vermogen van de mens, maar door het licht van Gods Geest is het zeker mogelijk om op die wijze getroost te kunnen leven en te sterven. Daarbij wordt de gelovige opgeroepen om de kenmerken, die in Gods woord worden beschreven als kenmerken van genade, te onderzoeken.[78] Als men die kenmerken ook bij zichzelf

---

[75] Eigenschappen, pag. 229-230 'Evenwel, dit vonnis wordt ook aan de gerechtvaardigde vroeger of later inwendig bekend gemaakt, door de middellijke of onmiddellijke werking des Heiligen Geestes. Middellijk doet het de Geest, wanneer Hij de ziel verlicht, ten aanzien der kenmerken, die God in Zijn Woord geeft van diegenen, die gerechtvaardigd zijn, en hun die in hun eigen ziel doet zien; dit is het, dat de apostel leert, Rom. 8:16: 'De Geest getuigt met onze geest, dat wij kinderen Gods zijn.'

[76] Eigenschappen, pag. 333 'Al verder, dat de ziel ware kenmerken in zich heeft van Gods kinderen, en van een oprecht geloof. De voorgaande zaken zijn uitnemend dierbaar, om die in zich te zien, maar het kan wel gebeuren, en de ondervinding leert het, dat die dikwerf niet dan bij gevolgen, door nagaan van de kenmerken van geloof kunnen opgemaakt worden. Daarom voegen wij er dit bij, als iets zeer noodzakelijks; want kunnen wij opmaken, dat wij uit de dood in het leven zijn overgegaan, uit de liefde tot de broeders, zo kunnen wij uit de ware en onfeilbare kenmerken van genade weten, dat wij geloven en in Christus zijn, en om Zijn gerechtigheid vrijgesproken zijn in Gods vierschaar'.

[77] Eigenschappen, pag. 32 'Gij moet niet voer de waarheid van uw aandeel aan en vereniging met de Middelaar twijfelen, omdat gij dat van voren niet kunt opmaken, maar gij moet het van achteren opmaken uit de gevolgen; dit is de weg, die God duidelijk in Zijn Woord leert in het geven van zo vele kenmerken, om uit de gevolgen tot de zaak zelve op te klimmen; en waarlijk de onfeilbaarste bewijzen, dat iemand in Christus is, moeten uit de gevolgen ontleend zijn. Twijfelt gij? Gaat dan naar de kenmerken; zo gij die hebt, weest verzekerd, dat gij in Christus zijt, dewijl niemand de kenmerken van genade kan hebben, of hij moet in Christus zijn. (…). Een ander zal zeggen: het is zo, men moet het uit de gevolgen opmaken, of men met Christus verenigd is of niet; maar dit is juist het stuk, waarover ik bestreden word. Mijn gemoed kan volgens Gods Woord niet ontkennen, dat ik de wezenlijke geloofsdaden tot vereniging geoefend heb; maar, het komt mij voor, dat Jezus een levende, ja ook een levendmakende wijnstok is, en dat ik, indien ik door vereniging in Hem was, ook vruchten zoude voortbrengen en in de heiligmaking toenemen; maar ach! ik zie dat niet, maar integendeel schijnt het, dat de verdorvenheid krachtiger wordt en ik machtelozer.'

[78] Eigenschappen, pag. 493 Zo zijn de voorwaardelijke beloften gegeven, opdat men 'volgens deze voorwaardelijke beloften, een rechtmatig vonnis kan stellen over onze eigen staat, dewijl elk van deze ware en onfeilbare kenmerken van genade opgeeft Ten vierde, opdat de Heilige Geest stof en grond mocht hebben, om Gods kinderen op een middellijke wijze te verzekeren en te verzegelen van hun

mag waarnemen, door de Geest daartoe geleid, mag men hieruit concluderen dat men ook deze genade kent. Op deze wijze kan men voor veel slingeringen en twijfel bewaard blijven.

'Er zijn vele begenadigden, die aan hun geboorte twijfelen, omdat zij nooit, zover zij weten, op de daad des geloofs ondervonden hebben de weeromslag op het hart, dat overstorten van hun ziel met blijdschap en gevoelige vrede; waarom zij denken, dat zij wel van hun zijde werkzaam zijn geweest, maar weten niet of het recht is; waarom wij aanmerken: dat er vele gelovigen zijn, nu voor Gods troon zegepralende, die dit nooit ondervonden hebben, in die zin, waarin het dikwerf genoomen wordt; maar zijn in het geloof, op een gelovige sluitreden heengegaan' (...) Gods Woord is vol van kenmerken, waaraan men zijn genadestaat moet toetsen; deze alle nu zouden volstrekt van geen waarde zijn, indien in de geloofsdaad altoos zulken weerslag was.'[79]

Juist de beloften van het Evangelie zijn hierbij een belangrijk middel om, door de werking van de Geest, tot de zekerheid des geloofs en het vertrouwen op God te komen. Daarbij is het de rijke troost dat elke gelovige God Zijn Vader mag noemen. Zonder die werking van de Geest is het echter alleen een werk van de mens.

'Het kindschap Gods wordt aan de ziel getuigt, verassureert, verzekert en betoogt door God den H. Geest in de belofte des Evangeliums, door zijn eigen Goddelijke en onmiddellijke stem, de ziel insinuerende of insprekende of inboezemende door Zijn onmiddellijke werking in de belofte des Evangeliums, dat ze Godts kinderen zijn, en haar tevens door deze onmiddellijke insinuatie IN en DOOR de belofte des Evangeliums, waar in, en waardoor Hij de gave der goddelijke genade in de armen van haar geloof legt, zoo veel vrijmoedigheid en verzekering haars harten in het geloof gevende, dat ze God met volle vertrouwen en verzekering van haar ziel, Vader, mijn Vader kan en mag noemen. Dit is een zaak, die alle gelovige, geen een uitgezondert, (ik spreek niet van die haar zelven, zonder dit ooit ondervonden te hebben voor gelovige houden, en met de Ladder van haar kenmerken over de muur klimmen en door de deur niet ingaan; die laat ik aan God over) hebben uit kracht van haar kindschap: vermits God, terwijl Hij ze door adoptie in Zijn familie aanneemt, ook de Geest Zijns Zoons haar geeft, waardoor ze roepen Abba Vader. En zo iemand dit niet heeft, en zich alleen door zijn sluitreden koestert, en door behulp van dien over de muur klimt, en pretendeert dat hij een kind Gods is, hij is maar een dief en moordenaar. Schoon nu niemand dit altijd heeft, waarvandaan de bestrijdingen en veelvuldige beroeringen, angsten en twijfelingen, zo is er in Gods gehele familie van zijn gelovige Kinderen geen, of ze hebben het gehad.'[80]

Om tot de verzekering van de eigen staat te komen, is het niet genoeg om de kenmerken in Gods Woord te lezen, (major) en in het eigen hart op te merken (minor) en daaruit te concluderen dat men een kind van God is. Comrie zegt nadrukkelijk dat men anders teveel werk aan de rede zou toekennen.[81]

---

genadestaat: want de Geest in de middellijke verzegeling, ofschoon wij het niet altijd bemerken, gebruikt een sluitreden, welker meerdere in het Woord in de voorwaardelijke belofte is, de mindere in ons hart en uit onze werkzaamheid, en het slot is een krachtige toepassing van de belofte aan ons in het bijzonder; dewijl wij voor God, naar de toets van Zijn Woord, de werkzaamheid hebben, aan welke de beloofde zaak is vastgemaakt. Ten vijfde, opdat de gelovigen, die geen onmiddellijke verzekering hebben, en weinig door de volstrekte beloften geleid worden, evenwel in tijden van beproeving tot deze zouden vluchten, en zien, dat volgens die het werk Gods in hun ziel is, en dus voor veel slingering bevrijd worden.'

[79] Eigenschappen, pag. 238-239

[80] Leerredenen, 2e stuk pag. 9

[81] Eigenschappen, pag. 333 'Vooreerst moet uw christelijke aandacht aanmerken, dat men hiertoe niet kan komen door een blote redekaveling, gelijk enigen, te veel aan de rede toeschrijvende, beweren; want de meerdere stelling is wel klaar in Gods Woord, en de mindere in het hart; nochtans om de gevolgtrekking te maken voor zich in het bijzonder, geloven wij, dat er een bijzonder werk des Heiligen Geestes nodig is. Bij voorbeeld, die hongert en dorst, zal zalig worden, is de meerdere stelling uit Gods Woord: de ziel

Voor Comrie heeft de sluitrede ook een beperkte waarde: in tijden van duisternis is het niet goed om (alleen) op de kenmerken 'terug te vallen'.[82] De kenmerken zelf maken niet aangenaam bij God. Het is het geloof, dat de gerechtigheid van Christus aangrijpt, dat de troost en vrede geeft. Daarom geeft hij de raad om door de rechtstreekse geloofsdaden opnieuw tot Christus te vluchten.

'Hoe ver de meeste, die met haar gestaltens en aandoeningen zoveel op hebben, hiervan af zijn, laat ik de verstandige oordelen, en geef in bedenking, of er wel met de mensen gehandeld wordt, als men menigmaal haar ophoudt met vragen, hebt gij dat niet?, en hebt gij dat niet? Ons groot werk moet zijn, niet de mensen naar binnen te drijven, om wat in haar zelve te zien, en haar daarop, zonder directe geloofs uitgangen tot de Christus, te doen rusten en te denken, dat ze om iets, dat in haar is, aangenaam bij God zijn. Willen wij de mensen naar binnen drijven, het moet zijn om het te overtuigen dat hij niets heeft, in welk hij voor God bestaan kan; om hem dus te ontbloten, en uit hem zelve na de Christus te drijven, en te noodtzaken niet alleen tot de Borg te vluchten, maar dat hij de Borg moet aannemen; zo het geloof oefenen, dat hij in Christus bevonden worde. Wij zijn daarvoor, dat alles in zijn orde mag blijven; dat de gestaltens en ontvangen genadens nimmer tot een grond van rust of tot een Christus mogen gesteld worden. Maar laat ze, als bewijzen dat het geloof, waardoor wij in Christus ingelijft zijn, oprecht is, bewijzen zoveel als ze kunnen. Ondertussen wij kunnen voor God niet bestaan, als alleen in Christus. In Hem zijn wij Gode wel behagelijk.'[83]

Maar anderzijds mag de gelovige de kenmerken van genade ook niet negeren of ontkennen; dit te ontkennen kan er zelfs een oorzaak van zijn dat men in een dodige toestand leeft. [84]

B.3 De kenmerken van het ware geloof

Vele malen noemt Comrie kenmerken, die horen bij het ware geestelijke leven, en die ontbreken bij de schijngelovigen. Als hij in het ABC spreekt over hoe men Christus moet leggen tot zijn Fundament, dan zegt hij dat velen een fundament zoeken in 'hun overtuigingen en verandering' of 'in een betrachten van de godsdienstplichten' of 'in de goedkeuring van anderen' of 'in de buitengewone gave van bidden'. Maar, zo zegt Comrie, er is onderscheid tussen algemene en zaligmakende gaven. Een waar kenmerk van steunen op het Fundament is dat men Christus aanneemt als Priester en Koning.[85] Een ander kenmerk is dat aan de vereniging met Christus een 'diepe en zielindringende overtuiging' vooraf is gegaan en dat men zijn afgescheiden staat voor

---

durft het niet te ontkennen; dat zij het doet is de mindere stelling in het hart; maar, dat zij hieruit het dat besluit zoude trekken: ik zal zalig worden, daartoe is zij ten enemale buiten staat (…).'

[82] Eigenschappen, pag. 266 'Hij moet niet aan het onderzoeken gaan door de kenmerken, maar naar rechtstreekse geloofsdaden staan, van uitzien, vluchten, opdragen van zichzelven en aangrijpen van Jezus.'

[83] Leerredenen, 2e stuk pag. 52

[84] Leerredenen, 1e stuk pag. 40 'Nog een oorzaak van deze dodigheid is, dat men op de kenmerken van genade en van een wedergeboren mens niet let, om zich zelven er bij neder te leggen, en te onderzoeken, of men volgens die kenmerken kan en mag denken, dat men waarlijk uit de dood in het leven overgegaan is; (…) nee, dit wordt verzuimd; men zegt: als ik het geloof oefen, dan heb ik Christus, en ik heb dan de kenmerken niet nodig. Mijne geliefden! Het is waar, als men geloof oefent, dan heeft men Christus, maar moet dit geloof niet getoetst worden aan de kenmerken? (…) en waartoe heeft de Heilige Geest een derde deel bijna van de Bijbel, alwaar van het werk der genade gesproken wordt, in kenmerken laten beschrijven, zo wij ons aan dezelve niet dagelijks moesten toetsen'

[85] ABC des Geloofs, pag. 125 'Dat overmits men een fondament hebben moet, dat wel is, men nu er op voorzien is om een, dat goed is, te hebben; zodat men zich deels op de rots Christus zet, daar er nog een ander deel is, dat op een zandgrond steunt; dat zijn mensen, die ten dele Christus aannemen, zij zijn zondaars, kunnen voor God niet bestaan, en dus nemen zij Jezus aan voor de voorbijgegane schuld, maar zij zullen nu door Gods goedheid voor Hem leven; gelijk duizenden wel Christus voor Priester aannemen, en niet voor Koning.'

God heeft ingeleefd. Hieruit is een roepen tot Jezus geboren, waarop tenslotte een overgave aan Hem is gevolgd. De belangrijkste kenmerken, die voortvloeien uit die vereniging met Christus, zijn geloof, hoop en liefde. Het geloof bestaat in een kennen van God, in een hongeren en dorsten naar Jezus en in een eenswillendheid om in Gods weg gezaligd te willen worden. De hoop betekent 'een goed vermoeden hebben op Jezus' en bij de liefde hoort 'een hoogschatten van Jezus'.[86]
Regelmatig zien we in de werken van Comrie het element terugkeren, dat het geloof, na de vereniging met Christus, zich openbaart in zwakke geloofsdaden, zoals hongeren en dorsten naar Hem. Deze daden en verlangens worden steeds sterker en uiteindelijk leiden ze tot de volledige, bewuste overgave en aanneming van Christus. Deze overgave vormt eigenlijk een cesuur in zijn werken; bij de fase hieraan voorafgaand horen bepaalde kenmerken en ook bij de fase daarna.

B.4 Kenmerken voorafgaande aan het bewuste aannemen van Christus

In één van de preken uit de Eigenschappen noemt Comrie de volgende aspecten die voorafgaan aan de geestelijke geboorte. Het is wel goed om te weten, dat Comrie onder deze geestelijke geboorte verstaat de bewuste aanneming van Christus; dit valt dus voor Comrie niet samen met de wedergeboorte.

'Derhalve is de dadelijke geboorte, in onderscheiding van de voorgaande zaken, de volmaking van het geloof; dat is, wanneer de ziel, met bewustheid en verzekering des gemoeds, dadelijk zo in Jezus overgaat, dat zij het daarvoor kan houden, dat Christus de hare is, door de aanneming van Hem op het aanbod, en zij Christi zijn, door wezenlijke overgave van zichzelven aan Hem'[87].

Aan deze bewuste aanneming van Christus gaan de volgende, kenmerken vooraf: Er is een verlangen naar Jezus, een zich opdragen aan de Heere om met God verzoend te worden, een licht krijgen in de weg der genade en tenslotte wordt 'op Gods bestemde tijd de mens dadelijk geboren'.[88] Deze genoemde kenmerken zijn wel vrucht van het zaligmakende geloof en verschillen wezenlijk van de algemene overtuigingen. Gewoonlijk gaat er een periode van veel twijfel en zoeken aan deze bewuste vrijheid vooraf.[89] De volgende andere wezenlijke kenmerken noemt Comrie in een preek: 'Gevoel en levendige aandoening van zijn gebrek, hongeren en dorsten naar Christus en Zijn gerechtigheid, roepen tot God en het hebben van een nieuw hart'.[90] Andere kenmerken zijn:

'Degenen die niet haasten, zijn zij die geloven. Dat 'zijn dezulken, die bevindelijk hun volkomen ellende hebben leren kennen door de Heilige Geest (…) zodat zij een gepast voorwerp werden voor Jezus; het zijn die eigen onmacht bevindelijk kennen; die enige ware zaligmakende kennis ontvangen hebben van de weg der zaligheid in en door de gekruisten Jezus; die hongeren en dorsten naar de zalige gemeenschap en vereniging met Christus; op wie het aanbod van Jezus in het bijzonder gebracht wordt; (…); die op de dag van Gods heirkracht op het bereidwilligst naar Jezus Christus de Heere uitgaan; die ondervonden hebben, dat Jezus Christus, eer zij Hem omhelzen konden, Zich aan hen overgaf zooals Hij is (…), die geloven weten bij bevinding dat de ontdekking van Jezus in Zijn bereidwilligheid in de orde der natuur hun geloofsdaden voorafgaat; die zich volkomen overgeven aan Jezus; die door die overgave zich op het allernauwst verenigen

[86] Eigenschappen, pag. 172-174
[87] Eigenschappen pag. 180.
[88] Eigenschappen, pag. 175-178
[89] Eigenschappen, pag. 215 'Een diepe vernedering en verootmoediging over de zonde ; (…) veel tobbingen en twijfelingen ('en ofschoon ongeloof geen kenmerk van geloof is, nochtans is er reden, om te denken, dat dit geloof niet recht is, hetwelk aan geen bestrijding onderworpen is'); veel aanvallen van satan.'.
[90] Eigenschappen, pag. 231

met de Persoon van Jezus zelven, het is zo een om de Persoon van Jezus te doen; Hij is in hen, en zij zijn door hun geloofsvereniging in Hem.'[91]

Toch zijn deze kenmerken, die aan de volkomen overgave aan Jezus voorafgaan, op zichzelf geen grond om op te rusten. Daarom waarschuwt Comrie daarvoor[92] omdat er ook algemene werkingen kunnen zijn. Die kunnen ook gekenmerkt worden door diepe overtuigingen. De overtuigingen zijn dus op zichzelf geen kenmerken van het ware geloof. Zodra men zulke overtuigingen ziet, is het nodig om te wijzen op de noodzaak van bekering.

'Ondertussen moeten wij nimmer zo dwaas zijn te denken, dat al de beroeringen van ziel en lichaam uit een verlegen makende overtuiging, van de noodzakelijkheid en eeuwigheid der straffen, zaligmakende zouden zijn of enige invloed zouden hebben als voorwaarden en eisen of als voorbereidende werkingen tot de zaligheid, of dat zij geschiktmakende gesteldheden der ziel zouden zijn; integendeel, dit alles is eigenlijk slechts het levendig worden der zonde in onze consciëntie en op zichzelven aangemerkt, niet in aard of natuur, maar alleen in trap en mate, van de benauwdheid der verdoemden in hel verschillend. De apostelen (...) zagen nochtans wanneer zij onder de onmiddellijke en onfeilbare werking des Heiligen Geestes spraken en oordeelden, dat standgrijpen van het rechterlijke Gods in de consciëntie, niet aan als zaligmakende in zichzelven, noch als iets dat uit zichzelven een voorbereiding daartoe was, maar integendeel hielden zij de verslagenen voor de noodzakelijkheid der bekering, zie Hand. 2:38.'.[93]

Comrie heeft echter geleerd om voorzichtig te zijn: wie kan nu altijd precies aangeven wat wel en wat niet hoort bij de zaligmakende overtuigingen?[94] Het is volkomen onterecht om mensen te wijzen op kenmerken die voorafgaan aan de levendmaking. De kenmerken krijgen pas hun betekenis na de levendmaking en na de vrijspraak in Gods vierschaar om zodoende des te zekerder te worden bij zichzelf van de verkregen vrijspraak bij God. Hier zien we weer de relatie terugkomen met het verkrijgen van de vrijspraak op de middellijke wijze, namelijk door de kenmerken.

'Terwijl velen, zo ik ze recht versta, de zaken alzo schijnen te behandelen, alsof wij uit onszelven eerst tot God uitgingen en opklommen, om Zijn genade deelachtig gemaakt te worden en dat de nederdaling Gods tot ons, in evenredigheid zij met ons opklimmen uit en door ons zelven tot Hem; waardoor het is, dat men zulke zielkwellende samenstelsels van ken- en merktekenen heeft ingevoerd, om mensen zich te doen onderzoeken, of ze deze en gene dingen in die trap en mate hebben, als daden en werkzaamheden tot de rechtvaardigmaking in Gods vierschaar; de dingen uit hun rechte plaats nemende, terwijl geen daad of werkzaamheid, hoe ook genaamd, de rechtvaardigmaking vooraf kan gaan, wil men recht gereformeerd blijven; maar met onze rechtvaardigmaking in de vierschaar van onze consciëntie is de zaak geheel anders gelegen, en dan zijn de ken- en merktekenen blijken daarvan en zijn de bepalingen dienstig, opdat men tussen de

[91] Eigenschappen, pag. 286-289

[92] Eigenschappen, pag. 303 'Mijne geliefden, ik geloof wel, dat begeren, hongeren en dorsten naar Jezus de allereerste beginselen van het geloof zijn, maar waar deze in waarheid bevonden worden, daar stelt de mens ze niet tot een grond, om daarop te rusten, maar hij wordt er hoe langer hoe armer door, en moet tot Jezus Zelven kunnen komen, en Hem omhelzen voor tijd en eeuwigheid.'

[93] Heidelbergse Catechismus, pag. 239

[94] Heidelbergse Catechismus, pag. 257 'Mijne geliefden, ik moet u zeggen, dat zulk een mens nooit op de aardbodem geweest is, noch zijn zal, die ons zal kunnen zeggen in de onderwerpen wat ware genade en geen ware genade is; hoe ver een tijdgelovige kan komen en de ware genade missen en in hoe kleine mate de genade in der waarheid in iemand kan zijn, en dat die zich noch voor de ziel zelve, noch voor anderen openbaart. Zodat het dikwijls moeite tevergeefs besteed is, om de grensscheiding aan te wijzen, daar het toch voor ons, feilbare mensen, ondoenlijk is om dat in de onderwerpen te doen; en nergens anders toe zijn die spitsvondige onderscheidingen dienstig, als om menigmaal diegenen te bedroeven, die niet meer bedroefd, noch geslingerd moesten worden.'

gemene en zaligmakende genade onderscheid make; zo wij die werkzaamheden in ons bevinden, welke blijken zijn van de rechtvaardigmaking en dat wij nog worstelende zijn, om in de vierschaar van onze consciëntien de bekendmaking daarvan aan ons door de Heilige Geest, te mogen ontvangen tot onze geruststelling.'[95]

De kenmerken kunnen nuttig zijn om te bevestigen, dat men de vrijspraak bij God heeft verkregen en zijn dan bewijzen van het ware geloof. Vooral tot de bekommerden en kleingelovigen komt deze aansporing:

'Mijne geliefden! ge moet nagaan datgene, wat wij tot opening van de 12e vraag gezegd hebben; daar zult gij zoete kenmerken en blijken zien, waaraan gij u toetsten kunt, of gij die zaken bij bevinding kent; zo gij ze bij bevinding kent, zo is het een onfeilbaar blijk, dat gij de verlossing door Christus verkregen hebt en deelachtig zijt geworden. (...) Wij schreien, treuren, hongeren en dorsten niet om verlost te worden, maar verlossing deelachtig geworden zijnde, in de aanvankelijke toe-eigening van dezelve aan ons door de H. Geest, zo schreien, hongeren en dorsten wij; en dat is een blijk dat wij verlost zijn; en wij schreien, hongeren en dorsten naar de aanvankelijke toe-eigening van de verlossing aan ons, door de Heilige Geest, om hoe langer hoe meer de toepassing daarvan door dezelfde Geest deelachtig gemaakt te worden. Mijne geliefden! het gezicht van onze verloren staat, armoede des geestes, hongeren en dorsten naar de gerechtigheid, schreien en treuren daarom, zijn uitvloeisels van dat ware zaligmakende geloof, dat in de levendigmaking van de dode zondaar als een hebbelijkheid gewrocht wordt; en dat levendigmaken kon nooit geschieden, tenzij God door een onmiddellijke, voorafgaande toerekening, de gerechtigheid en de genoegdoening van Christus, op rekening van hem, die Hij levendig maakt, zette, als de grond en het fondament, waarop zijn levendigmaking rust. Zo gij recht ons gevoelen, dat op Gods Woord steunt, begrijpt, zo zult gij daarin grote troost vinden, en ook gewapend zijn tegen die, welke zo meesterachtig de kleinmoedigen bedroeven, zich zelven en anderen verwarren met stellingen, die met Gods Woord en deszelfs uigestrekte beschrijving van het genadewerk strijdig zijn.'[96]

B.5 Het oordeel over het geestelijk leven

Comrie komt vaak mild over in zijn geschriften als het gaat over de beoordeling van het geestelijk leven. Voortdurend roept hij de mensen op tot het zelfonderzoek, en als het nodig is, weet hij hierbij een scherp oordeel te vellen; echter als het gaat om anderen, dan treffen we juist de milde toon vaak aan. Deze milde toon zien we al in zijn 'Inleiding' op het ABC des geloofs. [97] Het ware geloof wordt in Gods Woord onder zoveel verschillende benamingen omschreven, dat het onmogelijk voor Comrie is, om alle ervaringen te omschrijven. De leiding van Gods Geest is verschillend, ook in de wijze waarop mensen worden toegebracht. Vooral diegenen, die niet onder zware wettische dienstbaarheid hebben verkeerd, moeten God daarvoor danken. Zo zegt Comrie bij het geloofsbenaming 'geven van zijn hart' het volgende:

---

[95] Heidelbergse Catechismus, pag. XXXII

[96] Heidelbergse Catechismus, pag. 324-325

[97] ABC des Geloofs, inleiding, pag. 3 'Daarom hebben wij opgewektheid gevonden, om uitvoeriger van het geloof te spreken: en, eer wij tot nader onderhandelingen over deszelfs natuur zouden overgaan, eerst van de Benamingen te spreken; welke zeer veel zijn in Gods Woord; welke indien elk naging, hij zoude ontdekken de veelvuldige wijsheid Gods, en de onnodige verschillen zouden ophouden, en ook het hard behandelen van kleinen: want dan zouden wij zien, hoe een en hetzelfde geloof onder andere benamingen voorkomt; en zoekende en heilbegerigen, schoon deze en gene zaken onder zekere benamingen opgesloten niet ondervindende, niet voor het hoofd te stoten en slingeren, al zij de zielswerkzaamheden, onder een andere benaming begrepen, ondervonden, (…) en daarom heeft de een de ander niet te verdenken, noch hard te handelen.'

‘Dit is aan te merken, dat sommigen van de gelovigen ondervonden hebben, dat alles, om zo te spreken, in een ogenblik toeging, zonder veel en herhaalde beschouwingen van hun staat, en van hun zijn buiten God, kinderen des toorns en lijfeigenen van de Satan; maar als zij er zich toe kwamen te zetten, dat er zo veel Goddelijk en geestelijk licht in hun ziel is opgegaan, dat zij als eerste hun hart en ziel aan God hebben gegeven. Zulks vind ik in Zacheus, die klom op een boom, maar als eerste zegt Christus tot hem: heden is de zaligheid in uw huis gekomen: zodat het schijnt, dat er maar een punt des tijds tussen beide geweest is, waarin hij gewisselijk in alle bedaardheid alles niet kon nagaan: ondertussen bleek zijn oprechtigheid in de gulle liefde tot Jezus, en zucht voor rechtvaardigheid; zijnde een tollenaar, had hij een misslag gehad, hij zoude het nu vergoeden. Derhalve, laat geen der vromen ooit geschud worden, dat hij dit en dat niet gezien heeft, dat anderen zagen; daarin bestaat het werk niet, maar in overgeven; en zijn zij door Gods goedheid daartoe gebracht zonder alle de wettische woelingen, des te meer hebben zij reden om Gods zachte handeling te roemen. Dit is aan te merken omtrent het geven van het hart, dat er velen zijn, die lang in wettische werkingen, en naarheden gehouden worden, eer zij hun hart kunnen overgeven: die als Paulus bezwijken, en wegens hun wanhopige toestand als dood ter aarde nedervallen. Dit is Gods weg wel met zeer velen, en zij hebben de voorgaanden niet verdacht te houden, omdat die het niet zo ondervonden hebben; maar denken, dat zij wederbastiger dan die waren; zij hebben ook hun toestand niet verdacht te houden, omdat zij zo zacht niet zijn gehandeld geworden, gelijk het somtijds gebeurd; want, met eerbied gesproken, God kan het wegens onze verdorvenheid nooit van pas maken; maar zij hebben God te loven, dat hij hen op het allerbitterste heeft willen handelen, vermits Hij hen wilde noodzaken tot hun beste. (...) Er is aan te merken, dat enige Christenen, als zij van het hart aan God over te geven spreken, van zonderlinge aandoeningen en hartstochtelijke aandoeningen weten te spreken; hetgeen op zichzelve goed is, maar het moet geen regel voor anderen zijn: de een is van gesteldheid meer hartstochtelijk dan de ander; de een kan ten eerste geraakt worden en in tranen wegdruipen, daar een ander dat niet ondervindt; wij hebben maar te letten, hoe wij gesteld zijn, want tegen de gesteldheid der natuur werkt God zeer zeldzaam. Er zijn anderen, die het hart geven, maar het is meer uit overreding, het is meer met bedaardheid der ziel; dezen hebben niet, als zij het maar doen, te twijfelen want de aandoening maakt het werk niet vaster en waarachtiger o! neen, het komt maar op de opdragt en de gave der ziel aan. Die Jezus in oprechtheid aanziet, die geeft ook zijn hart aan Hem waarlijk over.’[98]

Veel van Gods kinderen worstelen ook vaak over het eerste begin: het moment dat God in hen is gaan werken. Als zij dit voor zichzelf niet weten, houden zij het werk van God voor verdacht. Toch roept Comrie op om dat juist niet te doen: het gaat er veel meer om, hoe men met God leeft; het geloof komt in de werkzaamheden openbaar.[99] De vele misvattingen die er kunnen zijn, vooral als

[98] ABC des Geloofs, pag. 92-93

[99] Eigenschappen, pag. 235-238 ‘Derhalve komen in overdenking dezulken, wier harten God de Heilige Geest zeer vroeg in der jeugd heeft beginnen te buigen op een zachte, maar nochtans krachtdadige wijze en de Goddelijke vreze in te prenten, en die, door een godvruchtige opvoeding, al zachtkens toenemen in de liefde tot God en Christus en al de heiligen. De dagelijkse ondervinding verschaft vele zulke voorbeelden voor aandachtige naspeurders van Gods wegen, en de Bijbel laat mij in dezen ook niet zonder getuigen. Jeremia, Johannes en Timotheüs waren van de buik af aan geheiligd (…) zodat het niet aankomt op onze wetenschap van de tijd en de wijze hoe? maar komt het voor zulken voornamelijk daarop aan, of zij de werkzaamheden hebben die uit de wedergeboorte voortvloeien. (…) Er zijn ware begenadigden, die over hun staat twijfelen, ofschoon zij ondervonden hebben vele overtuigingen en zielsuitgangen tot Jezus, als zij zich te binnen brengen, dat zij van anderen, zo leraren als Christenen, gehoord hebben, dat men, als men die grote stap doet, men zich moet beschouwen als onder het oog van de Rechter van hemel en aarde, als een vertoornde God, en zich moet aanmerken als buiten God en Christus, en een kind des toorns. De ziel gaat nu hare bevinding na, dit kan zie niet bespeuren, en daarom komt zij tot het vreselijk besluit, om te denken, dat alles tot nog toe slechts bedrog en inbeelding geweest is. Hierop, mijne aandachtigen! Hebt gij aan te merken: Dat indien men door die grote stap verstaat dat de ziel met bewustheid van haar geloof in Jezus overgaat, zulks in geen opzicht waar kan

mensen horen dat er bepaalde (gevoelige) ervaringen aan de overgave aan Jezus moeten voorafgaan, kunnen mensen in grote verwarring brengen. Juist dezulken wil Comrie onderwijzen en bemoedigen.

'Komt het (namelijk het missen van de verzekering van het geloof WJB) u niet daarvan daan, dat gij te veel blijft zien op uw eerste overgang, en omdat die u zo klaar niet is, dat gij uw andere werkzaamheden verdacht houdt? Nu mijne geliefde, wij bidden u, vergeet hetgeen dat achter is, staat na een nieuwe overgang in Christus. Het komt zo zeer er niet op aan, of hetgeen over twintig jaar geschied is goed is, maar doet het nu. Christus zegt, Komt tot Mij.'[100]

Het ware geloof wordt beproefd, zo zegt Comrie. Niet alleen door God, maar ook andere mensen beproeven het en meestal verkeerd.[101] De christenen, die het meest van Gods genade kennen, zijn juist mild naar anderen toe.[102]
Als men elkaar zo veroordeelt, is dat juist één van de oorzaken, dat het geestelijk leven zo dodig is. Sommige mensen worden namelijk beoordeeld op klanken en bekende uitspraken; als men die niet hoort, wordt al het werk van God veroordeeld.[103]
In het algemeen geeft Comrie de richtlijn om niet te hard en te streng te oordelen wat betreft de geestelijke staat van anderen; vooral omdat het verschil tussen de algemene en de bijzondere werking van de Geest soms moeilijk te onderscheiden is, is het beter om voorzichtig te zijn.[104]

'Dus ziet gij, dat wij in dit opzicht van Gods werkingen en besturingen enig onderscheid hebben opgegeven, maar of zij in haar eigen inwendige aard en natuur onderscheiden zijn, laat ik aan God

---

zijn: want een oprechte heeft veeltijds een aanklevend geloof, eer hij tot het verzekerd geloof komt; (…) er is aan te merken, dat God niet bepaald heeft, dat een ziel, als zij die grote stap zal doen, zich in die tijd of te voren juist moet beschouwen buiten God, zodat dit het bepaalde voorwerp van haar aandacht wordt, zulks is geen Bijbeltaal, en der halve moet een ziel zich daardoor niet laten kwellen en mismoedig houden; de Bijbel spreekt niet bepaald, dat ik dat zien moet, maar dat ik mij als een verlorene en rampzalige in mijzelven zal moeten zien (…) derhalve, laat zulk een bekommerde zich maar ondervragen, of hij zich niet als een walgelijk zondaar dikwerf gezien heeft, en of het niet zijn lust is dagelijks, wanneer hij slechts konde, als een zondaar tot Jezus te komen. Is dat zo, laat dan niemand, in wiens hart waarheid is, zich bekommeren en beroeren over dingen, die het wezen der zaak niet raken: maar dat zijn omstandigheden, welke honderden, die in de hemel komen, niet ondervinden.'

[100] Leerredenen, 2e stuk pag. 126

[101] Eigenschappen, pag. 269 'De mensen beproeven het geloof, dikwerf het geloof van een ware oprechte verdacht houdende en verwerpende, hetgeen de mensen brengt tot de uiterste naarheid, als zij van onbarmhartige zielsbehandelaars zo meesterachtig verworpen worden.'

[102] Eigenschappen, pag. 281 'Ziet ook hieruit, waar vandaan al de stijve uitdrukkingen, onvoorzichtige en meesterachtige behandelingen, veroordelingen en bedroevingen van Gods kinderen voortkomen. Het is, omdat dezulken in de hoogte zijn, en uit de hoogte spreken, omdat zij van vat in vat door menigerlei verzoekingen niet ontledigd zijn! (…) de wezenlijkste christenen zijn ook de barmhartigste en liefdragendste christenen. (…) Ziet ook hieruit, wie wij voor de beste christenen te houden hebben, namelijk die, welke door vele beproevingen in de weg van God geoefend zijn: niet de nieuwelingen.'

[103] Leerredenen, 1e stuk pag. 61 'Nog een oorzaak van de dodigheid bij velen is dat meesterachtig behandelen van zijn evenmens. Elk geeft dezelfde klare uitdrukking niet, hoe het met hem gaat en gesteld is. (…), anderen, die in waarheid God liefhebben, kunnen niet zeggen, hoe zij al gewerkt hebben en gesteld zijn; maar één ding weten zij, dat zij Jezus liefhebben; nu komt er een, die verwerpt hen; hij zegt: het deugt niets, zóó en zóó moet het zijn; en die onnozelen worden geslagen, en menigeen zoo, dat hij nooit meer vrijmoedigheid heeft, om een woord te spreken.'

[104] Missive, pag. 13-14 'Hoe zwaar het is, tussen de algemene bewerkingen des Heiligen Geestes, als een Geest Gods, en deze bijzondere werking des Heiligen Geestes, als een Geest van Christus, onderscheid te maken, zo behoeven wij ons niet daarover te bedroeven: de tijd zal alles leren. Wij worden niet tot keurmeesters gesteld; wij hebben geen goudschaaltje, van God ons gegeven, om een ieder te wikken en te wegen, en wij hebben reden God er voor te danken, als het Evangelie gepredikt wordt. (…). In mijn jonge tijd in Schotland heb ik de oude vromen, (…) horen zeggen, *laat ons het laten zomeren en winteren.'*

over. Wij hebben geen licht noch kennis genoeg, om die inwendige onderscheidingen voor te stellen; wat zijn het werkingen van de Geest in de wet, waardoor met een natuurlijk geloof het getuigenis der wet geloofd wordt, dan zijn ze enkel en allen het leven der zonde tot benauwing van de ziel; en zijn ze door de werking van de Geest van Christus in het Evangelie, dan zijn ze geen voorbereidselen tot de levendmaking, maar uitvloeiselen van de levendmaking of de wedergeboorte en strekken als onfeilbare bewijzen van dezelve en zijn in hare aard en natuur, ofschoon sommigen ze maar voorbereidend noemen, ten enemale van alle werkingen des Geestes in en door de wet op de ontwaakte consciënties onderscheiden.'[105]

Het is nodig om mensen niet hart te behandelen, maar het leven te beoordelen naar de mate van het geloof. Met weemoed denkt Comrie terug aan zijn Schotse jeugd.[106] Vooral het nieuwe, beginnende leven wil Comrie niet veroordelen.[107]

'Aan de ene zijde moeten wij nooit de verslagen harten van bekommerden, verlegenen en kleingelovigen door onze woorden of behandelingen mistroostig te maken; hetwelk dikwerf gebeurt door diegenen, die uit de hoogte spreken en zelf nooit onder de zielsvertroostende bewerking des Geestes zijn geweest; die op alles, wat bekommerden voorstellen, omdat er niet die klaarheid in de uitdrukkingen van de gestalte hunner ziel is, of omdat hun uitdrukkingen met hun gevoelen niet overeen komen, maar zeggen: uw werk deugt niet. Mijne geliefden, ik moet u zeggen, dat zulk een mens nooit op de aardbodem geweest is, noch zijn zal, die ons zal kunnen zeggen in de onderwerpen wat ware genade en geen ware genade is; hoe ver een tijdgelovige kan komen en de ware genade missen en in hoe kleine mate de genade in der waarheid in iemand kan zijn, en dat die zich noch voor de ziel zelve, noch voor anderen openbaart. Zodat het dikwijls moeite tevergeefs besteed is, om de grensscheiding aan te wijzen, daar het toch voor ons, feilbare mensen, ondoenlijk is om dat in de onderwerpen te doen; en nergens anders toe zijn die spitsvondige onderscheidingen dienstig, als om menigmaal diegenen te bedroeven, die niet meer bedroefd, noch geslingerd moesten worden.'[108]

Comrie is in het algemeen toch voorzichtig als het gaat om het beoordelen van geestelijk leven. Zo meent hij, dat het niet goed is om de gewoonte uit Engeland over te nemen, om, voorafgaande aan de viering van het Heilig Avondmaal, alleen die mensen toe te laten, die kunnen hoe men tot God bekeerd is geworden.[109] Zelfs bij zulke bijzondere omstandigheden blijkt Comrie's voorzichtige aard.

---

[105] Heidelbergse Catechismus,, pag. 410-411

[106] 2 Pastorale brieven, pag. 34 'In mijn jeugd waren de oude leraars Erskine, Boston en de vromen, voor de jonge, lieve kinderen van de Heiland geheel anders dan thans het geval is. Toen hadden wij lieve leidslieden die de lammeren in hun armen vergaderden en in hun schoot droegen en de ouden, die door te veel melk aan de lammeren te geven zelf uitmergelden, met zachtheid bestuurden. Zij gedroegen zich naar de gang van het genadewerk. Maar hier, in dit land, heeft zich na mijn eerste tijd alhier zo'n gedaanteverwisseling voorgedaan onder de christenen, dat ik nauwelijks weet waar ik nog iemand van de oude stempel zal vinden. Men heeft hier starre drijvers van geloofsverzekerdheid, die alles in de grond boren. Zij weten wel van het uitrukken, maar niet van het bevochtigen van de tere plantjes. (…). Mijn innig geliefde medebroeder, onthoud u van gezelschappen, waarin zich hoge, wijze en verstandige redeneerders bevinden.'

[107] Heidelbergse Catechismus, pag. 437 'Mijn ziel kome niet in de raad van dezulken, die Gods werk in de eerste beginselen helpen onderdrukken, met arme wormen te zeggen: zo en zo moet het zijn of het deugt niet.'

[108] Heidelbergse Catechismus, pag. 256-257

[109] Aantekeningen bij T. Shepard, 1e deel, pag. 29 'Deze nauwkeurige onderzoeking, die men in de Kerk wil invoeren, dat de mensen zulk een verhaal van zijn verandering zouden geven, kan nooit het einde bereiken om iemand tot de tafel des Heeren, als een waar wedergeborene, toe te laten. Want daar is geen Leraar, Kerkenraad of ganse gemeente samen genomen, die onfeilbaar uit zulk een verhaal besluiten kan, dat de verhaalder waarlijk die zaken ondervonden heeft. Schoon ze volgens het Woord van God

De visie van Kersten

In dit gedeelte willen we nagaan welke kenmerken van het geloof Kersten als de ware kenmerken acht. Er is immers veel wat zich voordoet wat toch niet bij het ware leven der genade behoort. Daarom is het goed om te weten wat noodzakelijk is voor het ware geloof. Allereerst willen we een opmerkelijk citaat noemen, als het gaat om het beoordelen hiervan. Kersten zegt namelijk het volgende:

'De discipelen waren eendrachtig bijeen. Zij hadden gemeenschap aan Christus en aan elkander. Hij is in Zijn leven en wandel, in Zijn sterven en hemelvaart van hen gezien door het geloof. Zij hebben het zo doorleefd. Zij waren er bij. De één had zulk een weg en de ander een andere en die van een derde was weer anders. Zij waren alle onderscheiden. Want God maakt geen modelwerk. Dat doen wij. Wij meten het met een centimeter uit. Doch God is zo vrij in Zijn leidingen. Maar zij worden toch één in ervaring, en zij kennen wat van die innerlijke gemeenschap. Dat hebben zij hier als zij met elkander spreken over God en Zijn werk en over de wegen, waarlangs Hij Zijn volk leidt.'[110]

Hieruit blijkt wel dat Kersten met nadruk oog heeft voor de verschillende leidingen van God in het leven van Zijn kinderen. Dit behoort ons dus voorzichtig te maken. We zullen zien of Kersten ook zelf heeft toegepast wat hij hierboven heeft gezegd.

B.6 De kenmerken van het ware geloof

B.6.1 De liefde

Heel vaak zien we bij Kersten de uitdrukking tegenkomen, dat één van de eerste kenmerken der genade is, de uitgestorte liefde van God in het hart.[111] Het is juist deze liefde, die het kenmerk is van de wedergeborene, die hem leert buigen voor het recht van God. Voor alle kinderen van God geldt dat dit kenmerk bij hen aanwezig is. [112]

'Dit is de wedergeboorte; de verwekking van het leven, dat niet meer sterft. Het is gewrocht in de gemeenschap met Christus. Wat weleer het leven was van de zondaar, is in hem nu de dood

---

besluiten kunnen, dat Die zulke zaken ondervindt, waarlijk een gelovige is. (…) Wat kan een gelovige, een ware dochter van Zion door verdorventheden niet somtijds de aarden flessen gelijk zijn; wat zijnder niet vele gelovigen, die beven zouden door kracht van ongeloof, omdat te denken veel minder te zeggen, dat zij veranderd zijn. Wat zijn er een gelovigen, die juist geen rekenschap kunnen geven van alles, omdat de een in zijn jeugd, de ander op zeer zachte wijze overgehaald wordt. (…) Daarom houd ik mij aan de Leer van de Schotse en Nederlandse Kerk, dat elk door zijn Doop verplicht is belijdenis te doen en de dood van Christus te verkondigen, totdat Hij komt. Dit gebod nu eist, dat men de zaak doen moet door een waarachtig geloof, of dat men anders zich eet en drinkt het oordeel.'

[110] De gelovige verwachting, pag. 236

[111] De Gereformeerde Dogmatiek dl 2, pag. 103 'Toch is er een wezenlijke vernieuwing in hen; de liefde Gods is in hun harten uitgestort en doet hen God en ook Zijn geboden en Zijn volk nu eerst recht beminnen, gelijk zij vóór dezen niet kenden, ook al hadden zij vele algemene overtuigingen, waardoor zij voor uitspattende zonden bewaard werden.'

[112] De gelovige verwachting, pag. 130-132 'Dat heeft een onwedergeborene niet (…) een mens buigt zich van nature nooit onder het recht Gods, omdat de liefde Gods in zijn ziel niet is uitgestort. Maar het volk, dat uit God geboren is, heeft een heilige overreding, dat het recht Gods, dat door zijn zonden geschonden is, moet voldaan worden. (…). Ja, de wedergeborene zoekt door Christus herstelling in de gunst en gemeenschap Gods. De wedergeboorte doet hen ook in de weg der bekering wandelen. God gaf hun een nieuwe wil en die vernieuwde wil werkt en doet de heiligmaking zoeken, opdat zij Gode welbehagelijk mogen wandelen.'

geworden. Ja hij haat de zonde, als de ontering van het Goddelijk Wezen. De liefde Gods is in zijn hart uitgestort en doet hem uitroepen: God heb ik lief. Als een doemwaardige buigt de levendgemaakte onder Gods rechtvaardig oordeel. Hij bidt Zijn Rechter om genade. Neen, buiten Gods rechter, met schending Zijner deugden, wil hij de zaligheid niet. (...).'[113]

Deze liefde is nodig, zoals we al aangaven, om te kunnen komen tot het billijken van Gods recht. Dat is daarmee ook een belangrijk kenmerk van genade geworden. Maar er is niet alleen een liefde tot Gods recht, ook de liefde tot Gods Woord en Zijn volk zijn een kenmerk van genade. [114] Al vanaf het prille begin is er een hunkeren en verlangen naar God, omdat zij God juist missen. Zij ervaren vanaf het eerste ogenblik, dat zij in Gods gunst hersteld moeten worden. Dat hunkeren naar God benoemt Kersten ook vaak met de woorden hongeren en dorsten, en dat zijn de eigenschappen van het geloof. In dat treuren ligt reeds troost.

'Ja, de treurenden *zijn* zalig. In het treuren, waarvan de Heere in onze tekst spreekt, ligt reeds zaligheid. Voor al de vreugd in de wereld zou Gods volk de ware, hartelijke zielsdroefheid niet willen missen. (...). Zalig *zijn* zij, die treuren om Gods gemeenschap; om Christus, opdat zij Hem tot hun Zaligmaker door het geloof mogen ontvangen; om hun schuld en zonden opdat deze worden verzoend en zij er van geheiligd worden (...).'[115]

Opnieuw komen we hierbij het aspect tegen, wat toch wel opmerkelijk is, dat Kersten leert dat in de wedergeboorte de schuld vergeven is, maar dat het in de beleving nog open staat. Het *feit* dat de zonden vergeven zijn bij God in de wedergeboorte is wat anders dan de *beleving* en *ervaring* daarvan. Gods kinderen missen namelijk de troost van de vergeving der zonden en verlangen daarnaar.[116] Kersten zet dus feiten en ervaring tegenoverelkaar. De wedergeboorte blijft wel het kenmerk van Gods kinderen, maar zij missen de toepassing van de geschonken gerechtigheid.[117] Hierin is het echter de liefde, die naar God blijft verlangen om dit toegepast te krijgen.

---

[113] De gelovige verwachting, pag. 18

[114] Het handschrift uitgewist, pag. 306. 'Maar genade alleen redt van de dood. Dat leert het volk van God. De Heere is hun te sterk geworden. Het stondeke des welbehagens kwam voor hen. God trok hen met koorden der liefde. Zij werden een ander leven deelachtig en kregen God en Zijn Woord en volk lief. Voor Gods recht mochten zij buigen, bekennend dat zij de eeuwige dood verdiend hebben. O, beproeft uw ziel daar aan. De kleinste van Gods kinderen is daarvan geen vreemdeling.'
Zie ook De Heidelbergse Catechismus, pag. 359

[115] De gelovige verwachting, pag. 159

[116] Het handschrift uitgewist, pag. 405 'Zie, dat heimwee, dat innerlijk verlangen naar God is de onbedriegelijke eigenschap van het leven des geloofs. Menigeen zoekt naar eigenschappen en kenmerken om zich te troosten, dat hij geen vreemdeling van de genade is. Welnu, hier is een onbedriegelijke eigenschap, die de huichelaren niet bezitten. Daaraan kan elk zijn ziel toetsen. Want dat verlangen wordt reeds in de levendmaking in Gods volk gewrocht door de Heilige Geest. De diepe staat der ellende, waarin alle mensen van nature verkeren, wordt in de Schrift beschreven: Zonder God in de wereld. Aan die ellendestaat wordt Gods volk ontdekt en God te missen is hun erger dan de dood. Hun ziel schreit naar God. In Zijn gunst en gemeenschap moeten zij hersteld tot hun zaligheid. Hun schuld moet voldaan; hun ongerechtigheid weggenomen. Gedrongen door Zijn eeuwige liefde, schreeuwt hun ziel naar God, gelijk een hert schreeuwt naar de waterstromen. En bij hun wasdom in het geloof en het vastmaken van hun roeping en verkiezing wordt hun ziel op de gemeenschap Gods te sterker gesteld.'

[117] De gelovige verwachting, pag. 44 'In de wedergeboorte, die geschiedt als God een mens uit de dood roept tot het leven, past de Heere de volkomen gerechtigheid aan Zijn volk toe. Hij brengt hen door Zijn Heilige Geest uit de staat der verdoemenis over in de staat der verzoening met God. Hij werkt een staatsverwisseling. Waar die staatsverwisseling gemist wordt, zijn en blijven wij kinderen des toorns, hoe godsdienstig en vroom wij overigens ook zijn. Dit onderscheidt al Gods oprechte volk van de naamchristen. Hoewel echter de Heere Christus en Diens gerechtigheid ten volle toerekent, mist menigeen de oefening van het geloof om de geschonken weldaden toe te eigenen en alzo zijn lust te zien aan Zijn gerechtigheid.'

B.6.2 Het billijken van Gods recht

Naast de liefde tot God zijn er ook andere kenmerken van genade. Voor Kersten is het een belangrijk feit dat al Gods kinderen een stervend leven hebben, zodat niet de bevindingen, maar er slechts één grond voor de zaligheid overblijft, namelijk Jezus. Dit zal alleen gebeuren in een weg waarin Gods recht beleefd en ervaren wordt.

'Laat de braakploeg door uw zielen gaan. Daartoe behoort ook, dat wij als grond onzer zaligheid wegwerpen de gestalten en tranen en gebeden. Vele zijn vals. En ook verhindert het leven bij al deze toestanden, degenen in wie een beginsel van genade mocht zijn gewrocht, het vluchten tot en gaan in de vrijstad. Dat het recht Gods op onze ziel wege. Dat recht eist volkomen voldoening, die wij niet geven kunnen, ook niet met de rijkdom onzer bevindingen. Wij hebben een enige Borg nodig.'[118]

Het is dan ook de ervaring van al Gods kinderen dat zij omkomen met alles.[119] Dat billijken van Gods recht behoort bij de zaligmakende overtuiging en niet meer bij de algemene overtuiging, zo leert Kersten. Bij een Judas is het niet verder gekomen dan deze algemene overtuiging, maar Gods volk kent de zaligmakende; daarin wordt het een omkomen met alle ervaringen.

'Zo leert Gods volk berouw hebben over de zonde. (…) De niet zaligmakende overtuiging der consciëntie, de algemene overtuiging des Heiligen Geestes, missen, wat in de zaligmakende ontdekking der zonde gekend wordt: de ware vernedering voor God, het verbroken worden van hart, dat komen tot schuldbesef, om bij de Heere vergeving voor onze zonden te zoeken.(…) Hij komt niet op die plaats, waar Gods lieve volk van stonde af aan het hart luchten kan voor het aangezicht des Heeren: Ik stortte voor U uit mijn ganse hart.'[120]

Gods werk en leidingen zijn vrij, zo zegt Kersten, maar met dat hij dat zegt, neemt hij deze woorden weer in, als hij benadrukt dat al (!) Gods kinderen ervaren dat zij 'voor God invallen'.

'Een mens is ontdekking nodig, overtuiging van schuld. Er moet in ons leven wat vallen, mijne hoorders. Gods werk is vrij. Gods leidingen zijn niet door ons te bepalen. (…) Maar toch gaan allen één en dezelfde weg, deze weg, dat nooit één zondaar tot Jezus komt, tenzij dat hij aan zichzelf wordt bekend gemaakt, dat hij zijn schuldbrief thuiskrijgt, dat zijn weg en leven, zijn zonde en ongerechtigheid bloot gelegd worden voor het aangezicht des Heeren, en dat hij voor de hoge God invalt.'[121]
'Wij willen uit genade niet zalig worden. Waarom niet? Omdat wij onszelf niet als schuldenaars kennen, tenzij God de Heilige Geest ons krachtdadig en onwederstandelijk daarvan overtuige. Zo is het met die vrouw gegaan. En zo gaat het met al Gods volk. (…) Een mens moet tot God bekeerd worden, door schuldbesef getroffen en verslagen. En mijn arme toehoorders, die dat niet kent, en wiens kennis van schuld niet naar Christus dreef, maar die in algemene overtuigingen tot rust gekomen zijt, de Heere mocht u overreden en overtuigen van uw schuld en van het ontzettende

[118] Het handschrift uitgewist, pag. 112
[119] Het handschrift uitgewist, pag. 307 'In deze weg (van Jakobs omkomen bij Pniël, WJB) wordt ons nu de weg des Heeren getekend, die Hij houdt met al de Zijnen tot hun verlossing door het geloof. Hij trekt niet alleen Zijn uitverkorenen uit de tegenwoordige boze wereld, maar leidt hen ook op de weg des levens. En die leiding voert steeds meer naar Christus heen. Zij ontgrondt steeds meer van al hetgeen Gods volk nog tot zijn betrouwen stelt en doet met alles omkomen in de bange worsteling met het eisend recht des Heeren, opdat Christus in de Zijnen verheerlijkt worde en door het geloof ontvangen en omhelsd, tot rechtvaardigmaking en heiligmaking.'
[120] Het handschrift uitgewist, pag. 324
[121] Het handschrift uitgewist, pag. 426-427

van de staat, waarin een mens geboren wordt, opdat gij ook een Borg voor uw ziel mocht benodigen (...).'[122]

Regelmatig zien we terugkeren dat Kersten spreekt van een weg die 'iedereen' of 'elk' van Gods kinderen ervaart. Dat God vrij is in Zijn leidingen, lijkt 'in theorie' wel beleden te worden, maar in de praktijk vinden we het niet echt duidelijk terugkomen. Voortdurend wordt namelijk het beleven van Gods recht als zo normatief gesteld, dat het door God geleid worden in een andere weg, praktisch niet meer mogelijk is.

'De Heere overtuigt van zonde, gerechtigheid en oordeel. Elk die tot God bekeerd wordt, verkrijgt een levende kennis van zijn zonden en van Gods recht, dat voldoening eist tot de laatste penning toe. Gods volk leert zich de dood schuldig kennen; het valt Gods recht toe, al zou Hij hen eeuwig verdoemen. Dan wordt de zonde ook een smart en een last, niet meer om te dragen. Er komt een breken met de zonde.'[123]

Echter is in deze zaligmakende overtuiging de diepte ervan niet normatief.[124] Het echte kenmerk is echter het rechtvaardigen van God.[125] Dat buigen mist namelijk de onwedergeborene[126] en daarom is het een kenmerk van het ware leven geworden.

'Maar wat de natuur niet kent, dat leert Gods genade. De Heere overtuigt van zonde, gerechtigheid en oordeel. En waaraan wordt de zaligmakende overtuiging gekend? Zou het zijn aan zware overtuigingen, waarin sommige van Gods kinderen verkeren? Neen, die bange, zware overtuigingen zijn op zichzelf geen kenmerk van de zaligmakende ontdekking. (...). Gods werk wordt daaraan gekend, dat de in zichzelf verloren zondaar God rechtvaardigt, al zou Hij hem eeuwig verdoemen. Tot zulk een ootmoedige erkenning komt de mens van zichzelf nimmer, ook niet al wordt zijn consciëntie bij wijlen zeer bewogen.'[127]

Het billijken van Gods recht is hetgeen bij Gods uitverkorenen alleen plaats kan vinden. In de algemene overtuigingen komt men zover niet, maar het is het werk van Gods Geest om de uitverkorenen daar wel toe te brengen. Alleen genade leert buigen.[128] Soms lijkt het er zelfs op, dat

---

[122] Het handschrift uitgewist, pag. 429
[123] Het handschrift uitgewist, pag. 489
[124] De Heidelbergse Catechismus, pag. 252 'Het is het werk des Heiligen Geestes ons uit onze ellendestaat te overreden. (…) Toch moge grote benauwdheid nimmer als kenmerk gesteld worden van de zaligmakende overtuiging. God wil soms Zijn volk leiden aan zeer stille wateren, terwijl helse angsten dikwijls zijn in de goddelozen en bange consciëntiewroeging bij de algemene overtuiging. Zware overtuiging is op zichzelf geen kenmerk van genade. (…). De onderwijzer spreekt dan ook niet van de zwaarte der doorleefde ziele-angsten, doch van de waarachtige overtuiging waarin de zondaar gedagvaard voor Gods rechterstoel, door zijn eigen consciëntie wordt aangeklaagd. God is door de zonde onze Rechter geworden en Hij geeft dit Zijn volk te verstaan. Hij ziet zich voor het recht des Heeren Heeren. En God kan van Zijn recht niet afstaan, doch eist volkomen voldoening tot de laatste penning toe.'
[125] De gelovige verwachting, pag. 130-132 'Het volk van God achten zij nu gelukzalig (…). Onder de rechtvaardigheid Gods buigen zij met geheel hun ziel, erkennend dat zij de eeuwige dood verdiend hebben. Dat heeft een onwedergeborene niet (…) een mens buigt zich van nature nooit onder het recht Gods, omdat de liefde Gods in zijn ziel niet is uitgestort. Maar het volk, dat uit God geboren is, heeft een heilige overreding, dat het recht Gods, dat door zijn zonden geschonden is, moet voldaan worden.'
[126] De gelovige verwachting, pag. 154 'Er was in het hart geen vallen onder God; geen erkennen van Zijn recht al zou Hij ons voor eeuwig verdoemen. Tot die hartelijke, oprechte erkentenis komt een algemeen overtuigde niet.'
[127] De gelovige verwachting, pag. 37
[128] De gelovige verwachting, pag. 242 'De Heilige Geest overtuigt de doemwaardige zondaar van zijn diepe, gans ellendige staat. Hij overtuigt de wereld van zonde, gerechtigheid en oordeel. Deze

Kersten veronderstelt dat al Gods kinderen daar toch eenmaal in hun leven toe zullen komen. Op andere plaatsen merken we echter dat hij er ook rekening mee houdt, dat niet al Gods kinderen tot deze stand van de genade gebracht worden.

'Het zijn de door Gods Geest aan zichzelf ontdekten. Van nature kennen wij de staat onzer ellende niet (...). Maar er komt voor het door de Vader aan Christus gegeven volk een ogenblik in dit leven, het zij vroeg of laat, waarin zij door God overtuigd worden, overreed van hun schuld en zonden. (...). De wet vervloekt; Gods bemoeienissen, die als vele roepstemmen waren, en in het bijzonder de bearbeiding door Zijn Woord, getuigen tegen ons. Het is een onbedriegelijk kenmerk van genade, dat in alle algemene overtuiging gemist wordt, dit namelijk, dat wij God rechtvaardigen, al zou Hij ons eeuwig verdoemen. In dat toevallen van Gods recht ligt reeds verruiming voor die zielen en het doet hen zeggen: Ik zal mijn Rechter om genade bidden. Met de tollenaar roepen zij uit: O God, wees mij, zondaar, genadig. Brekend met de zonde, verlatend hun valse rust, haasten zij zich om huns levens wil. Met inspanning van al hun krachten zoeken zij Gode te behagen en hun schuld te voldoen. In plaats echter van ook maar één kwadrantpenning op te wegen aan Gods recht, maken zij de schuld dagelijks meer. Was het niet, dat de Heere hen verkwikte uit Zijn Woord en met de uitlating Zijner liefde, zij zouden bezwijken. En toch met alles wat hun ziel troosten kan, blijft Gods recht hen drukken; ja er komt een ogenblik, dat zij van al hun wettisch werk moeten afstaan. De Heere snijdt het af, om Christus aan hen te openbaren.'[129]

De eigenschap dat men het recht Gods lief krijgt, is kenmerkend voor al Gods kinderen. Alleen in die weg wordt men verenigd met Christus. In dit erkennen van Gods recht ligt ook blijdschap[130], zo zegt Kersten. Het verloren gaan blijkt dus ook een 'zoete' kant te hebben.

---

overtuiging is krachtdadig en onwederstandelijk. Menig zondaar heeft vanwege zijn zonden vele kloppingen in de consciëntie gehad, die echter voorbijgingen en de ware vernedering des harten voor God niet werkten. Maar de Heilige Geest overtuigt Zijn uitverkorenen krachtdadig, dat geen ontkomen aan het oordeel Gods over de zonde mogelijk is. Gods rechtvaardigheid eist van de schuldige zondaar een volkomen voldoening, en deze heeft, hoe hard hij ook werkt, en welke beloften hij aflegt, geen kwadrantpenning om te betalen. Ja, zijn schuld wordt dagelijks groter. De wet achtervolgt hem en eist: betaal, wat gij schuldig zijt. O, hier komt de ziel onder de donder van Sinai. Geen tranen geen gebeden kunnen baten. Gods kinderen, met wie zulk een ontdekte zondaar wenst te leven en te sterven, vermogen niets ter verlossing. In die overtuigingen moet Gods volk wel zeggen: ik bracht de nachten door met klagen. De dood jaagt op de hielen; het eeuwig oordeel boven het hoofd. En hij moet van ganser harte bekennen dat God rechtvaardig is, zo Hij hem eeuwig zou verdoemen. Merk daarop wel, de van God overtuigde zondaar, schrijft Gode niets ongerijmds toe. Wie nooit onder het recht Gods leerde bukken, is een vreemdeling van het leven. Zelfs als mijn plaats in de hel zijn zou, zo roept de ontdekte zondaar wel uit, zou ik God niet kunnen vloeken, maar eeuwig Zijn recht moeten uitroepen. De Heere laat echter de Zijnen niet in de ellende. Hij overtuigt ze om hen tot Christus te leiden. Nooit zouden wij de enige en grote Medicijnmeester nodig hebben, zo wij van onze dodelijke kranke niet werden overtuigd. Daartoe dient de overtuiging, opdat Christus de zondaar bekend worde als de enige Naam, die de mensen onder de hemel gegeven is, door Welke zij moeten zalig worden. Nu is het grote werk des Heiligen Geestes Christus te verheerlijken Die zal Mij verheerlijken, sprak de Heere Jezus. Hij ontdekt aan de gans radeloze zondaar, die geen uitkomst weet ter verlossing uit zijn ellende, de volkomen, algenoegzame, dierbare Immanuel.'

[129] De gelovige verwachting, pag. 375-376

[130] De Heidelbergse Catechismus, pag. 363 'In de waarachtige bekering krijgt de zondaar met God te doen; o, zij hebben niet alleen een wroegende consciëntie, gelijk velen, die door algemene overtuiging worden verontrust en voor de hel vrezen, totdat zij straks weer in hun dodelijke gerustheid terug vallen; maar het is hen op de ziel gebonden, dat zij God beledigd en vertoornd hebben door hun zonden. Zij bekennen, wat nòch Kaïn, nòch Ezau, nòch Judas erkennen konden, dat God rechtvaardig is al zou Hij hen voor eeuwig verdoemen. En in dat erkennen van Gods recht ligt reeds blijdschap; het doet de door de Heere getrokkenen de koorden der veroordeling om de hals slaan en uitroepen: Ik zal mijn Rechter om genade bidden.'

‘Geliefden, dat is het grote voorrecht van Gods kinderen, dat zij het recht Gods lief krijgen. Dat is hun levenseigenschap, zowel in betrekking tot hun zielestaat als in gedurige oefening in druk en tegenheden. Daardoor verstomt alle murmering en klacht over Gods wegen, ja ontstaat een levende hoop op de verlossing, die door recht gewerkt wordt. (...) Hij doet door het geloof dat volk met Hem één worden; één plant in de gelijkmaking van Zijn dood en één plant in de gelijkmaking van Zijn opstanding. Die kracht werkt dodend. Zij leert ons sterven aan alles, wat buiten Christus is. Zij stoot van alle gronden af, waarop des Heeren volk zich nog gedurig verlaten wil. Het wordt een omkomen bij alles wat ervaren is; een gaan in de dood; een afgesneden worden van eigen leven; opdat er niets, neen niets overblijve in Gods vierschaar dan een gans verloren zondaar, die niet anders dan een eeuwige dood verwachten kan. Deze krijgt het eeuwige leven. God de Vader spreekt dat volk vrij van schuld en straf. Hier is de kracht van Christus wonend in de Zijnen. Zó groot is die kracht, dat alle beschuldigers de mond gestopt wordt. Tegen die klacht moet de verklager der broederen het afleggen. In die kracht wordt de wet van haar vloek ontwapend en de veroordelende consciëntie gestild. Wie zal beschuldiging inbrengen tegen de uitverkorenen Gods? God is het, Die rechtvaardig maakt, wie is het, die verdoemt? Door de kracht van Christus wordt Sion door recht verlost.’[131]

B.6.3 Het geloof in Jezus Christus

Een onbedriegelijke eigenschap is dan ook het zoeken van behoud in Christus alleen.[132] De gestalten, tranen en gebeden alleen zijn niet genoeg als kenmerken van genade, ook niet voor Gods volk.[133] Kersten heeft veel van zulke mensen ontmoet en ook zulken wil hij voortdurend aansporen om het leven daarin niet te zoeken.[134]

‘Vele mensen willen liever aan allerlei eigenschappen de oprechtheid van hun geloof toetsen, behalve aan deze, met Christus verenigde en voornaamste, ja zaligmakende eigenschap des geloofs. Zij zijn echter in groot gevaar zichzelf te bedriegen. Daarenboven is het voor de oprechte schadelijk hem op enige andere grond te troosten dan op de gemeenschap aan Christus. Moeten wij Jezus missen, alles wat wij buiten Hem bezitten is te kort om God te ontmoeten. O, dat toch in de prediking van Gods Woord en ook in de bespreking van Gods kinderen onder elkander wij de zielen tot Jezus leiden.’[135]

---

[131] De gelovige verwachting, pag. 504-505

[132] Het handschrift uitgewist, pag. 185 ‘Hierin komt het ware werk Gods openbaar. Farao vraagt: Vergeeft mij toch mijn zonde alleen ditmaal. Hij begeert de verzoening der zonde door Christus niet. Maar het ontdekte volk kan buiten Jezus niet. (…).’

[133] Het handschrift uitgewist, pag. 138 ‘De onbedriegelijke eigenschap van hen, die Abrahams kinderen zijn, is dan ook deze, dat zij Christus als de enige grond hunner zaligheid benodigen. (…). Het vervult dat volk menigwerf met grote vreze, niettegenstaande de eigenschappen van Abrahams zaad in hen openbaar zijn en zij de genade niet ontkennen kunnen, dat zij de geloofs toeëigening van Christus missen. Die zielekommer doet hen hongeren en dorsten en vluchten tot Christus, zoekende in Hem gevonden te worden. O, laat ons elkander op Christus wijzen. Staat toch af van het bouwen op allerlei bevindingen. Vele bevindingen zijn slechts inbeeldingen.’

[134] Het handschrift uitgewist, pag. 275 ‘Ai! Hoe zeer wordt dit gemist in onze geesteloze tijden; gemist niet alleen bij een oppervlakkig christendom, dat vreemdeling van alle leven is, maar ook zelfs bij degenen, die de Heere trok met goedertierenheid. Het is veelal een rusten op ontvangen weldaden en een bouwen van elkander en zelfs in de prediking des Woords op tranen en gevoelige aandoeningen; die worden voor de zaligheid gehouden.’

[135] Het handschrift uitgewist, pag. 186

Het is dus voor Kersten belangrijk om mensen te wijzen op Christus, omdat daarin openbaar komt waarin mensen de rust willen zoeken.[136] Het geloof in Christus is dan ook een onbedriegelijk kenmerk van genade, zo zegt hij.

'Het is een onbedriegelijk kenmerk van genade, zo wij door het geloof tot Christus mogen vluchten. Overtuigde zielen, gans ellendigen vanwege uw schuld en zonde, ziet eens wie Jezus is voor zulken, als gij zijt. (...). Gunt u geen rust voor Gij Hem door het geloof hebt leren kennen als de enige Borg en Zaligmaker.'[137]

Juist ook in de prediking[138] en in de gezelschappen moet daarop gewezen worden, dat het voor al Gods kinderen nodig is om niet in de gestalten en gevoeligheden te blijven steken, maar tot het geloof in Christus te komen.

'Doch dan dreigt gevaar, ook onder ons: het gevaar, dat men zoekt een 'bevindelijke' prediking, die van Christus zwijgt, die opbouwt in gestalten en zalig spreekt op tranen. Neen, ik voer geen pleit voor de bloot voorwerpelijke prediking, die het hart koud laat, en de kerk versteent; waarin de ernstige vermaning van de onwedergeborene veelal ontbreekt; en van de bevinding der heiligen gezwegen wordt; een prediking, die al te zeer in ons vaderland doordrong en onberekenbare schade aanrichtte. Maar ook een tegenovergestelde prediking, die opbouwt in bevindingen, en van het Woord van Christus losweekt en van Hem als de enige grondslag zwijgt, is te schuwen. Zij biedt u grond voor uw zielevoet, die wegzinkt; zij vleit u met een hoop der spinnekoppen, die vergaat; zij bouwt u op, maar gij moet afgebroken worden; zij geeft een toetssteen, die niet zuiver is.'[139]

Het is het grote gevaar, dat mensen niet alleen rusten op het geloof in Christus, maar op de ervaringen.

---

[136] Het handschrift uitgewist, pag. 438-439 'De oprechte dorstigen echter zoeken Christus als Borg en Zaligmaker voor hun zielen. Het wordt hun om Hem te doen. En Hij wil Zich aan hen openbaren door Zijn Woord en Geest. O, hoe dierbaar wordt Christus deze zielen. In Hem is alles wat tot hun zaligheid nodig is. Nu gaat hun dorst uit naar Hem. Hoe dierbaarder Hij hun wordt, hoe minder zij buiten Hem het houden kunnen. Zij hebben een sterke begeerte om in Hem in de vierschaar van Gods recht vrijgesproken te worden en in Zijn bloed geheiligd te worden voor God. In de tweede Adam zoeken zij de herstelling van hun bondsbreuk in de eerste Adam geslagen. Het gemis doet hen dikwerf met vele gelovige werkzaamheden Christus benodigen. Zij dorsten met een sterk verlangen, dat vervuld worden moet. Gelijk Ismael in de woestijn zou sterven van dorst, zo dreigt hun ziel te bezwijken buiten de dadelijke inlijving in Christus tot de vrijspraak van hun zonden in de vierschaar van Gods recht. Dit dorsten is van een dodende werking voor het vlees. Gelijk het recht Gods de uitverkoren zondaar afsnijdt van alle leven en als een hel- en doemwaardige rechtvaardigt, zo is er in de oefening der heiligmaking een sterven.'

[137] Het handschrift uitgewist, pag. 193

[138] De gelovige verwachting, pag. 112-113 'En toch, wat naar het Woord niet is, zal geen dageraad hebben. Wij hebben wel zeer nauwkeurig acht te geven op de werking des Heiligen Geestes in de harten van Gods kinderen. De Heilige Geest toch lijft Christus in en Hij voert Zijn volk in de oefeningen des geloofs tot Christus. Daarbij wordt steeds meer alles ongenoegzaam voor Gods kinderen, wat buiten Christus is en oefent het geloof zich in een hongeren en dorsten naar Christus, dewijl Gods recht in Hem alleen is voldaan, ja al Gods deugden in Hem zijn verheerlijkt. Zo wij zonder ware geloofskennis van Christus rust menen te vinden, wij mogen wel vrezen, eens te licht bevonden te zullen worden in de weegschaal van Gods onkreukbare gerechtigheid. O, hoe gevaarlijk is een prediking, die de mensen zalig spreekt op grond van aandoeningen en bewegingen des gemoeds en z.g.n. eigenschappen, die bij de verworpenen ook gevonden worden. Er is geen weg ter zaligheid, dan alleen in Christus.'

[139] De gelovige verwachting, pag. 475

‘Dat is de eigenschap van het geloof. Lees, waar gij wilt in de Schrift; lees dienovereenkomstig in de Belijdenisgeschriften en in de formulieren der Nederlandse Kerk, overal zult ge het geloof zo beschreven vinden, dat het Christus eigent en Zijn gerechtigheid. Een geloof, dat buiten Christus kan, is niet het waar zaligmakend geloof. Het wil mij voorkomen een van de zeer ernstige feiten te zijn in deze dagen dat velen voor geloof houden, allerlei gevoeligheden en werkzaamheden, waarin niet de minste behoefte aan de verlossing in Christus openbaar wordt. Heb vele bevindingen, tranen, gebeden, maar zo gij er uw grond van maakt, bouwt ge op een zandgrond, die eens zal bezwijken. Voorwaar deze zielsmisleidende voorstelling van het geloof staat niet op zichzelf. Zij wortelt in het gemis aan ontdekking. Dààr ligt de grond voor de opbouwing in alles buiten het enig fundament. Het werd nimmer een verloren zaak voor God; het werd nooit omkomen. De verloren staat in Adam, in wie wij allen van God zijn afgevallen, bleef bedekt. (...). Maar o, dan het ware geloof! Uit het afgesnedene; uit het verlorene, die omhelzing van Gods Woord, die ontsluiting in Christus; die toeeigening van de belofte en bij de verdere oefening, die vereniging met de Borg en Middelaar Jezus, Die verlost en vrijmaakt van de dood.’[140]
‘Te kort zullen zijn uw tranen, uw gemoedsbewegingen, uw toestandjes; te kort in één woord zal alles zijn wat buiten Christus is, om u voor God te dekken. De scheidslijn wordt hier door Gods Woord klaar getrokken. Buiten Christus zal alles te kort schieten. Ik bid u, verwerpt deze vermaning niet. Schuwt de prediking, de gezelschappen, elk en een ieder, die u buiten Christus gronden wil; want zij bouwen op zandgrond. Toets uw zielen er aan of ge met Mozes de versmaadheid van Christus meerdere rijkdom hebt geacht dan de genietingen van Egypte. Neen, al Gods volk is zich de zaligheid in Christus niet bewust. Maar wel is het zo, dat de kleinste het buiten de enige Borg en Middelaar niet houden kan. Dat maakt de levende bekommering van Gods kinderen uit; dat is de bange vraag van hun hart: Zou ik nog eeuwig Christus missen?’ Bij alle zielservaring blijft er een begeren en zoeken en nodig hebben van Christus. Hij is het enig al voor al Zijn in zichzelf verloren kinderen.’[141]

B.7 Het oordeel over het geestelijk leven

Nu Kersten zo nadrukkelijk heeft gewezen op de noodzaak van bepaalde kenmerken, is het goed om erop te letten hoe men daar nu mee om moet gaan als het gaat naar anderen toe. Mag men deze kenmerken gebruiken om te beoordelen over het geestelijke leven? En kunnen de kenmerken ook fungeren als wegwijzers op de geestelijke levensweg, om af te meten hoever iemand gevorderd is? We willen daar de aandacht op vestigen.

Allereerst valt ons op, dat bij Kersten de beleving van de rechtvaardigmaking in de vierschaar van het eigen geweten niet normatief is voor het zijn van een kind van God. Hij beschouwt dit als een nadere weldaad die ‘de kleinen in de genade’ nog niet hebben ervaren. Deze laatsten behoren zeer zeker tot Gods volk, dus men mag hen daarvan niet uitsluiten.[142] Toch is het nodig om juist zulken heen te wijzen naar Christus.

---

[140] Meer dan overwinnaars, pag. 140-141
[141] Meer dan overwinnaars, pag. 151
[142] Het handschrift uitgewist, pag. 136-137 ‘Er zijn mensen, die het bekommerde volk van God neerslaan. Het is niets! Roepen zij; alles, wat ondervonden wordt is niets, tenzij gij u weet in Christus en in Hem gerechtvaardigd en in de gemeenschap met God hersteld te zijn. (…). Niet in de weldaden, die de Heilige Geest schenkt, ligt de grond der zaligheid, zelfs niet in onze rechtvaardigmaking, maar in Christus. (…). Maar in Christus wordt al het uitverkoren volk ingelijfd bij de wedergeboorte en dus behoren daarbij ook de kleinen in de genade. (…). Christus spreekt *hen* zalig, die hongeren en dorsten naar de gerechtigheid. Mogen wij hen dan buiten sluiten? Het zij verre. Maar wat ons betaamt is, hen tot Christus te leiden, opdat onze blijdschap daarin vervuld worden, dat de Bruidegom Zijn bruid heeft. Daaruit volgt echter, dat buiten het inzijn in Christus, in bewustheid des geloofs, de ware rust niet gevonden kan worden. (…). Is het niet noodzakelijk, dat wij alles leren verzaken en Christus door het geloof omhelzen om in Hem gevonden te worden? (…). O, hoe ernstig moeten wij waarschuwen tegen het rusten buiten Hem in Wie

‘Ook hebben wij ons wel te wachten van het drijven dergenen, die de wedergeboorte eerst dáár stellen, waar de Heilige Geest Gods kinderen in het hart verzekert van hun staat en verzoening met God in Christus. Hoewel die verzekering vele van Gods kinderen althans dikwijls lange tijd ontbreekt en zij hunnerzijds vanwege de onzekerheid in het gelovig bewustzijn van hun wedergeboorte door Comrie bij een embryo, een nog ongeboren vrucht, vergeleken worden, zijn er toch slechts twee staten, n.l. die des doods en des levens; wij zijn onwedergeboren en mitsdien dood òf wedergeboren en door God levend gemaakt; een derde staat is er niet.’[143]

Zo is het voor Kersten duidelijk dat, zoals hij het zelf zegt, ‘de zaligheid niet hangt aan de verzekering des geloofs’. De zaligheid is namelijk verbonden met het wezen van het geloof, dat in de wedergeboorte wordt geschonken. Dit dit wezen hebben, mag men niet veroordelen.

‘Ik zeg niet, dat de zaligheid aan de verzekering des geloofs hangt; zij is verbonden aan het wezen des geloofs. Maar zo Gods volk tot de vastheid des geloofs niet komen kan, mist het dikwijls de zalige vertroosting en verkeert het veelal in vrees en duisternis omtrent het inzijn in Christus. Die toeëigening van Christus nu is de vrucht van de verzegeling des Heiligen Geestes. Aan het aannemen des geloofs gaat de toepassing vooraf.’[144]

Zo blijkt dus, dat de bewuste rechtvaardigmaking niet normatief is. Toch is dit wel een belangrijk kenmerk; immers, die deze ervaring nog niet ontvangen hebben, ‘zien hoog op tegen Gods volk’, omdat zij zichzelf daarbuiten zien staan. De geestelijke herkenning (‘aansluiting’, zoals Kersten het noemt) ligt voor Gods volk in de beleving van de afsnijding.[145] Zij die dat nog missen, zullen voor zichzelf dus nog niet kunnen zeggen, dat zij bij Gods volk behoren.

‘Voor velen hangt over dit stuk grote donkerheid. Ach, hoevelen die niet ontkennen kunne, dat het leven in de wereld hun de dood geworden is; die Gods recht hebben leren billijken, al zou Hen eeuwig verdoemen; die met Ruth de keuze hebben mogen doen: Uw volk is mijn volk, en Uw God mijn God; ja meer; voor wie de weg der verlossing ontsloten is, verkeren in grote bekommering menigmaal, of wel in waarheid zij deel aan Christus hebben. Hoever zijn zij er van af, te vertrouwen dat hun zonden hun om Christus wil vergeven zijn. Hun schuld staat open; Gods recht eist, en er is geen ontkomen of dat recht moet voldaan. O, viel toch eens de vrijspraak nog! Zij vrezen bij de dood nog alles te zullen missen; en wijl er maar twee wegen zijn, in of buiten Christus, moeten zij menigmaal besluiten buiten Hem te zijn, en voor eigen rekening te staan.’[146]

Dat Kersten het belangrijk heeft gevonden, dat over de noodzaak van het recht wordt gesproken door Gods volk, blijkt wel uit zijn eigen, jonge ervaringen. Zo zegt hij bijvoorbeeld, dat het spreken van Gods werk zo gemist wordt in zijn dagen.

‘En nu kunnen wij elkaar wel zeggen: wat is het toch een lichte tijd. Ik heb als jongen wel op een stoof gezeten onder het oude volk van God en hun gesprekken gehoord en hen wat horen verklaren. Maar gelooft gij wel, dat gij soms gaat vragen: is dat nu een vreemde taal in deze tijd?’[147]

---

alleen de zaligheid is. Wij moeten een Borg voor onze schuld hebben; wij moeten met God verzoend; wij moeten Christus hebben tot ons deel en in Hem inzijn om zalig te worden.’

[143] De Heidelbergse Catechismus, pag. 359

[144] Het handschrift uitgewist, pag. 400-401

[145] De gelovige verwachting, pag. 234 ‘Laat Gods volk eens preken uit hun weg, dan krijgen zij aansluiting aan elkander. Laat hen eens vertellen, dat het een afsnijding werd en dat zij toen het eeuwige leven verkregen hebben.’

[146] Meer dan overwinnaars, pag. 9-10

[147] De gelovige verwachting, pag. 342

Aan de ene kant wil Kersten dus niet hard oordelen, omdat Gods werk zo vrij is, maar aan de andere zijde is het zo nodig om te wijzen op de noodzaak van de openbaring van Christus. Naar aanleiding van Zondag 6 zegt Kersten dan ook, dat het Gods werk is om Christus lang verborgen te houden voor de kleinen in de genade. Het is nodig om te zoeken naar Hem.

'Nog steeds bleef de Middelaar Zelf verborgen (…). Bemerkt ge, hoe de Middelaar in de ziel Zijns volks geboren wordt als een voldragen zielevrucht? O, hoe lang kunnen Gods kinderen buiten Hem omzwerven soms; jaren, lange jaren zoeken in een ledig graf; en dan wel het ongenoegzame gevoelen van alle vertroostingen in zich omdragen, het besef, dat alles te kort schiet om voor Gods rechterstoel te verschijnen alsook de levende betrekkingen de Middelaar te mogen leren kennen, doch tevens klagend: Hem zie ik niet. En nu zeg ik niet, dat aller weg dezelfde is; integendeel, de bediening des Heiligen Geestes is zo rijk, zo veelzijdig, dat we Gods eer zouden aanranden, als we van Zijn organisch werk modelwerk zouden maken, maar toch, ik vrees voor hen, die, zonder ook maar iets te verstaan ervan, dat de openbaring van Christus een wonder is van Gods genade, Hem menen te bezitten.'[148]

Voor hen, die gerechtvaardigd zijn met bewustheid, geldt dat zij Gods bekommerde volk niet hard mogen beoordelen. Zij behoren zelf te zoeken naar meer genade, bijvoorbeeld naar de kennis van God de Heilige Geest, zo zegt Kersten.

'En nu nog een enkele vraag aan u, wie het grote voorrecht geschonken is, verzekerd te worden van uw staat; die in Christus rechtvaardig gesteld werd voor God. Kunt gij bij uw rechtvaardigmaking leven? Ach, hoevelen worden grote christenen, die het bekommerde volk van God een gesel zijn en wier ziel in het duister gaat. Hoevelen hunner beroemen zich in een dorre klacht over hun zondig bestaan, missend de levende gebruikmaking van Christus, zo Hij gezeten is aan de rechterhand des Vaders. Hoe weinig gaat van hen de liefelijke geur uit van de notenhof des Heeren. Wat hun ontbreekt? De rechte bevindelijke kennis van de Heilige Geest en daarmede de aanneming tot kinderen, ook al werd Zijn werk rijkelijk in hen verheerlijkt. O, rijk begenadigd volk van God, moge de Heere u verwaardigen niet alleen een verzoend God in Christus, maar ook de Heilige Geest als de Derde Persoon in het Goddelijk Wezen te kennen, Die u verzekerde van uw zaligheid, maar Die u ook alleen vervrijmoedigt tot God te gaan en u uit uw jammerklachten doet opkomen in Hem, Die leeft om altijd voor Zijn volk te bidden. Hoe gering is onder Gods volk de kennis en de benodiging van de Heilige Geest.'[149]

Uit bovenstaande kunnen we opmaken, dat Kersten de noodzaak van mildheid benadrukt: al wat God Zelf gewerkt heeft, mag niet veracht worden door het volk van God, dat zelf verder geleid werd. De kenmerken, die horen bij het geestelijk leven, lijken dus vooral bedoeld te zijn voor het zelfonderzoek (het ware werk van God onderscheiden van het nabijkomende werk) en om aan te dringen op opwas in de genade; bovenal om te zoeken in te gaan in de ark der behoudenis. Zo heeft Kersten geprobeerd om het kleinste werk, door God Zelf gewerkt, niet te veroordelen, maar om anderzijds ook geen rust te geven dan alleen in Christus.

'Neen, ik zeg dat niet, om met het bekommerde volk hard te handelen; ik weet er zijn er, die hun aandeel in Christus niet kunnen opmaken en vrezen om te komen, en die zekerlijk zullen behouden worden; ik weet het, wat hun zielestrijd is; hun hopen en vrezen. Meer: God weet het. Maar juist zij beamen zo geheel de noodzakelijkheid om in Christus geborgen te worden; zij kunnen niet minder. Meer en meer worden zij er aan ontdekt, dat al hetgeen waarbij zij weleer leefden, geen grond kan zijn om op te staan in het recht des Heeren. Eén ding slechts is hun nodig! Dat zij in de arke ingaan.'[150]

---

[148] De Heidelbergse Catechismus, pag. 68
[149] De Heidelbergse Catechismus, pag. 223
[150] Meer dan overwinnaars, pag. 65

B.8 Commentaar

De kenmerken van het geloof zijn voor Comrie merktekenen; de zwakgelovigen kunnen en behoren aan de hand van de bijbelse kenmerken van het geloof 'hun roeping en verkiezing vast te maken'. Met dit doel heeft Comrie ook zijn ABC des Geloofs het licht doen zien: de kenmerken daarin beschreven moesten mensen helpen om hun staat te kunnen beoordelen. Comrie heeft aangegeven bewust de volgorde van het alfabet gebruikt te hebben om zodoende niet de kleinen in de genade moedeloos te maken, als zij moeten merken 'halverwege' het boek ergens te blijven steken. De kenmerken hebben vooral een functie als het geloof niet sterk is; en zelfs dan, in tijden van duisternis, kunnen de kenmerken niet altijd helpen. Daarom roept Comrie de lezers vooral op om de geloofsdaden te beoefenen en tot Christus te gaan; uiteindelijk is de zekerheid alleen bij Hem te vinden. Ook als men twijfelt of men wel waarlijk met Hem verenigd werd, is het nodig om niet allereerst te gaan zoeken naar kenmerken, maar om opnieuw gelovig tot Christus te gaan.
De sluitrede is voor Comrie dan ook een middel om tot de zekerheid te komen. Uit de kenmerken, die worden gegeven in Gods Woord, samen met het waarnemen van deze kenmerken in eigen leven, mag worden afgeleid dat de genade een persoonlijk bezit is. Hierbij gaat het erom, dat door Gods Geest geleidt, het zeker mogelijk is om zo tot de zekerheid over de staat van genade te komen.
Eén van de belangrijkste kernmerken, die aan het geloof in Christus voorafgaat, is voor Comrie toch wel de overtuiging van zonde en het inzien van zijn verloren staat buiten Jezus. De nood doet tot Hem gaan; als deze overtuiging ontbreekt, is het voor Comrie de vraag of het wel waar is. Daarbij is de diepte van de overtuiging geenszins bepalend; velen van Gods kinderen worden zacht geleid of kunnen nauwelijks spreken van grote veranderingen in hun leven. Zodoende heeft Comrie vooral willen laten zien dat Gods Geest op verschillende manieren kan werken; dit blijkt ook wel als hij spreekt over het kunnen beoordelen van het geestelijk leven. Comrie is hierin zeer voorzichtig en laat het oordeel aan God over. De mensen moeten zichzelf onderzoeken en niet oordelen over anderen.

Kersten heeft ook geschreven over de kenmerken van het geloof. Bij hem zien we heel duidelijk een visie op het geestelijk leven terugkeren in zijn preken; het geestelijk leven vangt aan met de wedergeboorte en levendmaking. Hierop volgen de daarbijbehorende kenmerken van genade, zoals de uitgestorte liefde Gods, de overtuiging van zonde en het buigen van Gods recht. Uiteindelijk leidt dit tot de afsnijding en een diepe, geestelijke ervaring, waarbij het geloof in Christus en de vrijspraak door God de Vader kenmerkend blijken te zijn. De wedergeboorte blijkt dus een onbewuste, hoewel niet onopgemerkte, verandering te zijn. Gods kinderen zijn met God verzoend, maar zij moeten zich dit nog bewust worden; er heeft een onbewuste verzoening met God plaatsgevonden. Het buigen onder Gods recht, waarbij het voor eeuwig verloren willen gaan het voornaamste en enige ware kenmerk van genade en zaligmakende overtuiging blijkt te zijn, leidt tot het geloof in Christus, zodat Hij de grondslag van zaligheid met bewustheid wordt.
Voor Kersten is het 'bewustzijn' een fundamentele notie; alles wat God doet, vindt voor de betrokken persoon onbewust plaats; in een weg van ontdekking wordt alles opnieuw ingeleefd: de vereniging met Christus wordt opnieuw beleefd, de vrijspraak van zonden wordt opnieuw beleefd enz. Hierbij is het duidelijk dat niet vanaf de levendmaking, maar pas vanaf de rechtvaardiging in de vierschaar van de consciëntie Christus de grondslag voor Zijn volk blijkt te zijn.
Op vele wijzen poogt Kersten dit te staven met Gods Woord. Zo legt hij de tekst uit Johannes 16:8 altijd op dezelfde wijze uit; dat de gewerkte overtuiging van zonde door Gods Geest het ongeloof in Christus is, blijkt door Kersten nooit genoemd te worden. Door eenzijdig en vooringenomen de Schrift te lezen, weet hij de bevindingen van Gods kinderen altijd met de Schrift te 'bewijzen'. Hierin gaat Kersten toch een heel ander spoor dan Comrie; bij Comrie treffen we toch niet zo vaak kenmerken van genade aan, die uit het verband van de Schrift werden gerukt; bij Kersten blijkt dat heel gewoon te zijn.

Het positieve spreken van Comrie, namelijk dat het geloof toch vooral een aannemen van Christus is, treffen we bij Kersten dan ook niet meer aan. Het woord 'aannemen' is zo verdacht geworden, dat Kersten zoveel mogelijk deze eigenschap van het geloof vermijdt of alleen middels een citaat durft te gebruiken.
Het gebruik van de sluitrede is bij Kersten ook helemaal verdwenen; niet het gelovig gebruik maken van de kenmerken der genade, maar de bevinding zelf blijkt normatief te zijn geworden. De poging van Kersten om de werkingen van Gods Geest niet voor te gaan schrijven, kan oprecht bedoeld zijn, maar wordt door hem zelf zeker niet in de praktijk toegepast. Niet de werkingen van Gods Geest, maar de bevinding van Gods volk, waarbij Kersten zelf de keuze maakt wie daarbij behoort en wie niet, blijkt de norm te zijn geworden. Zijn eigen geestelijke leiding blijkt toch zoveel invloed te hebben gehad, dat hij daar niet los van kon komen. Niet vaak, maar toch een enkele maal, gaat Kersten toch in op zijn eigen geestelijke ervaringen; iets wat we bij Comrie vrijwel niet aantreffen. Eigen geestelijke ervaringen spelen bij Kersten een veel grotere rol, dan hij zelf waarschijnlijk vermoed heeft.
De poging van Kersten, om de bekommerde zielen enerzijds niet hard te willen behandelen, door te zeggen dat het nog niets is, en door ze anderzijds aan te sporen om tot Christus te gaan, blijkt in de praktijk niet echt te functioneren. Vaak treffen we immers een klaagzang aan over de geestelijke duisternis van zijn tijd: er is zo weinig doorbrekend werk en het met bewustheid afgesneden te zijn uit Adam en ingeplant worden in Christus, wordt nauwelijks meer gevonden.
Dat de eenzijdige beschrijving van de 'voorgeschreven' weg die hierbij ervaren moet worden, daar ongetwijfeld aan heeft bijgedragen, heeft Kersten nooit doorzien. Tot de beoordeling van het geestelijke leven bleek Kersten immers altijd goed in staat te zijn; als de door hem beschreven kenmerken niet aanwezig waren, was het voor hem duidelijk: algemene werkingen van Gods Geest, en slechts een roemen in Jezus, zoals dat bij de Gereformeerde predikers werd aangetroffen.
De voorzichtige toon, die we bij aantroffen bij Comrie, om het geestelijk leven te beoordelen, is bij Kersten verdwenen. De functie van de kenmerken is immers verplaatst: ze zijn niet meer gegeven tot zelfonderzoek en tot persoonlijke troost; de kenmerken blijken gegeven te zijn voor hen die geestelijke leiding moeten geven, om zodoende anderen te kunnen beoordelen op hun geestelijke staat.
Ook hier zien we dat Kersten wel probeert te staan in het spoor van Comrie, maar dat dit wel zo eenzijdig heeft plaatsgevonden, dat er nauwelijks sprake is van herkenning en staan in dezelfde lijn.

Bijlage C. De opwas in de genade

'Ik schrijf u, kinderkens, want de zonden zijn u vergeven om Zijns Naams wil.Ik schrijf u, vaders, want gij hebt Hem gekend, Die van den beginne is. Ik schrijf u, jongelingen, want gij hebt den boze overwonnen. Ik schrijf u, kinderen, want gij hebt den Vader gekend Ik heb u geschreven, vaders, want gij hebt Hem gekend, Die van den beginne is. Ik heb u geschreven, jongelingen, want gij zijt sterk, en het Woord Gods blijft in u, en gij hebt den boze overwonnen.' 1 Joh. 2:12-14.

De visie van Comrie

In de vele geschriften van Comrie merken we voortdurend dat hij zijn hoorders indeelt in bepaalde categorieën Vooral in de toepassing van de preek zien we dat hij zijn hoorders op verschillende manieren benadert en de hoorders indeelt in een bepaalde groep. In het algemeen kunnen we zeggen dat hij zijn hoorders als volgt indeelt: - in onbekeerden, die nog geen genade kennen, - in kleingelovigen, die wel genade kennen, maar vaak er juist over worstelen of hun werk wel echt is – in bevestigden; zij die mogen weten met bewustzijn met God verzoend te zijn. In deze paragraaf willen we onderzoeken hoe hij deze mensen aanspreekt, en vooral hoe hij ze geestelijk leiding wil geven.

C.1 De ongelovigen en onbekeerden

De zondaren, die de rust met God missen, wordt enerzijds gewezen op de gevolgen van het blijven in de zonde, maar ook de weg om de rust met God te verkrijgen.

'Zie hier de weg, om tot de wezenlijke rust te komen; het is niet door doen, maar door geloven; en nu is het de tijd, de rust wordt u aangeboden, gij wordt geroepen, om er in te gaan; (…) maar daar gij Gods stem hort, dat gij moogt trachten de beloften Gods aan te nemen en in deze rust in te gaan.'[151]

Tot de ongelovigen zegt Comrie dat zij hun zwartheid moeten inleven, en dat zij

'daarop gezet moeten zijn, dat zij van deze zwartheid alleen in Christus' bloed mogen gereinigd worden. Noch uw bidden, noch uw tranen zullen u wit maken. Het is Christus' bloed alleen, dat van alle zonden reinigt.'[152]

Hoe moet men nu tot de onbekeerden preken? Moet men hen tot plichten aanzetten? zo vraagt Comrie zich af. Men moet de mensen leren

'dat haar vrijmaking bij de Wet onmogelijk is, vermits die door het vlees krachteloos is, en dat ze Gods Zoon tot haar Middelaar, Borg en Verlosser moeten hebben. Nimmer kan men in deze opzichte de plichten genoeg prediken, om mensen door de Wet te drijven naar Jezus, die het einde van de Wet is, tot rechtvaardigmaking van alle die in Hem geloven.'[153]

Vooral in de toepassing van de preken zien we wie Comrie aanspreekt. Zo blijkt uit de laatste preek van de Eigenschappen, dat tot elke hoorder van het Evangelie, dus ook de ongelovige en onbekeerde, de belofte komt en dat hij daarom ook het recht heeft om te komen en zich de belofte toe te eigenen. In het bijzonder zijn het de overtuigden, die hiertoe een recht hebben, omdat zij vooral om Christus verlegen zijn.

[151] Eigenschappen, pag. 149
[152] Leerredenen, 2e stuk pag. 125
[153] Leerredenen, 2e stuk pag. 187

In andere preken spreekt Comrie de onbekeerden aan, door te zeggen dat zij het gehoorde moeten overdenken, opdat zij zo van hun doodstaat van nature overtuigd worden. De onbekeerden moeten hun eigen zonden overdenken en beseffen dat God de zonde haat, en daarom moeten zij als een verslagene van hart in oprechtheid tot het Lam van God gaan.
Comrie blijkt de onbekeerden vooral aan te spreken op hun verantwoordelijkheid: het Evangelie gehoord te hebben, zonder tot Christus gekomen te zijn zal rampzalig zijn! Daarom moeten ze bidden om 'een bevindelijke en zaligmakende kennis van de waarheid en bidden om het zaligmakende geloof.'[154] Zo spoort Comrie voortdurend de onbekeerden aan om zichzelf niet te bedriegen, maar zichzelf te onderzoeken, de gevolgen van de zonden te overdenken en de aangewezen weg te bewandelen.

'Zie hier de weg, om tot de wezenlijke rust te komen; het is niet door doen, maar door geloven; en nu is het de tijd, de rust wordt u aangeboden, gij wordt geroepen, om er in te gaan; och! dat niemand hebben moge een boos en ongelovig hart; maar daar gij Gods stemme hoort, dat gij moogt trachten de beloften Gods aan te nemen en in deze rust in te gaan.'[155]
'Onbekeerde zondaar! wat zijt gij ongelukkig! de reuk van Christus oliën bekoren u niet; Zijn Naam, die een uitgestorte olie is, beweegt u niet, om tot Hem te vlieden en Hem lief te hebben; hetgeen gij klaar en overtuigende kunt zien, als u maar het gesprokene te binnen brengt. Nu moeten wij slechts zeggen: *Die Christus niet lief heeft, is een vervloeking, Maranatha, de Heere komt.'*[156]

C.2 De kleingelovigen

Alle kinderen van God hebben dezelfde genade; niet echter komt dat altijd in dezelfde mate openbaar. Vandaar dat Comrie zich inspant om zijn hoorders te doen opwassen in de kennis en in de genade en om te zoeken naar de vastheid in Christus. Al in zijn eerste werk, het ABC des geloofs, spoort Comrie daartoe de kleingelovigen aan. [157] Toch is het Gods beleid om Zijn kinderen ook arm te houden en verbergt Hij dikwijls, aldus Comrie, voor hen hun genadestaat.

'God houdt hen arm, door het verbergen dikwerf van hun genadestaat, hun kindschap en deel aan de verbondsgoederen voor hun: zij hebben wel bevinding, zij durven niet zeggen, dat zij tot nog toe altijd zijn ontbloot geweest, dat nooit een licht, Christus ontdekkende, in hun hart is opgegaan, dat zij zich niet hebben overgegeven; maar zelfbedrog is zo groot, en zo gevaarlijk en beklagelijk (…).'[158]

Toch geldt voor alle gelovigen, dat zij niet meer zijn onder de wet, maar onder de genade;[159] zij leven in een staat van vriendschap met God.[160] Alle kinderen van God zijn vrijgesproken bij God en kennen de stem van de Vriend.[161] Wat hun staat betreft, is er vrede, maar in de gestalte kan die

[154] Eigenschappen, pag. 368
[155] Eigenschappen, pag. 149
[156] Leerredenen, 1e stuk, pag. 361
[157] ABC des Geloofs, pag. 23 'O, kleine zielen! Ontkent dan niet meer het werk van God: dat aanhouden, dat komen als een hond om een kruimtje, is geloove; ja een groot geloof.' Zie ook pag. 34-35: 'Zij zijn niet arm maar rijk in hun staat: O, elk is een Koningskind; elk is van een hoge afkomst, er is geen onderscheid in dezen tussen Gods volk. (…) Zij zijn rijk in genade; (…) er is geen wezenlijke genade, of de een heeft ze, zowel als de ander.'
[158] ABC des Geloofs, pag. 40
[159] ABC des Geloofs, pag. 50 'want de gelovigen zijn trouwens niet onder de wet, maar onder de genade.'
[160] Eigenschappen, pag. 207 'Alle gelovigen, de gekrookte rietjes en glimmende vlaswiekjes, zowel als de sterkste ceders van Libanon Thomas, die niet geloven kon zonder zien, zowel als Abraham, die geloofde zonder wankeling, zijn in de staat van leven en vriendschap.'
[161] ABC des Geloofs, pag. 84 'Dat er in de genade des geloofs een zekere, onbeschrijfelijke kennen en gewenning aan Jezus, als de Voedsterheer van Zijn volk is, waaruit de kleine en zuigeling in de genade Hem van alle andere kent en onderscheidt: dit wordt ons ook opgehelderd Joh. 10:27 wanneer Christus

vreze afwezig zijn.[162] Zelfs de kleinste in de genade is volkomen rechtvaardig voor God, zo zegt Comrie

'Allen nu, geen uitgezondert, die het bovengenoemde in de allerkleinste trap wezenlijk hebben, zowel als die het in de grootste trap hebben, zullen niet schuldig verklaard worden.'[163]
'Eindelijk, hierdoor is de kleine en de allerzwakste zo volkomen ontheven van de schuld der zonde, en heeft hetzelfde recht tot eeuwigen leven, als Abraham, Izaak en Jakob. O dierbare en waardige naam: de HEERE, onze Gerechtigheid.'[164]

De vrede met God moet gezocht en bewaard worden en vanwege een slordige levenswandel en een te weinig oefenen van het geloof ontbreekt het veel van Gods kinderen aan deze rust.

'Deze rust bestaat ook in een gelovige en gevoelige gewaarwording van die genadige vergiffenis van al hun zonden, alleen om Jezus' genoegdoening, die zij door het geloof hebben aangenomen, en zichzelven in het bijzonder toegepast. (...) Deze rust bestaat ook in het ondervinden van de uitstorting van Gods liefde in de ziel, door de Heilige Geest, Rom. 5:5.(...) Slechts zeer weinige van Gods kinderen komen hiertoe, velen leven slordig en hebben vanwegen hun onopgewektheid geen vrijmoedigheid om zo in Jezus te rusten; anderen kunnen niet op Christus en in Hem alleen rusten, of zij moeten daartoe iets hebben, enige aandoening en gestalten (...) O! de rust is in Jezus alleen!'[165]

Om tot de ware rust te komen, is nodig om het rechte zicht op het Evangelie te hebben[166]: de gelovige heeft recht op al de beloften en moet daar dan ook mee werkzaam zijn.

'Oprechte, gij moet niet denken dat het geloofswerk gedaan is, als het maar pas begint. Het is droevig, om het ene uiterste te vermijden, dat wij in het andere invallen. Velen (...) stellen dat het Geloof maar hongeren, dorsten enz. is. Dat is wel geloof in zijn begin, in zijn eerste uitgangen; maar gij moet meer hebben, gij moet een geloof hebben, dat niet alleen vlucht tot Christus, maar dat ook tot Hem komt; dat men niet alleen tot Hem komt, maar dat men Hem ook aangrijpt; niet alleen Hem aangrijpt, maar dat men zich in Hem zo inwortelt en inlijft, dat men de sappen en het voedsel van Hem, den ware Wijnstok, deelachtig wordt; een geloof, dat niet alleen hongert, maar dat ook dadelijk eet. (...) De gelovige komt tot God door Christus in het gebed, om met God gemeenschap te oefenen en zich in God te verlustigen. Met God door Jezus Christus dadelijk verzoend en bevredigd zijn, zo kan en mag de gelovige, als een vriend Gods, familiariteit en gemeenzame ommegang oefenen.'[167]

---

zegt, dat Zijn schapen, de ware gelovigen, Zijn stem kennen (…) daar is iets in de ware gelovigen, waardoor zij aan Hem zo gewend zijn, dat zij kunnen zeggen: Deze is Mijn Liefste, deze is Mijn Vriend.'

[162] Eigenschappen, pag. 127 'Ofschoon een ware gelovige ten aanzien van zijn staat met God door Christus bevredigd is, hij zo lang hij niet verwaardigd wordt, dadelijk het geloof te oefenen, en dus in de ruste in te gaan, in vele onrust, ten opzicht van zijn gestalte, leeft.'

[163] ABC des Geloofs, pag. 71

[164] Leerredenen, 1e stuk pag. 327

[165] Eigenschappen, pag. 143-146

[166] Eigenschappen, pag. 401-403 'want ofschoon elke gelovige recht heeft, om op een gelovige wijze met al de beloften te mogen werken, nochtans zal de bevinding van de heiligen leren, dat zij onmogelijk de aanvallen en de strijd, die in de weg van het leven door geloof ondervonden worden, zullen kunnen tegenstaan , zonder bijzondere toezeggingen, om in de bijzondere gevallen het hoofd boven te houden. (…) Om door het geloof te leven wordt vereist en verondersteld, dat de ziel door krachtdadige onderwijzing van God, de Heilige Geest, een ondervindelijke kennis heeft van de weg van het Evangelie. (…) Daarom zullen wij bespeuren, dat vele gelovigen, omdat zij in de weg van het Evangelie weinig kennis hebben, de meesten tijd van hun leven in duisternis wandelen, en hebben weinig vrede.'

[167] Leerredenen, 2e stuk pag. 32-33

Aan de 'jonge beginners' in de genade geeft Comrie de raad om voorbereid te zijn op duisternis, die wellicht nog komen gaat. Een heel praktisch advies geeft hij om de ervaringen, die met God ervaren zijn, op te schrijven in een schrift, om, in de tijden van duisternis, daarop terug te kunnen vallen.[168]
Een andere oorzaak, dat velen nauwelijks opwassen in de genade, is het teveel aandacht geven aan het werk van God in de allereerste beginselen. Het is nodig om verder te gaan in het leven van de heiligmaking. Vooral in de eerste preek uit de Leerredenen somt Comrie vele oorzaken op, waardoor het komt dat vele in dodigheid leven en in duisternis hun weg gaan.

'Nog een oorzaak van de dodigheid van velen is, dat men alleen of voornamelijk blijft staan bij de eerste beginselen van het Christendom en van Gods weg, die Hij in het bestieren van de ziel houdt, zonder een gezetheid om te vorderen en voort te gaan. Velen zijn zo gesteld, dat zij hiervan allerliefst horen spreken en prediken; anderen spreken maar, zo in de openbare als verborgen samensprekingen, hoe men gesteld is, als men schuld ziet; hoe men het geloof oefent in Christus tot verzoening; wat het onderscheid is tussen een tijd- en tussen een waar geloof; en als men buiten deze dingen komt, zijn zij stom, hun les is opgezegd. Meent niet, dat wij zouden denken, dat dit niet nuttig is: o ja, op zijn tijd en als het te pas komt, maar altijd een en hetzelfde, verveelt; men moet zoeken te vorderen. Die altijd hier blijven bij de eerste dingen, hoe hoog ze in hun eigen en anderer gedachten zijn, zijn maar kinderen, die met melk moeten gevoed worden, terwijl zij vanwege de tijd leraars behoorden te zijn. (...) Nog een oorzaak van dodigheid is de hoogmoedigheid, de heerszuchtigheid. (…) de verdorvenheid doet ons de gaven en genaden van anderen met minachting beschouwen, en menigmaal werpt men er een blaam op. (…) Nog een oorzaak van de dodigheid is de droevige verdeeldheid, die er onder de godzaligen is. In deze landen zijn er wel enige verdeeldheden geweest over punten, die de grondslag van zaligheid niet raken, en die hebben geen nuttigheid gebracht; maar nu zijn er tussen vromen en vromen verdeeldheden over die dingen, die de zaligheid betreffen, over de beoefening van het Christendom.'[169]

Het is niet verstandig om de kleingelovigen op te bouwen in hun zwakke geloof en te vertroosten en op te beuren en te zeggen, 'hoe dodig ze ook zijn, gij hebt dat, en gij hebt wat anders'.

'Daarom zou het goed zijn, dat men vraagde, niet wat wij al ondervonden hebben, maar wat wij nu zijn, hoe het in die dag, in dat ogenblik tussen God en onze ziel stondt. Daar komt het op aan, niet wat ik over een jaar was, maar wat ik nu ben.'[170]

Comrie legt in zijn preek over Hooglied 1:5 uit, dat de dochters van Jeruzalem worden vergeleken met gelovigen, die wel enige kennis hebben van Jezus, maar Hem nog als de grootste Gave achten, terwijl de Bruid de gelovige voorstelt, een ervaren, zeer gelovige voorstelt. Zulke zwak gelovigen denken teveel van zichzelf en veroordelen anderen, in dit geval de Bruid, gemakkelijk.

'De dochters van Jeruzalem, schoon in Zion geboren, zijn dezulke nochtans, die maar eerst op de weg komen, en zuigelingen in de genade zijn, die met melk moeten gespijzigd worden, en liggen moeten aan de borsten, om getroeteld te worden. (…). Het zijn dezulken, wiens geloof en verzekering meest steunt op haar gevoel. Zij zijn nog niet in staat om op het enkel woord van de God Amen te vertrouwen, en in duisternis, daar geen licht is, te steunen op de Naam haars Gods: maar als zij de tekenen en panden van Gods liefde vinden, zij geloven dan, en haar geloof wordt meer veroorzaakt door gevoel, dat zij in haar zielen vinden, als door het onfeilbare van Gods

[168] Eigenschappen, pag. 470 'zoek nu, terwijl het uw zomer is, wat op te leggen voor nare tijden. Let op uw bevindingen; tekent in schrift, kan het zijn, alles, onthoudt het in uw geheugen; de tijd zal komen dat gij het nodig zult hebben, dat gij uit armoede tot vorige bevindingen zult moeten gaan.'
[169] Leerredenen, 1e stuk, pag. 49-57
[170] Leerredenen, 2e stuk, pag. 99

Woord en het onveranderlijke van Gods trouw. Daarom zal men doorgaans zien, dat haar geloof blijft zo lang die gestalte is.(...) De dochters van Jeruzalem zijn dezulke, die, schoon zij enige kennis en zoete onderhandelinge met Jezus hebben, nochtans die onderscheiden kennis niet hebben van de Persoon des Middelaars, om die Persoon te prijzen en hoog te achten boven alle de gaven. Hiertoe is tijd en veel bevinding van node. (...). En ik vinde dat de Discipelen wel in Christus als de ware Weg wandelden, eer zij volkomen kennis hadden, dat Christus die Weg was. (...) Eindelijk de dochters van Jeruzalem zijn dezulke, die de gebreken, zwakheden en wederwaardigheden in anderen niet goed dragen kunnen. Wie weet hoe hard zij de Bruid zullen gevallen hebben? Met wat verdenking van haar staat en werkzaamheid zij ingenomen waren? Hoe zij de Bruid van bedrog, verwaandheid en voorgeven van grote dingen zullen beschuldigd hebben?'[171]

Het kenmerk van de kleingelovige blijft de mate, waarin de troost van de vergeving der zonden ervaren wordt: die is bij zulke gelovigen klein en gering.[172] Daarom is er veel strijd, of zij wel de overwinning zullen behalen.[173] Toch hebben allen, hoe gering het geloof ook kan zijn, in het wezen der zaak de zekerheid dat zij kinderen van God zijn, omdat Gods Geest dat getuigt.

'O, wat is het te zeggen, dat iemand twijfelende was over zijn aandeel, en dat de Geest komt en dat klaar aan hem openbaart, verzekerende hem daarvan, en hem doende God als zijn Vader zien, en met vertrouwen zeggen, Abba, Vader, mijn Vader. Al Gods gelovige kinderen hebben deze werking des Geestes in het wezen der zaak, schoon in maat en trap verschillende en de dadelijke gewaarwording, de ene tijd meer, de andere minder, om haar van haar kindschap te overtuigen.'[174]

Het kan zelfs gebeuren, dat kleingelovigen in hun leven nooit tot de persoonlijke zekerheid van hun rechtvaardiging bij God komen. Ondanks dit gemis zullen zij tot zalig worden.

'Ofschoon wij vooralsnog niet in en bij onszelf gerechtvaardigd zijn, door de gelovige gewaarwording van ons aandeel aan deze weldaad in ons eigen gemoed, en dat wij, ofschoon wij deze niet verkregen hebbende, kwamen te sterven, zalig zouden worden. Omdat de volkomenheid van de rechtvaardigmaking voor God, in Zijn vierschaar in Zichzelf, niet bestaat in hetgeen wij gevoelen, maar in hetgeen God aan ons toegerekend heeft. Ofschoon de volkomenheid voor ons en tot onze troost, in de gevoelige gewaarwording en verzekering daarvan door de Heilige Geest, in ons gemoed getuigende ons aandeel daaraan, volstrekt gelegen is.'[175]

Toch beschouwt Comrie het als Gods gewone weg, dat Gods kinderen in de loop van de tijd tot meer en vollere zekerheid komen. Een plotselinge, snel verkregen zekerheid is in zijn ogen verdacht,; aan de andere zijde is het ook niet goed om alle indrukken en overtuigingen direkt voor zaligmakend werk te houden.

---

[171] Leerredenen, 2e stuk, pag. 105- 107

[172] Leerredenen, 2e stuk, pag. 185 'Die alleen in Christus wandelen en haar vertrouwen op Hem stellen, worden niet meer of min wezenlijk vertroost, wegens haar deel aan God en de verzoening met Hem, door iets dat ze in zichzelf zien: maar de gerechtigheid en de genoegdoening van Christus is alleen de grond, waarop zij haar vertrouwen zetten. Maar gij zult vinden, als gij veel doet, dan is het vast, en als gij weinig doet dan is men beroerd. Dat is verkeerd, in opzicht van onze verzoening met God, maar goed als een bewijs van de waarheid van ons geloof.'

[173] Leerredenen, 2e stuk, pag. 188 'Een gelovige heeft maar zwakke genade; (…), daarom is zijn kommer, ik zal het niet uithouden en getrouw blijven tot de dood toe. Maar gij kleingelovige, waarom vreest gij? Heeft God ooit een bondeling verworpen? (…). Gods verbond met u is gegrond in Christus' bloed, in Zijn borgtochtelijke voldoening.'

[174] Leerredenen, 2e stuk, pag. 84

[175] Brief over de Rechtvaardigmaking, pag. 155

‘Mijne geliefden, in plaats van dat spreken uit de hoogte en het voorgeven van een volle verzekering van jonge beginners, waartoe zij ook schielijk geraken, een blijk zoude zijn van de ware genade, en wel het enigste blijk, houd ik het daarvoor, dat als de jonggeborene kinderen, zodra zij geboren zijn, spreken, en wel onderscheiden spreken, zij dan monsters moeten zijn. Schreien, wenen, iets te begeren tot vervulling van zijn gebrek, om dat deelachtig te worden, is een blijk van leven en gevoel.
Aan de andere zijde moeten wij ook de breuk van de dochter Zions niet op het lichtste genezen en haar met loze kalk pleisteren, noch terstond opgeven die en die zijn doorgebroken en tot ruimte gekomen, gelijk onvoorzichtigen doen, even alsof in een korte tijd en bijna tegelijk uitbotsel, blad, bloem en rijpe vruchten op een boom kwamen; neen, alle uitbotsel wordt geen bloem en alle bloem wordt geen vrucht en al wat zich schijnt tot vrucht te zetten, wordt juist geen rijpe vrucht. Daar is menigmaal een worm, een kanker van binnen, die wij niet zien, waardoor vele vruchten afvallen. De beste wijze is om zich naar de gang des werks te gedragen en zijn besturingen zo in te richten, dat wij de zielen nooit zoeken te verschrikken of op de grond te werpen, noch te pleisteren, maar haar hoe langer hoe meer in de ellende te laten inzinken en onder het oog te houden wat een zaak het is, dat aan Gods rechtvaardigheid moet voldaan worden en dat zij daar deel aan moeten hebben.’[176]

Net als in het natuurlijke, gaat de Zon der Gerechtigheid langzaam op in het leven der gelovigen.[177] Het is God de eer geven als men zoekt op te wassen in de genade.[178] Daarbij zijn voor Comrie de geloofsdaden tekenen van leven en vormen ze het bewijs dat er een geloofsvermogen aanwezig is.[179]

‘Mijn geliefden, het zaad dat levend gemaakt is, zal uitspruiten, het takje dat in de stam ingelijfd is en dat de sappen en het leven van de stam deelachtig wordt, draagt ook vrucht. Daar leven is zal ook werkzaamheid uit voortvloeien. Hier is nu een toets of wij in Christus ingelijfd zijn. Wie door een oprecht geloof Christus ingelijfd is, die wordt uit kracht van zijn inlijving werkzaam, die neemt Christus en al Zijn weldaden aan.’[180]

Zo heeft Comrie de kleinen in de genade willen onderwijzen en willen versterken en doen opwassen in het geloof.

---

[176] Heidelbergse Catechismus, pag. 257-258

[177] Heidelbergse Catechismus, pag. 329-330 ‘Evenzo handelt God ook in de genade; dat kostelijke licht gaat niet in eens in zijn volle kracht op, maar al trapsgewijze’ (…). Zo handelt God ook met Zijn uitverkorenen, hen brengende uit en van onder de macht der duisternis tot het koninkrijk van de Zoon Zijner liefde. Hij deelt de ziel niet aanstonds dat licht der kennis in de middagklare openbaring van Zijn Zoon, door het Evangelie in hun zielen mede, maar trapsgewijze gaat de oprechten het licht op in de duisternis; en dus is het met vele begenadigden, dat zij enige tijd nodig hebben, eer zij tot ruimte komen en van welken men zeggen moet, het kostelijke licht des troostes is er niet; en het is ook geen duisternis, naar dien God de Zijnen van stuk tot stuk wil onderwijzen in de verzoeningsleer, doende hen de ene zaak voor en de andere na bevatten.’

[178] Heidelbergse Catechismus, pag. 438 ‘Dus zou men, als men Gode de eer van de ontvangen genade gaf, staan naar de vermeerdering en wasdom in de genade, om van een kind een jongeling, van een jongeling een man en van een man een vader in Christus te worden; en men zou niet twijfelen over de waarheid van zijn staat in de genade, omdat men tot de hoogste trap niet vliegende komt. Want zou het niet de uiterste dwaasheid zijn dat men van een kind in het natuurlijke zoude twijfelen of het een mens was, omdat het geen man en vader is? Zo is het ook hier.’

[179] Heidelbergse Catechismus, pag. 484 ‘Dus besluiten wij, dat deze kennis (van het Evangelie WJB) ook zaligmakende is. (…) Missen wij deze kennis in het wezen der zaak, wij zullen met al onze ingebeelde kennis verloren gaan; hebben wij die in de geringste mate, al was het maar als een mosterdzaadje, wij zullen wel aanlanden; en het is een blijk dat gij Christus ingelijfd zijt, deszelfs oprechtheid en waarheid in de minste daden, zowel als in de grootste openbarende.’

[180] Heidelbergse Catechismus, pag. 441

C.3 De bevestigden

Comrie spreekt hen aan als gelovigen 'wien God het geloof in meerder kracht geschonken heeft, zodat gij niet alleen in deze rust bij aanvang zijt ingegaan, maar in dezelve blijft'. Tot hen komt de waarschuwing om 'die nog als met banden geboeid liggen, met tedere ontferming te behandelen'[181]. Ook moet men vrezen voor de zonde.
In het bijzonder wordt het ware leven door het geloof gekenmerkt door de blijdschap. Lang niet alle kinderen van God ontmoeten evenveel duisternis op hun levensweg; zij hebben geleerd om niet te zien, op wat in hen is, maar op datgene wat buiten hen is.[182] Daarin wordt de vrede gevonden.

'Het leven door geloof, in het algemeen aangemerkt, is een leven in een blijde bewustheid van zijn genadestaat, zodat de ziel in zichzelve ziet de gewisse blijken van een kind Gods, en God Drie-enig als hare God kan aanmerken.'[183]

Toch is Comrie in zijn pastoraat weinig mensen tegengekomen die leefden in die volle blijdschap van het geloof; en als men het al had, was het na veel strijd verkregen.

'Er zijn enige van Gods kinderen, die, ofschoon zij kennis hebben van licht en duistere wegen, slechts zeer kort in de duisternis blijven, en kunnen tot roem van vrije genade zeggen: er is wel een ogenblik, maar het is ook slechts één ogenblik, in Zijn toorn: maar een leven in Zijn goedgunstigheid. Doch dit is zeldzaam, en het lot slechts van zeer tedere en geoefende heiligen. De bevinding leert (...) dat het wel twee jaren lang in het gebruik van de middelen kan gebeuren, zonder in het licht te komen, of met voldoening zijn hart kwijt te worden; wat zeg ik? Velen hebben twintig ja dertig jaren lang gezeten in de duisternis.'[184]

Zij die verder gevorderd zijn in de genade, hebben, vergeleken met de kleinen in de genade, meer vrijmoedigheid in het toegaan tot God.

'Vele kleine merken God aan als verzoenbaar, dat Hij uit genade zich om Zijns Zoons wille kan laten bewegen en bevredigen met haar. Er is geloof in die werkzaamheid in de eerste beginselen. Die zo werken, moeten wij niet veroordelen. Er is enig licht, maar weinig is het; de morgenster is nog niet met veel glans in haar haar hart opgegaan. Maar die verder gevorderd zijn en in Christus' naam bidden, zien die God, tot Wie ze naderen, in Christus verzoend, en de wereld met Zich verzoenende. En dit geeft haar de vrijmoedigheid om tot Hem te gaan met vertrouwen, gelijk een kind gaat tot zijn Vader.'[185]

---

[181] Eigenschappen, pag. 152
[182] Eigenschappen, pag. 457-458 Alleenlijk heb ik aan te merken, dat al de gelovigen in deze duistere wegen, waarvan wij zo uitvoerig gesproken hebben, niet komen. Velen zijn gelijk aan de schippers, die altijd het gezicht van het land houden, en weinig verandering gewaar worden, God hen liefelijk ondersteunende en zachtkens behandelende. (…) Deze duisternis kan onder andere ontstaan 'door een al te veel zien naar binnen op zijn ellendig hart en zijn gestalte, zonder uitzien naar en dadelijk aangrijpen van Jezus. (…) Het was beter, dat men zijn aandacht daarvan zocht af te wenden, en naar Jezus en het aanbod van genade zocht te zien; want al te veel op zijn ellende steeds te zien, zal het hart maar hoe langer hoe onvrijmoediger maken.'
[183] Eigenschappen, pag. 410
[184] Eigenschappen, pag. 461
[185] Leerredenen, 2e stuk pag. 68

De Bruid in het Hooglied wordt door Comrie genoemd 'een uitnemende gelovige, een geoefende en gevorderde in de bevinding'.[186] Zij is in staat om de aanvallen van de Satan te weerstaan, omdat zij weet, dat zij in Christus is, en dat daarom de verdoemende wet geen kracht meer kan doen.

'Want in Hem zijnde, is de zonde teniet gedaan, ten aanzien van zijn verdoemende kracht, en de ziel heeft genoeg om alle, die tegen haar in het gericht opstaan, te voldoen. Is het geloof levendig, zij kunnen zeggen, wegens de vereniging met hun Hoofd, o Wet, schoon ik u bemin als een afdruksel van Gods heiligheid en de eeuwigdurende regel van gehoorzaamheid, nochtans ben ik aan u gestorven, om de gerechtigheid door u te zoeken, waar is nu uw verdoemende kracht? Zij is ten opzichte van mij tenietgedaan: ik sta zo in mijn Hoofd Christus, dat er geen verdoemenis meer voor mij is; hebt gij iets van mij te eisen, ik ben niet aansprekelijk voor uw rechtbank, gij moet Jezus aanspreken, die u verheerlijkt en ten volle aan uw eis en vloek voldaan heeft door doen en lijden, en dat alles is mijn. O Gode zij dank, dat ik niet onder de wet, maar onder de genade ben, Rom. 6.'[187]

Een bestendige zekerheid te bezitten noemt Comrie een zeldzaamheid. Hij vergelijkt het met het hebben van de witte keursteen. Maar als men de zekerheid mist, is dat toch vaak eigen schuld; men behoort niet te leven uit het gevoel, maar door het geloof.

'Gij moet weten, dat de verzekering bestendig te hebben op de rechte wijze een parel is en een witte keursteen, die God aan al Zijn kinders niet geeft. Het is een juweel, dat God aan weinigen schenkt, of zij moeten zeer geoefende tedere Christenen zijn, en in veel druk en wederwaardigheden. Want het geloof, als het werkzaam gemaakt is, vertrouwt dat Christus en Zijn gerechtigheid, en de vergeving van zonde aan haar van God geschonken of gegeven is, en dat de H.Geest dit verzegelt aan de ziel: nochtans zodra dit licht ingetrokken wordt, en het oude Atheïstische ongelovig vlees opkomt, zo komen er twijfelingen, die geen een gelovige te boven kan komen, totdat God wederom Zijn Zoon in haar ziel openbaart. Gij moet weten, dat de verzekering, dat gij, niet tegenstaande uw zwartheid, liefelijk zijt, iemands genadestaat niet uitmaakt, maar zijn blijdschap erover. Hebt gij de blijdschap niet, uw staat is niet gegrond op uw gevoel, maar alleen op Jezus Christus, Wiens eigendom gij geworden zijt, en in Wien gij ingelijft zijt. Gij moet weten, dat het dikwerf uw eigen schuld is, dat gij deze verzekering mist. En wilt gij enige redenen van uw onzekerheid hebben, let maar op de volgende. Komt het daar niet van dat gij te veel bijft zien op uw eerste overgang, en omdat die u zo klaar niet is, dat gij uw andere werkzaamheden verdacht houdt? Nu mijne geliefde, wij bidden u, vergeet hetgeen dat achter is, staat na een nieuwe overgang in Christus. Het komt zo zeer er niet op aan, of hetgeen over twintig jaar geschied is goed is, maar doet het nu. Christus zegt, Komt tot Mij. (…) Komt uw onzekerheid niet daar vandaan, dat gij uw verzekering teveel op uw genieting bouwt. Hebt gij een goede gestalte, dan gelooft gij; is dat over, gij twijfelt. Zoolang gij zo leeft, zult gij geen bestendige troost hebben.'[188]

We zien dat Comrie's grote doel was om de onbekeerden te waarschuwen en hen te vermanen zich te bekeren van de weg der zonde, de kleingelovigen op te bouwen in het geloof en hen daarin te versterken en de bevestigden op te roepen om de zekerheid te bewaren en te leven in vrede met God.

De visie van Kersten

De tijd van Kersten is een andere tijd geweest vergeleken met die van Comrie; immers, er was een bloei in het geestelijke leven ontstaan door de gezelschappen; daar kwam Gods volk bijeen om geestelijke ervaringen uit te wisselen en elkaar te kunnen onderwijzen. Het is bekend dat hierbij

[186] Leerredenen, 2e stuk pag. 108
[187] Leerredenen, 2e stuk pag. 115
[188] Leerredenen, 2e stuk, pag. 125-126

allerlei onderscheidingen werden gebruikt om iemands vorderingen op de geestelijke levensweg te kunnen beoordelen.[189] Allerlei stadia en standen werden beschreven, zodat een indeling te maken was. We willen nagaan in hoeverre Kersten zulke standen uit het geestelijke leven heeft overgenomen en welke waarde hij daaraan hechtte, of dat hij heeft willen staan in de lijn van Comrie.

C.4 De noodzaak van de standen in het geestelijk leven

Voor Kersten was het overduidelijk dat sommigen van Gods kinderen meer opwas in de genade kenden, dan anderen.[190] Zo maakt hij een onderscheid tussen de toe-eigening van het geloof en de verzekering van het geloof. Niet allen van Gods kinderen komen voor zichzelf tot de zekerheid van het geloof.[191] Regelmatig benadrukt hij dan ook dat het nodig is om onderscheid te maken in de standen van de genade.

'Daarom, bij de oprechten vindt ge meer en meer de noodzakelijkheid om in Christus geborgen te worden. Ik tracht in eenvoudigheid de standen van het genadeleven aan te geven. En dan is het niet om de kleinen te slaan, maar om hen naar Christus uit te drijven. Er moet een gemis in hun hart kome en een ledigheid, en dan wordt Hij dierbaar en noodzakelijk. En dan, o die omgangen met Christus. (...). Maar dat alles de dood in!.'[192]

---

[189] Zie hierover bijvoorbeeld: H. Florijn, De Ledeboerianen, Houten, Utrecht, 1991 en 'Bevindelijk gereformeerden in de negentiende eeuw, F. A. van Lieburg e.a. Kampen, 1994

[190] De Gereformeerde Dogmatiek dl 2, pag. 163 'Tot deze volle verzekering komen niet al Gods kinderen. Comrie schreef reeds, dat er in zijn dagen weinigen waren. Om daartoe te komen is Gods volk afhankelijk van de bediening des Heiligen Geestes, Die hen verzekert, gelijk duidelijk blijkt in Jakob. (…). Jacob noemde Abrahams God ook zijn God, doch niet eer dan nadat de Heere hem Zijn gunst en genade verzekerd en zijn zonde weggenomen had (in Pniel) (…). De toeëigening volgt op de verzekering des Heiligen Geestes. Degenen, die dit ontkennen en in de wedergeboorte niet alleen de Goddelijke toerekening leggen, maar ook de bewuste geloofs-toeëigening, loochenen de standen in het genadeleven, terwijl zij het oprechte volk als minwaardige zuchters en klagers achten of tot ruste zoeken te brengen buiten de wèl-bewuste toeëigening van Christus. Daarmede staan zij de levende werkzaamheid des geloofs in het hongeren en dorsten naar Christus tegen.'

[191] De Gereformeerde Dogmatiek dl 2, pag. 88-89 'De wedergeboorte is een opwekking uit de geestelijke dood en wordt dan ook niet eerst gewrocht, wanneer de levendgemaakte gekomen is tot een *bepaalde stand in het geloof*, wordende van zijn aandeel in Christus verzekerd door de Heilige Geest. Sommigen schijnen dit te drijven, als zou een levendgemaakte nog niet zijn wedergeboren, doch zijn als een *embryo*, als een verborgen vrucht. (…). Wel spreken sommigen onzer Godgeleerden als Comrie, van een *embryo*, doch dan hebben zij het oog op het gelovig *bewustzijn* van de wedergeborene, niet op de wedergeboorte zelve. Men onderscheide toch het genadewerk Gods, dat Hij in Zijn uitverkorenen verheerlijkt, van het bewustzijn dier uitverkorenen van dit werk.'

[192] Het handschrift uitgewist, pag. 20-21. Zie ook pag. 136-137 'Daaruit volgt echter, dat buiten het inzijn in Christus, in bewustheid des geloofs, de ware rust niet gevonden kan worden. Dat is de andere zijde van hetgeen wij zoëven zeiden, dat n.l. alleen voor zover wij Christus en Zijn weldaden met een gelovig hart aannemen, wij van het inzijn in Christus de troost zullen hebben. Helaas, velen in onze dagen spreken nog wel van de noodzakelijkheid der bekering, maar kennen de standen in het geloofsleven niet. Bekeerd is bij hen bekeerd; en de bekeerde moet maar geloven alles te bezitten. Tot de strijd van Gods volk daalt men niet af en talloos velen verlaten zich op hun bevindingen in plaats van op Christus. Te vrezen is, dat velen zich bedriegen.'
En pag. 265-266 'Er zijn twee dingen, waarop wij acht moeten geven. Dat zijn deze beide dingen. Ten eerste zijn er onderscheiden standen in het genadeleven van Gods volk; zij zijn niet alle even ver gekomen. Ten tweede letten wij daarop, dat elke stand zijn eigen eigenschappen bezit, die zijn kenmerken moet vertonen Als een kind geboren wordt, schreit het; als een mens uit God geboren wordt, weent hij. Als iemand vertelt, dat hij bekeerd is, en geen eigenschappen heeft, dan zeg ik: Dat geloof ik niet, want dat zou u eigenschappen vertonen. (…).'

Het is dus duidelijk dat Kersten met nadruk hierop wijst en onderscheid wil aanbrengen in de beoordeling van de vorderingen van het geestelijke leven. De noodzaak van standen in de genade wordt dus met klem verdedigd. Daarom is het goed welke standen hij onderscheiden heeft.

C.5 De onderscheiden standen met de bijbehorende kenmerken

Nu we hebben gezien, dat het voor Kersten zeer belangrijk was om de standen in de genade te leren, willen we letten op de soorten standen die Kersten onderscheidt, samen met de eigenschappen daarvan. Wat bepaalt nu of een gelovige wel of niet bij een bepaalde stand van het geestelijk leven hoort? Als we daarop letten, kunnen we de volgende indeling maken.

C.5.1 De kleinen in de genade

Regelmatig bemerken we dat Kersten het heeft over mensen, die wederomgeboren zijn, en dus het geestelijke leven deelachtig zijn, maar daar zelf nog weinig of geen zicht op hebben. Zulke personen benoemt hij vaak met termen als 'kleinen in de genade' of als 'bekommerden'.
Aan de hand van enkele citaten willen we trachten na te gaan, wat van deze mensen geldt en wat hun kenmerken zijn.

'Ik tracht in eenvoudigheid de standen van het genadeleven aan te geven. En dan is het niet om de kleinen te slaan, maar om hen naar Christus uit te drijven. Er moet een gemis in hun hart kome en een ledigheid, en dan wordt Hij dierbaar en noodzakelijk. En dan, o die omgangen met Christus. (...).Maar dat alles de dood in! Het moet in de diepte met het volk van God, het moet komen in de het onmogelijke van het zalig worden en door de dood het leven verkrijgen. Met de discipelen ging het de dood in en met Christus ging het de dood in, maar Hij verrees en Hij is opgewekt uit de doden en zij met Hem. Zijn gemeente wordt op Hem als het enige fundament gebouwd; en dat wordt onderwerpelijk geleerd. Zij zijn met Hem ook gezet in de hemel. Maar nu aan onze kant: dat moet doorleefd. En dat wordt doorleefd in de rechtvaardigmaking en dat afgesneden worden van alle gronden; en zo worden zij gebouwd op dat fundament.'[193]

Wat missen nu zulke bekommerden en kleinen in de genade nog? Zij missen nog 'het gaan in de diepte en in de dood' en het bewust kennen van Christus.[194] Ook vrezen zij vaak voor zelfbedrog.[195] Op vele plaatsen zien we dan ook dat Kersten daartoe aanspoort: dat de kleinen in de genade moeten uitzien naar de weldaad van de rechtvaardigmaking.[196]

---

[193] Het handschrift uitgewist, pag. 20-21

[194] Het handschrift uitgewist, pag. 136-137 'Maar in Christus wordt al het uitverkoren volk ingelijfd bij de wedergeboorte en dus behoren daarbij ook de kleinen in de genade. (…). Christus spreekt *hen* zalig, die hongeren en dorsten naar de gerechtigheid. Mogen wij hen dan buiten sluiten? Het zij verre. Maar wat ons betaamt is, hen tot Christus te leiden, opdat onze blijdschap daarin vervuld worden, dat de Bruidegom Zijn bruid heeft.' Zie ook pag. 144: 'Zoekt, bekommerde zielen, Christus te gewinnen. Zet uw hart op Hem.' Zie ook pag. 233: 'Hoezeer kunnen wij teren op de eens ontvangen genade? De bekommerden over hun staat kunnen het houden buiten de bewuste inlijving in Christus; de bevestigden leven dor en droog voort.'

[195] De gelovige verwachting, pag. 27 'Vele bekommerde zielen vertwijfelen bij het gemis van de gevoelige genade hun staat; het schijnt hun dan dikwijls toe, alsof zij zich bedrogen hebben; zo de Heere hen al uit Zijn Woord toegesproken heeft, brengt het droeve gevoel der verlatenheid in hun hart hen in zulk een duisternis, dat zij geen houvast aan de beloften Gods meer hebben. En ook al mogen zij geloven, dat hun staat vast ligt in Christus, is de verberging en verlating Gods zeer smartelijk en schijnt het hun toe, alsof zij het vriendelijk aangezicht van hun God en Vader niet meer aanschouwen zullen.'

[196] De Heidelbergse Catechismus, pag. 254-255 'Vooral in deze donkere dagen, waarin de onderscheiding van de geestelijke weldaden meer en meer zoek raakt, is het wel nodig nauwkeurig acht te geven op hetgeen God werkt in de rechtvaardigmaking van Zijn volk door het geloof; niet om de kleinen in de genade neer te slaan, maar om hen te meer heilig verlangend te maken naar de weldaden, die God in

Dit nu is Gods werk in hen: het grote werk Zijner genade. Hij roept hen uit de dood tot het leven; vernieuwt en wederbaart hen. (…). In die toepassing der zaligheid zijn Gods uitverkorenen geheel lijdelijk. (…). Daarenboven wil Hij ze van de staat der behoudenis in hun hart verzegelen. Wat toch al is Gods werk in hen en al zijn zij mitsdien Christus en al Zijn weldaden deelachtig, door het gemis van de verzegelingen des geloofs, verkeren Gods lievelingen dikwijls in grote vreze en bange strijd. Honderden vertwijfelingen zijn in hun hart over hun staat. Zij zijn bekommerd of het werk in hen wel waarheid is; zij vrezen geen deel aan Christus te hebben; de donder der wet verschrikt hen; het recht Gods blijft zijn eis op hen stellen (…).'[197]
'Neen, ik zeg dat niet, om met het bekommerde volk hard te handelen; ik weet er zijn er, die hun aandeel in Christus niet kunnen opmaken en vrezen om te komen, en die zekerlijk zullen behouden worden; ik weet het, wat hun zielestrijd is; hun hopen en vrezen. Meer: God weet het. Maar juist zij beamen zo geheel de noodzakelijkheid om in Christus geborgen te worden; zij kunnen niet minder. Meer en meer worden zij er aan ontdekt, dat al hetgeen waarbij zij weleer leefden, geen grond kan zijn om op te staan in het recht des Heeren. Eén ding slechts is hun nodig! Dat zij in de arke ingaan.'[198]

Uit bovenstaande citaten kunnen we concluderen dat de kenmerken, die behoren bij de 'kleinen in de genade' en 'de bekommerden' zijn, dat zij twijfelen aan hun staat; Christus nog niet kennen, maar naar Hem hongeren en dorsten en tot Hem geleid moeten worden en in Hem geborgen zoeken te worden.[199]

'Hier worden verloren zondaren geboren; doemwaardige schepselen, die de koorden der veroordeling om de hals doen. Hun gereformeerde beschouwing ontvalt hen. Zij moeten van de Heilige Geest onderwezen worden ter zaligheid. Zij zijn blind voor de Middelaar, alsof zij de Naam van Jezus nimmer hoorden noemen. Zij zijn blind voor de verlossing door Christus aangebracht en verzen onder Sinaï verpletterd te worden.'[200]
'Geeft dan uw ziel geen rust voor gij door het geloof in Gods vierschaar de vrijspraak moogt ontvangen. Hoe dierbaar u Christus geworden is, gij het tot uw rust de vrijverklaring des Vaders van node. De Heilige Geest verzekere uw harten. En werd u die grote genade geschonken, de Heere verwaardige u Christus gedurig door het geloof te eigenen, als uw enig fundament, waarop gij voor God bestaan kunt.'

Het zijn mensen, die nog niet bewust de rechtvaardigmaking beleefd hebben en de vrijspraak van de Vader, dat al hun zonden vergeven zijn, ontvangen hebben. Zij leven vooral op hun gevoel en zo weinig uit het geloof. Bovenal geldt voor hen, dat zij leven onder de donder van de wet, omdat het recht van God nog open staat en zij niet betalen kunnen voor de zonden. Het is nodig, dat zij nog met alles 'de dood inmoeten', net zoals de discipelen dat hebben ervaren en van alle bevindingen als grond 'afgesneden moeten worden'. Uit bovenstaande mogen we vaststellen, dat Kersten een

---

Christus Zijn volk geschonken heeft en door het geloof bewust deelachtig maakt. Zou uw hart naar die weldaad niet uitgaan bekommerd volk van God, dat zo menigmaal, als schuldig aan Gods recht, geen grond vindt om te rusten? Zoek toch door het geloof Christus te kennen. Sta toch naar de vrijspraak des Vaders. Met de betuigingen van een aards advocaat kan men bedrogen uitkomen, doch Christus, de Hemeladvocaat, misleidt nooit.' Zie ook pag. 51: 'Maar is die leer nu niet veel te scherp? Ontneemt zulk een prediking nu niet alle hoop om zalig te worden? Krenkt zij niet het bekommerde volk van God, de kleinen in de genade? Neen, mijn geliefden, neen! (…) Zijn zij het niet, die het met hun ganse hart beamen, dat God rechtvaardig is, al zou Hij ze eeuwig verdoemen?'

[197] Het handschrift uitgewist, pag. 86
[198] Meer dan overwinnaars, pag. 65
[199] Het handschrift uitgewist, pag. 422
[200] Het handschrift uitgewist, pag. 89

breed scala aan begrippen en beschrijvingen hanteert, om de kenmerken van zulke bekommerden vast te stellen.
Zulke mensen wil hij enerzijds niet 'slaan' door te zeggen, dat hun werk niet echt is. Kersten kan dit zeggen, omdat vanwege de wedergeboorte, 'het aan Gods kant vast ligt'. Toch wil hij zulke mensen ook geen rust gunnen, want de geestelijke ervaringen die zij nog missen, moeten wel bevindelijk door hen doorleefd en ervaren worden. Daarom treffen we ook een voortdurende aansporing aan om Christus te zoeken en op Hem alleen te rusten. Kersten klaagt er zelfs over dat er zo weinigen zijn die daadwerkelijk naar de rust in Christus zoeken. Hij klaagt over Gods volk en zegt dan:

'En hoe zal Gods volk door het geloof een recht gebruik van Christus maken, zo de ontdekking ontbreekt? Ligt hier niet één van de droeve oorzaken der donkerheid van Gods kinderen, dat er zo weinig ontdekking is. (...) Er is over het algemeen geen lopen om in de vrijstad geborgen te worden; geen zoeken van de verzoening met en vrijspraak door God in de gemeenschap met Christus alleen.'[201]

Velen, zelfs onder Gods volk zijn er, menen dat zij zonder Jezus wel zalig kunnen worden. Ook dat is dus een kenmerk van de bekommerden: namelijk dat zij zo gemakkelijk rust vinden buiten Jezus.

'En het zo van zijn zonden overtuigde volk meer door ontdekkende genade van de wet werd afgetrokken, Christus zou hun onmisbaar zijn en hun oog zou meer verlicht worden om het Lam Gods te zien. Hier is één der oorzaken van de grote donkerheid, die op Gods volk ligt. De kinderen zijn tot aan de geboorte gekomen en er is geen kracht om te baren. In de praktijk schijnt het wel of velen zonder Jezus denken zalig te worden'[202].

Toch is er in veler harten, ondanks dit waarschuwen van Kersten, veel duisternis en twijfel en komen er maar weinigen tot de zekerheid van het geloof,[203] dat zij in Christus gerechtvaardigd zijn en de vrede met God hebben.

'Ook volgt uit deze leer, dat een iegelijk te staan hebben naar de ruste des geloofs in Christus. Die hebbelijkheid des geloofs kome tot dadelijkheid. O, dat het meer onder Gods volk ware een lopen in de loopbaan om Christus te gewinnen; dat wij de grond meer verloren uit al wat buiten de enige Zaligmaker is. Welk een klaarheid zou toch in onze ziel komen, dat het geloof Christus inlijft en al Zijn weldaden aanneemt. Anderzijds wat troost ligt in deze leer des geloofs voor al Gods volk, wijl de met Christus verenigde toch nimmer omkomen kan, omdat de Heere Zijn werk in het leven houden zal.'[204]

Zo zien we dat bij Kersten een spanningsveld aanwezig is: enerzijds de bekommerden troosten en anderzijds geen rust geven.

C.5.2 De gerechtvaardigden

---

[201] De gelovige verwachting, pag. 306
[202] De gelovige verwachting, pag. 421
[203] De Heidelbergse Catechismus, pag. 15 'Ach, velen van Gods kinderen moeten die verzekering missen. Of zij dan Gods werk in zich ontkennen kunnen? Of zij dan vreemdelingen van Christus zijn? Of dan de weg der zaligheid hun nimmer ontsloten is? Neen, maar *de verzekering* van hun zaligheid in Christus moeten zij maar al te zeer missen, niettegenstaande in elke geloofsoefening verzekering is, die alle twijfel verdrijft en het over zijn staat bekommerde volk meermalen doet uitroepen: Nu zal ik niet meer twijfelen.'
[204] Meer dan overwinnaars, pag. 9-11

Naast de bekommerden en de kleinen in de genade, weet Kersten ook dat er kinderen van God zijn, die 'de rechtvaardigmaking doorleefd' hebben. Zij zijn met alle ervaringen 'de dood ingegaan' en hebben daarmee de rechtvaardigmaking beleefd.

'Maar nu aan onze kant: dat moet doorleefd. En dat wordt doorleefd in de rechtvaardigmaking en dat afgesneden worden van alle gronden; en zo worden zij gebouwd op dat fundament. Er staat daar in de vierschaar Gods een zondaar, die de hel inwacht en die niets heeft om op te bouwen. En o, dan die vrijspraak! Zulk één wordt op het fundament Christus gezet, bekleed met de gerechtigheid van Christus, verenigd met Zijn Persoon, een geestelijke en personele vereniging, want die de Heere aanhangt, is één geest met Hem. En dan spreekt God de Vader die zondaar vrij. Niets, niets in ons, maar enkel en alleen Jezus Christus de Gekruisigde. Hier een verloren zondaar met God verzoend, dat is de rechtvaardigmaking.'[205]

Door de beoefening van het geloof mag het verlossende en vrijmakende werk van Christus worden aangenomen. Kersten noemt dit verschillende malen de 'bewuste rechtvaardigmaking'; daarbij wordt de schuld weggenomen.[206] Het borgwerk van Jezus is dan het rustpunt van het geloof. [207]

'Merkt toch eens op, hoe noodzakelijk het is, dat wij van alle gronden worden afgebracht waarop wij ons bij de gestaltelijke genade verlaten, opdat wij op Jezus' borgwerk alleen rusten zullen door het geloof. Hoe ledig en arm moeten wij worden met al de ontvangen genade, om uit Christus te leven. (...) In ons minder worden wordt Christus steeds meer; in het verlies ligt de winst, opdat er zij die ware vereniging door het geloof met Hem, die in Zijn Woord betuigt, dat Zijn gemeente de vervulling is Desgenen, die alles in allen vervult.'[208]

Aan de opstanding van Christus uit de doden is de beleving van de rechtvaardigmaking verbonden. Het betekent dat mensen dan 'Pasen'[209] beleven en daarmee 'de verzekering van hun staat' krijgen.[210] Er wordt niet meer geleefd 'uit gevoelige genade' alleen.

---

[205] Het handschrift uitgewist, pag. 20-21

[206] Het handschrift uitgewist, pag. 252-253 'O, gelukzalig volk, dat door het geloof Christus' offerande mag toe-eigenen, hun van de Vader geschonken. Velen van Gods kinderen moet die geloofsverzekering missen. Hun schuld staat nog open, hoewel zij een oog op die Hemel-advocaat slaan mochten.' Zie ook pag. 307: 'Zo gaat Jakob in de nachtelijke worsteling onder, doch om als Israël behouden op te staan. In deze weg wordt ons nu de weg des Heeren getekend, die Hij houdt met al de Zijnen tot hun verlossing door het geloof. Hij trekt niet alleen Zijn uitverkorenen uit de tegenwoordige boze wereld, maar leidt hen ook op de weg des levens. En die leiding voert steeds meer naar Christus heen. Zij ontgrondt steeds meer van al hetgeen Gods volk nog tot zijn betrouwen stelt en doet met alles omkomen in de bange worsteling met het eisend recht des Heeren, opdat Christus in de Zijnen verheerlijkt worde en door het geloof ontvangen en omhelsd, tot rechtvaardigmaking en heiligmaking.'

[207] Het handschrift uitgewist, pag. 191-192 'Door Hem worden de uitverkorenen in een staat van verzoening met God gesteld, in de levendmaking. Maar de toeëigening van het geloof is de heilbegerige nodig om in de vrijheid te staan, met welke Christus hem heeft vrijgemaakt. En aan die toeëigening van het geloof gaat het verlossend en vrijmakend werk van Christus in het hart vooraf. Doch dan staat ook al dat volk op; terstond. Gij zijt verlost, God heeft u welgedaan. Vrij zijn ze van schuld; vrij van zonde; uit de staat der ellende verlost en behouden in Christus, wandelende in vrijheid en in blijdschap.'

[208] Het handschrift uitgewist, pag. 282

[209] Het handschrift uitgewist, pag. 345 'Klaagt gij over uw schuld en zonden, de verrezen Immanuël heeft beide te niet gedaan. Och, of gij Hem door het geloof mocht leren kennen. Zoekt Hem, Die leeft in alle eeuwigheid; ja zoekt Christus, volk van God!. Al doolt gij dan, gelijk de vrouwen, naar een ledig graf, de Heere zal Zijn kwijnend volk niet in het verdriet laten. Ik wenste wel, dat het in uw hart Pasen worden mocht en uw ziel werd vrijgemaakt van de banden der wet.'

[210] Het handschrift uitgewist, pag. 356-357 'Maar als God Zijn werk bevestigt, dan blijft de grond onzer zaligheid in Christus, ook in de donkerste tijden. (…). De staatsverzekering van Gods volk in Hem, Die de opstanding en het leven is, wankelt niet gelijk in het standelijk leven wel het geval is.'

‘Velen van Gods volk worden met grote vrees bezet, zo zij de gevoelige genade missen, hoe zeer zij in het smaken ervan ook zich mogen beroemen. De rust des geloofs in Christus begeeft echter het volk niet, zelfs niet in de donkerheden, die onder de verbergingen Gods hun ziel bedekken.’[211]

Zo worden levendgemaakten (geen goddelozen!) door God gerechtvaardigd, als zij mogen buigen onder Gods rechtvaardig oordeel. Het is nodig om net als Jakob een Pniël te beleven om zo, na de rechtvaardigmaking de ware heiligmaking te kunnen beoefenen.[212] De rechtvaardigmaking in de vierschaar noemt Kersten ook een bewust verenigd worden met Christus.

‘Dit is de wedergeboorte; de verwekking van het leven, dat niet meer sterft. Het is gewrocht in de gemeenschap met Christus. Wat weleer het leven was van de zondaar, is in hem nu de dood geworden. Ja hij haat de zonde, als de ontering van het Goddelijk Wezen. De liefde Gods is in zijn hart uitgestort en doet hem uitroepen: God heb ik lief. Als een doemwaardige buigt de levendgemaakte onder Gods rechtvaardig oordeel. Hij bidt Zijn Rechter om genade. Neen, buiten Gods rechter, met schending Zijner deugden, wil hij de zaligheid niet. (…) De zonde is hem een smart; en was zij het maar meer, het zou hem meer uitdrijven, om Christus toe te eigenen met al Zijn weldaden tot rechtvaardigmaking en heiligmaking.’[213]

C.5.3 De aanneming tot kinderen

Toch is de beleving van de rechtvaardigmaking niet voldoende; er zijn meer standen in de genade. Die worden door Kersten omschreven met woorden als ‘verzegeling’, of als ‘de aanneming tot kinderen’ verkrijgen of ‘de vrijspraak van de Vader ontvangen’.

‘Ik heb uw aandacht de vorige maal daarop reeds gevestigd, dat de discipelen door het geloof Christus als de Opstanding en het Leven hebben omhelsd en dat zij met blijdschap wedergekeerd zijn van de Olijfberg naar Jeruzalem verwachtende de belofte des Vaders. Zij waren gerechtvaardigd en zij wachtten nog op iets, de uitstorting des Heiligen Geestes de inwoning Gods in hun hart; het dadelijk gezet worden in Gods gemeenschap. Willen wij het met andere woorden zeggen: de aanneming tot kinderen. Is dat dan nog wat anders dan de rechtvaardigmaking? Ja, dat is wat anders. Want de rechtvaardigmaking, dat hebben wij uit Zondag 23 en 24 vernomen, is een rechterlijke daad Gods, een vrijspraak op grond van Christus’ gerechtigheid, en geeft recht tot het eeuwige leven. Maar de aanneming tot kinderen, die hierop gegrond is, is een Vaderlijke daad. Dat God de Vader niet als Rechter vrijspreekt in Christus, maar dat Hij zijn Vrijgesprokenen in Zijn gunst en gemeenschap opneemt en hen door die dadelijke inwoning van Zijn Geest door het geloof leer kennen wat God aan Zijn kerk gedaan heeft, doende hen zeggen: Abba, Vader. Mijne hoorders, waar zijn ze onder Gods kinderen, die niet vreemd zijn van de rechtvaardigmaking hunner zielen in Christus, en die die aanneming tot kinderen missen, en die vrijheid, waarvan de apostel zegt: ‘Staat dan in de vrijheid, waarmede u Christus vrijgemaakt heeft”?’[214]

---

[211] Het handschrift uitgewist, pag. 398-399

[212] De gelovige verwachting, pag. 66 ‘Zij (dat volk) moeten nu Christus hun Heiligmaker vinden. En gelijk nu, om in Hem gerechtvaardigd te worden, onze ziel moet afgesneden worden van alles buiten Hem, zo moeten wij sterven om in Christus geheiligd te worden. Jakob werd aan Pniël ontzet van zijn recht en ontwricht aan zijn kracht. Toen werd hij overwinnaar in de kracht van Christus. Welnu, dat is de weg voor Gods volk. Wij kunnen God niet behagen met onze deugden. Ja God kan geen gemeenschap met ons hebben, dan alleen in Hem, in Wie Zijn volmaakt is. Hij is gegeven tot heiligmaking. O, dat dan toch Gods volk buiten zichzelf de heiligheid zoekt in Christus; dat het toch sterft aan eigen gerechtigheid en verlost wordt van een wettische heiligmaking, die geen heiligmaking is, opdat het door het geloof in Christus zich volmaakt en verkrijgt de aanneming tot kinderen, zeggende: Abba, Vader!’

[213] De gelovige verwachting, pag. 18

[214] Het handschrift uitgewist, pag. 18

Het gaat hier om de *beleving* van de weldaad van 'de aanneming tot kinderen', want in de wedergeboorte was elke gelovige al onbewust tot kind van God aangenomen.[215]

'Niemand kan die aanneming tot kinderen missen zal het wel met hem zijn; en ieder van Gods uitverkorenen ontvangt deze aanneming, al hebben alle uit God geborenen niet de verzekerdheid des geloofs, dat zij kinderen Gods zijn.'[216]
'Want de aanneming tot kinderen geschiedt in de *wedergeboorte. (...)* Wij hebben wel vast te houden, dat God in de wedergeboorte Zijn uitverkorenen tot Zijn kinderen aanneemt, ook al is het er verre van, dat de wedergeborene zich van de ze weldaad door het geloof direct *bewust* is.'[217]

Toch zijn er weinig preken van Kersten, waarin hij nadrukkelijk erop wijst dat er na de rechtvaardigmaking in de vierschaar nog meer 'standen in de genade' zijn. Het enige wat hij nog nadrukkelijk noemt en verbindt met de uitstorting van Gods Geest op Pinksteren is de weldaad van het kindschap; het 'bewust weten tot kind aangenomen te zijn'. Zo zien we dat Kersten nadrukkelijk gewezen heeft op de standen in de genade en zo geprobeerd heeft uitdrukking te geven aan het bevel van Gods Woord om 'op te wassen in de kennis en in de genade' van Jezus Christus.

C.6 Commentaar

Nu we hebben gezien hoe Comrie over de opwas in de genade spreekt, blijkt het dat de mate en sterkte van het geloof bepalend is voor de troost van het geloof. We kunnen zeggen dat Comrie de hoorders van de preek in drie hoofdgroepen onderverdeelt: zij, die geen geloof hebben en nog onbekeerd zijn; zij, die wel geloof hebben, maar in kleine mate en weinig troost en zekerheid ervan ondervinden en degenen die wel de troost van het geloof ondervinden en de vrede met God hebben mogen ervaren. De eenmaal ontvangen vrede hoeft echter niet blijvend te zijn; als gevolg van (onbeleden) zonden kan de troost weer verdwijnen. Toch geldt voor zowel de kleingelovigen als de sterkgelovigen dat zij rechtvaardig zijn in Gods oog. Met nadruk heeft Comrie gezegd dat de allerkleinste volkomen gerechtvaardigd is; de klein gelovigen en de sterk gelovigen zullen niet schuldig worden verklaard. *Alle* gelovigen mogen delen in de weldaden van het verbond, omdat het gegrond is op het bloed van Christus en er zo een onwankelbaar fundament gelegd is.
Comrie beschouwt het als Gods gewone weg dat de kleingelovigen langzaam maar zeker tot wasdom komen en het geloof sterker wordt. Hij vergelijkt de opwas in de genade met het licht in de natuur: zoals de zon langzaam opgaat, zo gaat ook het licht van de genade meestal langzaam op in het hart en wordt er meer zekerheid aangetroffen. Toch sluit Comrie het niet uit dat mensen direkt ook de zekerheid van het geloof mogen hebben; de rechtstreekse geloofsdaden kunnen onmiddellijk gevolgd worden door de inkerende geloofsdaden, zodat men mag weten een kind van God te zijn. Het is echter verkeerd, om deze ervaringen als normatief te nemen en op te leggen aan anderen.
Voor alle gelovigen geldt dat het gaat om Christus: men moet Hem eerst aannemen, daarna volgt de toepassing van de weldaden die Hij verworven heeft. We moeten zeggen dat deze beschrijving van de opwas in de genade bijbels is; voortdurend blijkt immers uit Gods Woord dat het geloof een aangevochten bezit is; niet altijd is er evenveel licht in het hart. Comrie is ook heel scherp als hij bijvoorbeeld de oorzaak aanwijst van het feit dat er zo weinigen de volle blijdschap van het geloof

[215] Het handschrift uitgewist, pag. 98 'En nu gaat het niet over de wedergeboorte, want daar heeft al dat volk de aanneming tot kinderen en die Geest ontvangen, maar over de oefeningen van het geloof, over deze tegenstelling van het Oude en het Nieuwe verbond en die onderscheiden werkingen des Geestes, opdat zij uit de dienstbaarheid zullen geraken en de aanneming tot kinderen verkrijgen in de gelovige gemeenschap met dat Lam (…).'
[216] De gelovige verwachting, pag. 250
[217] De Heidelbergse Catechismus, pag. 142

kennen; meestal komt dat doordat men teveel leeft vanuit het gevoel en niet vanuit het geloof; men behoort niet voortdurend te zien op de eerste overgang; het is nodig om altijd weer opnieuw tot Christus te gaan. De geloofsdaden blijken bij Comrie een teken van leven te zijn. Daar gaat het om!

Als we zien hoe Kersten hierover spreekt, zien we dat er een grote verandering is opgetreden. De noodzaak om de standen in de genade, zoals Kersten dat noemde, te leren, wordt sterk benadrukt. Wat Comrie nog voor mogelijk houdt, namelijk dat een wedergeborene direct tot zekerheid komt, is voor Kersten vrijwel onmogelijk geworden en zou inhouden dat men de standen in de genade loochent.
Bij Kersten blijkt dat de levendgemaakten de eerste categorie van mensen is, die hij wil onderscheiden op de geestelijke levensweg. Zij moeten nog gerechtvaardigd worden en met Christus worden ingelijfd voor hun bewustzijn. Het laatste blijkt vooral van belang te zijn: wat men heeft, moet nog met bewustheid worden toegepast. Het volk van God moet daarom nog van alles afgebracht worden om gevestigd te worden op het fundament van Christus Jezus. Bekommerden wil Kersten dus enerzijds niet stoten, door te ontkennen dat zij nog geen genade hebben; anderzijds wil hij ze ook niet doen rusten met wat men al heeft ontvangen. Met alle ontvangen bevindingen en ervaringen gaat men de dood in en wordt het een afgesneden zaak. Alleen in die weg kan de zekerheid verkregen worden.
Bij Kersten blijkt de zekerheid niet meer aan het geloof verbonden te zijn, maar aan een ervaring. Het gevoel en de ervaring hebben de plaats van het geloof ingenomen en krijgen zoveel aandacht, dat de geestelijke ervaring van het verloren gaan het middel is om tot een blijvende zekerheid van het geloof te komen.
Bij Comrie zijn we zulke gedachten niet tegengekomen; de zekerheid is geen blijvend bezit, maar een aangevochten zaak; altijd weer opnieuw is het nodig om schuld en zonde te belijden en tot Christus te gaan om genade.
Kersten blijkt de opwas in de genade te ontlenen aan beelden en geschiedenissen uit Gods Woord; het leven van de discipelen heeft hij zo vergeestelijkt, dat daarin de standen van de genade terug te vinden zijn voor al(!) Gods kinderen.
Ook de ervaringen van Jacob en Ruth stemmen hierin overeen. Wat bij Kersten al 'in de kiem' aanwezig is, namelijk om bepaalde ervaringen van kinderen Gods als normatief te achten voor al Gods kinderen, blijkt heden ten dage nog verder uitgewerkt te worden door sommige predikers in de bevindelijk 'gereformeerde' kring.
Terwijl Comrie nog met een gerust hart kan schrijven dat al Gods kinderen mogen zeggen: 'Abba, Vader' en tot kinderen van God zijn aangenomen, blijkt dat dit bij Kersten een nieuwe geestelijke ervaring is geworden, die volgt op de rechtvaardigmaking in de vierschaar van de consciëntie en verbonden wordt met het werk van Gods Geest en Pinksteren.
Door van de rechtvaardigmaking in de vierschaar der consciëntie een bijzondere geestelijke ervaring te maken, bleek Kersten ook genoodzaakt te worden om van twee soorten heiligmaking te gaan spreken: een 'wettische' heiligmaking, volgend op de wedergeboorte maar voorafgaand aan de rechtvaardigmaking in de vierschaar van de consciëntie en een 'evangelische' heiligmaking hierop volgend. Zo blijkt het opnieuw, dat wie in het fundamentele leerstuk van de rechtvaardiging door het geloof dwaalt, onvermijdelijk moet vallen tot dwalingen in andere leerstukken. Helaas is Kersten hier niet vrij van gebleven.

Het mag duidelijk zijn dat Kersten hierin een eigen weg is gegaan; de gedachte dat er opwas in de genade nodig is, heeft hij overgenomen van Comrie, maar de wijze waarop hij dat heeft ingevuld, blijkt te zijn overgenomen uit het gezelschapsleven. Opnieuw: *de bevinding van Gods kinderen bleek toch een belangrijker norm te zijn dan het objectieve, onveranderlijke Woord van God.*